

ha¹ A: 1350 k. *ha* (KT.); 1529 *hah* (VirgK. 82); 1577 *há* (NySz.); NYJ. *he* (MTsz.) **J:** <KSZ>
1. 1350 k. 'feltéve, amikor | wenn' # (KT.) (↑), 1416 u./ 'vajon...-e | ob' (MünchK. 95va); **2.** 1508 'mikor? | wann?' (DöbrK. 517); **3.** 1549 'legfeljebb; csak | höchstens; bloß' (RMKT. 3: 221)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A →*hogy*¹ tövéből keletkezett -á latívuszraggal. A *ha* alak az eredeti *há* változatból jött létre rövidüléssel; az alaktanához vö. →*fa*, →*ma* stb. Eredetileg határozószó volt, ebből vált előbb a feltétel nélküli időhatározó mondatok, majd a feltételes, megengedő mondatok kötőszavává. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. ném. *wann* 'mikor, amikor', *wenn* 'abban az esetben, ha'. ⊖ A szót alkalmilag főnévként is használták; vö. *ha-val* 'ha <feltételként>' (1532: TihK. 273). Régen szószerkezetekben és összetételekben fordult elő gyakran; vö. *hana* 'mintegy' (1372 u./: JókK. 3); *hogyhana* 'mintha' (1372 u./: JókK. 68); vö. még *egyébha is* 'egyébként' (1539: KL. 176.).

📖 Nyr. 41: 426; Klemm: TMondt. 593; TESz.; TNyt. 1: 417, 480; EWUng. • Vö. *bár-*, *hajdan*, *hanem*, *hát²*, *hogy¹*, *né-*, *noha*, *soha*

ha² A: 1479 *ha* (NyírkGl.); 1792 *Há!* (NSz.) **J:** 'isz harag v. ijedtség kif.-ére) | <Interj.>'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Összefügg a →*hah*, →*hó*³ stb. indulatszavakkal. Legkorábbról adatolható funkciója az állatok lassítása, megállítása, terelése. A csodálkozást, haragot és megdöbbenést kifejező szerepe később alakult ki. Ma ritkán, leginkább a figyelem felkeltésére és a nyugalomra intésre szolgáló indulatszóként fordul elő. Ilyen használatában egybeesnek a →*hallgat* erősen lerövidült felszólító funkciójú alakjával.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hah*, *hahó*, *hallgat*, *he*, *hó*³, *piha*

hab A: 1221 ? *Hab* [SZN.] (OkI Sz.); 1395 k. *hab* (BesztSzj. 282.); 1550 k. *hob* (KolGl.); 1595 *Haab* (Ver. 37.) **J:** **1.** 1395 k. 'hullám; hullámverés | Welle; Wellenschlag' (BesztSzj. 282.) (↑); **2.** 1577 k. ? 'tajtékkő | Bimsstein' (OrvK. 292), 1748 'ua.' (NySz.); **3.** 1662 'apró buborékokból összeálló, laza szerkezetű anyag, tajték | Schaum' # (SzT.) **Sz:** ~**os** 1395 k. *habos* (BesztSzj. 283.) | ~**zik** 1604 *Habzo* 'hullámozó' (Szenczi Molnár: Dict.); 1669 'tétovázik' (NySz.); 1680 k. 'tajtékközik, habossá válik' (RMKtár. 38: 106) | ~**oz** 1606–1704/ *haboz* 'hullámokon hányódik' (Grétsy: Szóhas. 220); 1862/ 'habot csinál, leszed, habbal beken, díszít' (Grétsy: Szóhas. 223)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Vog. (T.) *kop* 'hullám'; osztj. (V.) *kōmp* 'ua.'; zürj. (Vm.) *gib-* 'lubickol, játszik <a hal, miközben a vízen kis hullámok keletkeznek>'; votj. *gibed* 'szántóföld, tőzeg'; md. (M.) *komba* 'kis halom a réten'; finn *kumpu* 'domb, magaslat'; lp. (L.) *kābbā* 'ua.'; – jur. *χāmpa* 'hullám'; szelk. *qōmp* 'ua.'; stb. [uráli **kumpa* 'hullám']. A szó az ősuráliak folyó menti letelepülését bizonyító kifejezések közé tartozik. ⊗ Megfelelői: török *qōm* 'ua.'. ⊕ A szó belseji **mp* > m. *b* változáshoz vö. →*csobolyó*, →*eb* stb. – A 2. és 3. jelentés metonímia. ⊖ Idetartozik: *habselyem* 'hullámvonalakkal nyomott selyem' (1842: NSz.), *habselyem* 'rugalmas, kötött műselyem' (1953: Ország: MAngSz.); az összetett szó tudatos szóalkotás eredménye a *hab* + →*selyem* szavakból.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz., *habselyem* a. is; MSzFE.; Lakó-Eml. 82; EWUng. • Vö. *habar*, *habog*, *habókol*, *habozik*, *habuckol*, *habzsol*

habán A: 1621 *haban* (SzT.); 1734 *habány* (MNY. 80: 245); 1772 *Habán* (MNY. 63: 165) **J:** <MN> 1621 'svájci eredetű, felvidéki anabaptista német (népcsoport) | Habaner-' (SzT.) (↑), 1772 'a habánokkal kapcsolatos, általuk készített | Habaner-' (MNY. 63: 165) (↑) | <FN> 1772 'a svájci eredetű, felvidéki anabaptista németek népcsoportjához tartozó személy | Mitglied einer Gruppe der Wiedertäufer, Habaner' (MNY. 63: 165) (↑)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *habán* 'morvaországi és nyugat-szlovákiai' német anabaptista' [< szlk. *habánsky dvor* 'anabaptisták települése']. A szlovák szó szerkezet részfordítással keletkezhetett a ném. (R.) *haushaben* 'házbirtok, háztartás; anabaptisták települése' alapján. A névadásnak az lehet az alapja, hogy az anabaptista közösségek rendszerint együtt laktak vagy legalább is együtt étkeztek. A ném. *Habaner* 'habán személy' a szlovákból származik. (⊙) A habán a fazekasság révén művészettörténeti szakszóként is él.

📖 MNY. 63: 165; TESz.; EWUng. • Vö. *hapták, udvar*

habar A: 1550 e. *habarua* [sz.] (MNY. 57: 357); 1592 *hábard* el (Cisio O3b); 1810 *haborék* [sz.] (Bárczi: Adeptus 216) **J:** 1. 1550 e. 'kever, kavár; (ételt) besűrít | quirlen, umtühren (in eine Speise) einrühren' # (MNY. 57: 357) (↑); 2. 1604 'siet; siettet | sich beeilen; beschleunigen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1604 'zavar, háborít | stören, belästigen' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. 1761 'fecseg, hadar | (her)plappern, blubbern' (NSz.) **Sz:** ~cs 1636 *habartsos* [sz.] (NySz.) | ~odik 1716 öszve *habarodván* 'veszekedik, veszekszik | sich streiten' (MNY. 75: 379); [*bele~*] 1885 'vkibe beleszeret | sich in jmdn vernarren' (NSz.) | **habari** 1793 *habari* 'anyag, gondatlan' (SzT.); 1794 *habari* beszéd <MN> 'hadaró, érthetetlen (beszéd)' (NSz.) | **habra** 1886 *Habra* <MN> 'ua.' (Nyr. 15: 46)

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó egy eredeti igenévszó ('habzik' jelentésű) igei értékű tagja lehetett; a névszói értékű tag a →*hab*. A végződése gyakorító képző. A kéz- és szájmozgásra vonatkozó jelentései feltűnő párhuzamosságot mutatnak a →*hadar* jelentéseivel (vö. még or. *болтамь* 'kever, kavár; cseveg, fecseg'), de a *habar*-nak a →*hab*-tól független onomatopoetikus eredeztetése nem meggyőző. A folyamatos melléknévi igenévképzős *habra* származék keletkezése az [1]-es tőtipus hatására utal. (⊖) A *habra* palatális párhuzamos alakjaként idetartozik a *hebre* 'zavaros, érthetetlen; hadarva, érthetetlenül beszélő' (1862: NSz.). Ezzel a tájszóval szorosan összefügg a *hebrencs* 'meggondolatlan, hebehurgya személy' (1872: NSz.), 'meggondolatlan, hebehurgya; hadarva, érthetetlenül beszélő' (19. sz. második fele: ÚMTsz.), amely a bizalmas nyelvhasználatban is él.

📖 Bárczi: SzófSz.; Nyr. 73: 20; TESz., *hebre* a. is; EWUng. • Vö. *hab, habókol, háborgat*

habarnica † A: 1524 *habatnyczath* (Nyr. 29: 68); 1530 *Habarnycza* (Oklsz.); 1600 *habarnyczát* (LevT. 2: 145) **J:** 1. 1524 'tengeri polip | achtarmiger Kopffüßer, Polyp' (Nyr. 29: 68) (↑); 2. 1600 k. 'bűz, büdösség | Gestank' (BrassSzt. *Bwdeosse* a.); 3. 1742 'lobos duzzanat a nyálkahártyán, polip | Schleimhautwucherung, Polyp' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 296)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *hobotnica* 'tengeri polip; tintahal' [< szláv **chobot* 'farok']. Vö. még szln. *hobotnica* 'medúza; polip'. (⊕) A szó hangalakját a →*habar* ige befolyásolhatta. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentéshez vö. →*polip*. (⊖) Tisztázatlan idetartozású korábbi adat: *hobarica* 'egy fajta étel' (1395 k.: BesztSzj. 1263.). (⊖) Nem tartozik ide a *habarnyica* '(híg) sár' (1765: NSz.), *habarnyica* 'egy fajta leves; pépes étel' (1838: Tsz.); ez a tájszó a →*habar*-ral függhet össze.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 208; TESz., *habarnyica* a. is; EWUng.

habitus **A:** 1693 *habitusban* (MNY. 79: 125); 1731/ *habitusba* (SzT.); 1799/ *hábitusba* (NSz.) **J:** 1. 1693 '(ruha)viselet | Tracht' (MNY. 79: 125) (↑); 2. 1735 'szokás, magatartás | Gewohnheit, Verhalten' (SzT.); 3. 1788 'barátsuha | Mönchskutte' (MNY. 15: 110); 4. 1877 'alkat, külső megjelenés | Beschaffenheit; Habitus' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *habitus* 'külső megjelenés, állapot; öltözk; egyéni sajátosság', (h.) *habitus*, *abitus* 'ua.; barátsuha; illem; szokás', (tud.) *habitus* 'testalkat' [< lat. *habere* 'birtokol vmit, van vmije']. ≡ Megfelelői: ném. *Habitus*; fr. *habitus*; stb.: 'megjelenési forma, alkat'. ⊕ A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komplé*

habog **A:** 1680 *habogová* [sz.] (NySz.); 1825 *habagva* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1680 'dadog, hebeg | stottern, stammeln' (NySz.) (↑); 2. 1792 'izég-mozog, vergődik; vízben lubickol, pancsol | herumzappeln; im Wasser plätchern' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A → *hebeg* veláris párhuzamos alakja. A végződése -g gyakorító képző. A 2. jelentés a → *habuckol* hatását mutatja, sőt azt sem zárhatjuk ki, hogy a *habog* töve végső soron azonos a → *habuckol* alapszavának tövével.

📖 TESz. *habuckol* a., *hebeg* a.; EWUng. • Vö. *habuckol*, *hápag*, *hebeg*, *hebehurgya*, *hóbortos*

habók → *habókol*

habókol × **A:** 1659 *habókolok* (NySz.); 1666 *habokoly* [l-j] (NySz.); 1864 *habakol* (CzF.) **J:** 1. 1659 'fickándozik, vergődik | zappeln' (NySz.) (↑); 2. 1704 'nyargal, vágat | galoppieren' (SzT. *habokolvást* a.)

habók × **A:** 1872 *habókja* (NépkGy. 2: 443) **J:** 'szeszély, hóbort | Grille, Rappel'

habókos **A:** 1873 *habókás* (Nyr. 2: 325); 1893 *habókos* (MTsz.); 1909 *habajgós* (NSz.); NYJ. *hajbókos* (MTsz.) **J:** 'bogaras, hóbortos | grillenhaft, rappelig'

■ A szócsalád alapja, a **habókol** származékszó. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszó igei realizációja lehetett ('habzik, tajtékzik' jelentéssel), amelynek névszói realizációja a → *hab*. A végződés gyakorító képző. A jelentéstanához vö. → *habar*, amely ugyanebből az alapszóból keletkezett.

■ A **habókos** származékszó. | ⊕ A *habókol* alapján keletkezett melléknév képzővel.

■ A **habók** elvonás. | ⊕ A *habókos*-ból való elvonással jött létre.

📖 TESz., *habókos* a. is; EWUng. • Vö. *hab*, *habar*

habókos → *habókol*

háborat → *háborgat*

háborgat **A:** 1372 u./ *haborgatanak* (JókK. 154) **J:** 1. 1372 u./ 'zavar, zaklat, nyugtalanít | stören, belästigen, beunruhigen' # (JókK. 154) (↑); 2. 1533 'felkavar {vizet} | aufrühren

⟨Wasser⟩' (Murm. 2264.) **Sz: ~ás** 1495 e. *haborgatafatul* (GuaryK. 37)

háborat † **A:** 1372 u./ *haboratya* uala [t-j] (JókK. 21) **J:** 'zavar, zaklat; dühít, idegesít, bosszant | stören, belästigen; zornig machen, ärgern'

háborodik [3] **A:** 1372 u./ *haboroduan* [sz.] (JókK. 16); 1521 *haborozyk* meg [v] (ApMélt. 6r); 1577 el *habarodéc* (MNY. 67: 488) **J:** **1.** [ma *fel~*] 1372 u./ 'nyugodt, békés állapotát elveszti; haragra gerjed | sich entrüsten; in Zorn geraten' (JókK. 16) (↑); **2.** [*meg~*] 1416 u./ 'elpusztít, lerombol; elmegy az esze | verwüstet, zerstört sein; den Verstandt verlieren' (BécsiK. 274); **3.** 1585 '⟨tenger, víz⟩ háborog, háborogni kezd | wogen, hochgehen' (Cal. 1094) **Sz: ~ott** 1528 meg *haborodot* (SzékK. 198); 1372 u. meg *haborotnak* (JókK. 93)

háborul † **A:** 1372 u./ *haburultatol* [sz.] (JókK. 10); 1372 u./ *meghaboroltatol* [sz.] (JókK. 15); 1539 meg *haborwlanak* (KulcsK. 28) **J:** **1.** 1372 u./ 'felháborodik, dühbe gurul | sich entrüsten, in Zorn geraten' (JókK. 10) (↑); **2.** 1416 u./² 'tombol, erősen hullámozik ⟨a tó vize⟩ | wogen, toben ⟨der See⟩' (MünchK. 89ra) **Sz: ~ás** 1372 u./ *haborolafnalkyl* (JókK. 30) | **~atlan** 1372 u./ *haborolattlan* (JókK. 21) | **~at** 1416 u./² *haborolattanac* 'hullám | Wogen' (MünchK. 80rb)

háborog [1] **A:** 1405 k. *habõgas* [sz.] (SchlSjz. 662.); 1416 u./² *haborõgotoc* (MünchK. 40va); 1519 k. *haborognak* uala (DebrK. 66); 1764 *háborgom* [*háborgik* □] (NSz.) **J:** **1.** 1405 k. 'veszekedik; heves nyugtalanság állapotában van | sich zanken; wüten, in Aufruhr sein' # (SchlSjz. 662.) (↑); **2.** 1577 k. 'tombol ⟨a vihar, a tó vize⟩ | toben ⟨der Sturm, der See⟩' # (OrvK. 194) **Sz: háborgás** 1405 k. (SchlSjz. 662.) (↑)

háborít **A:** 1416 u.¹ *haborehanac* meg [*háborét* □] (BécsiK. 141); 1416 u.¹ *meghaboreita* [t-j] (BécsiK. 165); 1495 e. meg *haboroytoia* [sz.] (GuaryK. 7); 1568 *haborittyatok* [t-j] (SzT.); 1762 *haborittana* (SzT.); 1795 *hábarított* (NSz.) **J:** **1.** [ma főleg *fel~*] 1416 u.¹ 'zavar, zaklat, nyugtalanít | stören, belästigen; zornig machen, ärgern' #; **2.** [*fel~*] 1577 'hullámoztat, azt okozza, hogy vmi magasba szökik | wogen lassen, hochgehen lassen' (NySz.); **3.** 1847 'émelygést, rosszullétet okoz | Übelkeit verursachen' (NSz.)

háborodik † **A:** 1456 k. *haborkodokerth* [sz.] (SermDom. 2: 535) **J:** 'veszekedik, perel | streiten, zanken'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | ☞ Az -r gyakorító képzős relatív fő azonos a →*háború* tövével. Ez feltehetőleg a →*habar* szóhasadással keletkezett párhuzamos párja. A végződéses különféle igeképzők. Az igék jelentései absztrakcióval keletkeztek.

📖 MNY. 46: 317; TESz.; Kylstra-Eml. 21, 22; EWUng. • Vö. *habar*, *háború*

háborít → *háborgat*

háborodik → *háborgat*

háborodik → *háborgat*

háborog → *háborgat*

háború **A:** 1138/ ? *Habrug* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 13. sz. második fele/ *Habrofigben* [sz.] (GyS.); 1372 u./ *haborot* (JókK. 93); 1456 k. *haburufagtok* [sz.] (SermDom. 2: 191); 1470

haborufag [sz.] (SermDom. 2: 629); 1470 *zaborufag* [sz.] (SermDom. 2: 252); 1720 *haború* (NSz.); 1771 *habaru* (SzT.) **J:** <FN> **1.** 13. sz. második fele/ 'tömeg, zavar, kavardás; nyugtalanság | Getümmel; Unruhe' (GyS.) (↑); **2.** 1416/2 'vihar; zivatar | Sturm; Gewitter' (MünchK. 63vb); **3.** 1423 k. ? 'népek, országok közötti fegyveres küzdelem | Krieg' # (MNy. 77: 509), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 1: 460) | <MN> **1.** 1573 'viharos | stürmisch' (NySz. A3); **2.** 1577 'nyugtalan, heves, izgatott | unruhig, erregt' (SzT.); **3.** 1584 'haragos, haragban, viszályban lévő | zornig, uneinig' (SzT.); **4.** 1765 'bolond, zavarodott | verrückt, verwirrt' (SzT.) **Sz:** ~**ság** 13. sz. második fele/ (GyS.) (↑) | ~**s** 1604 *Haborus* (Szenczi Molnár: Dict. *Tumultuófus* a.) | ~**skodik** 1790 *háborúskodókra* [sz.] (NSz.) | ~**zik** 1822 *háborúzás* [sz.] (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív fő származékából. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ú képzővel; vö. →*kallantyú*, →*sarkantyú* stb. Az -r gyakorító képzős relatív fő azonos a →*háborgat* szócsaládjának tövével. A szókezdő z-t tartalmazó változat a →*zavar* hatására keletkezhetett. A főnévi, ill. a későbbi felbukkanású melléknévi jelentések egy eredeti 'tomboló, dühöngő' jelentésből alakultak ki.

📖 MNy. 46: 314; TESz.; Benkő: FiktI. 102; Kylstra-Eml. 20, 24; EWUng. • Vö. *háborgat*

háborul → *háborgat*

habozik **A:** 1423 k. *habozog* [sz.] (MNy. 77: 508); 1562 *habazunc* (Heltai: ÚT. Cc6v); 1577 *hobozni* [sz.] (KolGl.); 1604 *Habzo* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1606–1704/ *haboz* (Grétsy: Szóhas. 220); 1678 *Habozik* [▽] (NySz.); 1756 *habzik* (MNy. 60: 229) **J:** **1.** 1423 k. 'hullámszik | wogen' (MNy. 77: 508) (↑); **2.** 1527 'ingadozik, inog, habozik; háborgog | schwanken; unruhig sein' (ÉrdyK. 79); **3.** 1562 'hullámok közt hanyódik | in der Wellen treiben' (Heltai: ÚT. Cc6v) (↑); **4.** 1585 ? 'tétovázik | zögern' # (Cal. 425), 1605/ 'ua.' (Grétsy: Szóhas. 221); **5.** 1636 ? 'hebeg, össze-vissza beszél | stammeln' (NySz.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 57); **6.** 1680 'tajtékszik, habzik, habossá válik | schäumen' (RMKtár. 38: 106)

■ Származékszó. | (⊕) A →*hab* szóból jött létre -z gyakorító képzővel. A 2–6. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. A 4. jelentéshez vö. lat. *fluctuare* 'hullámszik; hanyódik; tétovázik'. A *habozik* ~ *habzik* alakpár között jelentésselkülönülés történt: a *habozik* főleg elvont, a *habzik* pedig konkrét jelentésben használatos.

📖 Grétsy: Szóhas. 219; TESz.; EWUng. • Vö. *hab*

habuckol **A:** 1786 *habuczkolni* [sz.] (NSz.); 1816 *Habutskolok* (Gyarmathi: Voc. 98 [o: 106]); 1833 *Habitzkol* (Kassai: Gyökerésző 2: 331) **J:** **1.** 1786 'evickél; lubickol | herumzappeln; im Wasser plätschern' (NSz.) (↑); **2.** 1792 'vizez, főleg halászatkor) szándékosan felkavar, zurbol | mit der Fischtrampe trüben, stören' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó egy eredeti igenévszó ('habzik' jelentésű) igei értékű tagja lehet, amelynek névszói értékű tagja a →*hab*. A végződése gyakorító képző; vö. →*evickél*. (⊖) Ugyanebből a töből: *habuckál* 'evickél; lubickol' (1787: NSz.). (⊕) A →*hab*-tól független onomatopoeitikus eredet kevésbé valószínű.

📖 MNy. 46: 256; TESz.; EWUng. • Vö. *hab*, *habog*

habzsol **A:** 1663 *hapsolni* [sz.] (MonÍrók. 8: 377); 1784 *habfol* (Baróti Szabó: KisdedSz. 31); 1790 *hab'solhatott* [sz.] (NSz.); 1880–1881/ *hamzsolva* [sz.] (NSz.); NYJ. *hapsóll* (ÚMTsz.)

J: 'gyorsan, mohón eszik, fal | hastig, gierig essen, fressen'

■ Származékszó. | (△) Az alapszó egy eredeti igenévszó ('habzik' jelentésű) igei értékű tagja lehet, amelynek névszói értékű tagja a →*hab*. A végződése gyakorító képző. A származékszó keletkezését az magyarázza, hogy a mohó evés a nyál habzását okozhatja. *Ahamzsol* változat feltehetőleg a →*hamm* szó hatását tükrözi. (◊) A (N.) *habzsi* [szN.] 'falánk, nagyétkű' (1769: Nyr. 95: 229) játszi szóalkotással keletkezett a *habzsol* alapján. (△) A *habzsol*-nak a →*hab*-tól független onomatopoetikus eredeztetése kevésbé meggyőző.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hab*

hacacaré **A:** 1893 *hacacaré* (MTsz.); NYJ. *haccacaré* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1893 'korhelykedés; zajos mulatság | Zechen, Zecherei; geräuschvolle Unterhaltung' (MTsz.) (↑); **2.** 1929 'tarka, mintás kelme; ilyen anyagból készült ruha | buntfarbigen, gemusterter Stoff; Kleid aus solchem Stoff' (Nyr. 58: 128) | <isz> 1913 'tánc közben használt kurjantás' | <Jauchzer, Aufschrei beim Tanzen>' (Nyr. 42: 301) | <MN> 1928 'tarka, mintás, virágos <anyag, ruha> | buntfarbig, gemustert, geblümt<Stoff, Kleid>' (ÚMTsz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (≡) A tö a →*hancúrozik* szócsaládjának tövével függ össze. A végződéshez vö. *hopparé* (→*hopp*). Eredeti szófaja az indulatszói, amelyből a főnévi 1. jelentés metonimikusan keletkezett; vö. →*hajcihő*, →*hűhó* stb. A melléknévi, valamint a főnévi 2. jelentéshez vö. *harsog* (→*harsad*), →*rikít* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hancúrozik, henceg*

hacuka **A:** 1474 *Haczagam* [lat. -*m* végződéssel] (Mollay: NMÉr.); 1492 *hazakam* [lat. -*m* végződéssel] (Oklsz.); 1495 *hachekam* [lat. -*m* végződéssel] (Neumann: Registrum 1246.); 1499 *haczokas* [lat. -*s* végződéssel] (Oklsz.); 1503 *hazwkam* [lat. -*m* végződéssel] (Oklsz.); 1556 *hazok* (EWUng.); 1569 *haczagot* (MNY. 55: 542); 1765 *hatzikát* (NSz.); 1774 *haczukát* (MNY. 70: 226); 1838 *Hazuga* (Tsz.); 1871–1873 *hiczuka* (NyK. 10: 330); NYJ. *ucuka* (Nyr. 43: 41); *hucika* (Bálint: SzegSz.) **J:** **1.** 1474 'egy fajta (könnyű) felsőkabát | Art (leichter) Überrock' (Mollay: NMÉr.) (↑); **2.** 1590 'egy fajta hosszú, női ruha | langes Frauenkleid' (Gl.); **3.** 1816 'viseltet v. divatjamúlt ruha | abgetragenes oder aus der Mode gekommenes Kleid' (Gyarmathi: Voc.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.kor. úfn.) *husecke*, (kor. úfn.) *hoseke*, (kor. úfn. h.) *hazigk*, (f.-ném.) *huseck*: 'egy fajta köpeny' [< fr. (ófr.) *houce* 'ua.' + ném. (kfn.) *sege, segi* 'női köpenyféle']. (≡) Megfelelői: cseh *hazuka* 'hosszú köpeny; mellény, zeke'; le. (R.) *hazuka* 'egy fajta hosszú felsőruha <a 16. sz.-ban>'. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítéssel keletkezett. vö. →*cérna*, →*ciha* stb. – A ném. *s* > m. *c* hangváltozáshoz vö. →*kacor*, →*pecér* stb. A szó ma leginkább csak a 3. jelentésben él. – Nyugati szláv közvetítés feltevése szükségtelen.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 833; TESz.; Mollay: NMÉr.; EWUng.

hacsér † **A:** 1568 *hachyertol* (SzT.); 1570 *harcher* (SzT.); 1573 *harceral* (SzT.); 1575 *harfirokat* (Heltai: Krón. 33b); 1598 *hadseri* (NySz.); 1613 *hantser* (NySz.); 1614–1629 *Harczéro*k [?] (Nyr. 16: 186); 1708 *Hadsér, Hatzér* (Pápai Páriz: Dict.); 1816 *hazsér* (Gyarmathi: Voc. *Hatzér* a.) **J:** **1.** 1568 'poroszló, törvényszolga | Häscher' (SzT.) (↑); **2.** 1575 'testőr; csatlós, darabont | Leibwächer; Trabant' (Heltai: Krón. 33b) (↑); **3.** 1784 'ajtónálló; kapuőr | Türsteher; Torwächter' (Baróti Szabó: KisdedSz. 61)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *há'tschier* '(lovas) testőr', – ném. *Hartschier, Hatschier* 'lovass íjász; bajor testőr' [< ol. *arciere* 'íjász']. (≡) Megfelelői: cseh (R.)

harcieř 'harcos'; le. *harcerz* 'cserkészfiú', (R.) 'alabárdos'.

📖 MNy. 1: 240; TESz.; EWUng. • Vö. *árkus*

had **A**: 1055 *hodu* utu rea (TA.); 1138 *Hadadi* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 204); 1211 *Hodut* (Oklsz.) **J**: **1.** 1055 'hadsereg | Heer' # (TA.) (↑); **2.** 1372 u./ 'háború | Krieg' # (JókK. 146); **3.** 1604 'csapat; sokaság | Trupp; Haufen' (SzT.); **4.** 1775 'nemzetség | Sippe' (Nyr. 44: 124) **Sz**: ~i 1372 u./ *hadj* (JókK. 147) | ~**akozik** 1395 k. *hadokozo* [sz.] (BesztSzj. 153.) | ~**akozat** 1416 u./¹ *hadakazatra* 'háború | Krieg' (BécsiK. 14) | ~**ászat** 1845 *hadászat* (Fogarasi: MNSegédsz. *Strategie* a.)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | (≡) Vog. (AK.) *χōnt* 'háború, (had)sereg'; ? osztj. (DN.) *χāntā* 'osztják ember; ember'; ? md. (M.) *koñd'ä, kuñd'ä* 'barát, pajtás'; finn *kunta* 'közösség'; lp. (norv.) *bārâhgød'de* 'család; rokonság' (*bārâš* 'család'); – ? jen. *kode* 'törzs, nemzetség' [fgr. ? uráli **kunta* 'nemzetség, nagycsalád, közösség']. (⊕) A szó belseji **nt* > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*fed*, →*ideg* stb. A feltehetőleg eredeti 4. jelentés minden bizonnyal az ősi törzsi tagozódás emlékét őrzi. Az 1. jelentés kialakulása a nemzetségek szerinti hadviseléssel lehet kapcsolatban, amelyből a 2. jelentés metonimikusan fejlődött ki. A 3. jelentéshez vö. lat. (k.) *exercitus* '(had)sereg; az előkelők, az udvari emberek hada; vadállatok csapata'; ném. *Heer* 'hadsereg; tömeg' stb. (⊗) A *hadászat* nyelvújítási származékszó. (⊖) Idetartozik: (R.) *hadastyán* 'öreg, kiszolgált, gyakran rokkant katona' (1843: NSz.), amely a *had* és az önállóan nem adatolt *astyán* összetétele. Ez utóbbi szó téves elvonás az →*aggastyán*-ból.

📖 NyK. 62: 122; TESz., *habastyán* a. is; UEW. 206; EWUng. • Vö. *-beli, hadilábon, hadnagy, siserahad*

hadar **A**: 1395 k. *chobhadaro* [sz.] (BesztSzj. 493.); 1495 e. *hadariac* (GuaryK. 50) **J**: **1.** 1395 k. 'körülcavar, körbeteker; megfordít, kapar | herumschlagen; herumdrehen, scharren' (BesztSzj. 493.) (↑); **2.** 1648 'gyorsan, szaporán beszél v. mond vmit | plappern, brabbeln' # (NySz.) **Sz**: ~i 1615 *hadari* 'bonyolult, kusza, zavaros | verworren' (NySz.); 1892 'gyors beszédű; szeles, hebehurgya, kapkodó | hastig sprechend; windig, schusselig' (Nyr. 21: 90) | **hadra** 1861 *hadra* 'civódás, főleg szóbeli veszekedés | Zank' (MNysz. 6: 329)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A *tő* a →*hadász* szócsaládjának tövével azonos. A végződése gyakorító képző. A jelentésekhez vö. →*habar*. A *hadra* származék az [1]-es tőtípus hatására utal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *badar, cséphadaró, hadász, handabanda, hedereg*

hadász × **A**: 1584 *hadaza* (SzT.); 1616 *hadáztanak* (NySz.); 1724 *hadozvá(n)* [sz.] (SzT.); 1765 *hadász* (NSz.); 1838–1845 *handászva* [sz.] (MNyTK. 107: 35) **J**: **1.** 1584 'hadonászik, ide-oda csapkod | herumfuchtel'n' (SzT.) (↑); **2.** 1616 'hadonászva viaskodik | umherschlagend fechten' (NySz.) (↑); **3.** 1666 'bólint; fejét rázza | nicken; den Kopf schütteln' (NySz.)

hadonászik **A**: 1664 *hadanaz* (TörtTár 1861: 151); 1783 *hadonáznom* [sz.] (NSz.); 1818 *hadanászni* [sz.] (NSz.); 1833 *Hadonász* (Kassai: Gyökerésző 2: 333); 1914/ *hadonászik* [▽] (NSz.) **J**: **1.** 1664 '(meg)fenyeget; nyugtalanít | bedrohen; beunruhigen' (TörtTár 1861: 151) (↑); **2.** 1783 'hadonászik | herumfuchtel'n' # (NSz.) (↑); **3.** 1818 'csacsog, fecseg; hadarva, gyorsan beszél | plappern; hastig sprechen' (NSz.) (↑); **4.** 1896 'nagyokat mond; nagy hangon beszél | große Töne reden; überlaut sprechen' (Nyr. 25: 185)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) A *tő* a →*hadar* tövével azonos. A végzések gyakorító képzők. A *hadonászik* 1. jelentése metonímia a 2. jelentés alapján. (⊖) A (N.) *hadona*

'kapkodó, siető, heves' (1864: CzF.), *hadona* 'kapkodás, sietés' (1864: ↑), *hadona* 'veszekedés, civakodás' (1907: NyF. 40: 58) a *hadonászik*-ből jött létre elvonással.

📖 Bárczi: SzófSz. *hadonász* a.; TESz. *hadonászik* a.; EWUng. • Vö. *hadar*, *handabanda*

haddbeli → -beli

hadd A: 1372 u./ *had* (JókK. 90); 1518 k. *haad* (SándK. 5); 1527 *Hadd* (Heyden: Puerilium 9); 1645 *hagyd* (NySz.) J: 'engedd!, legyen! | laß' #

■ Személyragozott ige szófajváltása. | ☞ A → *hagy* ige felszólító módú, E/2. személyű *hagyd* 'engedd' alakjából. A *hadd* alak *gyd* > *dd* hasonulással keletkezett. Eredetileg óhajtást, megengedést kifejező összetett mondat főmondata volt. ☹ Idetartozik: *hagydsza* 'hadd' (1645: NySz.); ez az önállóan nem használt -*sza* nyomatékosító elemmel alakult ki; az alaktanához vö. → *nosza*.

📖 Klemm: TMondt. 14; TESz.; EWUng. • Vö. *hagy*, *hagyján*

haddelhadd A: 1767 *hadd-el-haddon* (NSz.) J: 1. 1767 'szorultság, szorult helyzet | große Bedrängnis' (NSz.) (↑); 2. 1793 'kutyakomédia, lármás felfordulás, ramazúri; vminek a neheze | Mordskrawall; das dicke Ende' # (NSz.) – De vö. 1645 *hagyd el hagyd el* 'szorultság, szorult helyzet | große Bedrängnis' (NySz.)

■ Egy mondat főnevesülésével keletkezett szóösszetétel. | ☞ A *hadd el*, *hadd* 'fejezd bel!' mondatból, az *elhagy* ige felszólító mód, E/2. személyű alakjának megismétlésével keletkezett. Az *elhagy* 'enged vmiből; abbahagy' igéhez vö. *el hagyuan* [sz.] (1372 u./: JókK. 1).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *hagy*

hadilábon Δ A: 1790 *hadi-lábon* (NSz.) J: 'tartós rossz viszonyban van vkivel | (mit jmdm) auf Kriegsfuß (stehen)'

hadilábra A: 1790 *hadi lábra* (NSz.); 1813 *hadilábra* (NSz.) J: 'hadiállapotba (helyez, kerül, abban van), háborús készültségben áll | (sich) in Kriegszustand (setzen)'

■ Összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulatok. | ☞ A *hadi* 'háborús' (→ *had*) és a szuperesszívuszi -*on*, ill. szublatívuszi -*ra* raggal ellátott → *láb* szó szerkezetekből jött létre. Ezeket eredetileg konkrét értelemben használták. A lexikalizálódás mintái a ném. *auf Kriegsfuß stehen* 'tartós rossz viszonyban van vkivel', (R.) *auf kriegsfuß setzen* 'hadiállapotba helyez' szó szerkezetek. – A jelentésekhez és az alaktanhoz vö. → *szabadlábra*.

📖 TESz. *hadiláb* a.; EWUng. • Vö. *had*, *láb*

hadilábra → *hadilábon*

hadnagy A: 1213/ *Hodnogy* (VárReg. 378.); 1405 k. *had nag* (SchlSzej. 630.); 1557 *Hannog* [SZN.] (MNY. 82: 338) J: 1. 1213/ 'hadseregnek v. nagyobb katonai alakulatnak a parancsnoka, hadvezér; (polgári) előljáró | Befehlshaber; (ziviler) Vorgesetzter' (VárReg. 378.) (↑); 2. 1753 'a főhadnagynál alacsonyabb rendfokozatot viselő tiszt | Leutnant' # (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*had* 'sereg' + →*nagy* 'vezető ember' főnevekből keletkezett, jelöletlen, birtokos jelzős alárendeléssel. Hasonló szemlélethez és szerkezethez vö. →*főnagy*, →*násznagy* stb. Eredeti jelentése 'főparancsnok' volt, amelyből az általánosabb 'előljáró' jelentésárnyalata már korán kifejlődött. A 2. jelentése a rangokat jelölő szavak esetében többször megfigyelhető értékcsökkenést mutatja. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *hadnađ* 'hadnagy; kapitány'; rom. (R.) *hotnogi* 'parancsnok'.

📖 NyF. 35: 43; SzabV. 110; TESz.; EWUng. • Vö. *gyalog-*, *had*, *nagy*

hadonászik → *hadász*

hág **A:** 1323/ *Warhago* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *fel haga* (JókK. 37) **J:** 1. [főleg *fel*~] 1323/ ? '⟨lejtőn, hegyoldalon⟩ felfelé halad | klettern, sich hinaufbegeben' (Oklsz.) (↑); 2. 1401 'emelkedik ⟨terep⟩, felfelé halad ⟨út⟩ | ansteigen ⟨Gelände, Weg⟩' (Oklsz.); 3. 1416 u./² 'vmibe, vhová lép | (hinein)treten' (MünchK. 95vb); 4. [főleg *meg*~] 1551 '⟨méh, bika stb.⟩ közöszül | bespringen' (NySz.) **Sz:** ~**at** 1549/ *hagatta* 'megmászik, felhág vhová; meghág ⟨állat⟩ | besteigen' (HoffgreffÉn. e3a); 1657 'megmászik, felhág vhová; meghág ⟨állat⟩ | bespringen' (EWUng.)

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | (≡) Vog. (AK.Szo.) *χānχ-* 'mászik, felmászik'; osztj. (DN.) *χonχ-* 'ua.; felmegy ⟨dombra⟩, a vízfolyással ellentétes irányban halad ⟨csónak, hajó⟩'; ? zürj. (Sz.P.) *kaj-* 'felmegy, felmászik, emelkedik' [ugor ? fgr. **kaŋɜ-* vagy **kaŋkɜ-*: 'mászik, felkapaszkodik']. (⊕) A magyar *g* kialakulásához vö. →*ég*¹, →*mag* stb. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 3. jelentéshez vö. ném. *besteigen* 'felmászik; meghág'; fr. *monter* 'ua.' stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hágcsó*, *hágó*

hágcsó **A:** 1395 k. *hagzov* (BesztSzj. 328.); 1400/ *hagsow* (Oklsz.); 1405 k. *hakfo* (SchlSzj. 831.); 1569 *hárrskóján* [?🔪] (MNY. 64: 90); 1588 *hakchio* (NySz.); 1591 *hagchot* (NySz.); 1615 *hásskón* [🔪] (NySz.); 1724 *hácskóján* (MNY. 65: 331); NYJ. *hácsku* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'létra; fellépődeszka | Leiter; Auftritt' (BesztSzj. 328.) (↑); 2. 1591 'lépcső; lépcsőfok | Treppe; Stufe' (NySz.) (↑); 3. 1631 'kertek közötti átjáró | Durchgang zwischen Gärten' (SzT.)

■ Belső keletkezésű, keletkezés módja azonban vitatott. | 1. Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tő származékából. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel; vö. →*hágó*, →*hordó* stb. A relatív tő a →*hág*-ból jöhetett létre -s gyakorító képzővel. A *hágcsó* alak ebből a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesésével és *s* > *cs* affrikálódással keletkezett. 2. Származékszó. | (⊕) A →*hágó* 'lépcsőfok' jelentésű szóból keletkezett -ó > -csó képzőcserével, ugyanis a szóvégi *ó*-t kicsinyítő képzőnek is fel lehetett fogni; vö. →*furcsa*. A *hácskó*, *háskó* változatok hangátvetéssel keletkeztek. (⊖) Idetartozik: *hágszé* 'padlás' (1838: Tsz.).

📖 MNY. 10: 343; TESz.; EWUng. • Vö. *hág*, *hágó*

hágó **A:** 1428 *Vasarhelhagoya* [HN.] (Oklsz.); 1503 *hagoban* (MNY. 60: 105); 1595 *Egher hagaiának* [HN.] (SzT.) **J:** 1. 1428 'alacsony hegygerinc, amelyen út vezet át | Gebirgspañ' # (Oklsz.) (↑); 2. 1503 'hegyoldal | Gebirgsabhang' (MNY. 60: 105) (↑); 3. 1611 'lépcsőfok | Stufe' (Szenczi Molnár: Dict.) – De vö. 1401 *Mesesrehagow* [HN.] 'alacsony hegygerinc, amelyen út vezet át | Gebirgspañ' (Oklsz.)

■ Különféle összetételek utótagjának önállósulásával keletkezett. | ☐ Olyan összetételekből, mint a *Meszesrehágó* (†). Ezeknek az összetételeknek az utótagja -ó képzős melléknévi igeneve a →*hág* 'felfelé halad; vmibe, vhova lép' igének. Az 1595-ből adatolt változat a [6]-os tőtípus hatását mutatja. A szintén mozgást kifejező igék folyamatos melléknévi igenevének főnevesülésével keletkezett térszinforma-nevekhez vö. →*dűlő*, *forduló* (→*fordít*) stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *hág*, *hágcsó*, *mész*

hagy **A:** 1211 ? *Hagya* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 508); 1372 u./ *el hagyuan* [sz.]; *elhadny* [sz.] (JókK. 1, 10); 1531 *el ... haacz* [gy-sz] (ThewrK. 204); NYJ. *hajunk* (ÚMTsz.); *hogysz* (MTsz.) **J:** 1. [főleg *el~*] 1372 u./ 'engedi, hogy vki, vmi magára maradjon, elhagy vkit | verlassen' # (JókK. 1, 10) (†); 2. 1372 u./ 'enged (vmit tenni, engedi, hogy vmi történjék) | lassen (etwas tun, geschehen)' # (JókK. 62); 3. 1372 u./ 'hagyományoz; hátrahagy | vererben; hinterlassen' # (JókK. 82); 4. [ma főleg *meg~*] 1372 u./ 'parancsol; elrendel | befehlen; anordnen' (JókK. 16); 5. 1416 u./¹ 'engedi, hogy vki, vmi ugyanabban az állapotban v. helyen maradjon | irgendwie od. -wo (be)lassen; hinterlassen (Spur)' # (BécsiK. 3); 6. 1470 'vkire vmit rábíz; átenged | anvertrauen; überlassen' (SermDom. 2: 390); 7. [főleg *abba~*, *fel~*] 1476 k. 'megszűnik vmit tenni; vmivel nem törődik többé | mit einer Sache aufhören; bleiben lassen' # (SzabV.); 8. 1512 k. 'árut elad | verkaufen; (Geldbuße) erlassen' (WeszprK. 9); 9. 1559 'jóvánhagy, engedélyez, elfogad | genehmigen, zulassen, bewilligen' # (Székely I.: Krón. 89b); 10. 1570 'későbbre halaszt; (munkát stb.) meghagy | aufschieben, übriglassen' # (SzT.) **Sz:** ~**omány** 1416 u./² *hagomannac* 'válás, elhagyás | Verlassung, Scheidung' (MünchK. 11va); 1478 'hagyaték, örökség | Nachlaß' (OkISz.); 1611 'tradíció | Tradition' (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ás** 1470 *hagas* (SermDom. 2: 736) | **el-atott** 1585 *El hagiatot* (Cal. 729) | ~**ományos** 1694 *hagyományosan* (SzT.) | ~**akozik** 1731 *hagjakozik* 'hátrahagy | nachlassen' (SzT.) | ~**aték** 1784 *hagyaték* 'a hátrahagyott dolog, maradék | das Lassen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 35); 1836 'vkinek a halála után maradt vagyon' (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~**atkozik** 1843 *hagyatkozott-é* (NemzetiU. 1843. máj. 6.: [285]); 1892 *hagyatkozik* (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ☐ Vog. (T.) *köl'* 'elhagy'; osztj. (Vj.) *kāj-* 'hagy vmit vhol, hátrahagy'; zürj. (Sz.P.) *kol'* 'ua.; fennmarad, hátramarad'; votj. (Sz.) *kijl'* 'elhagy, hátrahagy'; cser. (KH.U.B.) *koðe-* '(el)hagy, hátrahagy'; md. (E.M.) *kado-* 'ua.'; finn *katoa-* 'eltűnik, elvész, elmúlik'; lp. (norv.) *guodde-* 'abbahagy, hátrahagy'; – jur. *χāje-* 'elhagy'; szelk. *kuetja-* 'hátrahagy'; kam. *kojo-* '(meg)marad, hátramarad'; stb. [uráli **kað'a-* '(el)hagy, marad']. ☐ Megfelelői: török *qal* '(meg)marad'. ☐ A m. gy-hez vö. →*ágy*, →*hagyap*. A jelentésváltozáshoz vö. ang. *leave* 'elhagy, otthagyt, hátramarad; átenged, rábíz; örökölni hagy; cserbenhagy'; fr. *laisser* 'hagy, otthagyt, elhagy; átenged, lemond vmiről; örökölni hagy; megenged' stb. ☐ A *hagyaték* nyelvújítási származékszó.

☞ NyK. 39: 247; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *cserbenhagy*, *hadd*, *haddelhadd*, *hajít*, *hanyag*, *húshagyókedd*

hagyap † **A:** 1372 u./ *hagyapna* (JókK. 100); 1372 u./ *hadapafokot* [sz.] (JókK. 142) **J:** 1. 1372 u./ 'köp | spucken' (JókK. 100); 2. 1372 u./ 'megcsókol | küssen' (JókK. 142) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ 'nyál | Speichel' (JókK. 142) (†) | ~**ál** 1513 *hágapalaac* 'köpköd | (herum)spucken' (NagyszK. 17)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | ☐ A tőhöz vö. vog. (FK.) *kul'k-*, (Szo.) *χul'χas-* 'köp' [ugor **kuð'3-* vagy **kul'3-* 'ua.']. ☐ A m. gy-hez vö. →*hagy*, ill. →*fagy*. A szó végződése -*p* mozzanatos képző; vö. →*harap*¹, →*ülepedik* (→*ül*¹) stb. A *hadap* változatban megfigyelhető *gy > d* depalatalizálódáshoz vö. →*disznó*, →*fedd* stb. A 2. jelentés metonímia.

☞ FUF. 26: 80; TESz.; MSzFE.; EWUng.

hagyján A: 1550 k./ *had iarion* (CsomaK. 15); 1584 *hadgyarianac* (NySz.); 1615 *hadgyán* (NySz. *hagy-járjon* a.); 1763 *Hadján* (NSz.); 1786 *Hagyján* (NSz.) J: <HSZ> 1. 1550 k./ 'hagyjuk ezt! | lassen wir das!' # (CsomaK. 15) (↑); 2. 1756 'megjárja | das mag noch angehen' (NSz.) | <KSZ> 1848/ 'nemhogy, annál kevésbé, hát még | geschweige (denn)' (NSz.)

■ Összetett szó, egy mondat lexikalizálódásával keletkezett. | ⊕ A *hadd járjon* 'legyen' szerkezetből (→*hadd* + *járjon*, a →*jár* E/3. személyű felszólító módú alakja). A szó belseji gy palatalizálódás eredménye; vö. →*frigy* stb. A *hagyján* alak a második tagban történt összevonással keletkezett; vö. →*lám*. Hasonló szemlélethez vö. *ám járjon* 'legyen' (1611: Szenczi Molnár: Dict.); *megjárja* 'meglehetős, tűrhető' (1839: NSz.); vö. még ang. *that is passable* 'az még megjárja'; fr. *laissez faire, laissez passer* 'menjen a dolog a maga útján', 'ne ártsd ebbe bele magad'; ol. (N.) *lascia passare* 'ne bánd!, mit törödsz vele?'; stb. A *hagyján* partikulaként a beleegyezés kifejezésére szolgál. – Összetett szóként elhomályosult.

📖 MNy. 63: 79; TESz.; EWUng. • Vö. *hadd, jár*

hagyma A: 1211 *Hagymas* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1395 *hagma* (BesztSzj. 49.); 1522 ? *Haymas* [sz.] [SN.] (MNyTK. 105: 27); 1558 *Haimas* [sz.] (LevT. 1: 275) J: 1. 1211 'egy fajta fűszerként használatos, csípős ízű, kerti növény | Zweibel' # (OkI Sz.) (↑); 2. 1525 k. ? 'virág gumószerű, föld alatti része | Zweibel der Blumen (Pflanzenteil)' (MNy. 11: 39), 1753 'ua.' (NSz.) Sz: ~s 1211 [HN.] (OkI Sz.) (↑)

■ Örökség, finnugor kori tövel, valószínűleg magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (P.) *košam* 'egy vadon termő, hagymaszerű növény; hagyma'; zürj. (P.) *komiž* 'hagymaféle'; votj. (Sz.) *kumjz* 'fokhagyma' [fgr. **kočmz* vagy **kačmz*: 'egy vadon termő, hagymaszerű növény']. ⊕ A m. gy-hez vö. →*hegy*, →*vigyáz*. A szóvégi *a* feltehetőleg névszóképző (talán kicsinyítő képző). A gy ~j váltakozáshoz vö. →*hajít*, →*kígyó* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; NyK. 61: 360; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fokhagyma, kutya-, párhagyma*

hagymán † A: 1395 k. *hagman* (BesztSzj. 972.); 1621 *hagymánt* (TörtTár 1878: 158) J: 'nyereg alá való takaró | Satteldecke'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szó belseji gy > j hangváltozáshoz vö. →*hagyma*, →*kígyó* stb.

📖 TESz.; EWUng.

hagymáz Δ A: 1530 *hagj masba* (KL. 88.); 1557 *hagymaz* (LevT. 1: 254); 1592 *hagymász* (NySz.); 1667 *haimazba* (EWUng.) J: 1. 1530 ? 'kiütéses tifusz | (Fleck)typhus' (KL. 88.) (↑), 1660 'ua.' (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 128); 2. 1530 ? 'lázás, delíriumos betegség; elmeháborodottság | Krankheit mit Sinnestäuschungen, Geistesstörung' (KL. 88.) (↑), 1577 k. 'ua.' (OrvK. 30)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *hagy* + *máz* szavakból keletkezett; szintaktikailag bizonytalan szerkezetű. – Az előtag feltehetőleg örökség, megfelelői azonban vitatottak.

■ Az előtag vitatott eredetű. | 1. Esetleg örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (AK.) *χοš, χος* 'gyomorbetegség, sérv <gyerekeké>'; osztj. (V.) *kañt-* 'betegeskedik' [ugor **kðñcz* 'lázat okozó betegség; láztól szenved, betegeskedik']. Az ugor **ñc* > m. gy hangváltozáshoz vö. →*ágyék*, →*magyar* stb. 2. Esetleg örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (KK.) *k_ol'nñjar* 'ártó szellem

«szitokszóként is» (*nǫjār* 'fejedelem'); zürj. (Sz.P.) *kul'* 'vízi szellem'; votj. (Sz.) *kjł'* 'ragályos betegség'; «az ezeket terjesztő» ártó szellem'; finn *kolja* 'óriás'; ? lp. (L.) *kal'ja* 'erdeifenyő' [fgr. **kolja* 'ártó szellem']. ⊕ A fgr. **lj* > m. gy hangváltozáshoz vö. →*nég*y.

■ Az utótag bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (Szo.) *mos* 'lyuk (például csónakon); testi fogyatkozás, sérülés; betegség'; osztj. (V.) *mōč* 'kár'; zürj. (Sz.) *mjž* 'bűn, vétek'; votj. (Sz.) *mjž* '«isteni büntetésképpen támadt» betegség'; cser. (KH.) *māž* 'betegség' [fgr. **mučə* 'egy fajta betegség']. ⊕ Az utótag egyeztetésének a szóvégi mássalhangzó miatt súlyos hangtani nehézségei vannak.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az alakváltozatok részben népetimológiával, részben a →*hagyma* analógiás hatására keletkezettek. Az összetétel eredeti jelentése – az előtag etimója alapján – 'lázat okozó betegség', ill. 'ártó szellem által előidézett betegség' lehetett. Lehet azonban tautológiás összetétel is, amelynek mindkét tagja 'betegség' jelentésű; hasonló magyarázó összetételekhez vö. →*kajszibarack*, →*kondorkeselyű* stb. Összetett szóként már az ősmagyarban elhomályosult.

📖 FUF. 12: 170, 19: 216; TESz.; MSzFE.; SSA. *koljo* a.; EWUng. • Vö. *hal*¹

hah Δ A: 1790 *Hah* (NSz.); 1793 *Háh!* (NSz.); 1808/ *Hahh* (NSz.) J: '«isz» | «Interj.»'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Szorosan összefügg az →*á* indulatszóval; vö. még →*ha*². Hasonló onomatopoetikus eredetű indulatszavak: lat. *ha*; ném. *ha*; ang. *ha*, *hah*; cseh *ha*; stb.: '«isz»'. A *hah* egykor különféle erős érzések (megdöbbenés, harag, megvetés, rémület, jóleső meglepetés stb.) kifejezésére szolgált. A 19. sz.-i gyakori használatát német irodalmi hatás is magyarázhatja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ha*²

hahaha A: 1552 *Ha ha* (Heltai: Dial. L7b); 1604 *Hahaha* (Szenczi Molnár: Dict. *Ha, ha, he* a.); 1841/ *Hahahaha* (NSz.) J: '«isz a nevetés kifejezésére» | «Interj.»' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredeti és ma is elsőrendű funkciója a hangos nevetés, kacagás kifejezése. A jellemzően három szótagú változat mellett két és négy szótagúak is vannak (↑). ⊕ Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: lat. *hahae*; ném. *ha ha ha*; or. *xa-xa-xa*; stb.: '«a nevetést kifejező indulatszó»'. ⊕ A *hahaha* eredeti funkciója mellett a káröröm, a meglepetésszerű ráeszmélés és a felháborodásszerű ellenvetés kifejezésére szolgáló indulatszóként is használatos, részben a →*ha*² és a →*hah* indulatszavak hatására. ⊖ Palatális párhuzamos alakként idetartozik: *hehehe* '«vihogásszerű nevetést kifejező indulatszó»' (1792: Kelemen J.: Monds. 525); *hihihi* 'ua.' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 421).

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 146; EWUng.

hahó A: 1755 *Hahó*-hahó (ItK. 14: 84) J: '«isz a figyelem felkeltésére» | «Interj.»'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Az indulatszó fontosabb funkciói a figyelemfelkeltő hangos kiáltás, a kitörő öröm kifejezése, valamint a nyelvjárásokban állat lassítása vagy megállítása, gyakran kettőzött formában (↑). ⊕ Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *hoiho* '«főleg tengerészek kiáltásaként»'; szlk. *hahó*, *hahoj* '«indulatszó»'; stb. Ezek arra utalnak, hogy a *hahó*-ban nem kell feltétlenül összetételt látnunk. Nem lehet azonban azt sem kizárni, hogy a *hahó* valójában a *hohó* (→*hó*³) változata, vagy pedig összetétel a →*ha*² + →*hó*³ indulatszavakból.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 338; EWUng. • Vö. *ha*², *hó*³

hahotál Δ **A:** 1508 *hahotal'* [l-j] (DöbrK. 308); 1585 *hahatálás* [sz.] (Cal. 144); 1833 *hahótálva* [sz.] (NSz.) **J:** 'kacag, hahotázik | laut lachen'

hahota **A:** 1517 *hahotaul* (DomK. 53); 1560 k. *Hahatas* [sz.] (GyöngySzt. 247.); 1788 *hohatával* (NSz.); 1803/ *hahótát* (NSz.) **J:** 'hangos nevetés, kacagás, hahotázás | schallendes Gelächter' # **Sz:** ~**zik** 1585 *hahatazni* [sz.] (Cal. 289)

■ A szócsalád alapja, a **hahotál** szláv jövevényszó. | ⊕ Szln. *hohotati* 'hangosan nevet', (N.) 'buzog, (fel)bugyog, pezseg, bugyborékol'; szlk. *chachotat'* sa 'hangosan nevet'; or. *xoxomam'* 'ua.'; stb. [onomatopoetikus eredetű].

■ A **hahota** elvonás. | ⊕ A *hahotál*-ból lett elvonva.

📖 Kniezs: SzlJsz. 650; Bárczi: Szók. 21; TESz. *hahota* a.; EWUng.

haj¹ **A:** 1201 ? *Sarhoj* [szn.] (MNL (OL) DL. 61124); 1211 ? *Haia* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 510); 1211 ? *Hoiud* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1335 *Sarhaiu* [sz.] [szn.] (OklszPótl.); 1395 k. *haj* kethel (BesztSjz. 621.) **J:** 1. 1211 ? 'az emberi koponya hosszúra növő szőrzete, ill. ennek egy szála | Kopfhaar' # (PRT. 10: 510) (↑), 1335 'ua.' (OklszPótl.) (↑); 2. 1585 'kalász; növény (különösen kukorica) vmely részének hosszú selymes szála | Ähre; Haar an Pflanzen bzw. Seide am Mais' (Cal. 998); 3. 1595 'fonal, szál | Faden' (Ver. 113.) **Sz:** ~**as** 1382 ? *hayos* [szn.] (NytudÉrt. 68: 95); 1533 *Haias* (Murm. 634.) | ~**zat** 1791 *hajazatját* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (É.) *χāj* 'hajtincs, hajfür', (AK.) *pāṅkχōj* 'haj' (*pāṅk* 'fej') [ugor **kajz* 'haj']. ⊕ A 2., 3. jelentés metafora. A *hajzat* származékszó nyelvújítási eredetű. ⊕ Tisztázatlan idetartozású: *hajaz* 'kezd érteni vmit, konyít vmihez' (1854/: NSz.), *hajaz rá* 'hasonlít vkire, vmire' (MNemzet 1986. márc. 15.: 4).

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *árvalányhaj*, *-féle*, *hajadon*, *porhajás*

haj² **A:** 1429 ? *Haygatho* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1456 k. *haj haj* (SermDom. 1: 310); 1531 *hajya* (ÉrsK. 306); 1552 *haya* (Heltai: Dial. L6a); 1577 *Hoy* (Aritm. Q2b); 1792 *Háj*-báj (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1792/ *Hajh* (NSz.); NYJ. *hajj* (ÚMTsz.) **J:** 'isz' | 'Interj.' # **Sz:** ~**gat** 1429 *Haygatho* [sz.] [szn.] 'terel (állatot) v. énekelve mesél (mondát, regét) | treiben (Vieh) od. singend erzählen (haupt Sage)' (Oklsz.) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Valószínűleg spontán hangkitörésből keletkezett. De az sem zárható ki, hogy ez az indulatszó eredetileg kimondottan hangutánzó természetű volt és végső soron a →*kiált* tövével áll összefüggésben; vö. még a *haj²* alkalmi igei használatát: *hayok* 'jajgat, jajveszékkel, siránkozik' (1560 k.: GyöngySzt. 2351.) valamint esetleg a *hajgat* származékszót. A *haj²* indulatszó egyfelől a szándék (pl. figyelemfelkeltés, állatterelés; vö. →*hajhász*, →*hajkász* stb.), másrészt az érzelmek (pl. főleg öröm, sajnálkozás) kifejezésére keletkezett.

📖 Kodály-Eml. 1957: 134; MNy. 60: 32; TESz.; EWUng. • Vö. *hajcihő*, *hajcsi*, *hajhász*, *hajkász*, *hajrá*, *hajs*, *haj²*, *hej*, *hejehuja*, *hó³*, *huj*, *ihaj*, *kiált*

háj **A:** 1211 ? *Hoiud* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1211 ? *Haia* [sz.] [szn.] (PRT. 10: 510); 1405 k. *haj* (SchlSjz. 425.); 1533 *Cheples gaay* [ɔ: haay] (Murm. 728.); 1585 *hialt*, *hially* (SzT.); 1714 *hájj* (SzT.) **J:** 1. 1211 ? 'az emberi, állati test zsírszöveve | Schmer' # (Oklsz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSjz. 425.) (↑); 2. 1550 k. 'kenőcs | Salbe' (KolGl.) **Sz:** ~**as** 1382 ? *hayos* [szn.] (ZichyOkm. 4: 229); 1559 *hajjas* (Sztárai: ComLep. 31)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Votj. (Sz.) *kej* 'szalonna, zsír, faggyú; zsíros'; cser. (U.B.) *koja* 'zsír'; md. (E.) *kuja*, (M.) *kujä* 'zsír; zsíros'; finn *kuu* 'zsír, faggyú' [fgr. **kuje* 'zsír']. (≈) Megfelelői: türkm. *qoyi* 'sűrű'; oszm. *koyu* 'sűrű (folyású)'; stb. (△) A 2. jelentés metonímia.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

hajadon A: 1429 *Hayadon* [SZN.] (OkI Sz.); 1514 *haiadon* (LobkK. 307); 1558 *hajdon* (MonÍrók. 3: 207); 1771 *hajadonyokat* (NSz.); 1800 *hajdan* (NSz.) J: <MN> 1. 1429 ? 'fedetlen <fej> | unbedeckt <Haupt>' # (OkI Sz.) (↑), 1533 'ua.' (NySz.); 2. 1429 ? 'nem nemes, alacsony társadalmi helyzetű | nichtadelig' (OkI Sz.) (↑), 1750 'ua.' (NSz.); 3. 1514 'férjhez nem ment | unverheiratet <heute nur Mädchen>' # (LobkK. 307) (↑); 4. 1558 'bekötözetlen <seb> | nicht verbunden <Wunde>' (MonÍrók. 3: 207) (↑) | <HSZ> 1. 1579 'fedetlen fejű, hajadonfött | barköpfig' (SzT.); 2. 1801 'férjhez nem ment leány' | unverheiratet' (NSz.) | <FN> 1589 'felnőtt leány | Jungfer' (SzT.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult ragos alakulat. | (△) Az alapszó a →*haj*¹ főnév. A végződés *-d* névszóképző és valószínűleg *-n* módhatározórag. A *-d* képző feltehető eredeti funkciójához ('vmivel való ellátottság') vö. *Füred* [HN.] (→*fürj*), *Mogyoród* [HN.] (→*mogyoró*) stb. A *hajadon* eredetileg határozószó lehetett 'fedetlen hajjal' jelentésben. A melléknévi jelentés valószínűleg jelzői használatban alakult ki. A melléknévi 2. és 3. jelentés a melléknévi 1. jelentés alapján jött létre. A főnévi jelentés önállósulással keletkezett a *hajadon lány* 'férjhez nem ment leány' (1514: LobkK. 307) szószerkezetből. A szó ma leginkább a melléknévi 3. és a főnévi jelentésében használatos. – A *hajadon*-ból nyomatékosító szerepű *-t* lokatívuszraggal keletkezett megszilárdult ragos alakulat: *hajadont* 'fedetlen fejjel' (1836: NSz.).

📖 Nyr. 42: 184; MNy. 15: 128; TESz.; EWUng. • Vö. *haj*¹, *hajadonfővel*

hajadonfőn → *hajadonfővel*

hajadonfőnt → *hajadonfővel*

hajadonfött → *hajadonfővel*

hajadonfővel A: 1533 *hayadonfewel* (NySz.) J: 1. 1533 'fedetlen fejjel, kalap, fejkendő, sapka nélkül | barhaupt' # (NySz.) (↑); 2. 1858/ 'hajadonként | als Jungfrau <Adv.>' (NSz.)

hajadonfőn × A: 1800 *hajadon főn* (ErdMúz. 49: 541); 1872 *hajadonfőn* (NSz.); NYJ. *hajon fén* (MTsz.) J: 'fedetlen fejjel | barkopf, barhaupt'

hajadonfőnt × A: 1850 *hajdon főnt* (SzT.); 1880 *hajdonfűnt* (Nyr. 9: 477); 1887 *hajadonfőnt* (NSz.) J: 'fedetlen fejjel | barhaupt'

hajadonfött A: 1863 *Hajdonfejt* (Kriza [szerk.] Vadr. 501); 1863/ *hajadonfött* (NSz.); NYJ. *hajonfejt* (MTsz.) J: 'fedetlen fejjel | barhaupt' #

■ Összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulatok. | (△) Olyan szószerkezetekből, amelyek a →*hajadon* 'fedetlen' és a *-vel* eszközhatározó-, az *-n*, *-nt* módhatározó- és a *-tt* (< *-t*) lokatívuszraggal ellátott →*fő*² (→*fej*²) szavakból állnak. Ezek eredeti jelentése 'fedetlen fejjel'

lehetett. A *hajadonfővel* 2. jelentéséhez vö. →*hajadon*. – A *hajon*-, *hajdan*- előtagú változatok népetimológiával keletkeztek.

📖 Nyr. 42: 184; TESz.; EWUng. • Vö. *fej*², *hajadon*

hajbókol **A:** 1815 *hajbókol* (ItK. 6: 474); 1873 *Habókol* (Nyr. 2: 325) **J:** 1. 1815 'tisztelete, hódolata jeleképpen hajlong vki előtt | Verbeugungen machen' (ItK. 6: 474) (↑); 2. 1867 'megalázkodva hízeleg | schmeicheln, liebedienern' (NyK. 6: 101); 3. 1873 'bólogat | (öfters) nicken' (Nyr. 2: 325) (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szövegyülés eredménye. | (⊕) Keletkezésében a *hajol* (→*hajt*¹) és a →*bókol* játszhatott szerepet. (⊕) A →*habókol*-lal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 29: 276; MNy. 23: 49; TESz.; EWUng. • Vö. *bókol*, *hajt*¹

hajcihő **A:** 1772 *haj czühej*, *hajczühel* (Nyr. 109: 241); 1852 *hajczihő* (NSz.) **J:** 1. 1772 'perpatvar, veszekedés | Gezänk, Streitigkeit' (Nyr. 109: 241) (↑); 2. 1852 'hűhó, cécó | Klimbim, Klamauk' (NSz.) (↑)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*haj*² + *ci* + *hő* (→*hej*) szavak összetapadásából keletkezett mellérendelő összetétel. A *ci* valószínűleg ugyanaz az állathívogató szó, amelyet a →*cika*¹ is tartalmaz. A három tagból álló összetett szó eredetileg indulatszó lehetett; azt a hangzavart jelölhette, amely akkor keletkezik, amikor több ember különböző állatokból álló falkákat haladásra, illetőleg megállásra ösztökél. A indulatszó > főnév szófajváltáshoz vö. →*dínomdánom*, →*hejehuja* stb. A *hajcihej* változat a →*hej* hatására utalhat.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 381; Nyr. 109: 21; EWUng. • Vö. *cika*¹, *haj*², *hej*

hajcsár **A:** 1772 *Hajcsár* (MNy. 60: 229) **J:** 1. 1772 'szarvasmarhát v. más állatot terelő, hajtó személy | Viehtreiben' (MNy. 60: 229) (↑); 2. 1885 'olyan személy, aki a munkában másokat kíméletlenül sürget, hajszol | Antreiber' # (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*hajt*² 'állatot terel, vezet'. A végződés *-ár* névszóképző →*búvár*, →*kajtár* stb.; esetleg vö. még →*tölcsér*. A szó belseji *cs* mibenléte és funkciója tisztázatlan. Lehet, hogy valamilyen morfémaról van szó. – Ma főleg a 2. jelentésében használatos. (⊖) Ugyanebből az alapszóból keletkezett: (N.) *hajcsákol* 'hajszolódik, lótfut' (MTsz.).

📖 MNy. 38: 253; TESz.; EWUng. • Vö. *hajt*²

hajcsi **A:** 1854 *hájácsi*-t (NSz.); 1910 *hajcsi* (NSz.); NYJ. *ajcsiba* (ÚMTsz.) **J:** 'gyermeket alvásra biztató szó' | 'Aufforderung zum Schlafen bei Kindern' **Sz:** ~**zik** 1890 *hajcsiztak* 'térdre, ölbe ültetve lovacskáztat (kisgyermeket)' (SzegediN. 1890. márc. 11.: [1]); 1902 *hajcsizzon* 'gyermeknyelvben:) alszik | schlafen' (PNapló 1902. jún. 20.: 9)

■ Bizonytalan eredetű. | 1. Német jövevényszó. | (⊕) Ném. *heitschi* 'alvásra biztató szó' [onomatopoetikus eredetű]. (⊕) Vö. még ném. (St.) *heidscheln* 'álomba ringat, elringat'. Emellett a származtatás mellett szólnak a szóföldrajzi érvek is. 2. Belső keletkezésű, összetett szó. | (⊕) A →*haj*² + →*csi* tagok mellérendelő összetétele. A gyermek-, ill. dajkanyelvből ered. *Haj* típusú hívószavak más nyelvekben is emgtalálhatók: szlk. *haju*, *hajušky*, (R.) *haja*, *hajda*

‘gyermek elaltatására biztató szó’; cig. (ném.) *haja kəɾava* ‘csucsukál, alszik <kisgyerek>’.

▣ (△) A → *haj*² származékszavaként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csi*, *haj*²

hajdan **A**: 1527 *haydan* (ÉrdyK. 24); 1615 *haydon* (NySz.); 1732 *hajdonn* (SzT.) **J**: <HSZ> 1527 ‘egykor, valamikor, régen | ehemals, vorzeiten’ # (ÉrdyK. 24) (↑) | <FN> 1742 ‘egykor, hajdankor | Vorzeit’ (NSz.) | <MN> 1776/ ‘régi, elmúlt | einstig’ (NSz.) **R**: ~**ában** 1604 *Haydanaba* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**ta** 1756 *Hajdantan* (Kreszn.) | ~**án** 1767 *hajdanán* (NSz.)

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | (△) Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy megszilárdult ragos alakulat. Az alapszó valószínűleg a →*ha*¹; a végződés *-n* módhatározórag. A szó belseji *j* szerepe tisztázatlan. A szó belseji *d* valószínűleg a *-t* lokatívszrag zöngésedésével keletkezett; az alaktanhoz vö. →*hajdú*, →*majd* stb. – A *hajdanában*, *hajdanta*, *hajdanán* ‘egykor, valamikor régen’ (↑) jelentésű határozószók a *hajdan*-ból keletkeztek E/3. személyű *-a* birtokos személyjellel és különféle határozóragokkal. (◊) Idetartozik: *hajdant* ‘egykor, valamikor régen’ (1723: NySz.), amelynek *-t* végződése nyomatékosító szerepű lokatívszrag.

📖 MNy. 52: 474; TESz.; EWUng. • Vö. *ha*¹

hajde × **A**: 1657 *hajdagatott* [sz.] (Bakos F.: REL. *hajda* a.); 1693 *hajde* (MonÍrók. 23: 693); 1704 *hajda* (StSl. 23: 278); 1779 e. *Hajdi* (Kreszn.); NYJ. *hädë, hájgyi, hejde* (MTsz.) **J**: ‘nosza!, rajta!, gyérünk! | wohlan!, los!’

■ Vándorszó. | (≡) Oszm. *hadi, haydi* (R.) *hayde, haida*, (N.) *hàdi*; rom. *haide*, (N.) *háida*; albán *haide*; blg. *xaiðe*; szbhv. *hajde*; szlk. *hajdy, hajda*; stb.: ‘nosza!, rajta!’. Dél-Európa felől terjedt el, valószínűleg az oszmán-törökből indult ki [onomatopoetikus eredetű]. (≈) Vö. még ném. *heidi* ‘gyorsan! <indulatszó>’. (⇒△) A magyarba valamelyik balkáni nyelvből került át.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 208; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 181; EWUng.

hajdina × **A**: 1495 *haydyna* (OkISz.); 1500 *haydyn* (OkISz.); 1566 *haydona* (OkISz.); 1585 *Haydenom* [? ɔ: *Haydena*] (Cal. 753 [ɔ: 751]); 1590 *haydena* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 34); 1604 *Haydēna* (Szenczi Molnár: Dict. *Ozymum és Pánicum* a.); 1818 *handina* ... asztag (NSz.); NYJ. *hadinya, hajdēn* (Nyatl.) **J**: ‘a sóskával rokon, lisztes magjáért termesztett növény, pohánka | Buchweizen (Fagopyrum)’

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *hajdina* ‘pohánka’ [< szbhv. (Kaj) *hajda* ‘ua.’ < ném. (baj.-osztr.) *haidn* ‘ua.’]. (≈) Vö. még ném. (kfn.) *heidenkorn* ‘ua.’; a jelentéséhez vö. →*pohánka*, →*tatárka*. (⊙) A *hajdina* a dunántúli nyelvjárások szava. (△⇒) Valószínűleg a magyarból: szlk. (N.) *hajdina* ‘pohánka’; és esetleg a szln. (V.N.) *hajdina* ‘ua.’.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 208; NytudÉrt. 50: 21; TESz.; EWUng.

hajdú **A**: 1500–1510 *Haydo* [szn.] (OkISz.); 1514 *Haydones* [lat. *-es* végződéssel] (OkISz.); 1516 *Haydw* [szn.] (OkISz.); 1603 *haydukok* (SzT.); 1626 *hajdúk* [? ɟ] (ErdEml. 8: 316) **J**: **1.** 1500–1510 ? ‘marhapásztor; marhahajász | Viehhirt, Viehtreiber’ (OkISz.) (↑), 1514 ‘ua.’ (OkISz.) (↑); **2.** 1500–1510 ‘gyalogos katona | Fußsoldat’ (OkISz.) (↑), 1514 ‘ua.’ (Századok 84: 198); **3.** 1553 u. ? ‘rabló | Räuber’ (MonÍrók. 3: 6), 1565 ‘ua.’ (NySz. *haramia* a.); **4.** 1598 ‘törvényszolga, poroszló; fegyveres lovag, magyaros öltözetű szolga, altiszt | Büttel;

Waffenknecht, Trabant in ungarischer Tracht' (SzT.); **5.** 1602 'a mostani Hajdú-Bihar megyében élő magyar néprajzi csoport tagja | angestammter ungarischer Bewohner des Gebiets Hajdúság bzw. des jetzigen Komitats Hajdú-Bihar' (SzT. *hajdúság* a.); **6.** 1900 'rendőr (főleg 1848 előtt) | Schutzmann, Polizist (besonders vor 1848)' (Bálint: SzegSz.) **Sz:** ~**ság** 1602 *hajdusag* 'hajdúkból álló katonai egység | Heiduckentruppe' (SzT.)

■ Valószínűleg szóhasadás eredménye. | (⊕) A *hajtó* 'marhapásztor, marhahajcsár' (→*hajt*²) szóból keletkezhetett szó belseji *jt* > *jd* zöngésedéssel. E magyarázatnak az az egyetlen nehézsége, hogy ilyen zöngésedésre csak kevés, bizonytalan példánk van →*hajdan*, →*majd* stb. Az -ó ~ -ú igenévképzőhöz vö. →*háború*, *nyomorú* (→*nyomorék*) stb. A 2. és 3. jelentés azon az alapon keletkezett, hogy a marhahajcsárok fegyveresen jártak; vö. →*huszár*; a 3. jelentéshez vö. még →*haramia*, →*martalóc* stb. Az 5. jelentés azzal a történelmi ténnyel függ össze, hogy Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem 1605-től kezdődően mintegy tízezer hajdút telepített az akkori Szabolcs megyében fekvő birtokaira, akik a kapott földért cserébe katonáskodással tartoztak. A 4. és 6. jelentés metonímia a 2. jelentés alapján. – A *hajdú*-ból nagy elterjedtségű vándorszó lett; vö. ném. *Heiduck* 'egyenruhás szolga; egykori balkáni szabadságharcos; magyar határőr'; fr. *heïduque* 'magyar gyalogos katona; egyenruhás szolga'; or. *zaiðyк* 'egyenruhás szolga, lakáj; balkáni felkelő «a török időkben»'; oszm. *haydut* 'rabló'; stb.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 834; StSl. 7: 177; TESz.; MNy. 70: 451; EWUng. • Vö. *hajt*²

hajféle → *-féle*

hajhász <IGE> **A:** 1652 *hajhásztattam* [? ✎] [sz.] (MHH. 23: 103); 1791 *hajházhatnák* [sz.] (NSz.); 1960 *hajhászik* [□] (ÉrtSz.) **J:** '(le)vadászik, üldöz, hajszol, kerget | jagen, nachjagen' #

hajhász <FN> Δ **A:** 1792 *hajhászok* (NSz.) **J:** **1.** 1792 'hajtó | Treiber, Hetzer' (NSz.) (↑); **2.** 1808 'nyomozó(tiszt), tényfeltáró kutatást végző személy | Fahndungsbeamter, Rechercheur' (Sándor I.: Toldalék); **3.** 1834 'kereskedelmi ügynök | Makler, Sensal' (Kunoss: Szóf.)

■ A szócsalád alapja, a **hajhász** ige származékszó. | (⊕) A →*haj*² indulatszóból vagy esetleg a *hajha* (→*haj*²) összetett indulatszóból keletkezett gyakorító képzővel.

■ A **hajhász** névszó származékszó. | (⌘) A *hajhász* névszó nyelvújítási alkotás az igéből az olyan igenévszók analógiájára, mint a *halászik* : *halász* (→*hal*²), *vadászik* : *vadász* (→*vad*) stb. A főnév ma leginkább az *élv**hajhász* 'élvezeteket, gyönyöröket hajhászó ember' (1867: NSz.) összetételben fordul elő, amelyben az 1. jelentés átvitt értelmű használata figyelhető meg.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *haj*²

hajigál → *hajít*

hajjint → *hajít*

hajít **A:** 1372 u./ *lehagyta* (JókK. 4); 1416 u./² *køhageitaþne* [sz.] (MünchK. 81va); 1506 *haytaþne* [sz.] (WinklK. 155); 1508 *hagoil* (DöbrK. 109); 1527 *hagyo'taa* (ÉrdyK. 214); 1626 *hanitollaghys* [sz.] (SzT.); 1689 *hajito* [sz.] (MNy. 8: 130); NYJ. *elhétani* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'dob, röpít, vet, lök | schleudern' # **Sz:** ~**ás** 1416 u./² [sz.] (MünchK. 81va) (↑) | ~**ásnyi** 1416/² *køhageitaþne* (MünchK. 81va)

hajigál **A:** 1416 u.² *hagigaltaticuala* [sz.] (MünchK. 21rb); 1552 *haigálya* [l-j] (Heltai: Dial. E2a); 1640/ *hanyigállyák* [l-j] (SzT.); 1653 *hajigálni* [sz.] (SzT.); 1788 *Hajingálni* [sz.] (NSz.); NYJ. *hajgál* (MTsz.) **J:** 'ide-oda szétdobál, megdobál | herumwerfen, bewerfen' #

hajjint × **A:** 1681 *fel-hajintatott* [sz.] (NySz.) **J:** 'dob, röpít, vet, lök | schleudern'

■ Vitatott eredetű szócsalád. | **1.** Örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Sz.P.) *koj-* 'önt, kiönt'; votj. (Sz.) *kujal-* 'dob, hajít, hánny, elhány'; md. (E.M.) *kaja-* 'odadob, belarak; kiönt; levet <ruhát>' [fgr. **kaja-* 'dob, hajít']. (△) Az eredeti szó belseji *j*-t tartalmazó változatok mellett a korai adatolású szó belseji *gy*-s változatok régi nyelvjárási elkülönülésre mutatnak. **2.** Származékszó. | (△) A →*hagy*-ból keletkezett. A *gy* ~ *j* ~ *ny* hangváltakozáshoz vö. →*kígyó*, vö. még *megyek* ~ *mejek* ~ *menyek* (< →*megy*¹) stb. A magyaráztatnak jelentéstani nehézségei vannak, vö. mégis or. *бродомъ* 'lódít, eldob; hagy, vmit abbahagy'. ■ (△) A végződésesek *-ít, -int* mozzanatos-műveltető, ill. *-gál* gyakorító képzők.

📖 FUF. 22: 142; MNy. 58: 410; NyK. 67: 341; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hagy*

hajkász **A:** 1770 *hajkázta* (MNy. 60: 229); 1833 *Hajkász* (Kassai: Gyökerésző 2: 341) **J:** 'hajt, üz, kerget, hajkurász | treiben, jagen, hetzen'

hajkurász **A:** 1799 *hajkorászni* [sz.] (Csokonai: ÖM. 2: 294); 1851 *hajkurászsza* (NSz.); NYJ. *hajkurászik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'hajt, üz, kerget | treiben, jagen' #

■ Származékszó. | (△) A *haj*² igéből keletkezett gyakorító képzővel. Az sem zárható ki, hogy a *hajkurász* a *hajkász*-ból játszi szóalkotással jött létre. (◡) Idetartozik: *hajkál* 'hajt, üz, kerget' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 341); *hajkurál* 'ua.' (1882: NSz.).

📖 Bárczi: SzófSz. *hajkorász* a.; TESz. *hajkurász* a.; EWUng. • Vö. *haj*²

hajlék **A:** 1231 ? *Hoyloc* [HN.] (Oklsz.); 1269 *homuhailuk* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *hayleket*, *haylok* (JókK. 39, 27); 1416 u./¹ *haylakaba* (BécsiK. 52); 1531 *hoyloka* (ThewrK. 39); 1600 k. *hajlija* [ɔ: *hajlikja*] (BrassSzt.) **J:** **1.** 1231 ? 'szállás, menedék, kunyhó, lakás | Obdach, Hütte, Wohnung' (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' # (JókK. 39, 27) (↑); **2.** 1577 k. 'görbület, hajlat, kanyarulat | Beuge, Krümmung' (OrvK. 188)

■ Származékszó. | (△) A *hajol* 'meghajlik' (→*hajt*¹) igéből keletkezett *-ék* névszóképzővel. Az alaktanhoz vö. →*ágyék*, →*fazék* stb. A 2. jelentés volt az eredeti. A 'hajlás, hajlat', ill. 'fedél, fedezék' > 'védelmet nyújtó építmény, otthon' jelentésváltozáshoz vö. →*boltt*², →*fedél*. Hasonló szemlélethez vö. lat. *tegere* 'fed, takar' : *tectum* 'tető; ház'; ném. *wölben* 'görbít, beboltoz' : *Gewölbe* 'boltozat; bolthelyiség'; stb.

📖 MNy. 39: 196; TESz.; EWUng. • Vö. *hajt*¹

hajnal **A:** 1372 u./ *haynalcorik* (JókK. 35–36); 1513 *halnalny'a* [sz.] (NagyszK. 113); NYJ. *hajnó* (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'a napfelkeltét közvetlenül megelőző és a napfelkeltét magában foglaló időszak; pirkadat | Tagesanbruch' # (JókK. 35–36) (↑); **2.** [*est*~, *esteli* ~] 1519 k. 'átmenet az estébe, éjszakába | Abenddämmerung' (DebrK. 52); **3.** 1587 'hajnali jeladás, ének, zenés köszöntő; a lakodalmas nép zajos, zenés felvonulása a lakodalom utáni reggelen | Morgensignal, Wecksignal mit Gesang und Music; lärmender Aufzug der Hochzeitsgäste mit Music am Morgen nach der Hochzeit' (Ethn. 39: 214), 1614 'ua.' (Ethn. 40: 187) **Sz:** ~**odik** 1784 *Hajnalodás* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 33) | ~**ka** 1793 *Hajnalka* '〈növénynévként〉' (NSz.)

■ Örökség, finnugor, esetleg uráli kori tő, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *khøj* 'hajnalpír'; osztj. (V.) *kuñal* 'vörösség az égen'; zürj. (Sz.) *kja* 'pirkadás'; finn *koi* 'virradat, hajnal'; – ? jen. *kāja* 'nap'; ? szelk. *kuetj* 'ua.'; ? kam. *kuja* 'ua.'; stb. [fgr. ? uráli **koje* 'hajnalpír']. ⊕ A végződés valószínűleg *-n + -l* névszóképző, amely pontos megfelelője az ősosztják **kujnal* alakra visszavezethető osztják *kuñal*-nak. A magyar és az osztják szó egymástól függetlenül, párhuzamosan keletkezhetett, de közös ugor kori meglétüket nem tudjuk bizonyítani. A 3. jelentés azon alapul, hogy az énekes, hangos jeladás ősi eredetű, jellegzetesen magyar szokás volt. ⊕⇒ A magyarból: le. *hejnal* 'jeladás <különösen a krakkói toronyőre>'.

📖 Paasonen: Beitr. 276; MNy. 34: 131; NyK. 69: 171; TESz.; MSzFE.; EWUng.

hajó A: 1181 ? *Haio* [SZN.] (Oklsz.); 1211 *Hoyouholmu* [HN.] (Oklsz.); 1338 *Hayoswth* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1381 *Hayowrewzygethe* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *hayō* (BesztSztj. 267.); 1405 k. *heo* (SchlSztj. 757.); 1528 *hejo*, *hejabwl* (SzékK. 369, 370); 1863 *Hijó* (Krizsa [szerk.] Vadr. 502) **J:** 1. 1211 'nagyobb vízi jármű | Schiff' # (Oklsz.) (↑); 2. 1754 'templombelső, templomhajó | Kirchenschiff' (NSz.); 3. 1789 'léghajó | Luftschiff' (NSz.); 4. 1838 'csónak | Kahn' (Tsz.) **Sz:** ~s 1338 [HN.] (Oklsz.) (↑); 1395 k. *hayoz* <FN> (BesztSztj. 272.) | ~cska 1416 u.² *haiotkaba* (MünchK. 21rb) | ~zik 1531 *hayozuan* [sz.] (TelK. 94) | ~kázik 1585 *Haiokazom* (Cal. 690)

■ Vitatott eredetű. | 1. Örökség, uráli kori tővel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.P.) *kēl'*; cser. (KH.) *kuyi*, *koyi*; md. (E.) *kilej*, (M.) *kelu*; finn *koivu*; ? lp. (norv.) *kojēvū*; – jur. *χo*, *kujku*; szelk. *kwā*; kam. *kujuu*; stb.: 'nyírfa' [uráli **kojβa* 'ua.']. ⊕ A szó belseji **jβ* > m. *j* változáshoz vö. →*táj*. Végződése *-ó* névszóképző. A magyarban az eredeti jelentése 'fatörzsből kivájt csónak' lehetett. A származtatás feltételének tekinthető 'nyírfa' > 'nyírfából, fatörzsből készült kosár, edény' > 'csónak, hajó' változáshoz vö. finn *haapa* 'nyárfa': *haapio* 'nyárfából készült csónak'; norv. (N.) *kane* 'kétfülű csésze': ném. *Kahn* 'kis csónak'; vö. még →*edény*; ném. (ófn.) *scif* 'hajó; edény'; stb. 2. Ótörök jövevényszó. | ⊕ Vö. csag. *qayuq*, *qayiq* 'hajó'; oszm. *kayık* 'csónak'; jak. *χayīq*, *χayūk* 'hajó'; stb. Megfelelői a mongol és a tunguz nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A szó eleji török *q* > m. *h* hangváltozás alapján a szó a magyar nyelv török jövevényszavainak legrégebbi rétegébe tartozhat. A szóvéghez vö. →*apró*, →*karó* stb. A származtatást nehezíti az a tény, hogy csak kevés ótörök adat áll rendelkezésünkre. ▣ ⊕ A két származtatás egymáshoz való viszonya tisztázatlan: lehetséges, hogy a szó egy széles körben elterjedt régi keleti vándorszó. ⊕⇒ A magyarból: szlk. (N.) *hajov* 'csónak, kisebb hajó'.

📖 MSFOu. 52: 314; MNy. 57: 169; TESz.; MSzFE.; Ligeti: TörK. 28; SSA. *koivu* a.; EWUng. • Vö. *lég-*, *űr-*

hajol → *hajt*¹

hajrá A: 1829 *hajrá!* (Pák: Vadászattudomány 2: 180); 1832 *hajrával* (NSz.) **J:** <isz> 1829 'rajta | (drauf)los' # (Pák: Vadászattudomány 2: 180) (↑) | <FN> 1. 1832 '⟨a hajrá kiáltás, ill. az így kifejezett buzdítás⟩ | ⟨Ruf bzw. Ermunterung⟩' # (NSz.); 2. 1864 'hajsza, üldözés | Hetze, Hetzjagd' (NSz.); 3. 1931 'végső versenyszakasz, finis | letzter Schliff; Endspurt' # (Nyr. 78: 418) **Sz:** ~z(ik) 1851 *hajrázza* (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*haj*² indulatszó + →*rá* határozószó összetapadásából keletkezett szeretlen összetétel. Az indulatszó főnevesüléséhez vö. *hajsza* (→*hajszt*), →*hejehuja*, →*hűhó*. ⊕ Idetartozik: *huj*, *huj*, *hajrá* 'éljenzés, ill. buzdítás kifejezésére szolgáló indulatszó' (1905: MNy. 63: 102).

hajsz × **A**: 1566 *hoysz* (NySz.); 1664/ *hajfz* (Kelemen J.: Monds. 342); 1752/ *hiszra* (NSz.); 1864 *hajcz* (CzF.); NYJ. *hossz, hujsz* (ÚMTsz.) **J**: <ISZ> 1566 'igásállatnak balra, ill. jobbra terelésére használt szó' | hü; hott' (NySz.) (↑) | <FN> 1842 'üldözés, üzés, kergetés | Hetze, Gejage' (NSz.)

hajszol **A**: 1794 *hajszolásában* [sz.] (NSz.); 1843 *hajszolok* (NSz.) **J**: 'hajt, üz, (meg)kerget, üldöz | treiben; (nach)jaden' #

hajsza **A**: 1802/ *hajsza* (NSz.) **J**: <ISZ> 1802/ 'öröm kifejezésére v. állatterelésre használt indulatszó' | <zum Ausdruck der Freude bzw. als Treibew>' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1818/ 'üldözés, hajszolás | Hetze, Gejage' # (NSz.); **2.** 1822 'tülekedés; túlzott sietség | Gedränge; übertriebene Eile' # (NSz.) **Sz**: ~s 1805 *hajszásnak* 'a taligás eke kereke | Rad des Karrenpfluges' (Balassa I.: Eke 217); 1909/ *Hajzás* nap 'hektikus, izgatott, felindult | hektisch, erregt' (NSz.)

■ Belső keletkezésű. | (⊕) A szócsalád tagjai tisztázatlan viszonyúak.

■ A **hajszol** származékszó. | (⊕) A *hajszol* gyakorító képzős származékszó a →*haj²* szóból vagy a *hajsz*-ből.

■ A **hajsza** származékszó. | (⊕) Valószínűleg a →*haj²* szóból keletkezett a -*sza* nyomatékosító szócskával; vö. →*nosza*.

■ A **hajsz** belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban vitatott. | (⊕) A *hajsz* vagy a *hajszol*-ból való elvonás, vagy a *hajsza* rövidülése, de keletkezhetett önkéntelen hangkitörésből is.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Kronológiai nehézségek ellenére az első két magyarázat fonetikai és morfológiai okokból valószínűbb, mint a harmadik. A *hajszol* és a *hajsza* feltehetőleg a vadászok nyelvéből került a köznyelvbe. – A *hojsza* 'viharmadár' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz.), *hojsza* 'különféle hazai viharjelző madarak megnevezése' (1825: NSz.) szóhasadással keletkezhetett a *hajsza* alakból. A 2., minden bizonnyal eredeti jelentés alkalmasint első adatánál jóval korábban is létezhetett a nyelvjárásokban. A tengeri madarakra vonatkozó 1. jelentés ebből keletkezett tudatos állatrendszertani szakszóalkotással a nyelvújítás idején. (⇒) Valószínűleg a magyarból: szlk. *hajs*; rom. *hăis*: 'igásállatnak balra, ill. jobbra terelésére használt szó'; stb.

▣ Erdődi: Szófejt. 18; MNy. 52: 311; TESz. *hajszol* a., *hojsza* a. is; EWUng. • Vö. *haj², hocca, ne¹, nosza*

hajsza → *hajsz*

hajszol → *hajsz*

hajt¹ **A**: 1364 ? *Kerekhaytow* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1372 u./ le *haytana* (JókK. 27) **J**: **1.** 1364 ? 'ívelő alakúvá görbít; ívelő irányban mozdít, fordít, térít | biegen; bogenförmig umbiegen' # (OkISz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 27) (↑); **2.** [ma *fel~*] 1416 u./³ 'italt, folyadékot tartalmazó edényt' kiürít | hintergießen, (aus)leeren' # (AporK. 3); **3.** 1495 e. 'hatalma alá kényszerít | unterwerfen' (GuaryK. 107); **4.** 1519 'út' halad, irányul | (irgendwohin) führen (Weg)' (JordK. 286); **5.** [~ *vkihez*] 1519 'vkiel rokonszenvez, vkihez vonzódik | jemandem gewogen sein' (JordK.); **6.** 1568 'vmit beszámít, betud | etw einrechnen' (SzT.); **7.** [főleg különböző ik.-kel] 1611 'felület egy részét' hajtással visszajára fordít; <tárgyat> hajt(ogat)ással

kisebb felületűvé alakít | falten' # (Szenczi Molnár: Dict. *Egybehaytom* a.); **8.** 1662 'figyel, meghallgat; törődik vkivel; vkinek kedvében jár v. enged vkinek | zuhören; sich um etw kümmern; willfahren' (SzT.); **9.** 1683 '(szót, mondanivalót) ismétel, mondogat | wiederholen' # (Thaly: Adal. 1: 150) **Sz:** ~**ás** 1372 u./ *haytafaual* (JókK. 149) | ~**ogat** 1490 *haytoghathwan* [sz.] (SzalkGl. 115.) | ~**ogatás** 1539 *hajtogatás* 'névszórágózás, deklináció | Deklination' (NyK. 87: 360) | ~**hatatlan** 1585 *haythatatlan* (Cal. 534)

hajol [1] **A:** 1372 u./ *haylott* [sz.] (JókK. 13), de vö. →*hajlék*; 1590 *haiól* (NySz.); 1626–1627 *haiul* (NySz.); 1664/ *hajlik* [□] (NySz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'görbülő, ívelő mozdulatot tesz; görbülő, ívelő irányban halad, eltér | sich beugen; abweichen' # (JókK. 13) (↑); **2.** 1372 u./ 'beszédre figyel; enged vminek | zuhören; willfahren' (JókK. 10); **3.** 1456 k. 'vonzódik vkihez, rokonszenvez vkivel; pártjára áll vkinek | jemanden gewogen sein; sich jemanden anschließen' (SermDom. 1: 227); **4.** 1506 'hajlandóságot mutat vmire | zu etwas geneigt sein' # (WinklK. 132); **5.** [~ *vmire*] 1575 'vmilyenre, vmilyenre változik | sich verändern' (NySz.); **6.** 1582 'vmire számítódik | auf etw gerechnet werden' (SzT.); **7.** 1604 'hajlítható | biegsam sein' # (Szenczi Molnár: Dict. *Haylo* a.) **Sz:** **hajladozik** 1519 *haylodozo* [sz.] (JordK. 385) | **hajlandó** 1519 *haylando* 'kész, hajlamos | bereit, geneigt' (JordK. 69); 1560 k. 'hajlékony | biegsam' (GyöngySzt. 658.) | **hajlékony** 1595 *hailekonyok* (NySz.) | **hajlong** 1635 *haylong* (NySz.) – de 1608 *haylog* (NySz.) | **hajlat** 17. sz. *hajlatara* <FN> 'görbület, kanyarulat | Biegung' (OrvK. 18) | **hajlít** 1792 *Hajlítottom* (Baróti Szabó: *KisdédSz. Hajladni* a.) | **hajlam** 1829 *hajlam* (MNy. 4: 254)

■ Örökség ugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (K.) *χojt-* 'meghajlít, behajlít', *χojtχāt-*, *χojtsāχt-* '(meg)hajlik' [ugor **kaj3-* '(meg)hajlít, (meg)hajlik']. ⊕ Végződése -*t* műveltető-mozzanatos képző, ill. valószínűleg -*l* gyakorító képző. A *hajt*¹ tárgyatlan jelentései (4., 5., 8. jelentések) a képzők alkalmi szerepét igazolják vagy a *hajol* eredeti jelentésének hatását mutatják (1–3. jelentések). A *hajol* viszonylag későn keletkezett -*ik*-es változataiban a visszaható jelleg erősebben megmutatkozik. ⊕ Egyéb ugor származtatása kevésbé valószínű.

📖 JSFOu. 58/6: 1; TESz.; MSzFE. *hajol* a.; Lakó-Eml. 114; EWUng. • Vö. *éghajlat*, *hajbókol*, *hajlék*, *hajt*², *kajla*

hajt² **A:** 1364 *Kerekhaytow* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *haitatnacvala* [sz.] (BécsiK. 261) **J:** **1.** 1364 ? 'mozgogat, mozgásban tart | in Bewegung setzen, halten, bewegen' # (Oklsz.) (↑), 1476 'ua.' (MNy. 11: 85); **2.** 1416 u./¹ 'kerget, hajszol, terel | treiben' # (BécsiK. 261) (↑); **3.** 1495 e. 'készít vmire | zu etw bewegen' # (GuaryK. 6); **4.** [ma csak *be~*] 1517 '(járandóságot) beszéd, kíméletlenül megszerez | <Schulden> eintreiben' # (MNy. 43: 157); **5.** 1708 '(hasznót) jövedelmez | einbringen' (Papai Páriz: Dict. *Afficio* a.); **6.** 1758 '(gépet) működtet; irányít, vezet vhová | <eine Maschine> in Betrieb halten; fahren <trans., intrans.>' # (HOklszj. *Vas-hajtó* a.); **7.** 1785 '(béltartalmat, vizeletet) kiürülésére készítet | abführen <Stuhl, Urin>' # (NSz.); **8.** 1883 '(munkát, dolgozó embert) kíméletlen hajszolással sürget | antreiben' # (NSz.); **9.** 1930 'fárad, töri magát, lótfut | sich strapazieren' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**ó** 1364 ? [szN.] (Oklsz.) (↑); 1526 *Haytho* [szN.] (MNy. 25: 310); 1604 *hayto* 'állatterelő, marhahajcsár | Viehtreiber' (Szenczi Molnár: Dict. *Iugárius* a.); 1878 'kocsis | Kutscher' (NSz.) | ~**ány** 1847 *hajtánynyal*, *hajtányaik* 'ruha hajtókája' (Életképek 1847. szept. 12.: 346); 1872 *hajtányok* 'egy fajta szerszámvágógép' (AnyagiÉ. 1872. márc. 20.: 41); 1874 *hajtányokra* 'vasúti hajtány' (VasútiKK. 1874. nov. 12.: 389); 1891 *hajtány* (Nyr. 20: 186)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Örökség, ugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (AK.Szo.) *χujt-* 'elcsábít, ösztönöz', (P.) *kujt-* '(ide)hív, intéssel hív vkit', (KL.) *khujt-* 'izgat, unszol' [ugor **kuj3-* vagy **kaj3-*: 'hajt, üz']. ⊕ A tő végső soron összefügghet a →*haj*² indulatszóval. Ezt támogathatja az ehhez kapcsolható *haj* 'jajgat, siránkozik' (vö. →*haj*²). A jelentések összefüggését az magyarázza, hogy az állatokat hangos kiáltással terelik. A végződés

-t műveltető igeképző. A $\rightarrow$ haj² eredeti jelentése a 2., amelyből az 1. jelentés metonímiával keletkezett. **2.** Jelentésselkülönülés. | (⊕) A $\rightarrow$ haj¹ szóból jött létre. Ebben az esetben az 1. és 2. jelentés a haj¹ 1. jelentéséből fejlődhetett ki. Erre a jelentéstani viszonyra utal az a szótörténeti körülmény, hogy a haj² első adata a $\rightarrow$ haj¹ első adata is lehet; vö. még $\rightarrow$ kajla : $\rightarrow$ kajtat; kering, kerít ($\rightarrow$ kerül) : $\rightarrow$ kerget. Az 1. és 2. jelentés alapján keletkezett további jelentések magyarázata az lehet, hogy az adó, büntetés stb. lerovása egykor élőállat szolgáltatásával, tényleges behajtással történt. Az 5. jelentés kialakulása azzal függ össze, hogy az anyagi gyarapodás az állatállomány növelésével járt. ▣ (⊕⇒) A magyarból: rom. *hăitui* 'üz, kerget, felhajt'.

📖 Horger: MSzav. 71; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. haj², hajcsár, hajdú, haj¹, haj³

haj³ A: 1668 ? *Haito* Ueszöuel [sz.] (Oklsz.); 1750 *hajtnak* (Wagner: Phras. *Floreo* a.) **J:** [főleg ki~] '⟨növény⟩ virágot, levelet, új ágat növeszt, ⟨virág, levél, új ág⟩ keletkezik, kinő | treiben ⟨Pflanze⟩, sprossen' # **Sz:** ~ás 1784 *hajtás* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 70)

■ Jelentésselkülönülés. | (⊕) A $\rightarrow$ haj² igéből keletkezett. A jelentésfejlődés folyamata 'mozgásba hoz' > 'növekedni készlet' lehetett. Hasonló szemlélethez vö. ném. *treiben* 'mozgásba hoz; hajt, üz, kerget' > 'rügyezik, kihajt'; fr. *pousser* 'taszít, kerget' > 'nő, rügyezik'. A tranzitív > intranszitiv átváltásra vö. $\rightarrow$ haj¹, $\rightarrow$ nyit stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. haj², vad-

háklis A: 1893 *háklis* (Nyr. 22: 472); 1930 *háknis* (Zolnay–Gedényi); NYJ. *hágli* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1893 'kényes, érzékeny; finnyás, válogatós; kérkedő | heikel, empfindlich; wählerisch' (Nyr. 22: 472) (↑); **2.** 1930 'szeszélyes, bolondos; akadémikuskodó, apróságokon fennakadó ⟨személy⟩ | launisch, närrisch, nörgelnd' (Zolnay–Gedényi)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) Vö. ném. (baj.-osztr.) *haekli*, (R. baj.-osztr.) *hágli*, (h. baj.-osztr.) *hågli*, – ném. *heikel*, (R.) *heiklig* 'érzékeny; kellemetlen; ⟨evésnél⟩ válogatós' [< ném. (kfn.) *heien* 'ápol; gondoz']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *háklivý*; szlk. *háklivý*: 'érzékeny; válogatós'. (⊕) A végződés -s melléknévképző. A *háknis* változat *n*-je a $\rightarrow$ kaszni, $\rightarrow$ lokni stb. analógiájára keletkezett. A 2. jelentés a magyarországi német városi nyelvből vagy nyelvjárásokból származhat.

📖 TESz.; EWUng.

hákog × A: 1585 *Hakkogok*; *Hakogua* [sz.] (Cal. 956, 956); 1604 *Kihakagható* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Screabilis* a.); 1604 *Hakogva* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J: 1.** 1585 'krákog, köhécsel; köp | sich räuspern; spucken, ausspeisen' (Cal. 956, 956) (↑); **2.** 1913 'durva hangon szól; hápog | krächzen; schnattern' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A tö összefügg a $\rightarrow$ harákol, $\rightarrow$ kákog, $\rightarrow$ krákog tövével. A végződés gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a töből egy másik gyakorító igeképzővel keletkezett: *hákol* 'krákog, köhécsel; köp' (1798: NSz.). A *hák* '⟨a krákogás, köhécselés utánzására használt, ill. utálkozást kifejező indulatszó⟩' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 346), 'köpet, turha' (1838: Tsz.) a *hákog*-ból és a *hákol*-ból jött létre elvonással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. harákol, kákog, krákog

hal¹ A: 1093/ *Holthwag* [HN.]; *Holothwag* [HN.]; *Holutwag* [HN.] (MNL (OL) DL 206964); 1138/ *Halaldí* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 133); 12. sz. vége/ *holz*; *choltat* [sz.] (HB.); 1495 k. meg

haal' [a. m. *meghalj*] [l-j] (MNY. 6: 23); 1519 *hallottayból* [sz.] (JordK. 449); 1526 *megh hoolth* *vala* (SzékK. 45) **J: 1.** [főleg *meg-*] 1138/ ? 'megszűnik élni, meghal <élő szervezet> | sterben <Lebewesen>' # (MNY. 32: 133) (↑), 12. sz. vége/ 'ua.' (HB.) (↑); **2.** 1214 'elveszti a tetterejét, életerejét; használaton kívülre kerül, van <tárgy> | die Tatkraft verlieren; außer Gebrauch kommen <Gegenstand>' (Oklsz.) **Sz: ~ál** 1138/ [sz.] [szN.] (MNY. 32: 133) (↑) | **holt-** [birtokos személyjellel] 12. sz. vége/ 'meghalás, halál' (HB.) (↑); 1211 *HoltWag* [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> 'álló vízű <folyóág> | tot <Flussarm>' (Oklsz.); 1372 u./ *holt* lyanyat 'halott <ember>; élettelen, mozdulatlan <tárgy, dolog> | tot <Mensch>; leblos, regungslos <Ding>' (JókK. 157); 1398/ *Holthaswth* 'halott ember | Tote(r)' (Oklsz. *halottas* a.); 1520–1530 'hatástalan | unwirksam' (MNY. 11: 80) | **~álos** 1213/ *Halal[us]* [szN.] (VárReg. 272.) | **~ott** 1093/ [HN.] (MNL (OL) DL. 206964) (↑); 1214 *Holutuuag* [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (Oklsz. *holt* a.); 1372 u./ *halottat* <FN> 'halott ember | Tote(r)' (JókK. 29) | **~andó** 1416 u.² *meghalando* <BEÁLLÓ MN-I IGENÉV> (MünchK. 105ra) | **~álatos** 1456 k. *halalatos* 'halandó, halálos | sterblich' (SermDom. 2: 170) | **~által** 1470 k. *halaltalanfag* [sz.] 'halhatatlanság | unsterblich' (ZirciGl. 2.) | **~ás** 1493 k. *meghhalasomnak* (FestK. 163) | **~hatatlan** 1493 k. [sz.] (FestK. 338) | **~hatatlanság** 1493 k. *halhatatlansaagnak* (FestK. 338) | **~ottas** 1519 ? *hallotass* (JordK. 127); 1585 *Halottas* (Cal. 442) | **~dokol** 1700 *haldokol* (Nyr. 40: 405) | **(meg)~álozik** 1728 *meghalálozott* (Oklsz.) | **~ódik** 1786 *halódott* (NSz.) **R: ~ottaiból** 1519 'a halálból | aus dem Tod' (JordK. 449) | **holtáiglan** [teljes birtokos jelzős paradigmában] 1520 k. *holtaiglan* (BodK. 1)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *kāl-*; osztj. (V.) *kāla-*; zürj. (Sz.) *kul-*; votj. (Sz.K.) *kul-*; cser. (KH.U.B.) *kole-*; md. (E.M.) *kulo-*; finn *kuole-*; – jur. *χā-*; szelk. *qū-*; kam. *ku-*; stb.: 'meghal, elpusztul' [uráli **kola-* 'ua.']. (⊕) A 2. jelentés metaforikus úton alakult ki; hasonlóan más nyelvekhez; vö. lat. *moriór*; ném. *sterben*; stb.: 'meghal, elpusztul' és 'elmúlik, kialszik, megszűnik'. Ma a (R.) *meghalálozik* származékszó helyett inkább az *elhalálozik* a használatos.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE. *hal²* a.; Benkő: ÁrpSzöv. 71, 108; Bárczi: HBEI. 92; EWUng. • Vö. *dőghalál, hagymáz, halánk, halvány, holt-, holteleven, ló-, tetszhalál*

hal² A: 1075/ *halaftou* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL. 238483); 1138/ *Holudí* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 131); 1192/ *Halazfenyr* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 236); 1230 u. *wizahal* (Wenzel: ÁÚO. 1: 271) **J: 1.** 1075/ 'vízben élő, kopoltyús (és pikkelyes) gerinces állat | Fisch' # (MNL (OL) DL. 238483) (↑), 1192 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 1: 236) (↑); **2.** 1963 'tapasztalatlan ember, kezdő | unerfahrener Mensch, Anfänger' (TESz. *balek* a.) **Sz: ~ász** 1192/ *Halazfenyr* [HN.] 'halászattal foglalkozó személy | Fischer' (Györffy: ÁMTF. 1: 236) (↑) | **~as** 1075/ [HN.] (MNL (OL) DL. 238483) (↑) | **~ászik** 1396 *Halazouut* [sz.] [HN.] 'halat (ki)fog | fischen' (Oklsz.) | **~acska** 1416 u.² *halalkanc* (MünchK. 22rb)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *kōl*; osztj. (V.) *kul*; cser. (KH.U.B.) *kol*; md. (E.M.) *kal*; finn *kala*; lp. (norv.) *guolle*; – jur. *χāl'e*; jen. *kaðe*; tvg. *kole*; szelk. *kel*; kam. *kola*; koj. *kola*; mot. *kele*; karag. *kalè*; tajgi *kallà*: 'hal' [uráli **kala* 'ua.']. (≈) Megfelelői: tung. *ollo* 'hal'; lat. *squalus* 'egy fajta nagyobb testű, tengeri hal'; stb. (⊕) A 2. jelentéshez vö. → *balek*.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE. *hal¹* a.; EWUng. • Vö. *ebhal, gobhal, háló, konchal, lepényhal, menyhal, tonhal, tőkehal*

hál A: 1214 *Farkashalowhely* [sz.] [HN.] (Fejér: CD. 3/1: 156); 1372 u./ *halohazatt* [sz.] (JókK. 86); 1585 k. *hál* el (Gl.) **J: 1.** 1214 'éjszakát pihenéssel tölt; alszik | übernachten; schlafen' # (Fejér: CD. 3/1: 156) (↑); **2.** [vkivel ~] 1495 e. 'közösül vkivel | beischlafen' (GuaryK. 47) **Sz: ~ó** 1214 [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (Fejér: CD. 3/1: 156) (↑); 1803 'hálószoba | Schlafzimmer' (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.P.) *kōl-*; osztj. (V.) *kal-*; ? zürj. (V.) *voj-kolav-* (*voj* 'éjszaka'); votj. (Sz.) *kēl-* 'éjszakázik, meghál' [fgr. **kal3-* 'ua.']. (△) A *háló* származékszó főnévi jelentésben önállósulással jött létre olyan összetett szavakból, mint *hálóláz* (↑); *hálószo* (1748: NySz.); stb.: 'hálóhelység'.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

hála A: 1211 ? *Halad* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 510); 1211 ? *Chala* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *halat* (JókK. 23); 1456 k. *hallatlanfag* [sz.] (SermDom. 2: 224); 1493 k. *hálaadaasban* (FestK. 2); 1513 *Haalaa* (CzechK. 66) J: 'köszönet(mondás) | Dank, Danksagung' # Sz: *~tlan* 1372 u./ *halatlan* (JókK. 94) | *~l* [főleg *meg~*] 1372 u./ *halalatoft* [sz.] (JókK. 145) | *~lat* 1372 u./ [sz.] 'köszönetmondás | Danksagung' (JókK. 145) | *~latos* 1372 u./ *halalatoft* 'hálás | dankbar' (JókK. 145) | *~latlan* 1416 u.² *halalatlankon* 'hálátlan | undankbar' (MünchK. 61rb) | *~tlanság* 1456 k. (SermDom. 2: 224) (↑) | *~latlanság* 1493 k. *haalalatlansaagymlol* 'hálátlanság | Undankbarkeit' (FestK. 389) | *~s* 1753 *Hálás* (Szily: NyÚSz.) | *~lkodik* 1762 *hálálkodást* (NSz.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *хвала* 'dicséret; dicsőség'; mac. *φала* 'köszönet'; szbhv. *hvala* 'dicséret; hála, köszönet'; szln. *hvala* 'ua.'; – óe. szl. *chvala* 'ua.' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók, bár a 'hála, köszönet' jelentés itt általában nincs meg. (△) A többnyire csupán hagyományos hálálkodó kifejezésekben használt régi, népnyelvi *hálá* változat szóvégi *á*-ja talán esszívuszi értelemben használt *-á* latívuszragot tartalmaz.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 262; Kniezsa: SzlJsz. 209; TESz.; EWUng. • Vö. *háládatos*

halad A: 1138/ ? *Haladan* [? ɔ: *Haladau*] [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 132); 1372 u./ *eleuehaladotuala* (JókK. 28); 1520 k. *meg halladnaja* (BodK. 19) J: **1.** 1372 u./ 'élőlény' térben előre jut | vorangehen' # (JókK. 28) (↑); **2.** 1372 u./ 'idő' múlik | vergehen(Zeit)' # (JókK. 9); **3.** 1495 e. 'halasztódik | sich verzögern, aufgeschoben werden' (GuaryK. 105); **4.** [főleg *meg~*] 1508 'felülmúl | übersteigen' (NádK. 421); **5.** 1803 'folyamat, munka' fejlődik | vorwärtsschreiten' # (NSz.); **6.** 1879 'út stb. vmi mellett' vonul | (Weg usw., an od. neben etw) vorbeiführen, -gehen' # (NSz.) Sz: *~ó* 1138/ ? [SZN.] (MNY. 32: 132) (↑); 1585 *halado* <FOLY MN-I IGENÉV> (Cal. 383); 1830 <MN> 'a fejlődésben élenjáró | fortschrittlich' (NSz.); 1834 'vmiben a kezdőnél magasabb szinten álló, nagyobb tudással rendelkező személy | Fortgeschrittene(r)' (NSz.) | *~ék* 1372 u./ *haladek* (JókK. 9) | *~éktalan* 1826 *haladéktalanul* [sz.] (HébeZs. 18); 1832 *haladéktalan* (NSz.)

halaszt A: 1416 u.³ el *halasztotta* (AporK. 77); 1517 el *hallasztany* [sz.] (DomK. 243) J: **1.** 1416 u.³ ? 'későbbre hagy, halogat | aufschieben' # (AporK. 77) (↑); **2.** 1536 'vkire hárít | jemandem etwas zuwälzen' (NySz.) Sz: *~ás* 1456 k. *halasztatth* (SermDom. 2: 730) | *~hatatlan* 1770 *halaszthatattlanul* (MNY. 60: 229)

halogat A: 1456 k. *halogatok* [sz.] (SermDom. 1: 316); 1470 *hallogaffad* [*hallogat* □] (SermDom. 2: 537); 1539 *halagatas* [sz.] (KL. 197.) J: **1.** 1456 k. 'halasztgat | aufschieben' # (SermDom. 1: 316) (↑); **2.** 1456 k. 'mellőz | vernachlässigen' (SermDom. 2: 24) Sz: *~ás* 1456 k. *halogataffal* (SermDom. 1: 434)

■ Örökség, uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (V.) *кәл-* 'lép(ked)'; zürj. (Sz.) *kjal-* 'sodródik <az árral>'; md. (E.M.) *kol'ge-* 'csöpög, folyik, szivárog'; finn *kulke-* 'halad, utazik, vándorol, mozog'; lp. (norv.) *gølgå-* 'fut, folyik <víz, könny, vér stb.>'; – jur. *χūlā-* 'úszik, sodródik'; szelk. *qūra-* 'himbálódzik, (vízben) sodródik; úszik'; kam. *kāl-*, *χāl-* '(el)megy, vándorol' [uráli **kulke-* 'mozog, megy, jár <földön és vízen>']. (≈) Megfelelői: juk.

kelu-, *kolu-* 'jön, megy'; korják *kule-* 'megy'. (△) A végződéses különféle igeképzők. Ha a szó belseji *ll* az uráli *lk* fejleménye (vö. →*toll*, →*váll* stb.), a magyarban szokatlan hangzóközi *ll > l* hangváltozással számolhatunk. Valószínűbb azonban, hogy az eredeti *l* szorványos másodlagos nyúlásáról van szó (a szó belseji **lk > m. l* változáshoz vö. →*gyalog*, →*válik* stb.). A *halad* 2–6. elvont jelentéseihez vö. lat. *progredior* 'előremegy; vmiben előbbre jut, halad, előmenetelt tesz'; ang. *progress* 'előrehalad, előbbre jut; múlik <idő>; előmenetelt tesz'; ném. *fortschreiten* 'előrehalad, fejlődik, gyarapodik', *vorübergehen* 'vmi előtt, mellett elhalad; elmúlik'; stb. (△⇒) A magyarból: rom. *hălădui* 'él, időzik; előbbre jut; előrehalad'. (◊) Ugyanebből a töből -*at* műveltető képzővel keletkezett: *halat* '(el)halaszt' jelentéssel: *elhalatatnak* (1470: SermDom. 2: 118). (△) A →*hull* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 70: 36; EWUng.

háládatos **A:** 1531 *haladatos* (TelK. 32); 1621 *Háládatofság* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *hálladatos* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1531 'hálás | dankbar' # (TelK. 32) (↑); 2. 1850 'haszonnal járó, kifizetődő | (sich) lohnend' (NSz.) – De vö. 1604 *Hala adatoffag* [sz.] 'hálás | dankbar' (Szenczi Molnár: Dict. *Gratitúdó* a.)

háládatlan **A:** 1557 *Háladatlanságot* [?✂] [sz.] (TESz. *háládatlan* a.); 1585 *Háládatlantib* [o: *Háládatlanúl*] (Cal. 536); NYJ. *hálladatlan* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1557 'hálátlan | undankbar' # (TESz. *háládatlan* a.) (↑); 2. 1780 'eredménnyel nem járó, olyan, amely nem éri meg az árát, az utánajárást | nicht lohnend' (NSz.) – De vö. 1513 *haala adatlan* 'hálátlan | undankbar' (NagyszK. 83)

■ Szóösszerántás. | (△) A *hálaadatos* 'hálás' (↑), ill. a *hálaadatlan* 'hálátlan' (↑) összetételekből keletkezett. Ezek a →*hála* + önálló szóként nem adatolt *adatos* 'adakozó, bőkezű', ill. *adatlan* 'szűkmarkú, zsugori, irigy' szavakból keletkezett, amelyek az →*ad* jelöletlen, tárgyi, alárendelő származékai. Az összetételek a *hálát ad* szókapcsolaton nyugszanak (*halat aduan* (1372 k.: JókK. 23)); vö. még *hálaadás* 'köszönetmondás' *haala adaafokath* (1493 k.: FestK. 181); *hálaadó* 'hálás, köszönetteljes' *hala adok* uagunk (1532: TihK. 17). Ezek kialakulásában a *hálálatos*, *hálálatlan* (→*hála*) is közrejátszhatott.

📖 NytudÉrt. 46: 75; TESz. *háládatlan* a.; EWUng. • Vö. *ad*, *hála*

halandzsa **A:** 1912 *halandzsa*-nyelvet (Ujság 1912. szept. 28.: 7) **J:** 1. 1912 'tréfából kitalált, értelmetlen szavakkal megtűzdelt v. teljesen értelmetlen beszéd; vmely idegen nyelvet hangzásában tréfásan utánzó, értelmetlen beszéd | Kauderwelsch {als sinnloses Gerede}' (Ujság 1912. szept. 28.: 7) (↑); 2. 1927 'üres fecsegés, mellébeszélés | Geschwafel' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**zik** 1921 *halandzsászni* [sz.] (SzínháziÉ. 25: 20); 1924 *halandsászni* [sz.] (Nyr. 53: 127)

■ Tudatos szóalkotás. | (△) A keletkezés körülményei nem világosak. A szó Karinthy Frigyes (1887–1938) írói tevékenysége révén terjedt el. A 2. jelentés metafora. A szó ma leginkább származékában él. (◊) Esetleg idetartozik: *kalandzsa* 'érthetetlen nyelv, zagyva beszéd' (1912: Világ 1912. márc. 28.: 7), amely egy tréfának szánt értelmetlen szövegben fordul elő.

📖 Bisztray: JMI. 363; TESz.; EWUng.

halánk **Δ A:** 1627 *halankiarol* (MNY. 25: 116); 1831 *halánk* (MTsz. *halánték* a.) **J:** <FN> 1627 'halánték | Schläfe' (MNY. 25: 116) (↑) | <MN> 1893 'gyenge; gyengén sodrott, foszló <fonal> | schwach; schwach gesponnen, sich fasernd <Garn>' (MTsz.)

halánték **A:** 1712 *halándékját* (Nyr. 70: 160); 1742 *halántéksont* (Szily: NyÚSz.); 1795 k. *Halandék* (NSz.); 1800 *Hallandék* (NSz.); 1808 *Haránték* (Sándor I.: Toldalék *Halándék* a.) **J:**

’homlok oldalsó vékony, egy kissé homorú csontja | Schläfe’ #

■ Származékszó. | (⊕) A →*hal*¹ szóból keletkezett az *-ánk*, ill. *-ánték* névszóképző-csoporttal. A *halánk*-hoz vö. →*fullánk*, →*szilánk* stb. A *halánték*-hoz vö. *növendék* (→*nő*¹), →*haránték* stb. A ’halánték’ jelentés esetleg az eredeti ’törékeny, gyenge, káros, romlandó <dolog>’ jelentésből fejlődhetett ki. A *halánték* eredetileg nyelvjárási szó volt, az orvosi szaknyelv által került az irodalmi nyelvbe. (⊕) A →*hall*¹ származékaként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNy. 25: 111; Nyr. 58: 94; TESz. *halánték* a.; NéprNytud. 24–5: 135; EWUng. • Vö. *hal*¹

halánték* → *halánk

halaszt* → *halad

***halihó* A:** 1906 *hali-hó* (Nyr. 44: 426) **J:** ’{indulatszó a kürtszó, különösen a vadászkürt hangjának utánzására} | {zur Nachahmung eines Hornstoßes, bes. vom Jagdhorn}’

■ Összetett szó. | (⊕) Az önállóan nem adatolt *hali* + →*hó*³ tagok valószínűleg mellérendelő összetétele. Az előtag bizonytalan eredetű, esetleg német jövevényszó, és a →*halló* vagy a *halali* ’a vadászkürt hangjának utánzása’ (1872/: NSz.) szavakkal függhet össze. Ezekhez vö. ném. *hallo*, *halloh* ’halló <telefonhíváskor is>’, *holla* ’indulatszó’, *Halali* ’vadászkiáltás’. (⊖) Idetartozik: *halihé* ’indulatszó’ (1906: Nyr. 44: 426), amely a →*hé*² hatására utalhat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *halló*, *hó*³

***halina* Δ A:** 1785 *halinába* (MNy. 65: 332); 1875 *halena* (NSz.); 1880 *harina*-posztó (NSz.) **J: 1.** 1785 ’nemezelt gyapjúsövetből készült parasztzeke; felsőruha | Bauernmantel aus filzartigem Tuch; Oberkleid’ (MNy. 65: 332) (↑); **2.** 1861 ’nemezelt gyapjúsövet | filzartiges Tuch’ # (NSz.); **3.** 1894 ’posztó lábbeli, botos | Filzstiefel’ (NSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból és a szlovákból. | (⊖) A *halina* alak valószínűleg a szbvh. *haljina*, (N.) *aljina* ’férfi- v. női kabát, zeke; női ruha’, *haljine* [többes szám], (N.) *aljine* [többes szám] ’ruha, ruházat; ágynemű’ szóból jött létre. [< szbvh. *halja* ’zeke’ < oszm. *halı* ’szőnyeg’ < újperzsa *hālī* ’ua.’]; a *halena* változat valószínűleg a szlk. *halena*, (N.) *haliena* ’zeke, ujjas’, (K.) ’nemezelt gyapjúsövet, abaposztó’ szóból jött létre [valószínűleg egy déli szláv nyelvből, feltehetőleg a rom. **hălină* (az elavult *haină* ’ruha, öltöny, kabát, zakó’ változata) közvetítésével]. (⊗) Vö. még blg. (N.) *halina* ’hosszú felsőruha’; le. (N.) *chalena*, *chalina* ’szűrfele felsőkabát’; stb. (⊕) A 2. és 3. jelentés önállósulás útján alakult ki a *halinaposztó* ’nemezelt gyapjúsövet’, ill. *halinacsizma* ’nemezcsizma’ összetételekből.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 210; TESz.; EWUng.

***halk*¹ A:** 1449 *Halk* [szN.] (OkISzPótl.); 1577 *halkal* (KolGl.); 1598 *hackal* (NySz.); 1784 *hák* (Baróti Szabó: KisdedSz. 33); 1786 *halka* [□] (MNy. 15: 111); NYJ. *hókan* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1449 ? ’csendes | leise’ # (OkISzPótl.) (↑), 1577 ’ua.’ (KolGl.) (↑); **2.** 1449 ’lassú | langsam’ (OkISzPótl.) (↑), 1585 ’ua.’ (Cal. 343); **3.** 1767 ’gyenge, enyhe | mild’ (NSz.) **Sz: ~ul** 1836 *halkúl* (Tudtár 9: 121); 1842 *halkúlt* (NSz.) | ~**ít** 1840 *halkítá* ’visszafog, lassít, mérsékel’ (KisfaludyTÉ. 2: 48); 1847 *halkitá* (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A származékok kései adatolhatósága azzal függ össze, hogy a régiségben inkább csak határozóragosan élő szót a nyelvújítás idején újra használni kezdték. (⊕) A →*hal*¹, →*hall*¹ szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

halk² × A: 1801 *Holyk*; *Holyka* [□] (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 1816 *Hajk* (Gyarmathi: Voc. 98 [v: 106]); 1838 *Halk* (Tsz.); 1863 *Hajok* (Krizsa [szerk.] Vadr. 501); 1874 *hókács* [sz.] (Nyr. 3: 182); NYJ. *hokk* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1801 'fejszével kivágott forgács, szilánk, cikk | Span' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑); **2.** 1816 'cikkes bevágás a fában, deszkában | Falz, Kerbe' (Gyarmathi: Voc. 98 [v: 106]) (↑)

■ Örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (⊖) A tőhöz vö. vog. (T.P.) *kal* 'hasadék, repedés, köz'; osztj. (V.) *kəl* 'ua.'; zürj. (Lu.) *kolas* 'köz, rés, távolság'; votj. (Sz.) *kwald-* 'meghasad, megreped'; finn *kolo* 'lyuk, bemetszés, üreg, nyílás'; lp. (L.) *källō* 'hasadék <kőzetben, jégben stb.>' [fgr. **kolz* 'hasadék, repedés, rés, nyílás, köz']. (⊕) Végződése -*k* névszóképző; vö. →*farok*, →*torok* stb. A szó kései írásos adatoltsága azzal magyarázható, hogy a szó csak a nyelvjárásokban volt használatos. A 2. jelentés az eredeti finnugor jelentésből keletkezett jelentésszűküléssel. Az 1. jelentés metonímia. (⊕⇒) A magyarból: rom. *halcă* '(igazán nagy) darab <kenyér stb.>', (E.) 'vastag (gyalu)forgács'.

📖 MNy. 43: 17; TESz.; MSzFE. *halok* a.; EWUng.

hall¹ A: 12. sz. vége/ *Hadlaua* (HB.); 1280 *Hallomas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *haluan* [sz.] (JókK. 6); 1531 *holad* (ThewrK. 125) **J: 1.** 12. sz. vége/ 'füllel hangot érzékel | hören' # (HB.) (↑); **2.** 1372 u./ 'értesül vmiről | vernehmen' # (JókK. 15); **3.** 1372 u./ 'beszédre odafigyel, hallgat | zuhören' (JókK. 80); **4.** 1372 u./ ? 'beszédnek enged, szót fogad | Gehör schenken, willfahren' (JókK. 72) **Sz:** ~**omás** 1280 k. [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1372 u./ *hallomast* (JókK. 28) | ~**at** 1380 k. *hallath* <FN> 'a hallás | das Hören' (KönSjz. 19.) | ~**ás** 1405 k. *halas* (SchlSjz. 316.) | ~**hatatlan** 1416 u./¹ *halhatatlan* (BécsiK. 84) | ~**atlan** 1456 k. *hallatlanfag* [sz.] (SermDom. 2: 224) | ~**atlanság** 1456 k. *hallatlanfag* [sz.] (SermDom.) | ~**ik** 1506 ? *hallaneiek* (WinklK. 224); 1510 fel *hallyk* vala (MargL. 82) | ~**at** 1508 *hallatot* <IGE> 'vmilyen hangot ad; vmiről hírt ad | hören lassen' (DöbrK. 367) | ~**atszik** 1805 *hallatszós* [sz.] (NSz.) | ~**szik** 1829 *hallszott* (NSz.)

■ Valószínűleg két alapnyelvi szó egybeesésével keletkezett. | (⊕) A *hal* 'hall' régi alakjából és a *hadl* 'odafigyel, figyelemmel kísér; (meg)tud, értesül' szavakból jött létre.

■ A **hal** örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | (⊖) Vog. (T.) *kāl-*; osztj. *kəl-*; zürj. *kyl-*; votj. (Sz.) *kyl-*; cser. (KH.U.B.) *kola-*; md. (E.M.) *ku'le-*; finn *kuule-*; lp. (norv.) *gullā-*: 'hall'; – ? jur. *χā-*; ? szelk. *qō-*; ? kam. *ku-*; stb.: 'fül' [fgr. (? uráli) **kule-* 'hall', '? fül']. (⊖) Megfelelői: juk. *χol* 'hang'; ujjg. *qulyak* 'fül'; stb. (⊕) A jelentéstanához vö. lat. *audire* 'hall' : lat. *auris* 'fül'; stb. A *hall* hangalak kettőződéssel keletkezett.

■ A **hadl** örökség, ugor, esetleg finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (⊖) Vö. vog. (T.) *kantāl-* 'hallgató(d)zik, fülel, hallgat vkire'; osztj. (V.) *kunyal-* 'hall'; ? finn *kuuntele-* 'hallgató(d)zik, fülel, hallgat vkire, érdeklődik' [ugor (? fgr.) **kunta-lz-* 'hall, hallgató(d)zik, fülel']. (⊕) A szótőhöz a rokon nyelvekben vö. vog. (T.) *kant-* 'talál, lát'; md. (E.M.) *kunda-* 'megfog, elkap; elkezd, csinál vmit'; finn *kunti-* 'megfog, elkap'; lp. (norv.) *god'de-* 'megöl, megfog, elkap <vadat, halat>'; – ? jur. *χārje-* 'vadat üz, vadászik'; ? jen. *kad'ā-* 'ua.' [fgr. (? uráli) **kunta-* 'megfog, zsákmányol; prédát, zsákmányt talál']. (⊕) A fgr. **nt* > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*fed*, →*lúd* stb. A végződés -*l* gyakorító képző. A *dl* > *ll* elhasonuláshoz vö. →*palló*, →*villa*¹ stb. – A 3., 4. jelentés elhomályosulását az okozhatta, hogy egyre inkább a →*hallgat*

származék vált ezek hordozójává. A *hallomás* származékhoz vö. →*áldomás*. A *hallatszik* származékot alaktanilag a *látszik* (→*lát*) befolyásolta.

📖 Szinnyei: NyH.; NyK. 65: 408; TESz.; MSzFE.; Bárczi: HBEI. 105; EWUng. • Vö. *hallgat*, *viszont*-

hall² A: 1840 *hall-t* (NSz.) **J: 1.** 1840 'terem, csarnok; előcsarnok, társalgóterem (szállodáé, színházé stb.) | Halle; Foyer' (NSz.) (↑); **2.** 1889 'városi lakások második előtere, amelyből a lakószobák nyílnak | innerer, fensterloser Wohnraum, von dem die Wohnzimmer ausgehen' (Nyr. 92: 230)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hall*; ang. *hall*; fr. *hall*; stb.: '(nagy)terem, (elő)csarnok'. Az angolból terjedt el [indoeurópai eredetű; vö. óind *śālā* 'épület, építmény, helyiség'; lat. *cella* 'szoba, helyiség, kamra, fülke, szűk lakótér'; stb.]. (⇒) A magyarba főleg angol közvetítéssel került.

📖 Nyr. 92: 228; TESz.; EWUng. • Vö. *cella*

hallgat A: 1372 u./ *halgatnya* [sz.] (JókK. 18); 1525/ *hallgatna* (TörtTár 1908: 82); 1541/ *holgat* (HoffgreffÉn. Ee3b) **J: 1.** 1372 u./ 'beszédre, egyéb hangmegnyilvánulásra odafigyel | zühören' # (JókK. 18); **2.** [ma ~ *vkire*, *vmire*] 1372 u./ 'beszédnek enged, szót fogad | jmdm Gehör schenken' # (JókK. 105); **3.** 1493 k. 'nem beszél; nem tesz említést, nem nyilatkozik | schweigen; unerwähnt lassen' # (FestK. 149); **4.** 1527 'hallgatózik, fülel, hallgat *vkire* | horchen' (Heyden: Puerilium 23); **5.** 1527 'vhová, vkihez csatlakozik, tartozik | gehören' (ÉrdyK. 496); **6.** 1591 'kihallgat, megfigyel | belauschen' (SzT.); **7.** 1604 '(előadást) hallgat, látogat | (Vorlesungen) hören, besuchen' (SzT.) **Sz: ~ás** 1416 u./¹ *halgatafanac* (BécsiK. 212) | **~ó(d)zik** 1635 *hálgátozni* [sz.] 'kihallgat, megfigyel | belauschen' (SzT.); 1673 *Halgtatózó* [sz.] 'nem beszél, nem szól | schweigen' (NySz.) | **~óság** 1673 *halgtatóságod* 'hangtalanság, némaság, csend | Stille' (NySz.); 1723 'hallgatóközönség | Zuhörerschaft' (MNY. 5: 223) | **~ag** 1831 *hallgatag* (Sas 2: 89); 1832 *hallgatag* (NSz.) | **~olagos** 1833 *hallgatólagos* (Fogarasi: Műsz. Tacite a.)

■ Származékszó. | (△) A →*hall*¹ igéből *-gat* gyakorító képzővel, amely ebben az esetben a cselekvés tartósságát, huzamosságát fejezi ki; vö. *mozgat* (→*mozog*), *olvasgat* (→*olvas*) stb. A 2. és 3. jelentés metonímia az 1. alapján, az 5. jelentés pedig metonímia a 2. alapján. (⊖) Ugyanazokból az elemekből keletkezett más jelentésű szó: *hallogat* 'gyakran, több helyről hall' (1585: MNY. 84: 253). (△) A *hallga* 'hallgass csak! figyelj csak!' (1708: Pápai Páriz: Dict. *St!* a.) szórővidülés a *hallgass* E/2. személyű, felszólító módú alakból; vö. →*ne*¹, →*ni* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ha*², *hall*¹

halló A: 1751 *Hallo* haj (SzT.); 1792 *Hallóh* (NSz.); 1801 *Halló!* (NSz.); 1898 *haló* (NSz.) **J: <ISZ> 1.** 1751 '((oda)kiáltásként) | <als Zuruf>' # (SzT.) (↑); **2.** 1792 'vadászkiáltásként; figyelemfelkeltő, megszólító szóként (különösen távolabb levő személy(ek)hez) | als Jagdruf <als Zuruf>' (NSz.) (↑); **3.** 1884 'telefonban híváskor, jelentkezéskor használt szóként | <beim Fernsprechen>' # (Nyr. 83: 345) | <FN> 1845 'a halló! szó használata, hallózás | das Hallo' (MNY. 46: 389)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *hallo*, *halloh* 'figyelemfelkeltő indulatszó; halló a telefonban', *Hallo* 'tülekedés; láрма, zaj; üdvözlőszó' a [ném. (ófn.) *halōn* 'hoz, visz' felszólító módú alakja, amellyel eredetileg a révést hívták: 'Vigyél át!']. (≈) Megfelelői: ang. *hallo*, *hullo* 'figyelemfelkeltő, ill. vadászkiáltás', *hello* 'köszönés; halló a telefonban'; fr. *holà* 'hé,

hej!’, *hola hò* ’megállj, hopp!’; *alló* ’halló a telefonban’; stb. Telefonáláskor alkalmazott hívó, illetőleg jelentkező szóként nemzetközi szóvá vált, amely az amerikai angolból terjedt el. (⊕) A szó meghonosodását, elterjedését a magyar →*hall*! igéhez fűződő asszociatív kapcsolata támogatta. (⊖) Idetartozik: *heló* ’köszönés’ (1980: NymK. 1: 747), amely az ang. *hello* (↑) szóra megy vissza.

📖 MNy. 47: 288; Nyr. 83: 343; TESz.; NytudÉrt. 93: 74; EWUng. • Vö. *halihó, holla, klasszis*

halmaz → *halmazat*

halmazat A: 1757 *halmazat* (NSz.) J: 1. 1757 ’halmaz | Haufen’ (NSz.) (↑); 2. 1900 ’(bűn)halmazat | Verbrechenkonkurrenz’ (NSz.)

halmaz A: 1785 k./ *halmozba* (I.OK. 30: 258); 1787 *halmaz* (MNy. 61: 352) J: ’mennyiség, tömeg, halom | Menge, Haufen’ #

■ A szócsalád alapja, a **halmazat** származékszó. | (⊕) A *halmaz* (~ *halmoz*) ’nagy mennyiségben gyűjt’ (→*halom*) igéből *-at* névszóképzővel; az alaktanhoz vö. *látat* (→*lát*). A 2. jelentés régebbi az első adatánál; először egy 1878-as törvénycikkben fordul elő.

■ A **halmaz** elvonás. | (⊕) A *halmaz* nyelvújítás kori tudatos szóalkotás, elvonás a *halmazat*-ból.

📖 MNy. 61: 349; TESz. *halmaz* a.; EWUng. • Vö. *halom*

háló A: 1267 *halous* [sz.] (OkI Sz.); 1395 k. *halo* (BesztSzj. 310.); 1560 k. *haalo* (GyöngySzt. 4055.); 1737 *hállós* [sz.] (Ethn. 96: 259); NYJ. *hálu* (ÚMTsz.) J: 1. 1267 ’fonalból, szálból, csomózással készült, rácsszerűen lyukacsos szövedék, ill. eszköz | Netz’ # (OkI Sz.) (↑); 2. 1570 ’csapda, kelepce; furfang, csel | Falle; List’ (NySz.) Sz: ~s 1267 (OkI Sz.) (↑) | ~z 1474 *halozafa* <*tta*> [sz.] (BirkK. 2) | ~zat 1474 *halozatta* [javítva *halozafa* alakból] (BirkK. 2)

■ Örökség, uráli kori tövel és valószínűleg magyar képzéssel. | (⊖) A tőhöz vö. vog. (AK.) *χuləp*; osztj. (V.) *kaləw*; zürj. (Sz.) *kulem*; finn (N.) *kalin*; – jen. *kuodese?*, *kuorese?*: ’háló’ [uráli **kal3* ’ua.’]. (⊕) A végződés *-ó* (< **-p* vagy **-m*) névszóképző. A *háló* feltehetőleg a **kal3-m3* alakból jött létre már a finnugor vagy ugor alapnyelvben. Rokon nyelvi megfelelőivel a *háló* a finnugor (ill. uráli) ősnép halász-vadász életmódjának egyik emléke. Az elvont 2. jelentéshez vö. ném. *Netz* ’csapda, kelepce’. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *halov*; rom. (N.) *halău*: ’háló’.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; FUF. 44: 104; EWUng. • Vö. *hal*^p

halogat → *halad*

halom [4] A: 1055 *holma* (TA.); 1075/ *melinhalmu* [HN.] (MonStrig. 1: 58); 1193 *cenholm* [HN.] (ÓMOlv. 59); 1232/ *Kethalm* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 515); 1268 k./ *Feketewholum* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 828); 1269 *Hulum* [HN.] (MNy. 61: 414); 1270/ *Fekethehalom* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 828); 1727 *halam* domboeska (SzT.) J: 1. 1055 ’alacsonyabb domb | (kleine) Hügel’ # (TA.) (↑); 2. 16. sz. ’rakás, kupac, csomó | Haufen, Stoß, Menge’ # (NySz.) Sz: **halmoz** 1456 k. *halmaztattat* [sz.] ’felhalmoz, púpoz, tetéz (elvont is) | häufen (auch abstr.)’ (SermDom. 2: 498); 1700 *halmozom* (Szily: NyÚSz.)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *chlъmъ*; szbhv. *hum*, (R.) *hlm*; szlk. *chlm*; or. *холм*, (N.) *холóm*; stb.: 'kis domb, halom' [valószínűleg germán eredetű; vö. izl. (óizl.) *holmr* 'kis sziget, félsziget; kiemelkedés a szántóföldön'; ném. (ószász) *holm* 'magasság; magaslat'; stb.]. ⊕ A 2. jelentés metafora. ⊕⇒ A magyarból: rom. (E.) *hulúm*, *holómb*, *holúmb* 'kis domb, halom'.

📖 NyK. 49: 285; Bárczi: TihAl. 44; Kniezsa: SzlJsz. 210; TESz.; EWUng. • Vö. *halmazat*

halvány A: 1485 *Thyzahalawan* [HN.] (Oklsz.); 1499 *Halwan* [HN.] (Oklsz.); 1518 k. *halouań* (SándK. 8); 1577 k. *halwanj* (OrvK. 8); 1643/ *Holványban* [HN.] (SzT.); 1767 *Halyvanban* [HN.] (SzT.); 1774 *Hajvány* [HN.] (SzT.); 1775 *Holloványban* [HN.] (SzT.) J: <FN> 1. 1485 'holt folyóág; (holt vízmederben keletkezett) mocsár | Flußarm; (in einem toten Flußbett entstandenen) Stumpf' (Oklsz.) (↑); 2. 1643/ ? 'talajmélyedésben összegyűlt, felgyülemlett víz; kiszáradóban levő tófenék | in Bodensenken angesammeltes Wasser; im Austrocknen begriffener Teichboden' (SzT.) (↑), 1928 'ua.' (MNy. 24: 219) | <MN> 1. 1518 k. 'gyenge, roskatag; beteges | schwach, gebrechlich; kränklich' (SándK. 8) (↑); 2. 1577 k. 'sápadt, vértelen, vérszegény <arc, testrészt> | blaß, blutleer <Gesicht, Körperteil>' # (OrvK. 12); 3. 1577 k. 'sárgás, szürkés, fakó <színű>; világos, bágyadt <színű> | gelblich, fahlgrau; hell, matt <Farbe>' # (OrvK. 195); 4. 1641 'kiszáradóban levő <tófenék> | im Austrocknen begriffen <Teichboden>' (SzT.); 5. 1772/ 'nem tisztán látható, elmosódó; alig észrevehető | nicht klar sichtbar, verschwommen; kaum wahrnehmbar' # (NSz.); 6. 1861 'lág, süppedékes <föld>, elázott <szántóföld> | morastig; verwässert <Acker>' (MNyszet. *beléhalni* a.); 7. 1863 'az igazira alig emlékeztető <mása, utánzata vminek> | ans Echte, Richtige kaum erinnernd <Abbild, Nachbildung, Kopie usw.>' # (NSz.) Sz: ~odik 1594 e./ *elhaluaniodéc* (Balassi: Camp. 19) | ~ít 1636 *halványítja* (Kreszn.) | ~ul 1790 *el-halványult* [sz.] (MNy. 6: 318)

■ Származékszó. | ⊕ A →*hal*¹ igéből a -vány névszóképzővel; vö. →*ásvány*, →*ingovány* stb. A főnévi 1. jelentés lehetett az eredeti. A melléknévi jelentések jelzői használatban keletkeztek. A jelentésfejlődéshez az alapszó jelentései is hozzájárulhattak.

📖 Nyr. 19: 150; TESz.; NytudÉrt. 92: 75; EWUng. • Vö. *hal*¹

halyag × A: 1239 *Holog* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 503); 1271 *Halagus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1300/ *Haliagus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 551); [1300 k./] *Chalyag* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 503); 1525 k. *wereshalyagh* (MNy. 11: 38); 1585 *Haalyag* fa (Cal. 1033); 1884 *hajagmeggy* (Nyr. 13: 525) J: 1. 1239 ? 'hólyagfa | Pimperfüßlein (*Staphylea pinnata*)' (Györffy: ÁMTF. 2: 503) (↑), 1578 'ua.' (NySz.); 2. 1525 k. 'zsidócseresznye | europäische Blasenkirche' (MNy. 11: 38) (↑); 3. 1538 '(<más növényeknek neveik összetételi elemeként> | in anderen, zusammengesetzten Pflanzennamen' (Pesti: Nomenclatura O2) Sz: ~os 1254 *hologusgudur* [HN.] (Oklsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A →*hályog* és →*hólyag* mellett különféle növényeket jelölő összetételekben szerepel, ezért ezeknek az összetett szavaknak a szótörténeti hovatartozása vitatható, esetenként külön vizsgálatot kíván. A *halyag* szerepel a következő növénynevekben is: szakny. *hályogfa* 'Staphylea pinnata' (1966: Csapody–Priszter: MNövSz. 81); (N.) *hólyagcseresznye* 'zsidócseresznye' (Csapody–Priszter: MNövSz. 209); stb.

📖 TESz.; EWUng.

hályog A: 1430 k. *halyog* (SchlGl. 2163.); 1519 k. *haliok* (DebrK. 155); 1527 *halyagok* (ÉrdyK. 206); 1551 *halagos* [sz.] (NySz.); 1578 *hallyagát* (NySz.); 1604 *Szemhályog* (Szenczi Molnár: Dict. *Pterygium* a.); 1708 *hójag* (Pápai Páriz: Dict. *Pterygium* a.); 1793 *hajag* (NSz.) J: 1. 1430 k. 'különféle szembetegségek nevéként, amelyek a szemlencsének v. a szem

kötőhártyájának az elváltozásával, ill. a szemgolyó megkeményedésével járnak | Augenstar' # (SchlGl. 2163.) (↑); **2.** 1590 'különféle növénynevek összetételi elemeként' | (in zusammengesetzten Pflanzennamen)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 11)

■ Örökség, finnugor kori tő, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (Szo.) *χal'əp* 'a nyírfakéreg fehér hártája'; osztj. (V.) *kāl'i* 'ótvár, kiütés <a fejen>'; ? zürj. (Sz.P.) *kil'* 'korpa <a fejen>'; ? votj. (Sz.) *kil'* 'a fenyők kérgén található vékony pikkelyek; pelyva; korpa <a fejen>'; finn *kalvo* 'vékony bőr, hártya', (N.) 'hályog <a szemén>' [fgr. **kal'βə* 'hártya, korpa, vékony lemez']. (△) A végződés -g kicsinyítő képző; vö. →*balog*, →*jog* stb. Mind az alakváltozatok, mind pedig a 2. jelentés a →*halyag*, →*hólyag* szavakkal való keveredésre vallanak.

📖 FUF. 20: 66; NytudÉrt. 1: 71; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *farkas-*

hám¹ **A:** 1366 *ham* (Oklsz.); 1558 *hámfejet* (Oklsz.) **J:** **1.** 1366 'a lószerszámnak a szügyet és a törzset körülfogó része, amelyhez az istráng kapcsolódik | Pferdeggeschirr' (Oklsz.) (↑); **2.** 1902 'különféle, a gyalogos vontatásban v. máshol használt húzó, vonó szerszámok (hajóvontatóké, halászoké, kubikosoké stb.) elnevezéseként | Art Schleppgerät' (Jankó: BNépr. 349) **Sz:** ~**os** 1391 ? *Hamus* [szn.] (Oklsz.); 1551–1571 *hamos* 'felszerszámozott {ló} | angeschirr' (Pferd)' (Nyr. 35: 224)

■ Német (f.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (ófn.) *chamo* 'zabla, kantár, fék', (kfn.) *cham* 'ua.', (kor. úfn.) *hame* 'állatok irányításához használt, fából készült nyakpánt' [lat. *camus* 'szájkosár']. A felső-német átvétel mellett német hangtörténeti érvek szólnak. (△⇒) A magyarból: szbhv. *ham*; cseh *chamy* [többes szám]; rom. *ham*; stb.: 'hám'.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *hamut*, *szélhámos*

hám² → *hámoz*

hamar **A:** 1198 *Hamard* [sz.] [szn.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 193); 13. sz. eleje/ *hamar* (KTSz.); 1490 k. *hamor* (ÁbelSzj. 214b); 1562 *hammar* (NySz.); 1848 *hama'* (NSz.) **J:** <MN> 1198 ? 'gyors; rövid idő alatt bekövetkező | schnell; in kurzer Zeit erfolgend' (Wenzel: ÁÚO. 6: 193) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 10) | <HSZ> **1.** 13. sz. eleje/ 'keves idő múlva, hamarosan | in kurzer Zeit, bald' # (KTSz.) (↑); **2.** 1416 u./² 'rövid idő alatt; hirtelen | schnell; plötzlich, rasch' # (MünchK. 26vb); **3.** 1750 'korán | früh' (Wagner: Phras. *Redeo* a.) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ *hamarafagban* (JókK. 138) | ~**kodik** [ma el~] 1508 *hamarkodo* [sz.] (DöbrK. 168) **R:** ~**ja** 1520 k. *hamaryat* 'versengés, verseny | Wettbewerb' (BodK. 10r); 1527 'hirtelen | schnell' (ÉrdyK. 343) | ~**jában** 1627 *hamargjaban* (EWUng.) | ~**ább** 1791/ 'előbb, korábban | eher' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Eredetileg melléknév lehetett, amely határozói használatban határozószóvá vált.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csak-*

hamburger **A:** 1958 *hamburgert* (SzabMagy. 1958. jún. 22.: 6); 1985 *hamburger* (NyDiv. 69) **J:** 'darált marhahúsos szendvics | Brötchen mit Hackfleisch, Hamburger'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ang. (am.) *hamburger*; fr. *hamburger*; ol. *hamburger*; stb.: 'darált marhahúsos szendvics'. Az amerikai angol terjesztette el [< ném. *Hamburg* [HN.]]. A századfordulón a Hamburgból Amerikába tartó hajókon a kivándorlók ezt az olcsó, könnyen elkészíthető ételt kapták ellátmányként. (⇒△) A magyarba főleg az angolból került.

hamis **A:** 12. sz. vége/ *homuf* (HB.); 1225 ? *Hamisthov* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 776); 1372 u./ *hamoffagnak* [sz.] (JókK. 115); 1416 u./¹ *hamis* (BécsiK. 17); 1526 *hamýss* (SzékK. 17) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'álnok; gonosz | arglistig; böse' (HB.) (↑); 2. 1372 u./ 'az igazságnak nem megfelelő | unwahr' # (JókK. 115) (↑); 3. 1520 'nem eredeti; nem valódi | unecht; falsch' # (GyöngyGl. 313.); 4. 1789/ ? 'huncutkodó | schelmisch' # (NSz.), 1830 'ua.' (NSz.); 5. 1837/ 'a megszabott zenei dallamtól v. hangnemtől eltérő | falsch (in der Musik, im Singen)' # (NSz.); 6. 1864 'váratlanul támadó, harapó, rúgó (állat) | böse, bissig, ausschlagend (Tier)' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ (JókK. 115) (↑) | ~**ít** 1495 e. *hamifoytaž* 'hamisnak mond, tart; megcáfol | für falsch halten; widerlegen' (GuaryK. 30); 1520 'félrevezető szándékkal utánoz | fälschen' (GyöngyGl. 313.) | ~**kás** 1795 *hamiskás* (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő a →*hámoz* szócsaládjáéval függhet össze. A végződés -s deverbális névszóképző; vö. *lakos* (→*lak*¹), *tilos* (→*tilt*) stb. Az eredeti jelentése 'más látszatot kelt' lehetett; hasonló jelentésváltozáshoz vö. *színlel* (→*szín*²). 2. Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kés. kfn.) *hamisch*, *homsch* 'alattomos, álnok', (baj.-oszl.) *hámisch* 'alattomos, kárörvendő', – ném. *hämisch* 'ua.' [< ném. (kfn.) *hem* 'károkozó szándékú, dacos' < (kfn.) *ham*, *hame* 'lepel, ruha']. (≈) Megfelelői: cseh (ócseh) *hamišny*, *hemišny* 'csaló, alattomos'. ■ (△) Mindkét magyarázatnak súlyos nehézségei vannak. Belső fejleményként való magyarázata jelentéstani okokból valószínűtlen. A németből való származtatás a magyar szó korai megjelenése, valamint német hangtörténeti okok miatt kronológiai tekintetben kérdéses. (⇒) A magyarból: szlk. *hamišny* 'hamis, nem igazi'; rom. *hamiş* 'ravasz; képmutató, rosszindulatú'.

EWUng. MNyTK. 81: 14; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 103; Hadrovics: UEISk. 254; EWUng. • Vö. *hámoz*

hámlík → *hámoz*

hamm **A:** 1856 *hámhám* (NSz.); 1861 *Hamm* (NSz.); 1864 *ham* (CzF.) **J:** '⟨mondatszó az ennivaló bekapására, ill. az ezzel járó hangnak utánzására⟩ | ⟨Satzwort zum Ausdruck des plötzlichen Einverleibens von etw Eßbarem⟩' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Gyakran kettőzött alakban előforduló mondatszó (↑). Hasonló, leginkább a gyermeknyelvben előforduló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. (B.) *hamham*; cseh *ham*; stb.: '⟨evést, enni akarást kifejező szó⟩'.

EWUng. MNy. 19: 121; TESz.; EWUng.

hámor **Δ A:** 1344 *hamor* (NytudÉrt. 89: 120); 14. sz. első fele *hamur* (NytudÉrt. 89: 120); 1558 *hámorossokat* [? ✎] [sz.] (EWUng.); 1673 *hámor ház* (SzT.); 1780 *Hámarainkat* (SzT.) **J:** '(vízi erővel működő) súlyos kalapáccsal ellátott fémmegmunkáló üzem; kovácsműhely | Hammerwerk; Schmiede'

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *hamer* 'kalapács; fémmegmunkáló üzem', (k.-frank) *hāmer* 'kalapács', (szász E.) *hāmər* 'ua.', (szász Sz.) *hōmr* 'ua.; fémmegmunkáló üzem', – ném. *Hammer* 'ütőszerszám, kalapács; fémmegmunkáló üzem' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *ἄκμων* 'üllő'; or. *камень* 'kö'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh (N.R.) *hamr* [leginkább többes számban:] *hamry*; le. (R.) *hamer*; stb.: 'fémmegmunkáló üzem'. (△) A közép-németből

való átvétel mellett az egykori észak- és kelet-magyarországi bányavárosok középnyelvi típusú nyelvjárásai, valamint művelődéstörténeti tények szólnak; vö. → *pöröly*. Az elavult szó ma származékként a *Hámori* családnévben él tovább. (≈) Tisztázatlan idetartozású: (N.) *hámor* 'szűk szájú harang' (ÚMTsz.).

TESz.; EWUng.

hám [1] **A:** 1416 u.¹ *meghamzotta* (BécsiK. 203); 1512 k. *hamoz* (WeszprK. 26); 1574 *hámosz* (NySz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'felületi rétegét leválasztják, felületi rétegéből kifejt | schälen' # (BécsiK. 203) (↑); 2. [ki~] 1519 k. 'homályos, nehéz szövegbeli tartalmat kifejt, megért | herausbekommen und verstehen' (DebrK. 211)

hámlik [1] **A:** 1527 fel *hamlot* (ÉrdyK. 561); 1566 fel *hámolt* (NySz.); 1590 föl *hamlyk* [▽] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 95) **J:** 'pikkelyesedik, korpásodik, vedlik | sich schuppen, sich abhäuten' #

hánt **A:** 1551 *hamta* (NySz.); 1566 *hantani* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1551 'hántással kialakít | mit Schalen ausbilden' (NySz.) (↑); 2. 1566 'felületi rétegét leválasztja | schälen' # (NySz.) (↑) **Sz:** ~ol 1843 *meghántol* (Bloch *Anschalmen* a.)

hám² **A:** 1807 *Hám* (MagyFüvészk. 22) **J:** 1. 1807 'növényi mag belső héja, hártyája | Häutchen (an Pflanzensamen)' (MagyFüvészk. 22) (↑); 2. 1833 'egy fajta szövetréteg, amely az emberi és állati test külső és belső felületeit borítja | Oberhaut' # (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád alapja, a **hám**, **hámlik** valószínűleg örökség uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (P.) *nērkamtul* 'dióhéj' (*nēr* 'dió'); zürj. (Ud.) *komel'* 'gyümölcs, főzelékféle, burgonya' héja, hüvelye'; votj. (Sz.) *kumel'* 'a hársfaháncsnak lehámozott külső kérge'; cser. (KH.U.) *kom* 'kenyérhéj, gyümölcshéj'; finn *kamara* 'bőrkéreg, fejbőr, heg'; – jur. *šaw*, *šem* 'pikkely'; szelk. *qām* 'halpikkely'; kam. *kām* 'pikkely'; stb. [uráli **kama* 'héj', '? lehánt, meghámoz']. (⊕) A végződés -z, ill. -l igeképző. Ezek egy feltehető igei töre utalnak, így egy eredeti igenévszóval kell számolnunk. A *hánt* ennek következtében -t műveltető képzővel alakult származéka az igenévszó igei realizációjának. (⊞) A szaknyelvi *hám* nyelvújítási elvonás eredménye a *hám*, ill. *hámlik* igékből.

Vir. 1945: 217, 421; TESz.; MSzFE. *hámlik* a.; Benkő: FiktI. 47; EWUng. • Vö. *hamis*, *hán*

hamu [7/2] **A:** 1086 ? *Chomudi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) DI. 208421); 12. sz. vége/ *chomuv* (HB.); 1211 *Homuholm* [HN.] (OkI Sz.); (†1061/) 13. sz. ? *Homussad* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 168); 1314 *Homvos* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *hamu* (BesztSzj. 1312.); 1416 u.³ *hamat* (AporK. 162); 1513 *hammaba* (NagyszK. 300); 1547/ afz[zu] *hammut* (HoffgreffÉn. Gg3b); 1551 *hamoszedőieuel* (NySz.); 1566 *hámossába* [sz.] (NySz.); 1577 *hamú* zinw (KolG. *fako* a.); 1661 *hamvvevöt* [?] (MonTME. 1: 279) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'elégett anyagok finom, porszerű maradványa | Asche' # (HB.) (↑); 2. [főleg birtokos személyjellel] 1762 'a halott ember testi maradványai | Leiche' (NSz.) **Sz:** **hamvas** 1314 [HN.] 'hamuval borított v. fedett | mit Asche bedeckt od. gefüllt' (OkI Sz.) (↑); 1519 *hammos* <MN> 'hamuszínű. hamuszürke | aschfarben, aschgrau' (LányiK. 114); 1721 u. 'pelyhes, pihés, ill. hamvval, viaszos réteggel borított (gyümölcs) | flaumig, duftig (Obst)' (SzT. *hammas-almafa* a.); 1840 'puha, bársonyos, fiatalosan üde | samtig, jugendfrisch' (TESz.) | **hamvaz** 1510 *hanuazo* [sz.] (MargL. 41) | **hamvad** 1770 *el-hanvadatl* (NSz.) | **hamvaszt** 1832 *elhamvasztottak* (NSz.)

■ Örökség, ugor, esetleg finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *kōl'am*; osztj. (DN.) *χοjəm*; ? md. (E.) *kulov*, *kuloj*, (M.) *kulu*: 'hamu' [ugor (? fgr.) **kuδ'm3* 'ua.']. (≈) Megfelelői: török *kül* 'ua.'. (⊕) A végződés -u, -v (< ösm. β) névszóképző. Mivel a 2.

jelentés a *v*-s töváltozathoz kapcsolódik, közte és a *hamu* között szóhasadás ment végbe. – A *hamv* 'viaszos v. pelyhes bevonat <gyümölcsön>; bársonyosság a fiatal arcon, fiatalos érintetlenség' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.) elvonással keletkezett a *hamvas*-ból.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz., *hamv* a. is; Bárczi: HBEI. 32; UEW. 194; EWUng. • Vö. *hamupipőke*

hamupipőke **A:** 1787 *hamu pepelyke* (NSz.); 1788 *hamupipőke* (NyF. 14: 27); 1792 *hamupüppök, hamupüppű* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Süsü* a.); 1823 *hamupepejke* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Aschenbrödl* a.); NYJ. *Hamupipillének* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1787 'vmely családban' mellőzött, agyondolgoztatott, elhanyagolt öltözetű leány | vernachlässigte, abgeschundene Tochter einer Familie, *Aschenbrödel* # (NSz.) (↑); 2. 1792 'ügyefogyott, bolond ember | Tölpel' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Süsü* a.) (↑); 3. 1838 'piszkos, elhanyagolt gyerek | schmutziges, vernachlässigtes Kind' (Tsz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *hamu* + önálló szóként nem adatolt *pipőke* tautologikus összetétele. Az előtag egy személy szerény, szürke lényére utalhat. Az utótag valószínűleg a szlk. (N.) *popelka* 'hamupipőke' szóból jött létre [< szlk. *popol* 'hamu']. (⊗) Vö. még cseh *popelka*; ang. *Cinderella*; fr. *Cendrillon*; stb.: 'hamupipőke'. (⊕) Az alakváltozatok részben a magyarban is kicsinyítő képzőnek felfogott végződés elhagyásával, részben pedig játszi képzéssel keletkeztek.

📖 Kniezsa: SzIJs. 423; TESz.; EWUng. • Vö. *hamu*

hamut † **A:** 1395 k. *hamuth* (BesztSzj. 775.); 1564 *hámutert* (Slavica 2: 92); 1566 *hamoth* (OkI Sz.); 1579 *hamútokban* [?] (Slavica 2: 92); 1736 *chomutok* (MNY. 80: 245) **J:** 'hámiga, vállhám | Kummet'

■ Szláv jövevényszó, esetleg a szerbhorvátból vagy szlovákból. | (⊖) Szbhv. (R.) *homut*; szlk. *chomút*, (K.) *chomut*, (N.) *chomot*; – szln. (N.) *homôt*; or. *xomym*; stb.: 'hámiga, vállhám' [tisztázatlan eredetű; de eredetéhez vö. → *hám*¹, → *kumet*].

📖 Kniezsa: SzIJs. 211; Slavica 2: 92; TESz.; EWUng. • Vö. *hám*¹, *kumet*

hanák Δ **A:** 1704 *hanákság* [sz.] (RákFLev. 4: 214); 1778 *Hanakos* [sz.] (MNY. 70: 227) **J:** <FN> 1704 'egy morvaországi cseh néprajzi csoport tagja | Mitglied einer ethnographischen Gruppe von Tschechen in Mähren, Hanake' (RákFLev. 4: 214) (↑) | <MN> 1774 'a hanákokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | hanakisch' (MNY. 70: 227)

■ Cseh jövevényszó. | (⊖) Cseh *Hanák* 'a morvaországi Haná folyó vidékének lakosa' [< cseh *Haná* [HN.] 'folyó Morvaországban']. (⊗) Megfelelői: ném. *Hanake*; szlk. *Hanák*: 'a morvaországi Haná folyó vidékének lakosa'. (⊕) Valószínűleg nem tartozik ide: *hanák* 'hitvány vászon; vékony fonal' (1832: NSz.); ez a székely nyelvjárási szó ismeretlen eredetű.

📖 Kniezsa: SzIJs. 212; TESz.; EWUng.

hancúrozik **A:** 1792 *hantúrozol* (MNY. 46: 188); 1833 *Hantzuroz* (Kassai: Gyökerésző 2: 364); 1838 *Hancúrozik* (Kassai: Gyökerésző 2: 364); 1873 *Hanczározni* [sz.] (Nyr. 2: 184) **J:** 'pajkosan, bolondosan, féktelenül ugrál, ugrándozik | mutwillig, ausgelassen herumspringen' #

hancúzik × **A:** 1799 *hantúzást* [sz.] (NSz.); 1808 *Hantzuzni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1817 *hantozván* [sz.] (NSz.); 1850 *hantzazás* [sz.] (SzT.); 1852 *hantzazik* [▽] (SzT.); NYJ.

hánczúzik (ÚMTsz.) **J:** 'pajkosan, bolondosan, féktelenül ugrál, ugrándozik | mutwillig herumspringen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő valószínűleg onomatopoetikus eredetű és a →*hacacaré* tövével függhet össze. A szóvég gyakorító képző. A szó belseji *n* inetimologikus; vö. →*henceg*. E hang betoldását a →*hencseredik*, →*hengerít* és a →*hentereg* szócsaládjainak analógiás hatása is befolyásolhatta.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hacacaré*, *henceg*

hancúzik* → *hancúrozik

***háncs* A:** 1588 *hamchoth* (Oklsz.); 1798 *hántséknak* [sz.] (NSz.); 1838 *Hancsu* [□] (Tsz.) **J:** 1. 1588 'fás növények kérge alatt levő vékony, rostos réteg, ill. ez az anyag lehántva és szálasra foszlatva | Bast' # (Oklsz.) (↑); 2. 1863 ? 'a kukoricacsövet burkoló levél, csuhé | Hüllblatt am Maiskolben' (Kriza [szerk.] Vadr. Csusza a.), 1895 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó egy uráli eredetű töből. | (△) A tőhöz vö. →*hámoz*. A végződés az -s ~ -cs kicsinyítő képző lehet; vö. →*hoporcs*, *kövec*s (→*kő*) stb. (△) A →*hasad* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 56; EWUng. • Vö. *hámoz*, *hárs*

***hancsik* × A:** 1640 *honczokokat* (EWUng.); 1653 *honczikot* (MNY. 80: 245); 1742 *Hontsokos* Tónál [sz.] [HN.] (Szabó T. A.: Kalotaszeg 150); 1786 fel *hantsikolni* [sz.] (MNY. 70: 227); 1793 *Hantsukás* Tó [sz.] [HN.] (MNY. 4: 28); 1800 ki *hamsokolván* [sz.] (MNY. 70: 227); 1833 *Hantség* (Kassai: Gyökerésző 2: 364); 1834 *handzékoknak* (NSz.); 1838 *Handzsék* (Tsz.); NYJ. *hamzsék*, *hancsik* (MTsz.) **J:** 1. 1640 'dombocskák; kis földkupac | Hüglein; Grenzrain' (EWUng.) (↑); 2. 1792 'göröngy | Erdscholle' (Baróti Szabó: KisdédSz. *hantsikolni* a.); 3. 1793 'kupac | Haufen' (NSz.); 4. 1795 k. 'zsombék | Bülte' (NSz.); 5. 1939 'a kukorica földben maradt gyökere és töve | in der Erde gebliebene Wurzeln und Stumpf des Maises' (ÚMTsz.)

■ Származékszó, az alapszó azonban vitatott. | (△) Az alapszó vagy a *han* (a →*hany* változata) lehet, vagy a →*hant* alapszavával azonos. A végződés -csik ~ -csak névszóképző; az alaktanhoz vö. →*farscik*, *foncsik* (→*foncsika*) stb. A 2–5. jelentés metafora. Hangrendi átsapással keletkezett a *höncsök* 'földkupac' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 364) szó. (△) A →*homp*-pal való egybevetése téves. (⊕) Nem tartozik ide: *honcsok* 'vakond' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 502); ez a (N.) *vakkoncsok* 'ua.' (ÚMTsz.) szóból, a →*vakondok* alakváltozatából keletkezett téves azonosítással és tagolással.

📖 MNY. 4: 66; TESz.; MNY. 81: 351; EWUng. • Vö. *hant*, *hany*

***handabanda* A:** 1789 ? *handa handára* (NSz.); 1835–1858 *handabandát* (NSz.) **J:** 1. 1789 ? 'szájhősködés, nagy felhajtás; komolytalankodás | Großsprecherei, Gedankenlosigkeit' # (NSz.) (↑); 2. 1844 'kapálózás; hadonászás | Strampeln; Herumfucheln' (NSz.)

***handabandázik* A:** 1804 *handabandázva* [sz.] (NSz.); 1838 *Hendebandáz* (Tsz.); 1846 *handabandázzék* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1804 'kapálózik; hadonászik | herumfucheln; strampeln' (NSz.) (↑); 2. 1843 'szájhősködik, nagyzol, össze-vissza beszél; dicsekszik, henceg | schwadronieren, herumreden; großtun' # (NSz.)

■ Játshi szóalkotással keletkezett ikerszók, a szócsalád tagjainak egymáshoz való viszonya azonban bizonytalan. | (△) Keletkezésükben képzés és elvonás egyaránt számításba jöhet. – Az ikerszó *handa* előtagja főnevesült folyamatos melléknévi igenévnek látszik, mely a →*hadar*-ral és a →*hadasz* szócsaládjával függ össze; vö. még *handálgat* 'kiált, kiabál' (1667: SzT.). (⊖) Idetartozik a *handagat-hendeget* 'ua.' (1667: SzT.) ikerszó. (⊕) Nem tartozik ide: (R.) *handabanda* 'vakon vívó gladiátor' (1794: NSz.), amely a lat. *andabata* 'ua.' átvétele lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hadar*, *hadasz*

handabandázik* → *handabanda

handlé Δ **A:** 1845 *Handlé* (NSz.); NYJ. *hánglér* (MNY. 10: 43) **J:** 'ószeres, házaló | Trödler, Hausierer'

■ Jiddis jövevényszó. | (≡) Jidd. *hanglā* '(zsidó) házaló, ószeres; a házaló kiáltása a házak udvarában' [< jidd. *handlen* 'kereskedik' < ném. (kfn.) *handeln* 'ua.']. Vö. még ném. (N.) *handleh*, (szász Sz.) *handlē*: 'házaló, ószeres'. (⊖) Idetartozik: (R.) *handlíroz* 'házal, kereskedik, zsibáruskodik, ószereskedik' (1714: MNY. 66: 231); ez a jidd. *handlen* (↑) szóból keletkezett az -íroz képzővel ellátott igék analógiájára; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hentellér*

handzsár † **A:** 1527 *Hanchar* (OkI Sz.); 1550/ *hangyarat* (Tinódi: Cronica q1a); 1550 k. *anzar* (KolGl.); 1561 *hansarth* (MNY. 11: 130); 1571 *hanfyrth* (Házi: SoprLev. 70); 1576 *hazart* (MNY. 69: 104); 1578 *handsaroc* (Bornemisza: ÖrdKís. 197); 1585 k. *hansäär* (Gl.); 1595 *Hanxar* (Ver. 84.) **J:** 'ívelt pengéjű, rövid, kardszerű fegyver | Handschar'

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *hançer*, (R.) *hancar*, *hançar*: 'ívelt pengéjű, rövid, kardszerű fegyver'; – vö. még szb hv. *handžar*, *andžar* 'ua.'. Az oszmán-törökben az újperzsa *hanjar* 'tőr' szóból jött létre [< arab *hanjar* 'ua.']. (≈) Megfelelői: rom. *hanger*; blg. *ханджар*; stb.: 'ua.'. (⊙) Ma csak történelmi szakszóként él. (⇒) A magyarból: szlk. *handžár* 'ua.'.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 171; EWUng.

hanem **A:** 13. sz. eleje/ *hanum* (KTSz.); 1372 u./ *hanem*, *hannen* (JókK. 4: 47); 1749 *haneha* (NSz.); 1787 *henem* (NSz.); 1838 *Halom* (Tsz.); NYJ. *hěněm* (MTsz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'mint | als (zur Bezeichnung des Unterschieds)' (KTSz.) (↑); 2. 1508 'de, azonban | sondern' # (NádK. 258)

■ Összetett szó. | (△) A →*ha*¹ feltételes kötőszóból + a →*nem*² tagadószóból létrejött szervetlen összetétel. Feltételes mondatokban keletkezhettek a mondathatár eltolódásával. Eredeti szerepe a különbség jelölése, ill. kiemelése volt. A 2. jelentés az összetételi tagok eredeti funkciójának elhomályosulásával alakult ki.

📖 Klemm: TMondt. 444; TESz.; TNyt. 492; EWUng. • Vö. *ha*¹, *nem*²

hang <FN> **A:** 1086 ? *Hongin* [SZ.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1135 *hongun* [SZ.] [HN.] (MNL (OL) DL. 206809); 1214 ? *Hongun* [SZ.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 370); 1246/ ? *Hangon* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 792); 1332 ? *Kongun* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 504); 1416

u.^{1/2} *hangoflatot* [sz.] (MünchK. 74va); 1588–1589 *hangja* (Balassi: ÖM. 1: 92) **J: 1.** 1086 ? 'hallószervünkkel érezhető rezgés | Ton, Schall, Klang, Stimme, Laut' # (Györffy: DHA. I: 253) (↑), 1416 u.² 'ua.' (MünchK. 74va) (↑); **2.** 1604 'beszédhang; szó | Sprachlaut; Wort' (Szenczi Molnár: Dict. *Phthóngus* a.); **3.** 1788 'beszédmód, modor, tónus | Redeweise, Sprechweise, Ton' # (NSz.) **Sz: ~os** 1286 ? *Hangos* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 792); 1416 u.^{1/2} [sz.] (MünchK. 74va) (↑) | **~oslat** 1416 u.^{1/2} 'ének, zene | Gesang, Musik' (MünchK. 74va) (↑) | **~osság** 1456 k. *hangoffaghos* [sz.] (SermDom. 2: 556) | **~osságos** 1456 k. *hangoffaghos* (SermDom. 2: 556) | **~ol** 1604 *Hangoloc* (Szenczi Molnár: Dict.) | **~zik** 1604 *Hangozo* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | **~zó** 1604 *Hangozo* <FOLY MN-I IGENÉV> (Szenczi Molnár: Dict.); 1783 *hangzó* <FN> 'magánhangzó | Vokal' (NSz.) | **~oskodik** 1621 *Hangoskodni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | **~zat** 1690 *Hangzat* (Szily: NyÚSz.) | **~oztat** 1755 *hangoztatták* (NSz.)

hang <IGE> † **A:** 1533 *hangicyalastokual* [sz.] (NySz.); 1648 *hangáfa* [sz.] (MNY. 14: 175); 1648 *Hangó* [sz.] (MNY. 14: 175) **J:** 'hangzik, zeng, hangot ad, szól | schallen, tönen, lauten' **Sz: ~icsál** 1533 [sz.] 'csengő, tiszta hangot ad (főleg madár v. hangszer) | einen hellen Ton geben (haupts. Vogel od. Musikinstrument)' (NySz.) (↑)

■ Feltehetőleg egy onomatopoetikus eredetű töből származó szócsalád. | (△) Eredeti szerepe talán a *kong* (→*kongat*) szóhoz hasonló hangjelenségek utánzása volt. Mivel igen régi töről van szó, azzal számolhatunk, hogy a szó eleji *h* egy *k* hangra megy vissza. A végződés névszóképző, ill. -g gyakorító képző; vö. →*csillag* : →*csillog*. A *hang* igét csak származékokban tudjuk adatolni, amelyek közül a *hangicsál* tájszóként még ma is használatos. (△) Iráni származtatása nem meggyőző.

📖 MNY. 47: 35; TESz.; EWUng. • Vö. *fej-, fel-³, fenn-, hang-, hangulat, kongat, magánhangzó, mássalhangzó, utó-, vissz-*

hang-

I. ~szer A: 1796 ? 'Hang' 'Szere (I.OK. 30: 256); 1807 *Hangszerre* (NSz.) **J:** 'zenei hangok keltésére, zenélésre alkalmas, különféle szerkezetű eszköz; zeneszerszám | Musikinstrument' # | **~sor A:** 1802 *hangsorokat* (NSz.) **J:** 'zenei hangoknak meghatározott hangkörökben felépített lépcsőzetes sora a mélyebbtől a magasabbig; hangskála | Tonfolge' | **~lejtés A:** 1831 *Hanglejtés* (TudGyűjt. 15/7: 108); 1834 *Hanglejtés* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'a beszéd zenei dallama | Tonfall' | ILYENEK MÉG: **~hullám** 'hangforrástól mozgásba hozott levegő hullámszerűen terjedő rezgése | Schallwelle' (1835: NSz.); **~magasság** 'a hangnak az a fizikai tulajdonsága, amely a hangot létrehozó test rezgésének gyorsaságától, másodpercenkénti rezgésszámától függ | Tonhöhe' (1851: NSz.); **~felvétel** 'vki, vmi hangjának adathordozóra való felvétele, rögzítése | Tonaufnahme' (1937: Sauvageot: MFrSz.)

II. ~verseny A: 1833 *hangverseny* (NSz.) **J:** 'koncert | Konzert' # | **~súly A:** 1839 *hangsúlyozás* [sz.] (Athenaeum 1839. nov. 21.: 650); 1835 *hangsúly* (Kunoss: Gyal. *Accentus* a.) **J:** '〈beszédben〉 egy-egy szótagnak a többihez képest nagyobb hangerővel történő kiejtése, kiemelése; nyomaték | Betonung' # **Sz: ~oz** 1845 *hangsúlyzásuk* [sz.] (NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*hang* szóval. | (△) Az 1. csoport tagjai német mintára alkotott tükörfordítások; vö. ném. (R.) *tonwerkzeug* 'hangszer', *Tonfolge*, *Lautreihe* stb. (≈) Hasonlóan más nyelvekben is: ang. *soundwave*; fr. *onde sonore*; stb.: 'hanghullám'; fr. *hauteur du son* 'hangmagasság'; stb. Az utótag a magyarban (a címszók kivételével): *lejtés* (→*lejt*). (△) A 2. csoport tagjai az 1. csoport hatására keletkezett összetételek; →*hang* + *verseny* (→*versenkedik*), ill. →*súly*; vö. még ném. (R.) *tonkampf* 'zenei vetélkedő, hangverseny', *Betonung* 'hangsúly'. (⌘) Nyelvújítási szavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hang, kamara-, lejt, sor¹, súly, szer², versenkedik*

hanga **A:** 1293 *Hanga* [szN.] (Nyr. 45: 309); 1430 *hangaswth* [sz.] (Oklsz.); NYJ. *ganga* (MNYTK. 74: 30) **J:** 1. 1293 'egy fajta növénynemzetség, amelynek fajai többnyire törpecserjék | <zur Benennung strauchartiger Pflanzen>' (Nyr. 45: 309) (↑); 2. 1807 'erika, csarab | Erika, Heidekraut (*Erica carnea*, *Calluna vulgaris*)' (NSz.), 1460 k. 'egy fajta növénynemzetség, amelynek fajai többnyire törpecserjék | Erika, Heidekraut (*Erica*)' (NSz.) **Sz:** ~s 1430 (Oklsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *ganga* változat hasonulás eredménye. A szóval jelzett növényeket nem tudjuk közelebből meghatározni, de mivel a *hanga* gyakran fordul elő helynevekben, a régebbi nyelvben általánosan ismert lehetett. (⊙) Növényteni szakszó.

TESz.; EWUng.

hangár **A:** 1878 *hangarba* (Hon 1878. nov. 28.: [2]); 1880 *hangárba* (NSz.) **J:** 1. 1878 'melléképület, csűr, pajta, fészter; fedett, nagy tárolóépület | Schuppen, Schopf, Wetterdach; Schutzdach' (Hon 1878. nov. 28.: [2]) (↑); 2. 1908 'repülőgépcsarnok | Flugzeughalle, Hangar' # (NemzetiSp. 1908. dec. 19.: 24)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hangar*; ang. *hangar*; fr. *hangar*; stb.: 'pajta, szín; repülőgépcsarnok'. A franciából terjedt el [< fr. (ófr. pik.) *hangart* 'bekerített, zárt terület a ház körül' < ófrank **haim-gard* 'ua.']. A 'repülőgépcsarnok' jelentés is a franciában bukkan fel először. (⇒△) A magyarba a németből került át.

TESz.; EWUng. • Vö. *bpngor*, *cívis*

hangulat **A:** 1830 k./ *hangulata* (NSz.); 1838 *Hangolat* (Tzs.) **J:** 'kedv, érzelmi állapot, kedélyállapot | Stimmung' #

■ Német mintájú képzett tükörszó. | (≡) Vö. ném. *Stimmung* 'hangulat; kedélyállapot; hatás' [< ném. *stimmen* 'hangszert' felhangol; vkit vmilyen hangulatba hoz']. A szó keletkezését az a nézet magyarázza, hogy a jól hangolt hangszer zenéje érzelmes, kellemes kedélyállapotot okoz. (△) A magyarban a *hangol* ~ *hangul* (→*hang*) -at névszóképzős származéka; vö. *érzület* (→*érez*), *indulat* (→*indít*) stb. (⊕) Nyelvújítási származékszó.

TESz.; EWUng.

hangya **A:** 1313 *Hangas* [sz.] (Oklsz.); 1533 *Hangia* (Murm. 1228.); NYJ. *hengya* (MTsz.) **J:** 'szervezett közösségekben élő kis fekete, barna v. vörös rovar | Ameise (Formicidae)' # **Sz:** ~s 1313 (Oklsz.) (↑) | ~sz 1787 *hangyász* medve (NSz.)

hangyál × **A:** 1650 *hangyál* (NySz.); 1792 *hangyal* fészekből (NSz.); 1814 *hángyályoktól* (NSz.) **J:** 'hangya | Ameise'

■ A szócsalád alapja, a **hangya** örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *künš-kaškēj* (*kaškēj* 'hangya'); zürj. (Sz.) *kožul*; votj. (Sz.) *kužili*; finn *kusiainen*, *kusilainen*: 'hangya' [fgr. **kuńce* vagy **kuće*: 'ua.']. (△) A m. gy.-hez vö. →*agy*, ill. →*vigyáz*. A *hangya* szóvégi *a*-ja feltehetőleg finnugor kori vagy ősmagyar névszóképző. A szó belseji *n* inetimologikus járulékhangnak látszik, amit a →*húgy*¹ szóval való esetleges rokonsága is támogat.

■ A **hangyál** származékszó. | (△) A *hangyál* valószínűleg a *hangya* -l névszóképzős származéka (vö. →*fial*, →*fogoly*² stb.), ám a permi adatok alapján az sem zárható ki, hogy alapnyelvi eredetű szó.

NyK. 39: 227; FUF. 19: 178; TESz.; MSzFE.; EWUng.

hangyál → *hangya*

hant **A:** 1211 ? *Hontus* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1395 k. *zonch* [ɔ: *honth*] (BesztSzj. 214.); 1500 *Hanth* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 428); 1590 *hántockal* (NySz.); NYJ. *hunt* (Csúry: SzamSz.) **J:** **1.** 1395 k. 'göröngy; füves földdarab | Erdscholle; Grasfleck' # (BesztSzj. 214.) (↑); **2.** 1600 k. 'földkupac | Erdhaufen' (BrassSzt. 18); **3.** 1784 'gyep | Rasen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 65); **4.** 1788 u./ 'sírhalom | Grabhügel' # (NSz.) **Sz:** ~**os** 1211 ? [szn.] (Oklsz.) (↑); 1585 *Hantos* <MN> (Cal. 457) | ~**ol** 1784 *Hantol* (Baróti Szabó: KisdedSz. 33)

■ Valószínűleg származékszó, az alapszó azonban vitatott. | **1.** Örökség az ugor korból. | (≡) Vö. vog. (KL.) *khāmšél* 'zsombék, láphalom', (É.) *χāmēs mā* 'tőzegláp, tundra' (*mā* 'föld'); osztj. (Kaz.) *χōmās* 'aránylag száraz, zsombékos, fákkal benőtt sziget a mocsárban; kis domb <a pusztán>' [ugor **kōmā* 'zsombék, láphalom']. (△) Az egyeztetés csak akkor helytálló, ha a szóvégi *t-t* képzőnek feltételezzük, a szó belseji *n* pedig egy korábbi **m*-ből jött létre hasonulással; vö. →*hámoz*. **2.** Jelentésselkülönülés. | (△) A *han* 'mocsár' szóból keletkezett, amely a →*hany* változata. ▣ (△) A végződés valószínűleg *-t* denominális névszóképző; vö. →*menyét*, →*sziget* stb. – Az 1. és 2. jelentés lehetett az eredeti; a 3. és 4. jelentés metonímia.

📖 NyK. 69: 175; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hancsik*, *hany*

hánt → *hámoz*

hanta → *hantíroz*

hantál → *hantíroz*

hantíroz **Δ A:** 1782 *Hontirozd* (Nyr. 32: 400); 1862 *Hantirozni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1782 '(le)tagad | (ab)leugnen' (Nyr. 32: 400) (↑); **2.** 1862 'beszél, szól, mond | reden' (NSz.) (↑)

hanta **A:** 1917 *hanta* (Kabdebó: Jassz.) **J:** **1.** 1917 'beszéd | Reden' (Kabdebó: Jassz.) (↑); **2.** 1926 'üres fecsegés, hazudozás | leeres Gerede, Faselei' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~**zik** 1930 *hantázik* (Zolnay–Gedényi)

hantál **A:** 1917 *hantálni* [sz.] (Kabdebó: Jassz.) **J:** **1.** 1917 'beszél, szól, mond | reden' (Kabdebó: Jassz.) (↑); **2.** 1924 'hazudozik; fecseg | lügen' (Szirmay: TolvSz.)

■ A szócsalád alapja, a **hantíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *hantieren* 'foglalatoskodik', (R.) '(vándor)kereskedést folytat', (N.) 'lármázik' [< fr. (ófr.) *hanter* 'gyakran ellátogat, újra felkeres']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *hantýrovat* 'bánik vmivel, kezel vmit; tolvajnyelven beszél'.

■ A **hantál** származékszó. | (△) Képzőcserével keletkezett a *hantíroz*-ból; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

■ A **hanta** elvonás. | (△) A *hantál*-ból lett elvonva; vö. *blama* (→*blamíroz*), *kaja* (→*kajál*¹) stb.

📖 TESz. *hantál* a.; EWUng.

hany × **A**: 1075/ ? *Chonu* [HN.] (MonStrig. 1: 59); [1141–1161/] ? *Hon* [HN.] (MKsz. 1892–3.: 17); 1299 *Homfeu* [HN.] (OklSz.); 1338 *Hony* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 59); 1381 *Han* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 62); 1439 *Benczhany* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 59); 1584 *han* (OklSz.) **J**: 1. 1075/ ? 'mocsár, láp, mocsaras, ingoványos terület | Sumpf' (MonStrig. 1: 59) (↑), 1584 'ua.' (OklSz.) (↑); 2. 1883 'hant, göröngy | Erdscholle' (Nyr. 12: 188) **Sz**: ~**ság** 1654 *Hanságon* [HN.] 'mocsár, láp, mocsaras, ingoványos terület | Sumpf' (FNESz.); 1783 *hansággal* 'nádas, ingoványos terület' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | (≡) Vö. vog. (AK.) *χantnə* 'hoz/-hez/-höz; -ra/-re; -nak/-nek' (csak a *kāl χantnə* 'a falhoz' szószerkezetben); osztj. (V.) *kanəŋ* 'part, széle vminek; szegély'; zürj. (P.) *kan* 'vminek az oldala'; – jur. *χīna* 'mellett'; szelk. *konnə* 'fel <a partra stb.>' [uráli **kanz* 'part, széle vminek']. (⊕) Az egyeztetés csak akkor helytálló, ha a magyarban 'part' > 'mocsaras part' > 'mocsár' jelentésváltozás történt. Ennek a feltevését támogatja, hogy a szó régi helynévi alkalmazásainak többségében folyóparti, holtágakból képződött mocsarakra vonatkozik. A 2. jelentés a →*hant* 'göröngy, rög' hatására keletkezett.

☞ MNy. 40: 110; NyK. 52: 60, 69: 173; Vir. 1945: 214; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hancsik*, *hant*

hány¹ **A**: 1416 u./² *hanna*, ki *haña* (MünchK. 49rb, 26va); NYJ. *hányik* (Csűry: SzamSz.) **J**: 1. 1416 u./² 'dobál; hajigál | werfen; schleudern' # (MünchK. 49rb, 26va) (↑); 2. [~*ja magát*] 1508 'dicsekszik; felfuvalkodik | prahlen; sich überheben' (DöbrK. 297); 3. [ma főleg *fel*~] 1527 'felhánytorgat | vorwerfen' (ÉrdyK. 25); 4. 1536 'megfontol, fontolóra vesz | erwägen' (Pesti: Fab. 85a); 5. 1539 'tűzet, szikrát stb.) lövell, szór, okád | speien (Feuer, Funken usw.)' (KL. 181.); 6. 1542 '(fel)díszít, ékesít | verziieren' (MNy. 68: 84); 7. 1577 k. 'ételt kihány | ausbrechen, sich erbrechen' # (OrvK. 28); 8. 1590 'vedlik | (die Haut) ablegen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 68); 9. [*bukfencet, cigánykereket* ~] 1613 'vmit létrehoz; bukfacezik, cigánykerekezik | machen; (Purzelbäume, Räder usw.) schlagen' (NySz.) **Sz**: ~**ó** 1453 [SZN.] (TörtTár 1882., 533) | ~**ás** 1493 k. *hanyasaawal* (FestK. 379) | ~**ódik** 1541 *hānōdnak* (Sylvester: ÚT. 1: 25) | ~**torgat** 1568 *hantorgasdis* (NySz.) | ~**kódik** 1577 k. *hankodjyk* (OrvK. 228) | ~**adék** 1604 *Hanyadec* (Szenczi Molnár: Dict. *Rejectaménte* a.) | ~**kolódik** 1754 *hánykolódtak* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *kōn-* 'merít'; osztj. (V.) *kjñ-* 'ás; kiváj; lapátol'; zürj. (Lu.I.) *kundj-* 'beás, elás, bekapar' [fgr. **kanz-* 'szór, önt, vet; ás'; egy ősarja nyelvből; vö. óind *khan-*; óperzsa *kan-*; stb.: 'ás']. (⊕) A másodlagos *n* > *ny* palatalizációhoz vö. →*fenyő*, →*mony* stb. A jelentések többnyire metaforák az 1. jelentés alapján. A 2–4. jelentés átvitt használatú. A jelentések összefüggéséhez vö. még lat. *vomere* 'kihány <ételt>; (ki)hajít'; fr. *vomir* 'kihány <ételt>; tűzet okád <vulkán, ágyú>; sértéseket zúdít vkire'. A *hányó* 'dobó, hajító' származék összetételi utótagként fordul elő a *tűzhányó* 'vulkán' (1850/: NSz.), *meddőhányó* 'az a hely, ahol a kitermelt meddőt tárolják' (1950: NSz.) stb. szavakban; esetleg vö. még →*hóhányó*.

☞ FUFA. 12: 118; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 275; IUSprK. 44; EWUng. • Vö. *hányaveti*, *hóhányó*

hány² **A**: 1416/² *Han*, *hañ* (MünchK. 22rb, 22va); 1591 *hannyat* (NySz.); 1749 *hanyadán* [R.] (NySz.) **J**: 'mennyi? | wieviel?' # **Sz**: ~**ad** 1527 *Hanyad* <MN> 'hányadik? | wievielter?' (Heyden: Puerilium 13); 1783 <FN> 'kvóta | Quote' (NSz.) | ~**adik** 1585 *Hanyadik* (Cal. 902 [o: 892]) | ~**ados** 1812 *hanyados* (Nyr. 3: 409) **R**: ~**szor** 1416 u./² *hanzer* (MünchK. 24va) | ~**adán** 1706 *hanyadán* (RákFLev. 5: 18)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy uráli eredetű tő származéka. | (⊕) A tőhöz vö. →*hogy*¹, amelyhez feltehetőleg *-n* névszóképző járult, majd *n > ny* palatalizáció történhetett. – A *hányados* származék latin mintára tudatos szóalkotással keletkezett a nyelvújítás korában: lat. (tud.) *quotiens* 'hányados' [< lat. *quotie(n)s* 'hányszor; ahányszor']. (⊕) Az a magyarázat, amely szerint a szó *-ny* melléknévképzővel (a *-nyi* melléknévképző egyik elemével) létrejött származék, kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *a-, hogy*¹, *né-, se-*

hanyag **A:** 1808 *Hanyag* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 1. 1808 'langyos | lau' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 2. 1831 'felületes; nemtörődöm | nachlässig; fahrlässig' # (NSz.) **Sz:** **el-ol** 1835 *elhanyagol* (Tzs. *Vernachlässigen* a.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (⊕) Az alapszó talán a →*hagy* feltételezhető *hany* változata lehet. A *gy ~ ny* hangváltozáshoz vö. →*ágyú*, →*fenyít* stb. A szóvég a *-g* névszóképzőnek tűnik; vö. →*beteg*, →*boldog* stb. A jelentésekhez vö. or. *nyckamь* 'enged' : *zanyckamь* 'elhanyagol'; zürj. *enolt-*, *jenevt-* '(el)hagy; elhanyagol'; stb. A 2. jelentés lehetett az eredeti; ehhez vö. még *elhagyogat* 'elhanyagol' (< →*hagy*). Az 1. jelentés metafora a közönyösség, semlegesség hangulati hasonlósága alapján. (⊕) A →*hajít*, →*hány*¹ szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NyK. 87: 447; EWUng. • Vö. *hagy*

hanyattlik [1] **A:** 1551 *elhanyatlottatoc* vala (NySz.); 1577 *haniotlas* [sz.] (KolGl.); 1616 *el ... hanyattolthatott* [sz.] (NySz.); 1638 *haniatlek* [▽] (SzT.); 1689 *elhányotlik* (MNY. 8: 130); 1776 *hanyaklik* (NSz.) **J:** 1. [főleg *el~*] 1551 'fordul; hajlik | sich kehren; sich neigen' (NySz.) (↑); 2. 1577 '(padlóra) zuhan, dől; esik | (zu Boden) sinken, niedergehen; fallen' (KolGl.) (↑); 3. 1590 'romlik; visszafejlődik | verfallen; sich zurückentwickeln' # (NySz.); 4. 1608 '(nap) lemenőben van | sinken (Sonne)' (NySz.)

■ Származékszó. | (⊕) A *hanyatt* (→*hanyattá*) határozószóból keletkezett *-l* gyakorító-visszaható képzővel; vö. *hátrál*, amely a *hátra* 'hátralévő helyre' (→*hát*¹) származéka; *ismétel* (→*ismét*); stb. Eredeti jelentése feltehetőleg a konkrét használatú 2. jelentés volt, a többi ebből keletkezett metaforikusan.

📖 Bárczi: SzófSz. *hanyatt* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *hanyattá*

hanyattá † **A:** 1470 *hanyätha* (SermDom. 2: 126); 1506 *hanyatta* (WinklK. 120); 1512 k. *hanita* (WeszprK. 103); 1525 *hañota* (VitkK. 58); 1527 *hanyttaa* (ÉrdyK. 429); 1863 *Hanyotág* (Kriza [szerk.] Vadr. 501); 1882 *hanyatég* (NépkGy. 3: 352); NYJ. *hanyatag* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1470 'hátára (esik, fekszik) | auf den Rücken, rücklings (fallen, sich legen)' # (SermDom. 2: 126) (↑); 2. 1506 'hátán (fekszik) | auf dem Rücken (liegen)' # (WinklK. 120) (↑), 1673 'ua.' (NySz.)

hanyatt **A:** 1493 *hanyat* (FestK. 376); 1513 *hanyót* (NagyszK. 72); 1664 *Hanyatt* (NySz.); 1881 *hanyit* (NSz.) **J:** 1. 1493 'hátraesik, háton fekszik | rücklings (fallen, sich legen)' # (FestK. 376) (↑); 2. 1595 ? 'hátára (fekszik), a hátán (fekszik) | auf dem Rücken (liegen)' # (Ver. 103.), 1673 'ua.' (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **hanyatt** ragszilárdulás, finnugor kori tövel, magyar toldalékkal. | (⊕) Vö. vog. (T.) *kanā-w* 'hátával, háton, hátra'; osztj. (DN.) *χōñča* 'a hátán'; md. (E.) *kuntst* 'a hátán', (M.) *kuntf* 'ua.; hátával, háton, hátra' [fgr. **kon3* [toldalékkal] 'hátával, háton, hátra']. (⊕) A végződés *-t* (> *-tt*) helyrag.

■ A **hanyattá** származékszó. | (⊕) A *hanyatt*-ból keletkezett *-á* latívuszraggal. Az *-á* (> *-a*) latívuszrag funkcióváltásához vö. →*haza*². Egyes változatok szóvégi *-g*-jének nyomatékösítő funkciója lehetett. (⊖) Idetartoznak: *hanyattast* 'hátával, háton, hátra, hátán' (1716: MNy. 57: 490); *hanyotán* 'ua.' (1749: SzT.). Ezek a *hanyattá*-ból keletkeztek *-st*, ill. *-n* módhatározó ragokkal, amelyeknek ugyancsak nyomatékösítő szerepük lehetett.

📖 Szinnyi: NyH.; TESz. *hanyatt* a.; MSzFE. *hanyatt* a.; EWUng. • Vö. *hanyatlik*, *hanyatt-homlok*

hanyatt-homlok **A:** 1493 k. *hanýat homlok* (FestK. 395); 1550 k. ? *hanyathomloyok* (KolGl.); 1608 *Hanyathomloc* (NySz. *homlok* a.) **J:** 1. 1493 k. 'fejfel, homlokkal előre | den Kopf, die Stirn voran' (FestK. 395) (↑); 2. 1577 'fejvesztett, nagy sietséggel és teljesen rendetlenül | Hals über Kopf' # (KolGl.)

■ Összetett szó. | (⊕) A *hanyatt* 'háton; hátra' (→*hanyattá*) + →*homlok* 'arcra, homlokra' tagok mellérendelő összetétele. Kialakulásának szemléleti alapja az esés, ill. futás kétféle, hátrafelé vagy előre történő volta lehetett. Hasonló szerkezetű, ragtalan utótagú szavakhoz vö. →*holnap*, →*mezítláb* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hanyattá*, *homlok*

hányaveti **A:** 1787 *hányavetiséggel* [sz.] (NSz.); 1794 *hányavetiséggel* [sz.] (NSz.) **J:** 'nyegle, hetyke; hanyag, felületen | protzig, keck; lässig, oberflächlich'

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) Előtagja a *hány* ~ *hányi* 'dobáló; hengegő', amely a →*hány*¹ - *a* ~ *-i* képzős folyamatos melléknévi igeneve. Utótagja a *veti* 'dobáló', amely a *vet* -*i* képzős folyamatos melléknévi igeneve; keletkezés módjához vö. →*hebehurgya*. Az *-i* igenévképző játéki szerepéhez vö. *játéki* (→*játézik*); vö. még →*lesipuskás* stb. – Az alapszavak maguk is ikerszót alkotnak; vö. *hány-vet* 'lendít' (1508: NádK. 347), 'hengeg' (1566: Heltai: Fab. 103); vö. még *hányja-veti magát* 'hengeg' (1776: NSz.). (⊖) Idetartozik: *hányavető* 'hivalkodó' (1840: Nyr. 101: 335), amelyben az utótag az *-ő* igenévképzőt tartalmazza. (⊕) Kevésbé valószínű az a magyarázat, amely szerint elkülönüléssel jött létre a *hányja-veti magát* (↑) mondatból.

📖 TESz.; MNy. 65: 320; EWUng. • Vö. *hány*¹, *vet*

hapci **A:** 1852 *Hápszi!* (KatolikusN. 1852. jan. 28.: 37); 1874 *hapcsi!* (BorsszemJ. 1874. márc. 8.: 5); 1885 *hapcszi* (NSz.); 1898 *hatsziki* (NSz.); 1936 *hap-ci* (NSz.) **J:** '⟨a tüsszentés hangjának utánzására⟩ | hatschi' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A tüsszentés hangját utánzó szó. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *hatschi*, *hatzi*; fr. *atchim*; szlk. *hapčī* stb.: 'hapci'.

📖 TESz.; EWUng.

hápop **A:** 1772 *hápopás* [sz.] (NSz.); 1838 *Háppog* (Tsz.) **J:** 1. 1772 'háp-háp hangot ad ⟨főleg kacsa, vadkacsa⟩ | schnattern ⟨Ente, Wildente⟩' # (NSz.) (↑); 2. 1805 e./ 'levegő után kapkod | um Atem ringen' # (NSz.); 3. 1857 'akadozva beszél | stottern, stammeln' (NSz.); 4. 1879 'krákog, köhécsel; köp | sich räuspern; spucken' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótó összefügg a →*habog* tövével. A végződés *-g* gyakorító képző. A 4. jelentés a →*hákog* hatására keletkezett. (⊖) Ugyanennek a tőnek egy

másik gyakorító igeképzős származéka a (R.) *hápol* 'hápog <kacsa, vadkacsa>' (1864: CzF.). A (N.) *háphápol* 'ua.' (1802: NSz.) tőismétléssel keletkezett.

TESz.; EWUng. • Vö. *habog*

háporty × **A**: 1405 k. ? *haporya* [□] (SchlSzj. 954.); 1584 *haporya* [□] (NySz.); 1763 *Haportyos* [sz.] [HN.] (SzT.); 1832 *Háports* (NSz.); 1833 *Háporty* (Kassai: Gyökerésző 2: 364); 1838 *Haponya* [□] (Tzs.) **J**: 'békabuzogány; (széles levelű) gyékény | Igelkolben (Sparganium)'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Feltehetőleg a *j*-t tartalmazó változatok az eredetiek. Az alakváltozatok viszonyához vö. →*eper*, ill. →*toportyánféreg*. (⊙) Erdélyi nyelvjárási szó. (△) Románból való származtatása téves.

TESz.; Ny tudÉrt. 105: 58; EWUng.

happol **A**: 1881 *happol* (Nyr. 10: 431); 1911 *Hapolni* [sz.] (RTolvSz.); 1924 *happolni* [sz.] (Szirmay: TolvSz.) **J**: **1.** 1911 'lop | stehlen' (RTolvSz.) (↑); **2.** [főleg *el~*] 1917 ? 'megkaparint, elragad | erhaschen, wegschnappen' (Kabdebó: Jassz.), 1930 'ua.' (Nyr. 59: 220)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *happen* 'szájával vmi után kap, harap egyet' [< aln. *happen* 'ua.'; onomatopoetikus eredetű]. (≈) Megfelelői: fríz *happe*; holl. (kholl.) *happen*: 'megragad, elfog'. (△) Az 1. jelentés tolvajnyelvi jelentésszűküléssel alakult ki az eredetibb 2. jelentésből.

TESz.; EWUng.

hapsi **A**: 1924 *hapsi* (Szirmay: TolvSz.) **J**: **1.** 1924 'barát <megszólításként is>; tettestárs, cinkos | Freund, Spezi <auch als Anrede>; Komplize' (Szirmay: TolvSz.) (↑); **2.** 1939 'ember, pasas, férfi | Mann, Patron' (Zolnay–Gedényi)

■ Belső keletkezésű, keletkezés módja azonban vitatott. | **1.** Szórövidülés. | (△) Játszi szóalkotással keletkezett szórövidülés a →*haver*-ból a *-si* kicsinyítő képzővel; vö. →*buksi*, *vaksi* (→*vak*) stb. A magyarázat nehézsége, hogy a *haver*-nak a magyarban nincs *haber* változata, amelyből egy *b > p* hangváltozás magyarázható lenne. **2.** Szóvegyülés. | (△) A →*haver* és a *pasi* (→*pasasér*) szavak vegyüléséből keletkezett.

TESz.; EWUng. • Vö. *haver*, *pasasér*

hapták Δ **A**: 1869 „*hapták*”-oln [sz.] (MNv. 1869. márc. 7.: 118); 1869 *habták* (Üstökös 1869. márc. 6.: 77); 1872 *habták* (NSz.); 1874 *hapták* (Nyr. 3: 525); 1877 *haptájk* (Nyr. 6: 183); NYJ. *haptág* (ÚMTsz.) **J**: <ISZ> 1872 'katonai vezényszóként: vigyázz! | <als Kommando> stillgestanden!' (NSz.) (↑) | <FN> 1878 'vigyázzállás | Stillstehen' (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *habt acht!* 'vigyázz! <vezényszóként>', *Habtachtstellung* 'vigyázzállás' [a ném. *haben* 'van vmije' + *Acht* 'figyelem' alapján]. (≈) Megfelelői: szbhv. (R.) *hapták*; cseh *hapták*; stb.: 'vigyázz! <vezényszóként>'. (△) A német szó végén álló *t* a magyarban kiesett. A ném. *ch*-t a magyarban *k* helyettesíti; vö. →*abriktol*, →*bakter*. Az osztrák–magyar közös hadsereg német vezényleti nyelvéből terjedt el. Ma többnyire a *haptákba vágja magát* 'vigyázzállásba áll' (1879: NSz.); *haptákban áll* 'vigyázzállásban áll' (1897: NSz.) szószerkezetekben fordul elő.

TESz.; EWUng. • Vö. *habán*, *hévér*, *kápsa*

hara × **A:** 1579 *hara* (MonTME. 2: 71); 1622 *haráriért* (Radvánszky: Udv. 1: 53); 1676 *haralt* (ApafiUdv. 221); 1692 *harályokkal* (Kakuk: CultW. 25) **J:** 1. 1579 'szőrzsák | Haarsack' (MonTME. 2: 71) (↑); 2. 1774 'szőrszövet; szőrtakaró | Haarzeug; Haardecke' (Kakuk: CultW. 25); 3. 1794 'durva szövetből készült ruha; szőrcsuha | Kleid aus grobem Tuch; Haarkutte' (NSz.); 4. 1808 'szőrfonal; szőrszínór | Haarfaden; Haarschnur' (Sándor I.: Toldalék); 5. 1905 'négyyszögletű darócdarab; ponyva | viereckiges Stück Fries; Plane' (NyF. 16: 48)

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *harar*, (N.) *arár*, *harál* 'kecskeszörből készült zsákszövet, ponyva'; blg. (N.) *xapáp*, *xapán* 'nagy zsák'; szbhv. (N.) *hàrār*, *àrār* 'kecskeszörből készült zsák'; albán *harar* 'zsák'; oszm. *harar* '(kecskeszörből készült) nagy zsák'. Forrása: arab *girāra* '(szalma, gabona tartására, szállítására szolgáló) zsák'. Az oszmán-törökből terjedt el. (⇒△) A magyarba valószínűleg különböző nyelvekből került át. △ A *hara* alak keletkezéséhez vö. *kana* (→*kanál*), *szanda* (→*szandál*) stb.

📖 Kniezsa: SzJisz. 652; TESz.; EWUng.

harács △ **A:** 1600 *harách* (MNY. 17: 48) **J:** 1. 1600 'egy fajta adó; adóegység | Art Steuer; Einheit der Steuer' (MNY. 17: 48) (↑); 2. 1808 'zsákmány | Beute' (Sándor I.: Toldalék) **Sz:** ~**ol** 1659 *felharácsoltassanak* [sz.] 'mohón, erőszakkal minden lehető megszerez | raffén' (ErdTörtAd. 4: 283); 1784 'pazarol | prassen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 33)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *haraç*, (R.) *harāc*: 'a nem muszlim népektől szedett adó egyik fajtája'; – vö. még szbhv. *harač*, *arač* 'ua.'. Az oszmán-törökben az újperzsa *harāj* 'egy fajta adó' szóból jött létre [< arab *harāj* 'ua.']. (≈) Megfelelői: rom. (R.) *haráci*; albán (R.) *haraç*; stb.: 'egy fajta (török) adó'. △ Ma főleg a 'mohón, erőszakkal megszerez' jelentésű *harácsol* származék él, amely a török hódoltság alatt kegyetlenül behajtott adó emlékét őrzi; a jelentéshez vö. még *dézsma* (→*dézsma*), *prédál* (→*préda*) stb.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 173; EWUng.

harag **A:** [1177/] *Horogif* [sz.] [szn.] (MNY. 19: 97); 1193 *Harag* [hn.] (MNL (OL) Dl. 27); 12. sz. első fele/ *Horoguvec* [sz.] (HB.); 1372 u./ *harag* (JókK. 16); 1416 u./¹ *haruggal* (BécsiK. 274) **J:** <FN> [1177/] 'düh, indulatos érzelmi állapot | Zorn' # (TESz.) | <MN> 1517 'haragos, dühös, ingerült | zornig' (DomK. 284) **Sz:** ~**os** [1177/] [szn.] (MNY. 19: 97) (↑) | ~**szik**, ~**udik** 12. sz. első fele/ (HB.) (↑) | ~**ul** 1372 u./ *haragulan* [sz.] 'megharagszik, megdühödik | zornig werden' (JókK. 15) | ~**odat** 1413 u./³ *haragodatban* 'harag, haragvás | Zorn, Erbstheit' (AporK. 98) | ~**osság** 1456 k. *haragoffagha* (SermDom. 1: 432) | **haragutta** 1531 *haragwtta* <HAT-I IGENÉV> (ÉrsK. 348) | ~**vás** 1539 *haragwafaba* (KulcsK. 64) | ~**ít** 1560 *haragitottam* (LevT. 1: 360)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.) *χor-* 'civakodik, perlekedik', (KL.) *khōrj-* '(meg)haragszik'; osztj. (Vj.) *kāram-* 'megharagszik, bosszankodik'; md. (E.M.) *kor* 'düh, bosszúság, harag' [fgr. **kurz* 'harag, düh; (meg)haragszik', eredetileg talán 'lehúz, lehánt']. Az obi-ugor igék valószínűleg a vog. (T.) *kor-* 'lehúz, lehánt' <nyírfakérget, hancsot> és osztj. (V.) *kōr-* 'nyúz <bőrt>' [uráli **kora-* vagy **kura-*: 'nyúz <bőrt>, lehánt'] szavakkal függnek össze. △ A végződés -g névszóképző; vö. →*boldog*, →*csillag* stb. A *haragszik* származékhoz vö. esetleg *melegsik* (→*meleg*).

📖 NytudÉrt. 40: 226; NyK. 70: 155; TESz.; Bárczi: HBEI. 130; Benkő: Fiktl. 106; EWUng.

• Vö. *hárint*

harakiri **A:** 1871 *hara-kirire* (VasárnapiU. 18/45: 558); 1872 *harikari* (NSz.); 1881 *Harakiri* (MagyLex. 8: 567) **J:** '⟨japánoknál szokásos⟩ hasfelmetszéssel elkövetett öngyilkosság | Harakiri'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Harakiri*; ang. *harakiri*, *hari-kari*; ol. *carachiri*; stb.: 'harakiri'. Forrása: japán *harakiri* 'hasfelmetszés'. Az angolból terjedt el. (⇒△) A magyarba az angolból került át, esetleg német közvetítéssel is. A *harikari* változat egy ritkán használt, valójában téves angol formát tükröz.

📖 TESz.; EWUng.

harákol **A:** 1801 *harákol* (NSz.); 1838 *Herákolok* (Tsz.); NYJ. *hērákol*, *horákul* (ÚMTsz.) **J:** 'krádog | sich räuspern'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A tő összefügg a →*hákog*, →*krákog* tövével. A végződés gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus szavak szláv nyelvekben is vannak: szln. *hrkati* 'krákog'; or. (N.) *xpak*, *xpáka* 'köpet, turha' stb. – A (N.) *harák* 'ua.' (1840: NSz.) elvonás a *harákol*-ból.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 837; TESz.; EWUng. • Vö. *hákog*, *krákog*

harámbasa † **A:** 1539 *harambas* (OkI Sz.); 1786 *Harám Basának* (NSz.) **J:** 1. 1539 '⟨a török hódoltság korában⟩ török gyalogos csapat alparancsnoka v. agája | ⟨zur Zeit der Türkenherrschaft⟩ Unterführer oder Aga von türkischen Fußtruppen' (OkI Sz.) (↑); 2. 1798 'rablóvezér | Räuberhauptmann' (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *harambaša*, *arambaša*, *aranbaša* 'felkelővezér, hajdukok vezetője ⟨a török időkben⟩', (R.) 'községi pandúrok parancsnoka; rablóvezér; gyalogos katonák parancsnoka' [< oszm. *harami başı* 'haramiavezér']. (△) Mivel a magyar nyelvérzék a *harámbasá*-t a →*basa* szóval alkotott összetételnek fogta fel, a feltételezett előtaggal is keletkeztek összetételek; vö. *haramfi* 'fegyveres útonálló' (1804: NSz.); *haramvezér* 'haramiavezér' (1855: ItK. 8: 118); stb.

📖 KSz. 2: 277; MNy. 2: 224; Kniezsa: SzlJsz. 212; TESz.; EWUng. • Vö. *haramia*, *kazulbas*

haramia **A:** 1547 *haramias* [lat. végződéssel] (OkI Sz.); 1549 *heramiae* [lat. végződéssel] (Századok 43: 429); 1556 *haramjak* (LevT. 1: 190); 1796 *harámiaság* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1547 ? 'fegyveres útonálló | bewaffneter Straßenräuber' # (OkI Sz.) (↑), 1750 'ua.' (Wagner: Phras. *Latro* a.); 2. 1549 '⟨a török hódoltság korában⟩ egy fajta gyalogos katona | ⟨zur Zeit der Türkenherrschaft⟩ Art Fußsoldat' (Századok 43: 429) (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *haramija*, *aramija* 'rabló, útonálló'; (R.) 'egy fajta (horvát) gyalogos katona' [< oszm. *harami* 'rabló, útonálló']. Az oszmán szó az arab *harām* 'az, ami tilos' szóra megy vissza. (≈) Megfelelői: újgör. *χαρμης*; rom. (R.) *haramín*; stb.: 'rabló, útonálló'.

📖 MNy. 2: 225, 7: 36; Kniezsa: SzlJsz. 212; TESz.; EWUng. • Vö. *harámbasa*, *hárem*

háramlik → *hárínt*

harang **A:** 1209 ? *Horonguza* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 93); 1211 *Harrangud* [SZ.] [HN.] (PRT. 10: 509); 1274/ *Harangud* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 858); 1395 k. *haranga* [□] (BesztSzj. 1159.) **J:** 1. 1209 ? 'féméből öntött, fordított serleg alakú, rendszerint toronyban felfüggesztett, érces hangú jeladó eszköz | Glocke, Glöckchen' # (Wenzel: ÁÚO. 11: 93) (↑), 1301 'ua.' (Csánki: TörtFöldr. 5: 879); 2. 1211 ? '(jóság)kolomp | Viehglocke' (PRT. 10: 509) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1159.); 3. 1863 'harang alakú tárgy, bura | glockenförmiger Gegenstand' (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1332–1337 *Harangozo* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 359); 1533 *Harangozo* [SZ.] <FN> (Murm. 2268.) | ~**os** 1393 *Harangus* [SZN.] (Oklsz.); 1462 *harangos* (Oklsz.)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó, megfelelői azonban vitatottak. | 1. ⊕ Vö. Kāšy. *konragu* 'csengő, harang, kolomp'; kun *konrov* 'csengő, csengettyű'; csuv. *χānkāraχ*, *χānkārav* 'egy fajta csengettyű', (N.) *konkar* 'ua.', *χangərma* 'csengő a lovon'; stb. [onomatopoetikus eredetű]. Megfelelői a mongol, mandzsu és tunguz nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A származtatás feltétele egy **qongar* > **qorang* hangátvetés, amely azonban szokatlan, és adatunk sincs rá; de vö. →*kanyaró*. 2. ⊕ Vö. csag. *qazan*; kipcs. *kazan*, *kazyar*; csuv. *χuran*; stb.: 'üst' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még köztörök *qonraq*, *qonrayu* 'csengő, harang; sámáncsengő'. ⊕ A magyarba átkerült alak feltehetőleg **qaraŋ*. A *harang* etimológiai viszonya a török szavakhoz bizonytalan, mivel a m. *ng* kialakulása a feltételezett török **ŋ* hangból meglehetősen problematikus. E származtatás szerint igen korai jövevényszóval lehet dolgunk, mivel megfigyelhető benne a finnugor alapnyelvi szavakra jellemző szó eleji *k* > *χ* > *h* hangváltozás; vö. →*hattyú*. Eredetileg a nomád népek jeladó üstjét jelölte, így a többi jelentés metaforikusan alakulhatott ki. ▣ ⊕ Az állattartással összefüggő 2. jelentés igen régi lehet, de a kereszténységhez kapcsolódó 1. jelentés is pogány hagyományokban gyökerezhet.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; I.OK. 2: 352; MNy. 64: 75; UrAltJb. 42: 46; TESz.; Ligeti: TörK. 27; EWUng. • Vö. *hír-*, *kazán*

haránt → *haránték*

hárant → *hárint*

haránték **Δ A:** 1549 *hárántoc* (CorpGr. 102); 1623 *arantekon* (SzT.); 1626 *Hárántékos* [SZ.] (Kreszn.); 1663 *harántékon* (NySz.) **J:** <MN> 1549 'ferde | schräg' (CorpGr. 102) (↑) | <HSZ> 1. 16. sz. vége 'ferdén | schäg {als Adverb}' (Radvánszky: Csal. 3: 51); 2. 1645 'közvetett módon, közvetve | mittelbar' (NySz.)

harántos **Δ A:** 1603 *harántoson* (NySz.); 1613 *harántosson* (NSz.); 1832 *hárántos* (NSz.) **J:** 'ferde | schräg'

haránt **A:** 1814 *harántsipomon* (Gáldi: Szótir. 33); 1815 *háránt* (NSz.) **J:** <MN> 1814 'ferde; keresztirányú | schräg; quer' # (Gáldi: Szótir. 33) (↑) | <HSZ> 1864 'ferdén, rézsútosan | schräg {als Adverb}' # (CzF.)

■ A szócsalád alapjai, a **haránték**, **harántos** származékszók egy feltehetőleg uráli eredetű tőből. | ⊕ A tőhöz vö. →*hárint*. A végződéses -*ánték*, ill. -*ántos* névszóképző-bokor; vö. *halánték* (→*halánk*); vö. még *tilos* (→*tilt*) stb.

■ A **haránt** elvonás. | ⊕ A nyelvújítás korában keletkezett a kiinduló alakokból.

📖 TESz. *haránt* a.; EWUng. • Vö. *hárint*

harántos → *haránték*

harap¹ **A:** 1427 *harapou* [sz.] (SzegFüz. 3: 73) **J:** 'fogait belemélyesztí, fogával tép | beißen' # **Sz:** ~**ál** 1456 k. *harapalya* 'harapdál | öfters beißen' (SermDom. 2: 542) | ~**dál** 1531 *harapdalya wala* (TelK. 277) | ~**ós** 1604 *Harapoffag* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Sz.) *kurécj-*; votj. (Sz.) *kurtěj-*: 'harap' [fgr. **kar3-* vagy **kor3-*: 'ua.']. (△) A végződés *-p* mozzanatos képző; vö. →*állapik*, →*hagyap* stb. Ez az egyeztetés csak akkor érvényes, ha a permi szavak szó belseji *éc, é* hangja deverbális igeképző.

📖 MNy. 43: 32; TESz.; MSzFE. *harap²* a.; EWUng. • Vö. *harapódzik*

harap² × **A:** 1590 *harap* Egetes (SzT.) **J:** 1. 1590 'avar, lehullott gallyak törmeléke; száraz fű, haraszt | dürre Laubstreu, Reisig; dürres Gras od. Laubwerk' (SzT.) (↑); 2. 1651 'avarban, erdőben, cserjésben, réten, nádasban, tarlón stb. terjedő tűz | Buschbrand, Wiesenfeuer usw.' (NySz.); 3. 1838 'megégett cserjés, bokros hely | verbranntes Gebüsch, Dickicht' (Tsz.)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tő magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Pecs.V.) *kor* '(fa)levél'; votj. (Sz.) *kwar* 'ua.; leveles fű'; ? finn *korva* 'fűl'; ? lp. (norv.) *bæl'lje-goar've* 'emberi fülnyílás' (*bæl'lje* 'fűl') [fgr. **kor3* vagy esetleg **korβa*: 'falevél']. (△) A végződés *-p* névszóképző; vö. →*közép*. Az egyeztetést a magyar szó feltehetőleg eredeti 'száraz fű' jelentése támogatja. A 2. jelentés a *harapégetés* 'avarégetés' (↑), *harapgyújtogatás* 'gyújtogatás avarégetéssel' (1604: Szenczi Molnár: Dict.) összetételekből tapadással alakult ki. (△) A →*harap¹* tövével és ily módon ősi igenévszóként való azonosítása téves.

📖 MNy. 6: 174, 419; Melich-Eml. 358; TESz.; MSzFE. *harap¹* a.; EWUng.

harapódzik **A:** 1629 *harapozot* (SzT.); 1643 ? *harapóznak* [?] (MonÍrók. 8: 152); 1762 *elharapazott* (SzT.); 1767 *harapodzott* (SzT.); 1767 *harapozik* [▽] (NySz.); 1807/ *harapódzik* (NSz.) **J:** '(alattomban, fokozatosan v. veszedelmet hozóan) terjed {tűz, hír, lázadás} | sich verbreiten {Feuer, Gerücht, Aufruhr}'

■ Származékszó, alapszava azonban bizonytalan. | (△) Az alapszó feltehetőleg a →*harap¹* lehetett. Végződése visszaható képző; vö. *lopódzik* (→*lop*), *takarózik* (→*takar*) stb. A megnevezés alapja, ill. a 'harapás, marás' és a 'elterjedt, szétterjedt (állapot)' jelentések egymáshoz való kapcsolata tisztázatlan. A hasonlóság alapján, amely a tűz és a hír gyors terjedése közt van, a →*harap²* is közrejátszhatott.

📖 MNy. 6: 174; TESz.; EWUng. • Vö. *harap¹*

hárász × **A:** 1630 *Harasztot* (SzT.); 1786 *Haras* (MNy. 70: 227); 1788 *Harraszi* [□] (MNy. 20: 140); 1816 *hárász* (MNy. 70: 227); NYJ. *hárác* (UMTsz.) **J:** 'laza fésűsfonal; könnyű gyapjúsövet | Art Kammgarn; leichtes Wollgewebe'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *arraas* 'könnyű gyapjúsövet', (kor. úfn. h.) *harras, haräsß* 'ua.'; ol. *arazzo* 'gobelin; textiltapéta'; cseh *haras* 'bolyhos gyapjúsövet'; or. *zapye* 'kötéshez, szegéshez használt fésűsfonal, színes gyapjú'. A fr. *Arras* [HN.] -re megy vissza; ebben az észak-franciaországi városban készítették ezt a fajta anyagot. (⇒△) A magyarba főleg a németből kerülhetett, valószínűleg cseh közvetítéssel is. (△) A *haraszi* változat szóvégi *i*-je elhomályosult *-i* melléknévképző lehetett, így a szó jelentése tkp. 'Arrasból származó' lehetett. A *haraszt* változat a →*haraszt* népetimológiás hatására keletkezett.

haraszt **A:** 1024/ *harasty* [HN.] (MNL (OL) Dl. 207200); (†1015) [1220 k./] *Chorozt* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1225 *Horosth* (Oklsz.); 1228 k. *chrast* (NyK. 35: 121); 1231 *Narduncharasta* [HN.] (Oklsz.); [1237–1240] *Harozty* [sz.] [HN.] (PRT. 1: 782); 1238 *Hurozt* [HN.] (Oklsz.) **J:** 1. (†1015) [1220 k./] 'egy fajta erdő;tölgyes | Art Wald; Eichenwald' (Györffy: DHA. I: 74) (↑), 1225 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. (†1015) [1220 k./] 'cserjés, bozót | Gebüsch' (Györffy: DHA. I: 74) (↑), 1258 'ua.' (Oklsz.); 3. 1228 k. 'kocsányos tölgy | Stieleiche' (NyK. 35: 121) (↑); 4. 1585 'éger | Erle' (Cal. 55); 5. 1613 ? 'lehullott száraz lomb, avar | abgefallene dürre Blätter, Laubstreu' # (NySz.), 1844 'ua.' (Bloch); 6. 1756 'avarfüves legelő | Weideplatz mit dürrem Gras' (MNy. 37: 39); 7. 1796 'nagy, széles levél | großes, breites Blatt; grünes Laub' (NSz.); 8. 1838 'páfrány | Farnkaut' (Tzs.); 9. 1864 'kelkáposzta | Wirsingkohl' (CzF.); 10. [főleg többes számban] 1881 'spórákkal szaporodó, edényes, virágtalan növény | Farnpflanze, Farngewächs' (MagyLex. 8: 571) **Sz:** ~**os** 1319 *Harasztus* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 360)

■ Jövevényszó különböző szláv nyelvekből. | (≡) Szbhv. *hrast*, (N.) *râst* 'tölgy'; cseh *chrast* 'rőzse', (R.) 'lehullott levelek az erdőben, avar', (N.) 'egy fajta tölgy', *chrást*, *chřást* 'répa, zöldsgféle stb. levele'; szlk. *chrast* 'cserjés, bozót', *chriašt* 'kifejletlen, puha káposztafej levelei'; or. *xšopocm* 'száraz gally, rőzse', (N.) 'vessző; bozót'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (△) A 3. jelentés a szerbhorvátból, a 2. a szlovákból, a 7. pedig valamelyik nyugati szláv nyelvből származhat. Az 1. jelentés a 2. gyűjtőnévi alkalmazásából keletkezett. A 4. jelentés azzal magyarázható, hogy az éger kedveli a nedves talajú berkeket, cserjéseket; vö. a 2. jelentéssel. A legelterjedtebb 5. jelentés talán a magyarban keletkezett (a 2. vagy a 3. alapján), de az is lehet, hogy a csehből származik. A 8. jelentés valószínűleg a 7.-kel hozható kapcsolatba. A 9. jelentés keletkezéséhez vö. *harasztos káposzta* 'kelkáposzta' (1621: Szenczi Molnár: Dict.). A 10. jelentés német minta alapján keletkezett; vö. ném. *Farn* 'páfrány; spórákkal szaporodó edényes virágtalan növény'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 212; MNy. 61: 80; TESz.; EWUng.

harázsol → *harizsál*

harc → *harcol*

harcol **A:** 1476 k. *harcholafth* [sz.] (SzabV. 9); 1575 *horthollyác* ... vala [l-j] (Heltai: Krón. 61b) **J:** 'küzd, viaskodik | kämpfen, streiten' # **Sz:** ~**ás** 1476 k. (SzabV. 9) (↑)

harc **A:** 1487 ? *Harczas* [sz.] [SZN.] (MNy. 3: 464); 1519 k. *harcra* (DebrK. 86) **J:** 'küzdelem, viadal | Kampf, Streif' # **Sz:** ~**os** 1487 [SZN.] (MNy. 3: 464) (↑); 1560 k. *harchos* 'harcias, harcra kész | kämpferisch' (GyöngySzt. 2952.); 1834 'bajnok | Kämpfer' (NSz.) | ~**i** 1700 *Harczi* (NySz.) | ~**ias** 1835 *harczias* (Kunoss: Gyal. *Martzialis* a.)

■ A szócsalád feltehető alapja, a **harcol** talán származékszó egy finnugor eredetű tőből. | (△) A tő a →*harzsol* tövével azonos. A tő eredetéhez vö. →*horol*. Végződése gyakorító képző; vö. →*hurcol*. Jelentésfejlődése 'kapar, csiszol; súrlódik' > 'veszekedik, verekedik' > 'harcol' lehetett.

■ A **harc** elvonás. | (△) A *harcol* igéből lett elvonva. (◡) Ugyanebből a tőből keletkezett: *Harzkolni* [sz.] 'harcol' (1595: Ver. 84.); a szót csupán ebből az egy adatból ismerjük. (△) A

harc szónak (mint kiinduló szónak) német származtatása főleg jelentéstani, valamint német szóföldrajzi okokból nem meggyőző. (⇒) A magyarból: szbvh. (R. Kaj) *harc*, (R. Ča) *harac* 'harc, viadal'; cseh (R.) *harc* 'ua.'; le. (R.) *harc* 'előcsatározás, összecsapás'; stb.; vö. még szbvh. (R.) *harcovati* 'harcol, küzd'; cseh (R.) *harcovati* 'megtámad'; le. (R.) *harcować* 'harcol'; stb.

📖 MNy. 25: 364; Bárczi: SzófSz. *harc* a.; TESz.; NytudÉrt. 88: 99; EWUng. • Vö. *harizsál*, *harzsol*, *horol*, *szél*-

harcsa A: 1193 ? *Horcha* [HN.] (ÓMOlv. 53); 1355 *Harcha* (MNy. 63: 367); 1395 k. *harcta* [o: *harcha*] (BesztSzj. 289.); 1405 k. *harcha* (SchlSzj. 786.); 1434 k. *ho[rcha]* (SoprSzj. 128.); 1790 *hártásák* (NSz.) J: 'pikkelyek nélküli, hosszú bajuszú édesvízi ragadozó hal | Wels (Silurus glanis)' #

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A →*hal*² kicsinyítő képzős származékaként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

hárem A: 1693 *háremjébül* [?] (MonÍrók. 23: 665); 1845 *hárimnek* (NSz.) J: 'mohamedán országokban, ahol többnejűség van:) a háznak asszonyok által lakott része; az ott élő nők összessége | Frauengemach; Gesamtheit der Haremsfrauen (in islamischen Ländern)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Harem*; ang. *hare(e)m*; fr. *harem*; stb.: 'hárem'. Forrása: arab *ḥaram*, *ḥarām*, *ḥarīm* 'ua.', tkp. 'az, ami (vki számára) tilos' [< arab *ḥarama* '(meg)tilt'], az oszm. *harem* 'ua.' közvetítésével. A balkáni nyelvekben a török hódoltság idején terjedt el, a nyugat-európai nyelvekbe irodalmi közvetítéssel került. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *haramia*

hárfa A: 1560 k. *Harfas* [sz.] (GyöngySzt. 2852.); 1599/ *Hárfák Hárfája* (MNy. 74: 509) J: 'egy fajta pengetős hangszer | Harfe'

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kfn.kor. úfn.) *harfe*, – ném. *Harfe*: 'hárfa' [germán eredetű; vö. ang. *harp*; izl. *harpa*; stb.: 'ua.']. (≈) Megfelelői: ol. *arpa*; szbvh. *harfa*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítéssel keletkezett (vö. →*cérna*, →*dáma* stb.), de népetimológias hatással (→*fá*) is számolhatunk. – A (R.) *arpa* 'ua.' (1493 k.: ↑) az olaszból származik.

📖 TESz.; EWUng.

haricska × A: 1614 *hariczka* (HOKlSzj. 56); 1615 *Hariskanak* (HOKlSzj. 56); 1675 *hriczka* (MNy. 27: 75); NYJ. *hiriska* (Nyatl. 1: 21) J: 'hajdina, pohánka | Buchweizen'

■ Román jövevénytyszó. | (≡) Rom. *hrișcă*, [végartikulussal] *hrișca*, (N.) *hrișcă*: 'hajdina, pohánka' [< ukr. *зпечка* 'ua.', tkp. 'görög gabona']. (≈) Megfelelői: szlk. *hřečka*; le. *gryka*; stb.: 'hajdina, pohánka'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 MNy. 45: 304; Kniezsa: SzlJsz. 839; TESz.; EWUng. • Vö. *görög*²

hárint Δ A: 1519 k. *harinthatod* [sz.] (DebrK. 445); 1580 *harentanoioc* (NySz.); 1616 *haréntani* [sz.] (NySz.); 1632 el *hárintása* [sz.] (NySz.) J: 1. 1519 k. 'árak, ráterhel, odatol,

ráhárít vkire vmit | aufbürden, zuschieben' (DebrK. 445) (↑); **2.** 1532 'osztályrészül juttat, kiszab rá | zufallen lassen; auferlegen' (TihK. 213); **3.** 1588 'megszerez, magáévá tesz | aneignen' (NySz.); **4.** [el~] 1617 'elhárít | abwenden' (NySz.); **5.** 1664 'rátesz; rákapar | darauflegen; daraufscharren' (NySz.)

háramlik [1] **A:** 1527 *haranleek* [▽] (ÉrdyK. 429); 1598 *haránlik, háránlik* (NySz.); 1621 *Háramlani* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1696 *háromlik* (NySz.); 1763 *Háramlani* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1527 'rámegy, átterjed | auf etw, auf jmdn übergehen, übergreifen' (ÉrdyK. 429) (↑); **2.** 1598 'osztályrészül jut vkinek, hárul vkire | auferlegt werden' (NySz.); **3.** 1635 'vonatkozik vmire, vkire | sich auf etw, auf jmdn beziehen' (NySz.)

hárant Δ **A:** 1527 *harantanaam* (ÉrdyK. 542); 1533 *haronytanak* (NySz.); 1794 *hárantotta* (NSz.) **J:** 'áthárít, másra tol | aufbürden, zuschieben'

hárogat Δ **A:** 1536 *harogatya* [t-j] (Pesti: Fab. 66); 1621 *Hárogatom* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** **1.** 1536 'elhárít | abwenden' (Pesti: Fab. 66) (↑); **2.** 1621 'összegyűjt, összekotor | sammeln zusammenscharren' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑)

hárít **A:** 1552 *haritfad* (Heltai: Dial. C3b); 1585 el *hárítás* [sz.] (Cal. 307); 1650 *harétásában* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1552 'másra tol, osztályrészül juttat | aufbürden, zuschieben' # (Heltai: Dial. C3b) (↑); **2.** [el~] 1586 'eltaszít; elhárít | wegstoßen; abwenden' (NySz.); **3.** 1621 'összegyűjt, összekotor | sammeln, zusammenscharren' (Szenczi Molnár: Dict.)

háródik † **A:** 1584 *harodgyec* (NySz.) **J:** 'áthárul | jmdm zufallen'

hárul **A:** 1604 ki ... *harulhat* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Ineluctabilis* a.); 1624 *hárulna* (NySz.) **J:** **1.** 1604 'kivergődik vhonnan, vmiből | sich herausarbeiten' (Szenczi Molnár: Dict. *Ineluctabilis* a.) (↑); **2.** 1624 'osztályrészül jut | zufallen, auferlegt werden' # (NySz.) (↑); **3.** 1771 'kiküszöbölődik | eliminiert werden' (NySz.)

■ Örökség, a szótő valószínűleg uráli kori, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. osztj. (É.) *χor* 'folyószakasz, folyókanyar(ulat)'; zürj. (Lu.) *kjrišen* 'sanda szemmel; gyanakvó'; votj. (Sz.) *kjriž* 'görbe, ferde; hamis, álnok'; – jur. *χara* 'görbe, ferde; folyókanyarulat; tartozás, adósság'; szelk. *ķarengdel* 'ferde'; kam. *kara-* 'tekeredik, kanyarodik, csavarodik' [uráli **kurz* 'görbe, ferde; (meg)görbít, (meg)hajlít, ferdít']. ⊕ Nem zárható ki, hogy ez az uráli tő végső soron valamilyen módon a →*harag* szóval, valamint ennek azonos tövével is összefüggésben állhat. A végződéses különféle igeképzők. A konkrét > elvont jelentésváltozás magyar fejleménynek tűnik. ⊖ Idetartozik: *háradék* 'összegereblyézett széna- v. szalmacsomó, kaparéka' (Baróti Szabó: KisdedSz. 100). ⊕ Onomatopoeitikus magyarázata, ill. a →*harizsál*, →*horol* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

☞ NyK. 69: 168; TESz. *háramlik* a.; MSzFE. *hárul* a.; Benkő: FiktI. 106; EWUng.

haris **A:** 1395 k. *haras* (BesztSzj. 1201.); 1405 k. *haris* (SchlSzj. 1791.); 1708 *Hars* (Pápai Páriz: Dict.); 1763 *Háris* (Adámi: Wb. 37); 1784 *harizs* (Baróti Szabó: KisdedSz. 36) **J:** **1.** 1395 k. 'fürg; a fürgnél nagyobb, a galambnál kisebb, harsogó hangú, költöző madár | Wachtel; Wachtelkönig (*Crex crex*)' (BesztSzj. 1201.) (↑); **2.** 1708 'szajkó | Häher (*Garrulus glandarius*)' (Pápai Páriz: Dict.)

■ Onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ Szorosan összefügg a →*harsad* szócsaládjának tövével. Hasonló hangtestű szavak más finnugor nyelvekben is vannak: vog. (T.) *karškan*; zürj. (P.) *gerskan*, *gerčkan*; md. (E.) *kireš'ej*, *keš'tij*; stb.: 'harsogó hangú, költöző madár'; a magyar szónak ezekkel való etimológiai összefüggése azonban kevésbé valószínű. A csupán néhány szótárból ismert 2. jelentés terminológiai tévedésen alapul. ⊕ A magyarból: szbhv. *hariš*; szln. (N.) *hariš*: 'ua.'

☞ Nyr. 40: 448, 67: 52, 93: 272; TESz.; EWUng. • Vö. *harsad*

harisnya **A:** 1470 *harýsna* (ZichyOkm. 11: 76); 1496 *horosna* (Oklsz.); 1533 *Harisnya* (Murm. 2050.); 1568 *halyosnau* (SzT.); 1595 *halisnaiara* (SzT.); 1668 *harisnya* (NySz.); 1818 *harizsnyáknak* (NSz.); NYJ. *hërisnya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1470 ? 'közvetlenül a lábat borító, rendszerint térden felül érő ruhadarab, amelyre a lábbelit húzzák | Strumpf' # (ZichyOkm. 11: 76) (↑), 1514 'ua.' (Oklsz.); 2. 1568 'fehér posztóból készített, lábra feszülő nadrág | eng anliegende Hose aus (weißem) Turch' (SzT.) (↑); 3. 1763 'a bocskor fölött a lábszárra csavart bőr | Leder, das oberhalb des Bundschuhs um das Bein gewickelt wird' (MNy. 60: 229); 4. 1894 'a gázlámpa izzóteste | Glühkörper des Gaslichts' (PallasLex. *Gázlángzők* a.)

■ Ukrán jövevényszó. | (≡) Ukr. (N.) *холоуни* [többes szám] 'vastag fehér posztóból készült, télen viselt parasztnadrág' [< ukr. *холоуа* 'nadrágszár']. Vö. még szb hv. (N.R.) *hõljeva* 'harisnya'; le. *cholewa* 'csizmaszár'; stb. (⊕) A *harisnya* alak hangrendi kiegyenlítődéssel, illetőleg *l > r* hangváltozással és a középső magánhangzó elhasonulásával keletkezett; az utóbbihoz vö. →*karima*, *vacsira* (→*vacsora*) stb. Az 1. jelentés elsődlegességét a viselettörténet igazolja; vö. még →*salavári*, ill. ném. (ófn.) *hosa* 'egy fajta lábszárvédő, harisnya' és ném. *Hose* 'nadrág'. A 4. jelentés mintája a ném. *Strumpf* 'harisnya; a gázlámpa izzóteste'.

📖 UngJb. 1: 228; MNy. 36: 106; Kniezsa: SzJsz. 213; TESz.; EWUng. • Vö. *kék-*

hárít → *hárít*

harizsál × **A:** 1747 *harisalva* [sz.] (SzT.); 1838–1845 *harizsál* (MNyTK. 107: 21) **J:** '(tüzet) piszkál, kotor, szít | schüren'

harázsol × **A:** 1861 *harázsolni* [sz.] (MNyszet. 6: 330); 1863 *harázsol* (Krizsa [szerk.] Vadr. 501) **J:** '(tüzet) piszkál, kotor | schüren'

■ Származékszók egy fiktív töből. | (⊕) A szótó a →*harcol*, →*horzsol* tövével lehet azonos. A tő eredetéhez vö. →*horol*. Végződése gyakorító képző. (⊙) Mindkét szó az erdélyi nyelvjárások szava. (⊕) A →*hárít*-tal való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *harcol*, *harzsol*, *horol*

harkály **A:** 1323 ? *Harkan* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 312); 1327 *Harkal* [HN.]; *Harrakal* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 99); 1360 ? *Harkay* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 501); 1405 ? *Harkyan* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 349); 1364 ? *Herkan* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 488); 1560 k. *harkaly* (GyöngySzt. 1648.); 1577 *Harokalj* (KolGl.); 1578 *harokally* [HN.] (OklszPótl.); 1590 *Harkaaly* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 78); 1677 *Horkaljos* [sz.] [HN.] (SzT.); 17. sz. vége *harkány* (Thaly: VÉ. 2: 292); 1744 *Harakájós* [sz.] [HN.] (SzT.); 1793 *herkályt* (NSz.); 1833 *Harka* (Kassai: Gyökerésző 2: 372); NYJ. *harukár*, *hërkál* (MTsz.); *hëřëkár* (ÚMTsz.) **J:** 'erős csőrű, fában élő rovarokkal táplálkozó, a fák törzsén kúszó és kopácsoló madár, fakopáncs | Specht (Piciformes)' #

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *karkāj*, (AK.) *χõřχaj*; osztj. (Kr.) *χḗχraj*, (O.) *χḗgra*: 'harkály' [ugor **karz* 'ua.']. (⊕) A végződés feltehetőleg *-k* + *-ly* képzőbokr. Ez inkább ősmagyar kori fejlemény lehet, de akár már az ugor korban megjelenhetett a tövön. A változatok közül a három szótagúak lehetnek az eredetibbek. A *harkány* változathoz vö. a *lapály* (→*lajos*) szó *lapány* változatát; a szó belseji *a*-t tartalmazó változathoz vö. *kana* (→*kanál*). (⊖) Idetartozik: *harkács* 'harkály' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 372), amelynek végződése esetleg a →*kopács* hatására keletkezett.

📖 NyK. 45: 16; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *horol*

harmadfű × **A**: 1395 k. *harmad fiw* (BesztSzej. 949.); 1549 *harmadffy* (Oklsz.) **J**: 'harmadik évében levő <állat, főleg ló> | im dritten Lebensjahr stehend <Tier, bes. Pferd>'

■ Összetett szó. | (⊕) A *harmad* 'harmadik' (→*három*) + →*fű*¹ szavakból keletkezett jelzős alárendelés. Az összetétel arra utalhat, hogy az állatot harmadik évében hajtották ki a legelőre; vö. *harmadfűre kelendő* (üsző, tinó) 'harmadik évébe lépő <üsző>' (1587: Oklsz.). – Hasonló szemléletű szó a *negyedfű* 'negyedik évében levő <ló>' (1507: KL. 16.). – A szót később nem csak állatokkal kapcsolatban használták; vö. *harmadfű csatorna* 'szőlőterület hároméves keskenyebb táblája' (1758: Bakos J.: Szműv. 43). Hasonló szemlélethez vö. vog. *χūrām-pum luw* 'hároméves ló', tkp. 'háromfű ló'. A szó kétségtelenül régebbi, mint azt első adata mutatja. Ezt a lat. (h.) *triherbis* 'harmadfű' ([1237–1240]: PRT. 1: 772) bizonyíthatja, amely a magyar szó mintájára keletkezett tükörfordítás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *három*

harmat **A**: 1355 ? *Harmathel* [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *harmat* (SchlSzej. 105.); 1617 *harmot* (NySz.) **J**: **1.** 1405 k. 'főleg hajnalban és alkonyatkor lecsapódó légköri nedvesség | Tau <Niederschlag>' # (SchlSzej. 105.) (↑); **2.** [jelzői értékben] 1791 'rendkívül finom, gyenge | ungewöhnlich zart, weich' (NSz.) **Sz**: ~**ozik** 1493 k. *harmathozasawal* [sz.] (FestK. 61) | ~**os** 1540/ *harmatofulyon* [sz.] (HoffgreffÉn. Q4a)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Sz.) *gjer* 'dér'; votj. (Sz.) *ger* 'ua.; jégvirág; jégcsap'; finn *kuura* 'dér'; lp. (L.) *kārrālahka* 'jégkéreg, tükörjég'; – szelk. *kurā* 'finom hó, dér'; kam. *kuro* 'dér, fagy' [uráli **kura* 'finom hó, dér']. (≈) Megfelelői: török *qırayu*; mong. *kırayu*; stb.: 'dér'. (⊕) Az egyeztetés súlyos nehézsége a szó belseji *m* tisztázatlan alaktani szerepe. A végződés -*at* deverbális névszóképző; vö. *foganat* (→*fogan*), *másolat* (→*másol*) stb.

📖 TESz.; NyK. 87: 209; UEW. 215; EWUng.

harminc **A**: 1405 k. *hāmich* (SchlSzej. 164.); 1416 u.¹ *harminc* (BécsiK. 144); 1490 k. *armiç*, *armiz* chilens (ÁbelSzej. 215a); 1559 *harmilczadot* [sz.] (LevT. 1: 351) **J**: 'háromszor tíz | dreißig' # **Sz**: ~**ad** 1416 *Harmichadas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *harmincad* <SORSZÁMNÉV> 'harmincadik | dreißigste' (BécsiK. 145); 1535 'egy fajta vám | Dreißigstzoll' (Ozorai: Vit. L2b) | ~**ados** 1416 [szn.] (Oklsz.); 1535 'a harmincadvámot beszédő, behajtó hivatalnok | Beamter, der den Dreißigstzoll einhebt' (Ozorai: Vit. L2b) | ~**adik** 1538 *Harmýczadyk* (Pesti: Nomenclatura I2) | ~**as** 1763 *Harminczas* (NSz.)

■ Belső keletkezésű, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (⊕) A szó alapja a *harmu*, a →*három* eredeti változata. A végződés talán egy ősermi jövevényszó fejleménye; vö. zürj. -*mīs* 'tíz', (V.) [csak összetételben:] *kękja-mīs* 'nyolc', *ęk-mīs* 'kilenc' (*kękja* 'kettő', *ęk* 'egy'); votj. -*mīs* 'tíz' (Sz.) [csak összetételben:] *tāmīs* 'nyolc', *ukmīs* 'kilenc' (*tā* 'kettő', *uk* 'egy'). Így a magyar szóalak eredeti jelentése 'három tíz', tkp. 'háromszor tíz' lehetett. A magyarázat azonban súlyos nehézségekbe ütközik. Jelentéstani ellentmondás, hogy a permi szavak nem a tíz többszöröseire, hanem tíznél alacsonyabb számokra vonatkoznak. Alaktani gondot okoz az a körülmény, hogy a szó eredeti változata feltehetőleg a *harmic* (↑) volt, így a *harminc* alak szervetlen *n* járulékhang betoldásával keletkezhett; vö. →*bogáncs*, →*gerinc* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; ALH. 19: 333; NyK. 88: 196; EWUng. • Vö. *kilenc*

harmónia **A:** 1619 *harmoniaja* (MNy. 84: 128); 1787 *Hármóniás* [sz.] (NSz.); 1789 *hármonia* (NSz.); 1792 *hármonyájára* (NSz.); 1793 *harmóniai* [sz.] (NSz.) **J:** 'összhang; összhangzat, konszonancia | Harmonie, Einklang; Gleichklang'

harmonikus **A:** 1756 *harmonikus* (Farkas: GLEl.); 1877 *harmónikus* (NSz.) **J:** 'harmóniát alkotó, egybehangzó, összhangban levő | harmonisch'

harmonizál **A:** 1794 *Harmonizáló* [sz.] (NSz.); 1805/ *harmonizált* (NSz.) **J:** **1.** 1794 'összhangban van vmivel | harmonieren' (NSz.) (↑); **2.** 1928 'hangzatokat szerkeszt, alkot, összhangba hoz | harmonisieren' (Tolnai: MagySz.)

■ Latin jövevénytörzsek. | (≡) Lat. *harmonia* 'összhangba hozás; (zenei) összhang' [< gör. *ἀρμονία* 'összeillesztés; (zenei) összhang'] | lat. *harmonicus* 'az összhangot illető' [< gör. *ἀρμονικός* 'ua.']. | lat. (h.) *harmonizare* 'összhangban van vmivel; hangzatokat szerkeszt'. (≈) Megfelelői: ném. *Harmonie, harmonisch, harmonisieren*; fr. *harmonie, harmonique, harmoniser*; stb.: 'harmónia', 'harmonikus', 'hangzatokat szerkeszt'. (△) A *harmonikus* szóvégi s hangjához vö. → *ámbitus* stb. – A (R.) *larmonnya* 'harmónia' (1585: Cal. 472) elszigetelt magyarítási kísérlet, esetleg a névelős ol. *l'armonia* 'ua.' szó alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *harmonika, harmónium*

harmonika **A:** 1791 *Harmonikán* (Görög–Kerekes: HadiT. 4: 755); 1810 *Harmonikát* (NSz.); 1845 *Hármonika* (SZT.); NYJ. *harmónika, hármunika, hërmanika* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1810 'üvegharmonika | Glasharmonika' (NSz.) (↑); **2.** 1845 'szájharmonika | Mundharmonika' # (MagyLex. 8: 589); **3.** 1881 'húzó, fújtató harmonika | Zieh-, Handharmonika' (MagyLex. 8: 589)

■ Német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *Harmonika* 'harmonika', (R.) 'üvegharmonika', *Ziehharmonika* 'húzó harmonika', *Mundharmonika* 'szájharmonika' [< ang. *harmonica* 'üveghárfa; harmonika', tudatos szóalkotás a lat. *harmonicus, harmonica* [nőnemű] 'harmonikus' alapján]. (≈) Megfelelői: fr. *harmonica*; ol. *armonica*; stb.: 'harmonika'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *harmónia*

harmonikus → *harmónia*

harmónium **A:** 1882 *harmóniumhoz* (NSz.) **J:** 'nyelvsíppokkal működő, pianínó alakú billentyűs, fújtató hangszer | Harmonium'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Harmonium*; fr. *harmonium*; ol. *armonio*; stb.: 'harmónium'. A franciában keletkezett tudatos szóalkotás a [fr. *harmonie* 'harmónia' alapján]. A szót A. D. Debain (1809–1877) francia hangszerkészítő alkotta meg 1840-ben. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *harmónia*

harmonizál → *harmónia*

háródik → *hárínt*

hárogat → *hárint*

három [4] **A:** 1055 *harmu* (TA.); 12. sz. vége/ *charmul* (HB.); 1211/ *Harumfa* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 719); 1355/ *Harmad* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 858); 1372 u./ *haramert* (JókK. 94); 1416 u./¹ *harom* (BécsiK. 46); 1552 *Hármadnap* [sz.] (Heltai: Dial. A2b); 1559 *horom* (Székely I.: Krón. 103b); NYJ. *hórēm* (ÚMTsz.) **J:** 'kettőnél eggyel több, 3 | drei' # **Sz: hármás** 1211 ? *Harmas* [sz.] (Oklsz.); 1320 *Harmaszyget* [HN.] (Oklsz.) | **harmad** 1355/ [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 858) (↑); 1372 u./ *charmad* 'harmadik | dritter' (JókK. 61); 1511/ 'harmadrész | Drittel' (TörtTár 1903: 416); 1880 'három hangköznyi távolság a zenében, terc | Terz (Music)' (NSz.) | **hármaz** 1372 u./ *harmazotert* [sz.] 'háromszoroz | verdreifachen' (JókK. 139–140.) | ~**ság** 1405 k. *harūfag* 'Szentháromság | Dreifaltigkeit' (SchlSzj. 12.) | **harmadik** 1416 u./¹ *harzmadic* (BécsiK. 87) | **harmadol** 1590 *Harmadlas* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 53) **R:** ~**szor** 1372 u./ *harumzor* (JókK. 10) | **harmadszor** 1372 u./ *harmaczor* (JókK. 9)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *kōrām*; osztj. (V.) *kōlām*; zürj. (Sz.) *kujim*; votj. (Sz.) *kwiñ*; cser. (KH.) *kām*; md. (E.) *kolmo*, (M.) *kolma*; finn *kolme*; lp. (norv.) *golbmå*: 'három' [fgr. **kolme* vagy **kulme*: 'ua.']. (⊕) Az *l > r* ősi nyelvjárási különfejlődésként visszamehet a finnugor vagy – a vogul alapján esetleg – az ugor alapnyelvig is, de lehetett ősmagyar alakulású is; az utóbbi lehetőséghez vö. →*világ*, →*virág*.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *harmadfű*, *harminc*, *mind-*, *-szerű*, *-szög*

háromszerű → *-szerű*

háromszög → *-szög*

hárpia **A:** 1570 *harpiac* (NySz.); 1604 *Hárpyac*; *Harpyjak* (Szenczi Molnár: Dict. *Celaenó* a., *Ocypéte* a.) **J:** **1.** 1570 'a görög és római mitológiában' madártestű istennő, amely többedmagával röpködve az emberek ártalmára tör | *Harpyie* (Myth)' (NySz.) (↑); **2.** 1769 'egy fajta ragadozó madár, hárpia sas | *Harpyie* (Raubvogel) (*Thrasaetus harpyia*)' (NytudÉrt. 120: 20); **3.** 1791 'házsártos, veszekedő nőszemély | *zänkisches Weib*' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Harpyia*, (h.) *Harpyiae* [többes szám] 'hárpia mint mitológiai lény' [< gör. *Ἀρπυια* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Harpyie*; fr. *harpie*; stb.: 'hárpia <állattani szakszóként is>'.
📖 TESz.; EWUng.

hars → *harsad*

hárs **A:** 1086 *Hassag* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 251); (†1015) [1220 k.] *Hasfa* (Györffy: DHA. I: 74); 1335 *hassufo* (MNY. 32: 106); 1486 *Lyppahars* [HN.] (Oklsz.); 1801 *hárts* (NSz.); NYJ. *háss*, *hasso-fa* (MTsz.) **J:** **1.** 1086 'hársfaerdő | *Lindenwald*' (Györffy: DHA. I: 251) (↑); **2.** (†1015) [1220 k.] 'mézillatú virágú, szív alakú levelű fák nemzetsége | *Linde* (*Tilia*)' # (Györffy: DHA. I: 74) (↑); **3.** 1493 'hársfa lehántott héjából készült kötél; faháncs, háncskötél |

Strick aus Lindenbast; Bast' (Oklsz.) Sz: ~**ágy** 1086 [HN.] 'hársfaerdő | Lindenwald' (Györffy: DHA. I: 251) (↑)

■ Örökség, keletkezés módja azonban vitatott. | 1. Finnugor, esetleg uráli kori örökség. | (≡) Vö. osztj. (Trj.) *kjñt'* 'a fa <fenyő, nyírfa stb.> kérge alatti nyálkás réteg'; zürj. (P.) *kač* 'fakéreg <tülevelű fáké, borókaé, éger- és nyárfáké>'; finn *kosku*, *koskus* 'vastag fakéreg; hosszú csíkokban lehántott lucfenyőkéreg'; – ? tvg. *kasu* 'kéreg'; szelk. *qās* 'fakéreg'; ? kam. *kāzā* 'ua.'; stb. [fgr. (? uráli) **końck3* vagy **koćk3*: 'hánscs, fakéreg']. (⊕) A szó belseji **ék* > m. *s* változáshoz vö. →*sas*. 2. Származékszó. | (⊕) A →*hasad* eredetileg igenévszói tövének névszói realizációja lehet (vö. még →*hánscs*). A *hárs* alak feltehetőleg a 15. sz.-ban keletkezett elhasonulással a *háss* változathoz. Ez az eredeti *hás*-ból jött létre bizonyos toldalékolt formákban magánhangzók közötti nyúlással; vö. →*farsang*, →*tarsoly* stb. – Néhány alakváltozat szóvégi magánhangzójának eredete tisztázatlan. Az 1. jelentés az alapnyelvi 'hánscs' jelentés alapján a *hársfa* összetételből jöhetett létre jelentéstapadás révén, s azzal magyarázható, hogy a *hárs* héja különösen alkalmas hánscskötél készítésére; ehhez vö. még finn *niini* 'hánscs' : *niinipuu* 'hársfa'. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *Hársány* [HN.] (*harsan* [HN.] (1239/: MonStrig. 1: 329)); *Háros* [HN.] (*Harus* [HN.] (1264: Csánki: TörtFöldr. 3: 331). Jelentésük a 'hárs, hársas' jelentésre vezethető vissza; problémát okoz azonban, hogy a szó belseji *r* hangjuk sokkal korábban jelenik meg, mint magukban a *hárs* adataiban.

📖 MNy. 7: 168, 24: 298; NyK. 52: 323; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 88: 55; EWUng. • Vö. *farkas-*, *hánscs*, *hárslevelű*, *hasad*

hársad × A: 1508 ki *harsadand* (DöbrK. 16); 1595 *Hassadni* [sz.] (Ver. 24.) J: [*ki~* és *meg~*] 'hársogó hangot ad | erschallen, ertönen'

harsan A: 1261/ ? *harfan* [HN.] (MNL (OL) Dl. 210757); 1508 ki *harsana* (DöbrK. 35) J: 1. [*ki~*] 1508 'kiárad | ausströmen' (DöbrK. 35) (↑); 2. 1595 'hársogni kezd | erschallen' (Ver. 24)

harsog A: 1508 ki *harsaganak* (DöbrK. 52); 1550 k./ *harsogattata* [sz.] (NySz.); 1711 *harsongó* [sz.] (ItK. 14: 344) J: 1. [*ki~*] 1508 'kiárad; elharapódzik | ausströmen; um sich greifen, sich verbreiten' (DöbrK. 52) (↑); 2. 1550 k./ 'erős, átható hangot ad | laut tönen, schmettern, donnern' # (NySz.) (↑); 3. 1566 'megreped, hasad | bersten' (Heltai: Fab. 75); 4. 1961 'élénk, vakító <szín> | grell sein <Farbe>' (NSz.)

hársány A: 1261/ ? *harfan* [HN.] (MNL (OL) Dl. 210757); 1616 *Harsany* (NySz.); 1723 *hársányan* (NySz.); 1755 *harsan* (NSz.) J: 1. 1616 'hársogó, messze hangzó | schmetternd, weitschallend <als Attr.>' # (NySz.) (↑); 2. 1922/ 'élénk, rikító <szín, színű> | grell <Farbe>' (NSz.)

hárs Δ A: 1779 u. *hárs* (NSz.); 1789 *harsan* (NSz.) J: <MN> 1779 u. 'hársány, messze hangzó | schmetternd, weitschallend <als Attr.>' (NSz.) (↑) | <FN> 1801/ 'hársogás | Geschmetter' (NSz.)

harsona A: 1835 *harsonya* (Kunoss: Gyal. *trombita* a.); 1836 *Harsony* (Fogarasi: MNZsebsz.); 1838 *Harsona* (Tzs.) J: 'a trombitával rokon, S alakú, rézből készült fúvóhangszer, fanfár | Posaune, Fanfare' # Sz: ~**s** 1835 *harsonyás* (Kunoss: Gyal. *trombitás* a.) | ~**z** 1835 *harsonyáz* (Kunoss: Gyal. *trombitál* a.)

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | (⊕) A szótő szorosan összefügg a →*haris* madárnévvel, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*hersen* szócsalád tövével is. A végződés különféle igeképzők. A *harsan* és a *hársad* 1. jelentése egyaránt metonimikusan keletkezett az eredeti 2. jelentésből. A *hársad* szó *hassad* változata, valamint a *harsog* 3. jelentése a →*hasad* szócsalád hatását tükrözi. A *harsog* 4. jelentéséhez vö. →*kiált*, →*rikít* stb.

■ A **harsány** származékszó. | ☐ A *harsány* az igék alapján keletkezett melléknévképzővel.

■ A **hars** elvonás. | ☐ A *hars* melléknévi jelentésben a *harsány*-ból, főnévi jelentésben pedig a szócsalád igéiből keletkezett elvonással. Ezzel szorosan összefügg a *harsa* 'veszekedés; hangos szemrehányás' (1820: NSz.).

■ A **harsona** nyelvújítási szó. | ☐ Nyelvújítási alkotás az igék, különösen a *harsan* alapján.

📖 Bárczi: SzófSz. *harsan* a.; ErdMúz. 49: 482; MNy. 45: 125; TESz. *harsan* a.; EWUng. • Vö. *haris*, *hersen*

harsan → *harsad*

harsány → *harsad*

hárslevelű A: 1744 *Hárslevelő* (NyK. 70: 401); 1798 *Hárslevelű* (NyK. 70: 402); 1861 *Hárslevelű* (NyK. 70: 402) J: 1. 1744 'egy fajta szőlő | Art Weinrebe (in Ungarn)' (NyK. 70: 401) (↑); 2. 1937 'ebből a szőlőfajtából szüretelt finom fehér bor | Art feiner Weißwein' (ÚiLex. *Debrői borvidék* a.)

■ Szerbhorvát mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☐ Vö. szbhv. *lipolist* 'egy fajta szőlő: fehér, Mosel-vidéki, fehér tramini v. fehér wippachi', tkp. 'hárslevél' [< szbhv. *lipa* 'hárs' + *list* 'falevél']. Annak a szőlőfajtának a levele, amely először kapta ezt a nevet a szerbhorvátban, feltűnően hasonlíthatott a hárséra. Később ez a név metonimikusan átvonódott más szőlőfajtára is. ☐ A magyarban → *hárs* + *levelű* 'vmilyen levélhez hasonló' (→ *levél*).

📖 NyK. 70: 401; TESz.; EWUng. • Vö. *hárs*, *levél*

harsog → *harsad*

harsona → *harsad*

hártya A: 1513 *hartýat* (NagyszK. 69); 1519 *hargya* (CornK. 354); 1562 *hártyákat* (NySz.); 1568 *háltýába* [?] (NádLev. 191) J: 1. 1513 'pergamen | Pergament' (NagyszK. 69) (↑); 2. 1577 k. '(emberi és állati testben) vékony, rugalmas burok | Häutchen, Membran (im menschlichen und tierischen Organismus)' # (OrvK. 17); 3. 1604 'pergamen vékonyságú réteg, lemez | pergamentartig dünne Schicht, Lamelle' # (Szenczi Molnár: Dict. *Bractéola* a.); 4. 1774 'a hüvelyesek termésének két oldalán levő rostos szál | zäher Faden an beiden Seiten der Hülsenfrüchte' (NSz.) Sz: ~**sodik** 1751 bé-*hártyásodván* [sz.] (NSz.)

■ Vándorszó. | ☐ Gör., (biz.) *χαρτίον, χαρτία* [többes szám] 'egyiptomi sásból készült, írásra alkalmas anyag, papirusz; papirusztekercs, írás, irat'; újgör. *χαρτί, χαρτία* [többes szám] 'papír; irat, okmány'; lat. *charta, carta* 'papirusz; írás; irat, levél', (k.h.) 'pergamen; papír'; óe. szl. *chartija* 'papirusz, papír'; szbhv. *hartija* 'papír'; or. *χαρμια* 'papirusz, pergamen'; stb. Az újgörögből és a latinból terjedt el; a görögben talán óegyiptomi eredetű. – Az átadó nyelv bizonytalan. ☐ A 2–4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 652; TESz.; EWUng. • Vö. *dobhártya*, *kártya*¹, *köz-*, *szűz-*

hárul → *hárint*

harzsol † **A:** 1405 k. *harfolas* [sz.] (SchlSzej. 669.); 1560 k. *haarsolo* hely [sz.] (GyöngySzt. 1939.); 1566 *hárzsaló* [✂] [sz.] (Heltai: Fab. 126) **J:** 'tusakodik, harcol; veszekszik | ringen, kámpfen; zanken' **Sz:** ~**ás** 1405 k. (SchlSzej. 669.) (↑)

■ Valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő a →*harcol*-ével azonos. A tö eredetéhez vö. →*horol*. Végződése gyakorító képző. (△) Egy német eredetűnek feltételezett, nem adatolt alapszóból való származtatása kevésbé valószínű. (△) Vö. →*harcol*, amely a *harzsol*-al a 15–16. sz.-ban azonos használatú volt, a →*harcol* azonban kiszorította a társát.

📖 MNy. 25: 365; TESz.; NytudÉrt. 88: 101; EWUng. • Vö. *harcol*, *harizsál*, *horol*

has **A:** 1372 u./ *haffa* (JókK. 125–126); 1559 reez *hafz* (Székely I.: Krón. 44a) **J:** 1. 1372 u./ 'az emberi és állati törzs mellső oldalának, deréktól lefelé eső része, amelynek üregét főleg az emésztőszervek töltik ki; mellső oldal | Bauch; Vorderteil des Rumpfes' # (JókK. 125–126) (↑); 2. 1416 u./² 'méh; terhes has | Gebärmutter; Unterleib der Schwangeren' (MünchK. 83ra); 3. 1708 'tárgyak kidomborodó része | Bauch des Kruges' (Pápai Páriz: Dict. *Ampulla* a.) **Sz:** ~**as** 1380 *Hasas* [SZN.] 'nagy hasú | bauchig' (OkISz.); 1570 'viselő, terhes | tragend| schwanger' (RMNy. 2/2: 211) | ~**al** 1416 u./² *hafaluala* '(vér)folyása van | Blutfluß haben' (MünchK. 15rb); 1792 'hason, hasra fekszik | auf dem Bauch liegen' (NSz.); 1893 'felkészültség nélkül beszél | (frei) erfinden, faseln' (MTsz.) | ~**alat** 1490 k. *verhafalat* 'vérhas, dizentéria | Ruhr' (NagyvGl. 296.) **R:** ~**ból** 1851 *Hasból* beszél 'vaktában, találmra, felkészületlenül (mond vmit) | aufs Geratewohl (sagen)' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *hasból* megszilárdult ragos alakhoz vö. *hasból beszél* 'észrevehetetlen szájmozgással (beszél)' (1812: NSz.); vö. még lat. *ventriloquus* 'hasbeszélő'; ném. *Bauchredner* 'ua.'. (△) Finnugor egyeztetése téves.

📖 TESz.; UEW. 114; EWUng. • Vö. *elő*⁻¹, *hasmánt*, *vér*⁻¹

hasáb **A:** 1527 *hafaab* fawal (ÉrdyK. 288); 1553/ *Hafab* (Tinódi: Cronica S2a); 1787 *hasap* (MNy. 15: 111) **J:** 1. 1527 'vastag, hosszúkas, viszonylag egyenes oldalú darab (fa) | Scheit(holz)' # (ÉrdyK. 288) (↑); 2. 1590 'szelet (káposztából, gyümölcsből stb.) | Schnitte' (OkISz.); 3. 1681 'egy tábla szántóterület, egy bizonyos nagyságú földdarab | Ackerfläche, Schlag (bestimmter Größe)' (SzT.); 4. 1763 'mérési test, amelynek oldalai paralelogrammák | Prisma' # (Szily: NyÚSz.); 5. 1841 'nyomtatott szöveg tükrében oszlopszerű keskenyebb rész; a lap végleges tükrénél hosszabb, tördelésre váró nyomdai szedés, ill. ennek egy levonata | Spalte, Kolumne| Fahne, Korrekturabzug' # (NSz.)

■ Származékszó egy ugor eredetű töből. | (△) A töhöz vö. →*hasad*. A végződés névszóképzőnek látszik; vö. esetleg →*nyaláb*. Az eredeti jelentése 'hasított darab' lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hasad*

hasad **A:** 1278 *Hasadad* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 725); 1416 u./¹ *meghafad* (BécsiK. 316); 1512 k. *hassadas* [sz.] (WeszprK. 108); 1604 *Hofadozoc* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Hiato* a.); 1645 *hasodék* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1278 '(hosszában) szétvág; megreped | sich spalten; bersten' # (Csánki: TörtFöldr. 5: 725) (↑); 2. [meg~] 1562 ? 'meghasonlik; összezavarodik | sich entzweien| verwirrt werden' (NySz.), 1613 'ua.' (NySz.); 3. [hajnal~]

1651/ 'hajnalodik | anbrechen (vom Morgen)' (Zrínyi: MM. 2: 87); **4.** 1774 'bimbó' kifeszlik, nyílni kezd | aufblühen (Knopse)' (NSz.); **5.** 1851 'kelme' szál mentén szakad | einen Riß bekommen (Stoff)' (NSz.) **Sz:** ~**ék** 1291/ Thordhasadeka [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/4: 55) | ~**oz** 1493 k. *hasadozaasán* [sz.] (FestK. 152)

hasaszt Δ **A:** 1416 u.³ meg *hasaszta* (AporK. 114) **J:** 'hasít | spalten'

hasogat **A:** 1456 k. *meghahafoghatnadh* (SermDom. 1: 332); 1548 *fahasgatho* [sz.] (OklSz.); 1825 *hasogatni* [sz.] (NSz.); NYJ. *hasogat* (MTsz.) **J:** **1.** 1456 k. 'apró darabokká' hasítgat | (klein)spalten' # (SermDom. 1: 332) (↑); **2.** 1506 'magyaráz | erläutern' (WinklK. 274); **3.** 1739 'éles, erős fájdalmat érez | reißende Schmerzen haben' # (Nyr. 95: 229)

hasít **A:** 1522 meg *haseygya* [*hasejt* □] (HorvK. 143); 1531 *hasoýcza* [*hasojt* □] (ÉrsK. 201); 1559 ki *hafitottac* (Székely I.: Krón. 234a) **J:** **1.** 1522 'úgy vág, tép vmit, hogy az széthasad; szétrepeszt | spalten; entzweireißen' # (HorvK. 143) (↑); **2.** 1570 'átvág, átszel | durchschneiden, durchfurchen' (SzT.); **3.** 1774 'rohan vhová; rátör vkire | rennen; überrumpeln' (NSz.); **4.** 1777 'út' halad, irányul | sich richten (vom Weg)' (NSz.); **5.** 1777 'hang' kellemetlen élességgel hangzik, cseng | grell ertönen' (NSz.); **6.** 1780 'fájdalom' élesen jelentkezik, belenyilall | stechen (Schmerz)' (NSz.) **Sz:** ~**ék** 1585 *hasitekia* (Cal. 576)

■ Örökség, ugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *künkašmāt*-, *künkašl*- 'reped, szakad, hasad (szántalp, gerenda, deszka)', (AK.) *elḡašmāt*-, *elḡašl*- 'leválk, lehull (foltnak való bőr- v. rongydarab)' (*kün*-, *el*-: [igekötő]) [ugor **kačz*- 'reped, szakad']. ⊕ A tő eredetileg talán igenévszói természetű volt. Ezt bizonyíthatja az esetleges összefüggése a →*háncs* és a →*hárs* szavakkal. A szó belseji **č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*hős*, →*les* stb. A végződéses -*d* mozzanatos, -*szt*-, -*ít* műveltető és -*gat* gyakorító képzők. A *hasad* 3. jelentésének alapja a hajnalodáskor mintegy szétválni látszó égbolt képe lehetett. A *hasogat* 2. jelentéséhez vö. *fejteget* (→*fejt*). A *hasogat* 3., intranszitiv jelentése, valamint a *hasít* 6. jelentése a tranzitív 1. jelentésből fejlődött ki. ⊖ Idetartoznak: *hasigál* 'hasítgat' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Bīni* a.); *hasigat* 'ua.' (1790/: NSz.); stb.

📖 MSFOu. 67: 247; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 88: 56; EWUng. • Vö. *háncs*, *hárs*, *hasáb*, *hasonlat*

hasaszt → *hasad*

hasis **A:** 1801 *Hasisfűből* (MHírm. 1801. máj. 5.: 585); 1847 *hachich*-(ital)-tól (NSz.); 1858 *hasis* bort (MNY. 66: 231); 1861 *hacsics* (NSz.); 1872 *hadsids* (NSz.); 1877 *hassisról* (NSz.) **J:** 'az indiai kender virágzatából készült kábítószer | Haschisch'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Haschisch*; ang. *hashish*; fr. *hachich*; stb.: 'hasis'. Forrása: arab *ḡašīš* 'száritott fű, széna; indiai kender'. A franciából és angolból terjedt el. ⊕ A magyarba a franciából és a németből került át. ⊕ A szó belseji *ds*-s változat téves arabosítás eredménye lehet. A *hacsics* változat talán a francia szó téves olvasatán alapul.

📖 TESz.; EWUng.

hasít → *hasad*

hasmánt × **A:** 1620 *Hasmant* (NySz.); 1643 *hasmat* (MonTME. 5: 201); 1669 *hasmányt* (NySz.) **J:** 'hason, hasra | bäuchlings'

■ Összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A → *has* és a *-t* lokatívuszragos → *mál* 'mell' alkotta szó szerkezetből jött létre, amelynek eredeti jelentése 'a test mellső oldala' lehetett. Az *l ~ n* váltakozáshoz vö. → *gyanánt*, → *lengyel* stb.

📖 Nyr. 39: 312; TESz.; EWUng. • Vö. *has*, *mál*

hasogat → *hasad*

hason → *hasonlat*

hason-

~**rész** † **A:** 1790 *hason-részt* (NSz.) **J:** 'egyenlő rész | gleicher Teil' | ~**más** **A:** 1807 *hason mássá* (NSz.) **J:** 1. 1807 'olyan személy, aki feltűnően hasonlít vkire, alteregó | Doppelgänger' (NSz.) (↑); 2. 1833 'pontos másolat; faksimile | Ebenbild; Faksimile' (NSz.) | ~**szőrű** **A:** 1813 *hason szőrű* (NSz.) **J:** 'hasonló, részben azonos | ähnlich' | ~**nevű** **A:** 1816 *hasonnevű* (Hübner: Lex. 325); 1834 *Hasonnevű* (NSz.) **J:** 'azonos v. hasonló nevű | gleichnamig' | ILYENÉK MÉG: ~**alakú** 'hasonló formájú, alakú | gleichförmig' (1835: Tzs. *Gleichförmig* a.); ~**elvű** 'rokonérzelmű, egynézetű | gleichgesinnt' (1869/: NSz.)

■ Összetételi előtag, elvonás eredménye. | ☐ A → *hasonlat* szócsalád tagjaiból keletkezett nyelvújítási szóként, így szótörténeti tekintetben nem azonos ennek a szócsaládnak *hason* alapszavával. A *hasonrész*-ben az előtag jelentése 'egyenlő', a 2. csoport összetételeiben pedig 'vmivel nagyjából megegyező'. Az idetartozó összetételek keletkezésében a ném. *gleichförmig* 'hasonló alakú', *gleichartig* 'hasonnemű' is szerepet játszhatott. – Az utótagok (címszavak kivételével): *szőrű* (< → *szőr*), *nevű* (→ *név*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hasonlat*, *más*, *név*, *rész*, *szőr*

hasonít **A:** 1822–1823/ *hasonít* (MNY. 14: 119) **J:** 'vmihez hasonlónak tesz, beolvaszt, egybeolvaszt | assimilieren'

hasonul **A:** 1857 *Hasonulni* [sz.] (Ballagi M.: MNMSz.) **J:** 'vmihez hasonlónak válik | ähnlich werden'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A *hason* (→ *hasonlat*) szóból keletkezett *-ít* műveltető, ill. *-ul* kezdő-visszaható képző. ☒ Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hasonlat*

hasonlat <NSZ> **A:** 1372 u./ *hafonlatyara* [t-j]; *haffonlatos* [sz.] (JókK. 117–118, 1); 1604 *hafanlatos* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Hippélaphos* a.) **J:** 1. 1372 u./ 'hasonlóság | Ähnlichkeit' (JókK. 117–118, 1) (↑); 2. 1416 u./ 'példázat, hasonlítás | Gleichnis' # (MünchK. 58rb); 3. 1519 'szétválás; meghasonlás | Entzweiung' (JordK. 805) **Sz:** ~**os** 1372 u./ *haffonlatos* (JókK. 1) | ~**osság** 1416 u./ *hafonlatoffagomēt* (BécsiK. 91)

hasonol † [1] **A:** 1372 u./ *hafonlatýk* [sz.]; *haffonla* (JókK. 82, 26); 1519 meg *hafolwan* [sz.] (JordK. 390); 1535 *hasomlanunk* [sz.] (NySz.); 1708 meg *hasonolván* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ 'hasonlónak tesz, hozzáidomít, egyenlővé tesz, kiegyenlít | angleichen, gleichmachen' (JókK. 82, 26) (↑); 2. 1372 u./ 'összehasonlít, egybevet, kiegyenlít | vergleichen' (JókK. 80); 3. 1416 u./ 'színel vmit, álszentelkedik | heucheln, sich stellen' (BécsiK. 164), 1416 u./ 'ua.'

(MünchK. 79rb) **Sz:** ~**hatatlan** 1456 k. *hafonhatatlan* '(össze)hasonlíthatatlan, páratlan, egyedülálló | unvergleichbar' (SermDom. 2: 341) | **hasonlik** 1508 *HaSonlik* 'hasonlít, (meg)egyezik vmivel | ähneln, gleichen' (DöbrK. 289); [*meg~*] 1519 'meghasonlik, összevész, belsőleg meghasad | sich entzweien, sich innerlich spalten' (JordK. 390) (↑); [*el~*] 1531 'eltávolít | entfernen' (ÉrsK. 190) | **hasonlás** 1512 k. *hasonlasra* 'hasonlóság, hasonlatosság | Ähnlichkeit' (WeszprK. 59v); [*meg~*] 1553/ 'belső (lelki) ellentét, meghasonlás | Entzweigung' (Tinódi: Cronica A1b)

hason † **A:** 1416 u./² *hafon* fèlèt (MünchK. 77vb); 1550 *hassony* felet (SzT.); 1590 *huson* feleth (Úriszék 227); 1595 *hwsom* felle (MNY. 69: 104); 1687/ *hasan* felit (SzT.) **J:** 'egyforma, azonos, hasonló | gleich'

hasonlat <IGE> † **A:** 1416 u./² *hafonlatnotoc* [sz.] (MünchK. 12rb); 1525 k. *hasollattatyk* [sz.] (GyöngyK. 12) **J:** 'összehasonlít, egybevet | vergleichen'

hasonló **A:** 1416 u./² *hafonlo* (MünchK. 28rb); 1495 e. *hafohloc* (GuaryK. 43); 1604 *Hafanlo* (Szenczi Molnár: Dict.); 1604 *hofonlofag* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Analogia* a.) **J:** 'hasonló, olyan, (részben) azonos | ähnlich' #

hasonlít **A:** 1577 *hasonlitas* [sz.] (KolGl.); 1577–1580 *hasonléttaték* [sz.] (NySz.); NYJ. *hasallit* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1577 'összehasonlít, egybevet | vergleichen' (KolGl.) (↑); 2. 1577–1580 'hasonlóvá tesz, hozzádomít | angleichen, gleichmachen' (NySz.) (↑); 3. 1600 k. 'hasonlít, (meg)egyezik vmivel | ähneln, gleichen' # (BrassSzt.); 4. [*ki~*] 1700 'kiegészít | ergänzen' (Oklsz.) **Sz:** ~**hatatlan** 1585 *Hasonlithatattlan* (Cal. 521)

■ A szócsalád alapja, a **hason** származékszó egy ugor eredetű töből. | ⊕ A tőhöz vö. →*hasad*. Végződése -*n* deverbális névszóképző; vö. →*bizony*, →*vagy*on stb. – A szó csak a *hason fél* 'azonos része vminek' (↑) jelzős szerkezetben, ill. összetételek előtagjaként él, vö. →*hason-*.

■ A **hasonol** származékszó. | ⊕ A *hasonol* a *hason -l* igeképzős származéka. A *hasonol*-ból keletkezett *hasonlat* szó egyrészt az -*at* névszóképzőt, másrészt az -*at* műveltető képzőt tartalmazza, a *hasonlít* végződése -*ít* műveltető képző.

■ A **hasonló** származékszó. | ⊕ A *hasonló* az -*ó* folyamatos melléknévi igenévképzővel jött létre.

📖 TESz., *meghasonlik* a. is; EWUng. • Vö. *hasad*, *hason-*, *hasonít*

hasonlít → *hasonlat*

hasonló → *hasonlat*

hasonol → *hasonlat*

hasonul → *hasonít*

haszon [4] **A:** 1193 ? *cazun* (NytudÉrt. 38: 74); 1265 *Hoznus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1274/ *Haznus* [sz.] [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2: 107); 1372 u./ *haznal* [sz.] (JókK. 54); 1456 k. *hazontalan* [sz.]; *hazomtalan* [sz.]; *hazantalan* [sz.] (SermDom. 1: 385, 2: 689, 2: 281); 1518 k. *hazzon* (SándK. 7); 1604 *Háfzon* (Szenczi Molnár: Dict. *Commóditas* a.); NYJ. *haszany*

(ÚMTsz.) **J: 1.** 1193 ? 'terméshozam; haszonállatok hozama (tej, tojás, hús, méz, gyapjú stb.) | Fruchtertrag; Ertrag von Nutztieren' (NytudÉrt. 38: 74) (↑); **2.** 1265 '(anyagi, szellemi, erkölcsi) előny; érték | (materieller, geistiger, moralischer) Vorteil, Nutzen; Wert' # (Oklsz.) (↑); **3.** 1450 'jövedelem; nyereség | Einnahme, Einkommen; Gewinn' # (Oklsz. *kamara-haszna* a.); **4.** 1474 'vminek a foganatja, jó hatása; vminek az eredményes, sikeres volta | Wirksamkeit (einer Sache); Erfolg, Ergebnis (einer Sache)' (BirkK. 2a); **5.** 1577 'lehetőség, képesség | Möglichkeit, Vermögen' (KolGl.); **6.** 1577 'alkalmasság, használhatóság | Geeignetheit, Anwendbarkeit' (KolGl.); **7.** 1697 'felhasználás, igénybevétel | Verwendung, Inanspruchnahme' (NyIrK. 27: 126) **Sz: hasznos** 1265 [HN.] (Oklsz.) (↑) | **használ** 1372 u./ (JókK. 54) (↑) | **használat** 1372 u./ *hasznalatját* 'hasznosság | Nützlichkeit' (JókK. 20); 1808 'felhasználás, alkalmazás | Anwendung, Benutzung' (NSz.) | **használatos** 1456 k. *hasznalatos* 'hasznos, hasznavehető | nützlich' (SermDom. 1: 407); 1881 'felhasználásra kerülő, szokásos | gebräuchlich' (NSz.) | **~talan** 1456 k. 'mihaszna | unnütz (Adj.)' (SermDom. 1: 385, 2: 689, 2: 281) (↑); 1493 k. 'hasztalan, sikertelen, hiábavaló | vergeblich (Adv.)' (FestK. 378) | **használatlan** 1513 *hasznalatlansagocat* [sz.] 'mihaszna | unnütz' (NagyszK. 98); 1518 k. *hasznalatlan* 'haszon nélkül való | unbenutzt' (SándK. 22) | **használt** 1514 *hasznaltnac* <BEF MN-I IGENÉV> 'olyan, aki v. ami hasznát vette vminek' (LobkK. 34); 1864 'használatban lévő v. az volt, nem új | gebraucht' (CzF.) | **hasznatlan** 1529 e. *hasznotlan* '(fel)használhatatlan, hasznosíthatatlan | unnützbar (Adj.)' (VirgK. 87r) | **hasznosít** 1636 *hasznosítója* [sz.] (NySz.) | **használható** 1766 *használhatónak* (NSz.) | **használhatatlan** 1790 *használhatatlanságok* [sz.] (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség magyar képzéssel, megfelelői azonban vitatottak. | **1.** Örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. cser. (KH.U.B.) *kuška-*; md. (E.M.) *kaso-*; finn *kasva-*: 'növekszik, nő' [fgr. **kasβa-* 'ua.']. (⊕) Az 1. jelentés egy eredeti 'növekedés, gyarapodás' jelentésből keletkezhetett. A 2–7. jelentések az 1.-ből jöhettek létre. Az egyeztetés gyengéje, hogy a finnugor szó belseji **sβ* > m. *sz* hangváltozásra nem ismerünk más példát. **2.** Örökség az uráli korból. | (≡) Vö. zürj. (Sz.P.) *kožin* 'a menyasszony ajándékai a vőlegény rokonainak'; votj. (Sz.) *kužim* 'ajándék, adomány'; cser. (KH.U.) *kuzâk* 'hozomány'; md. (E.M.) *kaže-* 'ajándékoz', (E.) *kažne*, (M.) *kažná* 'ajándék, adomány'; – jur. *χāsū* 'a varázslónak adott bér'; jen. *kasu* 'ua.'; szelk. *gosj* 'ajándék' [uráli **kačz* 'ajándék; ajándékoz'] □ (⊕) A magyar szó adataiban mutatkozó jelentésfejlődés kevésbé támogatja ezt az egyeztetést. – A végződés névszóképző; vö. →*bizony*, →*vagyon* stb. (⊕⇒) A magyarból: szb hv. (KajR.) *hasan*; rom. (N.R.) *hasnă*: 'haszon, előny'.

📖 Szinnyei: NyH.; ALH. 2: 374; TESz.; MSzFE.; SSA. *kasvaa* a.; EWUng. • Vö. *hasztalan*, *mihaszna*

hasztalan A: 1750 k. *hasztalanul* (Szily: NyÚSz.); 1799 *hasz'talan* (AkNyÉrt. 14/8: 26) **J:** <MN> **1.** 1750 k. 'eredménytelen, sikertelen; hiábavaló | erfolglos; vergeblich' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1759–1767 'haszon nélkül való, hasznot nem hozó | unnütz' (NySz.) | <HSz> **1.** 1754 'haszon nélkül | ohne Nutzen' (NSz.); **2.** 1779 'eredménytelenül, sikertelenül; hiába, fölöslegesen | erfolglos; vergebens, umsonst' # (AkNyÉrt. 14/8: 26)

■ Talán tudatos szóalkotással keletkezett szóösszerántás. | (⊕) A *haszontalan* 'hasznavehetetlen' (→*haszon*) származékból. A szó keletkezését a (N.R.) *hasznatlan* 'ua.' (→*haszon*) is támogathatta. A nyelvújítás korában vált közkeletűvé.

📖 Horger: MSzav. 74; TESz.; EWUng. • Vö. *haszon*

hat¹ A: 1372 u./ *hat* (JókK. 5), de vö. →*határ*, de vö. →*hatalom*; 1723 *hatik* [□] (NySz.); NYJ. *hotott* (MTsz.) **J: 1.** 1372 u./ 'tud vmit, képes vmire | können, vermögen' (JókK. 5); **2.**

[*meg-*] 1372 u./ 'érzés' hatalmába kerít, eluralkodik vkin | ergreifen, packen (Gefühl)' # (JókK. 146); **3.** 1416 u./² 'birtokol | (inne)haben' (MünchK. 67va); **4.** 1493 u. 'vhová eljut, vhová, vmeddig hatol | (ein-, vor) dringen' (FestK. 368); **5.** 1552 ? 'hatással van, hatást fejt ki vmire | wirken, wirksam sein' # (Heltai: Dial. E1a), 1589–1591 'ua.' (MNY. 75: 506); **6.** 1934/ 'így v. úgy, ilyenek v. olyannak látszik | erscheinen, anmuten' # (NSz.) **Sz:** ~**ható** 1416 u./³ ? *hathatoiba* [HN.] 'hatalommal rendelkező | Behausung' (AporK. 112); 1518 k. *hathatook* ' | über Macht verfügend' (SándK. 7); 1574 'hatékony, eredményes, hatásos | wirksam' (SzT.) | **be~atlan** 1493 k. bel *hatatlanokat* 'járhatatlan | ungangbar' (FestK. 365) | ~**hatós** 1562 *hathattosb* (NySz.) | ~**ás** 1585 *hatas* '(be)kényszerítés, beszorítás | Eindringen' (Cal. 772); 1761 ? *hatását* 'vmilyen hatóerő érvényesülése (átv is) | Wirkung' (NSz.); 1828/ 'ua.' (NSz.) | ~**ol** 1585 ki *nē hatolhat* [sz.] (Cal. 529) | **meg~ódik** 1662/ ? *meghatódnék* 'átjáródik | durchdrungen werden' (NySz.); 1790 'elérzékenyül | gerührt sein' (NSz.) | **meg~ó** 1759 *meghatóbb* 'hatásos, hatékony, eredményes | wirksam' (ItK. 14: 482); 1843 'megindító, elérzékenyítő | rührend' (NSz.) | ~**ékony** 1832 *hatékonyabb* (Jelenkor 1832. máj. 5.: 286); 1834 *hatékony* (NSz.) | ~**ásos** 1833 *hatásos* (Társalkodó 1833. febr. 27.: 65); 1841 *hatásosabb* (Szily: NyÚSz.) | ~**ástalan** 1833 *hatástalan* (Társalkodó 1833. jan. 16.: 19); 1837 *hatástalanságnak* [sz.] (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Oszjtj. (O.) *χāt-* 'mozog, <előre, hátra stb.> mozdít'; ? zürj. (Sz.) *kut-* 'tart, visszatart; megfog; ural vmit; elkezd'; ? votj. (Sz.) *kut-* 'megragad; megtart, megfigyel; ural vmit; elkezd'; – szelk. *qatj-* 'jut vhová' [uráli **kattz-* 'hatol, (előre) megy']. (⊕) A szó belseji **tt* > m. *t* hangváltozáshoz vö. →*hát*¹, →*lát* stb. A magyarban az eredeti 4. jelentés csak a *hatol* származékban él, és az ebből kialakult 1. jelentés is csak származékokban maradt fenn (vö. →*hatalom*, →*hatóság*). Ez a jelentés lehetett az alapja az ősmagyar korban kialakult, a cselekvésre való képességet kifejező hatóige-képzői szerepének is; vö. *mulchotia* 'elkerülheti' (12. sz. vége: HB.). Szükségtelen ebben a jelentésváltozásban török hatással számolni.

📖 MNY. 26: 164, 41: 19; NyK. 69: 176; TESz.; MSzFE. *hat*² a.; MSFOu. 185: 69; EWUng. • Vö. *hatalom*, *hatály*, *határ*, *hatóság*, *hatvány*, *mindenható*

hat² **A:** 1138/ ? *Hotus* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1295 *Hotlounoguta* [HN.] (MonStrig. 2: 374); 1368 *Hatosmolun* [sz.] (Oklsz. *hatos-malom* a.); 1372 u./ *hatt* (JókK. 63); 1490 k. *oto* [□] (ÁbelSzej. 215a); 1516 *haty* (RMNY. 2/2: 14) **J:** 'ötnél eggyel több, 6 | sechs' # **Sz:** ~**os** 1138/ ? [SZN.] (MNY. 32: 131) (↑); 1368 <MN> (Oklsz. *hatos-malom* a.) (↑) | ~**od** 1211 ? *Hoteud* [SZN.] (Nyr. 2: 16); 1416 u./¹ *hatod* 'hatodik | sechster' (BécsiK. 20); 1757 'hatodrészt | Sechstel' (NSz.); 1864 'szext <a zenében> | Sexte <Musik>' (CzF.) | ~**odik** 1416 u./³ *Hatodik* (AporK. 166)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *kat*; oszjtj. (V.) *kut*; zürj. (Sz.P.) *kvat*; votj. (Sz.G.) *kwať*; cser. (KH.U.) *kut*; md. (E.) *koto*, (M.) *kota*; finn *kuusi* (*kuute-*); lp. (norv.) *gutå*: 'hat' [fgr. **kutte* 'ua.']. (⊕) A *hat*, valamint az →*öt* finnugor előzménye keveredhetett egymással, ill. analógiásan befolyásolhatták egymást. Ez lehet a magyarázata a két számnév rokon nyelvi megfelelelőiben található *t*, ill. *tt* megfelelésnek. A szó belseji **tt* > m. *t* hangváltozáshoz vö. →*hat*¹, →*öt* stb.

📖 NyK. 39: 268; TESz. *hat*¹ a.; MSzFE.; MNY. 84: 173; EWUng. • Vö. *hatvan*, *ötöl-hatol*, -szög

hát¹ **A:** 1109 er *hat* [HN.] (MNL (OL) Dl. 11); 1351 *haat* (Oklsz.) **J:** **1.** 1109 'szélesebb tetejű magaslat, földhát | Erdrücken; Erdoberfläche' # (MNL (OL) Dl. 11) (↑); **2.** 1372 u./ 'a testnek a mellső oldallal ellentétes felülete | Rücken (des Körpers)' # (JókK. 21); **3.** 1570 'vminek a hátsó, túlsó fele v.oldala | Rückseite' (SzT.); **4.** 1572 'a hátat borító állati szőrzet; a ruhának a hátat borító része | Rückenteil (eines Tierfelles, des Kleides usw.)' (MNY. 56: 384); **5.** 1818 'támla | Lehne' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Ancon* a.) **Sz:** ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1393

hatowzo (Oklsz.) | ~**ulsó** 1536 *hatulfo* (Pesti: Fab. 26) | ~**rál** 1748 *hátrálta* (NySz.) | ~**só** 1828 *Hátsó* (NSz.) | ~**ralék** 1848 *hátralék* (Szily: NyÚSz.) | ~**rány** 1850 *Hátrány* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**ra** 1416 u.³ ? *Hatra* (AporK. 1); 1490 *hatra* (SzalkGl. 153.) | ~**ul** 1462 *haathwllya* [R.] (Oklsz.) | ~**ulja** 1462 *haathwllya* 'egy tárgy hátsó, hátulsó része | hinterer Teil eines Gegenstandes' (Oklsz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (É.) *χūtāl* 'mögé'; osztj. (J.) *juw kutānə* 'a fa árnyékában' (*juw* 'fa'); – szelk. *qottä, qott* 'hanyatt' [uráli **kuttz* 'hát']. (△) A szó belseji **tt* > *m*. *t* hangváltozáshoz vö. →*hat*², →*lát* stb. A magyar jelentések metaforikusan, ill. metonimikusan keletkeztek az eredeti 2. jelentés alapján. A *hátsó, hátralék, hátrány* nyelvújítási származékok. (△⇒) A magyarból: rom. *hat* 'mezsgye; ugar'.

📖 Humboldt 3: 339; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hepehupás*

hát² A: 1474 *hat* (BirkK. 6); 1805 e./ *hán* (I.OK. 30: 264); 1858/ *há* (NSz.); 1877 *Haiszen* (NSz.) **J: 1.** 1474 'akkor | dann' (BirkK. 6) (↑); **2.** 1476 k. 'tárgyi jelentés nélküli toldalékszó | ja, also, nun' # (SzabV.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult ragos alakulat. | (△) Esetleg a *há*-ból, a →*ha*¹ eredeti változatából jött létre -*t* lokatívuszraggal. Eredetileg helyhatározószó lehetett, ebből alakult ki az időhatározószó. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*ha*¹.

📖 NytudÉrt. 38: 48; TESz.; TNyt. 2/1: 780; EWUng. • Vö. *ha*¹, *nahát, tehát*

hatak × **A:** 1405 k. *hatek* (SchlSzej. 421.); 1652 *hatakos* [sz.] (Nyr. 90: 194); 1838 *Hatag* (Tsz.); NYJ. *atak* (DunSz. 9: 55) **J: 1.** 1405 k. 'gyomor; has | Magen; Bauch' (SchlSzej. 421.) (↑); **2.** 1838 'kiütés, pörsenés; kelés | Ausschlag; Geschwür' (Tsz.) (↑) **Sz: ~os** 1652 'hasas (edény, hordó) | bauchig (Gefäß, Faß)' (Nyr. 90: 194) (↑); 1861 *hatagos* 'kitéses, keléses (bőr, test) | schwärend (Haut, Körper)' (MNysz. 6: 330)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentéshez vö. →*csömör*. (△) Ótörök származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

hatalom [4] **A:** 12. sz. vége/ *hotolm* (HB.); 1372 u./ *hatalma* (JókK. 93); 1416 u./¹ *hatalōmal* (BécsiK. 161); 1527 *hatam* (ÉrdyK. 354) **J: 1.** 12. sz. vége/ 'cselekvési képesség; cselekvési jog | Handlungsfähigkeit; Recht zu handeln' (HB.); **2.** 1372 u./ 'uralom vki, vmi fölött | Herrschaft' # (JókK. 24); **3.** 1510 'erőszak | Gewalt' (NyK. 28: 74); **4.** 1783 'irányító szerepű szerv, személy(ek) v. csoport | Behörde' # (NSz.); **5.** 1812 'hatvány | Potenz' (Keresztesi: Mat. 151); **6.** 1816 'birodalom, nemzetközi viszonylatban irányító szerepű állam | (Groß)macht' # (NSz.) **Sz: hatalmas** [1237–1240] ? *Hotolmos* [SZN.] 'hatalommal rendelkező | Macht habend' (PRT. 1: 775); 1372 u./ 'ua.' (JókK. 122); 1527 'nagy kiterjedésű | von großer Ausdehnung' (ÉrdyK. 508) | **hatalmazik** 1372 u./ *hatalmazak* 'uralkodóvá válik, hatalmaskodik | herrschen; machthaberisch handeln' (JókK. 63) | **hatalmasság** 1495 e. *hatalmaffag* (GuaryK. 118) | **hatalmasságos** 1495 e. *hatalmaffagos* 'nagy hatalmú | große Macht ausübend' (GuaryK. 62) | **hatalmaskodik** 1519 *hatalmaffkodnak* (JordK. 491) | **hatalmi** 1813 *hatalmi* (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*hat*¹ 'képes vmire' szóból keletkezett -*alom* névszóképzővel; vö. →*rágalom, siralom* (→*sír*¹). A jelentések az eredeti 1. jelentés alapján keletkeztek. Az 5. jelentéshez vö. →*hatvány*.

📖 MNy. 22: 242; TESz.; EWUng. • Vö. *hat*¹, *karhatalom*

hatály **A:** 1831/ *hatály* (PhilMűsz. 58) **J:** 1. 1831/ 'energia; erélyesség | Energie; Tatkraft' (PhilMűsz. 58) (↑); 2. 1831/ 'hatalom, hatóképesség | Macht, Wirkungsfähigkeit' (PhilMűsz. *potentia* a.); 3. 1833/ 'hatás; hatásosság | Wirkung; Wirksamkeit' (NSz.); 4. 1843 ? 'érvényesség, érvényességi idő | Geltung, Kraft' # (NSz.), 1851 'ua.' (Szily: NyÚSz.) **Sz:** ~**os** 1840 *hatályos* 'energikus, hatni képes | energisch' (NSz.); 1872 'érvényben levő (törvény, szabály is) | wirksam (auch Gesetz)' (NSz.) | ~**talán** 1841 *hatálytalanok* (PestiH. 1841. nov. 13.: 767); 1843 *Hatálytalan* 'hatástalan | unwirksam' (NSz.); 1857 'hatályon kívüli, érvénytelen | ungültig' (Ballagi M.: MNMSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*hat*¹ 'képes vmire' igéből jött létre -*ály* névszóképzővel; vö. *apály* (→*apad*), *aszály* (→*aszik*) stb. ☞ Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hat*¹

határ **A:** 1086 *hotar* [HN.]; *hatar* [HN.] (MNL (OL) Dl. 208421); (†1015) [1220 k.] *Aruk hatar* [HN.] (Györffy: DHA. I: 78); 1532 *hattaros* [sz.] (TihK. 49) **J:** 1. 1086 'ország, (föld)terület széle, szegélye, választóvonala | Grenze; Landesgrenze' # (MNL (OL) Dl. 208421) (↑); 2. 1495 e. ? 'vminek a végső mértéke, korlátja | gesetzte Bestimmung, Grenze' # (GuaryK. 108), 1529 e. 'ua.' (VirgK. 129); 3. 1511/ 'vmely terület szélső része, vmely helység beépítetlen, rendszerint gazdaságilag megművelt környéke | Gemarkung' (TörtTár 1903: 416); 4. 1603 ? 'nagy mennyiség, halom | Haufen' (NySz.), 1874 'ua.' (Nyr. 3: 141) **Sz:** ~**os** 1265 *Hatarusozou* [HN.] (OkI Sz.) | ~**oz** 1519 k. *hataroza* 'határral kitűz, kijelöl, megállapít, megszab | bestimmen' (DebrK. 206); 1585 'elhatárol, határt szab, korlátoz | begrenzen' (Cal. 488); [*meg~*] 1585 'definiál | definieren' (Cal. 296); [*el~*] 1779 'szándékról, lehetőségről dönt | beschließen' (NSz.); 1840 'jelentős tényezőként szerepel | zählen, gelten' (NSz.) | ~**ol** 1546 *hataarlyk* [sz.] 'határos vmivel' (OkI Sz.) | ~**ozó** 1585 *Határozó* 'lát(ó)határ | Horizont' (Cal. 488); 1793 'melléknév | Adjektiv' (NSz.); 1794 'adverbium, határozószó | Adverb' (NSz.) | ~**ozatlan** 1585 *határozatlan* 'határ nélküli | grenzenlos' (Cal. 552) | ~**ozat** 1604 *hatarozattya* 'lát(ó)határ, horizont | Horizont' (Szeneci Molnár: Dict. *Horizon* a.); 1796 'elhatározás | Entschluß' (NSz.); 1836 'hivatalos döntés | Bescheid, Beschluß' (Fogarasi: MNZsebsz.) | ~**ozott** 1604 *Hatarozot* (Szeneci Molnár: Dict.) | ~**talán** 1604 *Határatlan* 'határ nélküli (elvont is) | grenzenlos (auch abstr.)' (Szeneci Molnár: Dict.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a →*hat*¹ 'benyomul; előremegy' lehetett. A végződés -*ár* névszóképző; vö. →*búvár*. A magyarázat nehézsége, hogy az -*ár* névszóképzővel alkotott szavak a cselekvőt jelölő főnevek, s a cselekvés eredményét igen ritkán jelölik; de vö. (a képző palatális változatával): *fűzér* 'felfűzött tárgyak, díszek sora' (→*fűz*¹), →*tölcsér*. A 3. és 4. jelentés metonímia. A *határoz* származék jelentésváltozásához vö. lat. *definire* 'elhatárol; meghatároz'. ⊕⇒ A magyarból: szbvh. *hatar*; rom. *hotar*: 'ua.'. ⊕ A szlovákból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 26: 161; TESz.; NytudÉrt. 89: 226; MNy. 69: 475; EWUng. • Vö. *hat*¹, *köz-*, *lát-*

hatóság **A:** 1831 Törvény-*hatóság* (Kreszn.) **J:** 'törvényes hatalommal felruházott szerv | Behörde' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*hat*¹ ige *ható* 'hatást fejt ki' elvont jelentésű folyamatos melléknévi igenevéből keletkezett a -*ság* névszóképzővel. A nyelvújítás idején keletkezett szó abban az időben szórványosan más jelentésben is előfordult, pl. 'hatvány; hatáskör' (1837: Keresztesi: Mat. 151) stb. ⊖ Ugyanerre az alapszóra (részben annak konkrét jelentésére) megy vissza: (R.) *hatóság* 'áthatolás' (1513: NagyszK. 221),

'hatalom, hatóképessége vminek' (1753: NSz.); azonban a *hatóság* mint 'törvényes hatalommal felruházott szerv' ezektől függetlenül keletkezett.

TESz.; EWUng. • Vö. *hat*¹

hatszög → -szög

hatvan **A:** 1075/ *hotuandi* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 56); 1213/ *Hotuon* [HN.] (VárReg. 143.); 1222/ *Hotowon* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 387); 1405 k. *hatuan* (SchlSzj. 167.); 1490 k. *otovan* (ÁbelSzj. 214b); 1533 *Hatteuan* (Murm. 2650.); NYJ. *hadvan*, *hatfan* (MTsz.) **J:** 'hatszor tíz, 60 | sechzig' # **Sz:** ~**ad** 1075/ [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 56) (↑) | ~**adik** 1538 *hatwanodýk* (Pesti: Nomenclatura I3) | ~**as** 1577 *hatúanos* (KolGl.)

■ Összetett szó. | ⊕ A → *hat*² + az önállóan nem adatolt *van* szavakból. Az utótag valószínűleg örökség a finnugor korból; vö. vog. (AK.P.) *nālmən* 'negyven' (*nāl* 'négy'); zürj. (Sz.) *komjn* 'harminc' (*ko-*, *kujim* 'három'); votj. (Sz.) *kwamjn* 'harminc' (*kwa-*, *kwin* 'három'), *minda* 'bizonyos mennyiségű'; finn *moni* 'némely', *monet* [többes szám] 'sok, több'; ? lp. (norv.) *moanāk* 'több, mint kettő; jó sok' [fgr. **mone* vagy **mune*: 'bizonyos mennyiség; sok']. ⊗ Megfelelői: óiráni *menice* 'gyakori, bőséges'; óe. szl. *мѣноу* 'sok'; stb. ⊕ A finnugor és indoeurópai szavak ősi kapcsolatát sem zárhatjuk ki. Az összetétel szó belseji **m*-jének magyar *v*-vé változásához vö. →*név*, →*nyelv* stb. A magyarban az eredeti jelentés 'hat tíz', tkp. 'hatszor tíz' lehetett; az alaktanhoz vö. (a vogul és permi adatok kivételével): →*hetven*, →*kilencven*, →*negyven*, →*nyolcvan*, →*ötven*. Ezeknek az összetételeknek a létrejötte nyilván összefüggésben van a tízes számrendszer kialakulásával, amely a finnugor korban még nem lehetett meg, de az ugor, illetőleg finn-permi korban már igen. A szókezdő *h* nélküli változat helyesírási sajátosság lehet.

■ Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 286; EWUng. • Vö. *hat*², *hetven*, *kilencven*, *negyven*, *nyolcvan*, *ötven*

hatvány **A:** 1832 *Hatvány* (MathMűsz.) **J:** 1. 1832 'mennyiségtani sorozat, amely mely mennyiségnek önmagával való szorzatából, folytatólag a sorozatoknak az alapmennyiséggel való szorzataiból adódik | Potenz (Math)' (MathMűsz.) (↑); 2. 1874–1876/ 'magasabb fok | höhere Stufe' (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1847 *hatványozás* [sz.] 'hatványra emel | potenzieren' (Keresztesi: Mat. 91); 1856 'fokoz, betetöz | erhöhen, vervielfachen' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A → *hat*¹ 'tud, képes, áthatol' igéből alakult -*vány* névszóképzővel; vö. →*ásvány*, *kiáltvány* (→*kiált*) stb. – A 'hatvány' fogalmának kifejezésére tett egyéb kísérletekhez vö. →*hatalom*, →*hatóság*, →*kar*¹. ⊗ Nyelvújítási szó.

TESz.; EWUng. • Vö. *hat*¹

hattyú [5] **A:** 1282 *Hathias* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1282/ *Hothyas* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1395 k. *hatyw* (BesztSzj. 1168.); 1405 k. *hate* (SchlSzj. 1753.); 1447 *Hatthyas* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 33); 1527 *hattyw* (ÉrdyK. 637) **J:** 'hosszú ívelt nyakú, kecses, többnyire fehér réceféle vízimadárnem | Schwan (Cygnus)' #

■ Örökség az ugor korból. | ⊕ Vog. (T.) *kota-η*, (AK.) *χotəη*; osztj. (V.) *kōtəη*, (DN.O.) *χōtəη*: 'hattyú' [ugor **kottəη* 'ua.']. ⊕ Az ugor alapnyelvben korai ótörök jövevényszó; vö. csag. *qotan* 'pelikán'; ujjg. (mod.) *qodan* 'vízityúk'; jak. *kütän* 'daru nagyságú szárazföldi madár'; stb. Az *n > η* hangváltozás már az ugor alapnyelvben végbement; a szó belseji **tt > m*. *t*

hangváltozáshoz vö. →*lát*, →*öt* stb. A magyar alakváltozatok a **χotay* > **χotau* > **χotëu* hangváltozás során jöhettek létre.

📖 NyK. 47: 449; I.OK. 2: 370; MSFOu. 125: 19; MSzFE.; Ligeti: TörK. 138; EWUng. • Vö. *gödény*, *hattyúdal*

hattyúdal **A:** 1814 *hattyudala* (NSz.) **J:** 'vmely művésznek halála előtt készült utolsó műve | Schwanengesang'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Schwanengesang* 'hattyúdal'. A szónak az az ókori hiedelem az alapja, hogy a hattyú kevéssel a halála előtt panaszos és megható éneket hallat. Valószínűleg az énekes hattyú jajgatásszerű kiáltozását magyarálták félre úgy, hogy közeli halála jelének fogták fel. (≈) Megfelelői: ang. *swansong*; fr. *chant du cygne*; stb.: 'ua.'. (⇒△) A magyarban →*hattyú* + →*dal* összetételi tagokból áll.

📖 Nyr. 52: 96; TESz.; EWUng. • Vö. *dal*, *hattyú*

haubic △ **A:** 1626 *habicz* (Századok 42: 131); 1641 *hautcz* [? ɔ: *haubicz*] (MNY. 80: 245); 1644 *haubiczba* (Horváth M.: NEL.); 1660 *Hambicz* (MNY. 80: 245); 17. sz. második fele *Halbicz* (MNY. 80: 245); 1711 *hobiczokon* (RákFLev. 8: 404); 1795 *haubitza* golyóbisokat (NSz.) **J:** 'rövid csövű, meredek röppályájú tábori löveg | Haubitze'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *haufniz*, *haubiz* 'durva lőszer kilövésére alkalmas löveg', – ném. *Haubitze* 'egy fajta rövid csövű taracklöveg' [< cseh *houfnice* 'parittyva mint harci eszköz']. (≈) Megfelelői: ang. *howitzer* (R.) *howitz*; szbhv. *haubica*; stb.: 'haubic'. (△) Történelmi tények arra utalnak, hogy az átvétel már a 16. sz. első felében megtörténhetett. A *haubitza* változat szóvégi *a*-ja talán hanghelyettesítéssel keletkezett; vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hofnica*

haver **A:** 1862 *Khavér* (NSz.); 1888 *Chawer* (NSz.); 1900 *Cháver* (Jenő–Vető: TolvSz.); 1911 *Háver* (RTolvSz. *Chaver* a.); 1917 *haver* (Kabdebó: Jassz.) **J:** 'barát, cimbor; cinkostárs, bűntárs | Freund; Komplize' **Sz:** ~**kodik** 1934 *haverkodást* [sz.] (Magyarság 1934. júl. 20.: 13); 1940 *haverkodik* (Zolnay–Gedényi)

■ Jiddis jövevényszó, talán német közvetítéssel is. | (≡) Jidd. *χawər*, *chaw(w)er* 'barát, társ'; – vö. még ném. (argó) *chawer*, *chabber* 'barát; cinkostárs'. A jiddis szó a héber *hāḇēr* 'barát, társ' szóból ered. A szó a finnbe is átkerült: vö. finn *kaveri* 'társ'.

📖 MNY. 27: 289; TESz.; EWUng. • Vö. *hapsi*

ház **A:** 1093/ *Kerekyghaz* [HN.] (MNL (OL) Dl. 78592); 1193 *Faeregíaza* [HN.] (ÓMOLv. 53); 12. sz. vége/ *hazóá* (HB.); 1470 *hoza* (SermDom. 2: 718); 1560 *haasz* (GyöngySzt. 646.) **J:** 1. 1193 'épület, építmény | Gebäude' (ÓMOLv. 53) (↑); 2. 12. sz. vége/ 'lakóhely; tartózkodási hely | Wohnort; Aufenthaltsort' (HB.) (↑); 3. 1256 ? 'lakóház; épület | (Wohn)haus' # (OkISz.), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 7); 4. 1395 k. ? 'szoba | Zimmer' (BesztSzj. 509.), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 20ra); 5. 1416 k./² 'háznép, család | Geschlecht; Familie' (MünchK. 88vb); 6. 1535 k. 'palota; vár | Palast; Burg' (MonÍrók. 3: 129); 7. 1587 'háztartás | Haushalt' (SzT.); 8. 1664 'csigahéj | Schneckengehäuse' (Lippay: PisoniK. 2: 237); 9. 1694 'hosszabb ideig, több nemzedéken át vezető szerepet játszó, befolyásos család, dinasztia | Dynastie' (SzT.); 10. 1792 'üzletház, cég | Handelshaus, Firma' (NSz.); 11. 1832 'színházi nézőtér | Zuschauerraum im Theater' (NSz.); 12. 1857/ 'szerkezet, műszer védő tartója | Gehäuse' (NSz.); 13. 1869

'képviselőház | Abgeordnetenhaus' (NSz.) **Sz:** ~**as** 1303/ *Heghazas* [HN.] 'olyan személy, akinek háza van | Haus habend' (Györffy: ÁMTF. 1: 86) | ~**i** 1405 k. *hazi* (SchlSzt. 1811.); 1987 megírni a *házit* <FN> 'házi feladat | Hausaufgabe' (EstiH. 1987. dec. 19.: [12]) | ~**ikó** 1595 *Haziko* (Ver. 17.) | ~**ias** 1834 *házasabb* (Regélő 1834. aug. 31.: 561); 1842 *házas* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Oszty. (V.) *kat* 'ház'; zürj. (Sz.) *ker-ka* 'ház, szoba' (*ker* 'gerenda'); votj. (Sz.) *kor-ka* 'ház' (*kor* 'gerenda'); cser. (KH.) *kuḍā* 'cseremis nyári kunyhó'; md. (E.) *kudo*, (M.) *kud* 'ház, lakószoba'; finn *kota* 'sátor, lapp kunyhó'; lp. (norv.) *goatte* 'ua.' [fgr. **kota* 'sátor, kunyhó, ház', amely < előárja vagy korai ősrja eredetű; vö. óind *kuti* 'kunyhó, viskó'; újperzsa *kad* 'ház'; stb.] (≈) Széles körben elterjedt vándorszó; vö. török *kota* 'ház'; tamil *kuṭi* 'ház, kunyhó'; stb. A finnugor korban fakéregből, állati bőrből készített sátorfélék vagy földkunyhót jelenthetett. A szó belseji fgr. **t* > m. *z* hangváltozáshoz vö. →*kéz*, →*száz* stb. A jelentések összefüggéséhez vö. lat. *domus* 'ház; a család otthona; tartózkodási hely; haza; háznép; háztartás'; ném. *Haus* 'épület; otthon; háznép, cselédség; nemzetség; uralkodóház; képviselőház, országház; védődoboz, tok'; stb.

☞ NyK. 39: 260; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 272; IUSprK. 44; MTud. 35: 246; EWUng. • Vö. *-beli*, *egyház*, *fegyház*, *fel*¹, *fogház*, *gyöngy*-, *haza*², *házas*, *háztűznéző*, *honn*, *huta*, *kávéház*, *kór*-, *men*-, *név*-, *ország*-, *őr*-, *rak*-, *semmiházi*, *szarházi*, *szék*-, *szín*-², *tár*-

haza¹ **A:** 1372 u./ *hazayaba* (JókK. 87) **J:** 'szülőföld, hon | Heimat, Vaterland' # **Sz:** ~**i** 1416 u./¹ *hazay* <MN> (BécsiK. 89); 1900 <FN> 'élelmiszer-csomag (otthonról) | Freßpaket (von Zuhause)' (NSz.)

■ Szófajváltás. | (⊕) A → *haza*² határozószó főnevesülése. A szófajváltás a szóvégi *-a* latívuszi funkciójának elhomályosulása után történhetett meg.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *haza*², *hazafia*, *ős*-

haza² **A:** 1416 u./¹ *haza* (BécsiK. 4) **J:** 1. 1416 u./¹ 'otthonába; hazájába | nach Hause; heimwärts' # (BécsiK. 4) (↑); 2. [rendszerint az *ide*~, *oda*~ összetételben] 1758 'otthon | zu Hause' (MNY. 55: 550)

hazul × **A:** 1527 *hazol*, *hazool* (ÉrdyK. 167–168) **J:** 1. 1527 'hazulról, otthonról | von zu Hause' (ÉrdyK. 167–168) (↑); 2. 1790 'otthon | zu Hause' (SzT.) **R:** ~**ról** 1640 *hazulról* (SzT.)

hazulnét Δ **A:** 1606 *hazulnitt* (SzT.); 1791 *hazulnét* (ItK. 3: 470); 1798 *hazunnét* (SzT.) **J:** 'otthonról | von zu Hause'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A → *ház* eredetibb *haz* változatából *-a* latívuszraggal, *-l* ablatívuszraggal, illetőleg az *-l* ablatívuszrag és az ablatívuszi szerepben álló *-nétt* ~ *-nitt* lokatívuszrag kapcsolatából létrejött raggal keletkezett. Határozóragok funkcióváltásához vö. →*oda*, *alól* (→*alá*), →*föül*, *honn* (→*honnét*) stb. – Hasonló jelentéssel más határozóragos formák is előfordultak: *hazunnan* 'hazulról' (1801: SzT.); *hazultól* 'ua.' (1832: NSz.).

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *ház*, *haza*¹

hazafi → *hazafia*

hazafia Δ **A:** 1607 *haza Fiay* (SzT.); 1736 *hazafiai* (SzT.) **J:** 'hazáját szerető, érte önzetlenül tevékenykedő ember | Patriot'

hazafi A: 1638 *hazafinak* (SzT.); 1680 *hazafiúságára* [?] [sz.] (SzT.) **J:** 1. 1638 'helybeli, ott lakó | Ortsansässiger' (SzT.) (↑); 2. 1644 'hazáját szerető, érte önzetlenül tevékenykedő ember | Patriot' # (MNY. 12: 379) **Sz:** ~**ság** 1704 *Hazafiság* (MNY. 14: 89) | ~**atlan** 1789 *Hazafiatlanság* [sz.] (MNY. 14: 89) | ~**as** 1809 *hazafias* (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A → *haza*¹ + *fi* (→ *fiú*) szavakból keletkezett -a E/3. birtokos személyjellel, birtokosi alárendeléssel, ill. → *haza*¹ + *fi* ~ → *fiú* tagokból, jelöletlen birtokosi összetétellel. A birtokos személyjel eltűnt a birtokos viszonyok elhalványulása után. Az eredetileg szókapcsolatban létező jelöletlen birtokos összetétel átmenetéhez vö. → *atyafi*, → *világfi* stb.

📖 Nyr. 31: 508; TESz.; EWUng. • Vö. *fiú*, *haza*¹

hazárd A: 1627/ *hasartba* (MNY. 66: 231); 1705 *hazárdot* (RákFLev. 4: 400); 1790 *házárd* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1627/ 'szerencsejáték | Hazardspiel' (MNY. 66: 231) (↑); 2. 1705 'vakmerőség; váratlan, véletlen eset | Tollkühnheit; Zufall' (RákFLev. 4: 400) (↑) | <MN> 1. 1790 'kockázattal járó, kockázatos | riskant' (NSz.) (↑); 2. 1845 'kockáztató | hasardierend' (NSz.) (↑)

hazardíroz A: 1811/ *hazardérozottnak* [sz.] (NSz.); 1847 *házártírozó* [sz.] (NSz.); 1848 *hazardírozott* (MNY. 54: 114) **J:** 'kockáztat | hasardieren'

■ Német jövevényszók. | ⊕ Ném. *Hasard* 'véletlen; hazárdjáték' [< fr. *hasard* 'véletlen; kockázat', (R.) 'kockajáték' arab *az-zahr* 'dobókocka'] | ném. *hasardieren* 'kockáztat' [< fr. *hasarder* 'ua.']. ⊕ A *hazárd* megfelelői: ol. *azzardo* 'véletlen; szerencse'; rom. *hazard* 'ua.'; stb. ⊖ Idetartozik: *hazárdjáték* 'szerencsejáték' (1790: NSz.), amely a ném. *Hasardspiel* 'ua.' részfordítása.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *házsártos*

hazardíroz → **hazárd**

házas A: 1416 u./¹ *hazaſfűg* [sz.] (BécsiK. 2) **J:** <MN> 1416 u./¹ 'nős, férjezett | verheiratet' # | <FN> 1495 e. 'házasfelek, házastársak (csak többes számban); házasember, nős ember, férjes asszony | Eheleute (nur im Pl); Verheiratete(r)' # **Sz:** ~**ság** 1416 u./¹ (BécsiK. 2) (↑) | ~**kodik** 1416 u./¹ *hazaſkodnatoc* 'férjhez megy, házasságra lép | heiraten' (BécsiK. 2) | ~**ulandó** 1474 *hazaſolando* (BirkK. 4) | ~**ít** 1507 *hazaſytaffoktul* [sz.] 'megházasít | verheiraten (trans.)' (NyIrK. 6: 187); 1937 'bort házassít, vág, megnyes | verschneiden (Wein)' (Sauvageot: MFrSz.) | ~**ul** 1513 *hazaſwlathlan* [sz.] (CzechK. 150) | ~**odik** 1550 *hazaſsottac* meg [*d-t*] (Sztárai: ComMatr. 49)

■ Jelentésselkülönülés. | ⊕ A *házas* 'olyan személy, akinek háza van' (→ *ház*) származékszókból keletkezett. A konkrét > elvont jelentésváltozás már korán végbemehetett, esetleg ótörök példa alapján; vö. ótörök *āv* 'ház, sátor' > csuv. *avlan-*; tat. *őjlen-*; oszm. *evlen-*; stb.: 'házasságot köt'; vö. még csuv. *avlannâ*; tat. *őjlängün*; oszm. *evli*; stb.: 'nős, férjezett', az oszmánban 'elszállásolt' jelentésben is. ⊕ Vö. még blg. *dom* 'ház' > blg. (N.) *zadomývam ce* 'házasságot köt'; ol. *casa* 'ház' > ol. *accasarsi* 'házasságot köt'; stb.

📖 TESz. *ház* a.; EWUng. • Vö. *ház*, *név-*, *vad-*

házbeli → **-beli**

háztűznéző Δ **A:** 1841 *háztűznézőt* (Athenaeum 1841. aug. 26.: 394); 1856 *háztűznézők* (NSz.) **J:** 1. 1856 'a házasulandó férfi első látogatása, gyak. szüleivel együtt, a menyasszonynak kiszemelt leány(ék)nál | Brautwerber' (NSz.) (↑); 2. 1871 'az ilyen céllal végzett látogatás | Brautschau' (NSz.)

■ Összetétel. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *háztűz* 'otthon' + →*néz* '(meg)szemlél, szemügyre vesz' szóból -ő folyamatos melléknévi igenév képzővel keletkezett, jelöletlen tárgyi alárendeléssel. Az első tag maga is egy összetétel a →*ház* + →*tűz*² szavakból és alószínűleg 'házi, családi tűzhely, otthon' jelentésben állt. Hasonló szemlélethez vö. csuv. *kil-vut*, *kil-vot* 'család; házi, családi tűzhely, otthon', tkp. 'ház-tűz'; jak. *jiä-uot* 'ház a tartozékaival együtt, gazdaság', tkp. 'ház-tűz'. Az egész összetételhez vö. *ház tűzt nézni* 'leánynezőbe menni v. azt tartani' (1820: NSz.); vö. még md. (E.) *pečurka vanomo* 'leánynezőbe menni v. azt tartani', tkp. 'tűz- v. kemenceszemlét tartani'. ⊖ Egyéb megnevezése: *háztűzlátó* 'leánynező(be indult) legény' (1736: Monírók. 11: 476).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ház, néz, tűz*²

hazudik → *hazug*

hazug **A:** 1057/ *Hozugdy* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1086 *Chozug* [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1138/ *Hazug* [szN.] (MNY. 32: 130); 1211 *Hozoga* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 507); 1395 k. *haswk vyseleo* (BesztSzej. 225.); 1566 *hazzug* (NySz.); 1577 *hazúg* (KolGl.) **J:** <MN> 1. 1057/ ? 'hazudós, hazugságokat mondó {személy} | lügnersch' # (MNL (OL) Dl. 280274) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 283); 2. 1395 k. 'valótlan, hamis | unwahr' (BesztSzej. 225.) (↑) | <FN> 1057/ ? 'hazudozó, hazugságokat mondó személy | Lügner' # (MNL (OL) Dl. 280274) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 2020.) **Sz:** ~**ság** 1416 u./¹ *hazugfaág* (BécsiK. 185)

hazudik **A:** 1416 u./¹ *hazud* (BécsiK. 192); 1481 e. *haffut3* [d-sz] (MNY. 85: 5); 1788 *hadúdaz* [ɔ: *hazúdaz*] [sz.] (NSz.); 1807 *hazudik* [ɔ] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); NYJ. *hëzudni* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'valótlant állít; színlel, tettét | lügen; heucheln' # **Sz:** ~**ozik** 1456 k. *hazudo3wan* [sz.] (SermDom. 2: 129) | ~**tol** 1561 *Hazutolni* [sz.] (NySz.) | ~**ós** 1833 ? *Hazudos* (Kassai: Gyökerésző 2: 393); 1894 *hazudós* (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszavak egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A végződés feltehetőleg -g deverbális névszó-, ill. -d gyakorító képző; vö. →*harag*, →*szalag*, ill. →*marad*, →*mond* stb. – A *hazudtol* származék alaktanához vö. →*maszat*, →*zakatol* stb.

📖 TESz.; EWUng.

hazul → *haza*²

hazulnét → *haza*²

házsárt → *házsártos*

házsártos **A:** 1389 *Hasartus* [szN.] (NytudÉrt. 68: 95); 1405 k. *hafartos* (SchlSzej. 2085.); 1575 *Habártosfokat* (NySz.); 1585 *hásartos*; *Hásártos* (Cal. 360, 581) **J:** <FN> 1. 1389 ?

'kockajátékos, szerencsejátékos | Würfelspieler' (NytudÉrt. 68: 95) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzt. 2085.) (↑); **2.** 1585 'bajvívó | Zweikämpfer' (Cal. 581); **3.** 1585 'bajkeverő | Unheilstifter' (Cal. 581) | <MN> **1.** 1577 'kockával játszott (játék); kocka- | mit Würfel gespielt, Würfel-' (KolGl.); **2.** 1585 'kötekedő, veszekedő természetű (személy) | zänkisch' # (Cal. 1093) **Sz: ~kodik** 1585 *hásártoskodom* (Cal. 323)

hászárt Δ **A:** 1405 k. *hafarth* (SchlSzt. 2076.); 1844 *hászárt* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1405 k. 'kocka; kockajáték | Würfel; Würfelspiel' (SchlSzt. 2076.) (↑); **2.** 1749 'veszekedés, vita, viszály | Zank' (NSz.) | <MN> **1.** 1560 k. 'kockával játszott (játék), kocka- | mit Würfel gespielt, Würfel-' (GyöngySzt. 930.); **2.** 1888 'kötekedő (személy) | zänkisch' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **hászárt** német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *hasart*, *haschart* 'szerencsejáték; szerencse; balszerencse' [< fr. (ófr.) *hasart* 'egy fajta kockajáték' < arab *az-zahr* 'játékkocka']. Vö. még ném. *Hasardspiel* 'szerencsejáték'. ⊕ Művelődéstörténeti tényezők alapján a *hászárt* már a 14. sz. első felében a magyarba kerülhetett. A főnévi 2. jelentés kialakulásának az lehet az alapja, hogy a kockajátékosok a játék hevében veszekedni, kötekedni szoktak. A melléknévi 2. jelentés a *hászártos* 2. melléknévi jelentése alapján jött létre.

■ A **hászártos** származékszó. | ⊕ A *hászártos* a *hászárt* -s melléknévképzős származéka.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *hazárd*

he **A:** 1479 *he* (NyírkGl.) **J:** '⟨indulatszó⟩ | ⟨Interj.⟩'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. A →*ha*² palatális párhuzamos alakja. Összefügg a →*hé*², →*hej* szavakkal is. Legkorábbi adatolható és a nyelvjárásokban ma is kimutatható funkciója az állatok terelése, lassítása, megállítása. Egyéb szerepei közül a nem jól értett szöveg megismétlésére való felszólítás és kérdések nyomatékosítása a legfontosabb – mindkettőnek udvariatlan stílusértéke van.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ha*², *hé*², *hej*

hé¹ Δ **A:** 1900 *hé* (Jenő–Vető: TolvSz.) **J:** **1.** 1900 'rendőrség; rendőrkapitányság | Polizei; Polizeidirektion' (Jenő–Vető: TolvSz.) (↑); **2.** 1911 'detektív, nyomozó | Detektiv' (RTolvSz.); **3.** 1917 'rendőr | Polizist' (Kabdebó: Jassz.)

hekus **A:** 1914 *hekus* (Nyr. 43: 233); 1917 *hekus* (Kabdebó: Jassz.) **J:** **1.** 1914 'rendőrségi nyomozó | Detektiv' (Nyr. 43: 233) (↑); **2.** 1933 'rendőr | Polizist' (Nyr. 62: 53)

■ A szócsalád alapja, a **hé¹** német jövevényszó. | ⊕ Ném. (argó) *heh*, *hōh* 'rendőrség', (B. argó) *hemann* 'rendőr' [< ném. (argó) *hebe* 'rendőrség', *hefen* 'letartóztatás']. Forrása: cig. (ném.) *cheb*, *chew* 'lyuk; üreg; börtön; stb'.

■ A **hekus** származékszó. | ⊕ A *hekus* a →*laikus*, →*lunátikus* stb. szavak analógiájára a magyarban keletkezhetett.

📖 TESz. *hekus* a.; EWUng.

hé² **A:** 1420 k. *He*, *hee* (ÓMOlv. 283); 1808 *Héh* (NSz.) **J:** '⟨indulatszó⟩ | ⟨Interj.⟩' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Spontán hangkitörésből keletkezett. Összefüggésben áll a →*he*, →*hej*, →*hű*² indulatszavakkal. A legrégebbi és ma is a legjellemzőbb funkciója a figyelemfelkeltés és a udvariatlannak, durvának ható megszólítás. A nyelvjárásokban terelőszóként is él. Hasonló onomatopoetikus szavak: lat. *heus* '⟨indulatszó a figyelem felkeltésére⟩'; ném. *he* 'ua.', (bajor) *hü* '⟨kocsisok megszólítására⟩'; fr. *hé* '⟨indulatszó a figyelem felkeltésére⟩'; stb.

hebeg A: 1619 *ebegni* [sz.] (ErdTörtAd. 2: 99); 1748 *hóbógó* [sz.] (NySz.); 1764 *hebegő* [sz.] (NSz.); 1864 *hebég* (CzF.) J: 'dadog, akadozva beszél | stottern, stammeln' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A →*habog* palatális párhuzamos alakja. A végződés -g gyakorító képző. A *h* kezdetű és *h* nélküli változatok egymáshoz való viszonya nem világos; de vö. egyrészt →*etyepetye* : →*hetyeg*, másrészt *bebeg* 'dadog, hebeg' (1757: MNy. 60: 219) mint hasonló hangzású, eltérő szókezdetű szavak.

■ Bárczi: SzófSz.; TESz., *bebeg* a. is; EWUng. • Vö. *habog*, *hebehurgia*, *hőbörög*

hébe-hóba A: 1584 *Hewbe hoba* essőbe (NySz.); 1599 *hében*, *hoban* (NySz.); 1621 *Hébehóba* (Szenczi Molnár: Dict.); 1636 *hébe-hóban* (NySz.); 1706 *héba-húba* (RákFLev. 5: 290); 1787 *hibe korban* (MNy. 65: 333); 1792 *hébe-korban* (NSz.) J: 1. 1584 'egy egész éven keresztül | das ganze Jahr hindurch' (NySz.) (↑); 2. 1599 'mindig | immer' (NySz.) (↑); 3. 1621 'néha, ritkán | manchmal, dann und wann' # (Szenczi Molnár: Dict.) (↑)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ A -*ba*/-*be* illatívszaggal ellátott *hé* 'hőség' (→*hő*) + →*hó*¹ szavakból, amelyek időhatározói szerepben állnak. A kialakulásmódhoz vö. →*fű-fa*, →*hetet-havat* stb. Az 1., konkrét jelentés volt az eredeti. Néhány alakváltozat a →*kor* népetimológiás hatására keletkezett.

■ TESz.; EWUng. • Vö. *hó*¹, *hő*

hebehurgia A: 1531 *Habahuriak* (ThewrK. 180); 1551 *habahurgial* (NySz.); 1616 *hebehurgia* (NySz.); 1750 *hábahurgyaság* [sz.] (NSz.); 1881 *hebe-hurghi* (NSz.) J: <MN> 1531 'szeles, meggondolatlan | unbesonnen, unüberlegt' # (ThewrK. 180) (↑) | <FN> 1531 'meggondolatlanság, hebehurgyaság | Unüberlegtheit, Unbesonnenheit' (TelK. 372)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ Az önállóan nem adatolt előtag származékszó lehet egy fiktív többlől, amely a →*hebeg* ~ →*habog* tövével azonos. A végződés valószínűleg az -*e* folyamatos melléknévi igenévképző; vö. →*cinege*, *lepe* (→*lepke*) stb. Az utótag is származékszonak tűnik, és összefügghet a →*bumfordi*, →*lecsperdi*, →*szeleburdi* utótagjával. A hangalakot a →*hurít* is befolyásolhatta. A szó kialakulásmódjához vö. →*hányaveti*. ⊖ Idetartozik: *herdeburdi* 'hebehurgia, ill. ilyen személy' (1737: Mikes: TLev. 160).

■ TESz., *herdeburdi* a. is; EWUng. • Vö. *bumfordi*, *habog*, *hebeg*, *lecsperdi*, *szeleburdi*

héber A: 1416 u.¹ *ébérékzè*, *Heber* (BécsiK. 89, 231); 1416 u.² *hebèrql* (MünchK. 106ra); 1508 *Ebreosoknak* (DöbrK. 270); 1528 *Ééber* (SzékK. 136); 1559 *Hebraeofocnac* (Székely I.: Krón. 7b) J: <FN> 1416 u.¹ 'zsidó ember | Hebräer, Jude' (BécsiK. 89) | <MN> 1416 u.¹ 'a zsidókkal kapcsolatos, hozzájuk tartozó, rájuk vonatkozó | hebräisch, jüdisch' (BécsiK. 231)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat., (e.) *Hebraei* [többes szám] 'zsidó ember(ek)', *Hebraeus* 'a zsidókkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' [< gör. *Ἑβραῖοι* [többes szám] 'zsidó ember(ek)', *Ἑβραῖος* 'a zsidókkal kapcsolatos']]. Forrása: héber 'ibrī 'ua.', tkp. 'túloldali(ak)'; vö. héber 'éber 'túloldal'; a névadás esetleg arra utalhat, hogy a zsidók talán az Eufráteszen túlról vándoroltak Palesztinába. ⊕ Megfelelői: ném. *Hebräer*; fr. *Hébreu*; stb.: 'zsidó ember'. ⊕ A *h* nélküli változatokhoz vö. →*himnusz*, →*hosszanna*.

■ Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

hecc **A:** 1779 *hecc* (MNy. 30: 33); 1910 *hëccmejszter* (NSz.) **J:** 1. 1779 '(megrendezett) állatviadal | Tiergefecht' (MNy. 30: 33) (↑); 2. 1810 'mozgalmas helyzet, hűhó; hercehurca | Rummel, Schererei' (NSz.); 3. 1831 'felinglerlés; uszítás, felbujtás | Aufreizung; Hetzerei' (Kreszn.); 4. 1910 'tréfás bosszantás, ugratás | Fopperei' (NSz.) (↑)

heccel **A:** 1816 *hettzelte* (MNy. 65: 333) **J:** 1. 1816 'ingerel, izgat; (fel)cukkol | anreizen; (auf)hetzen' (MNy. 65: 333) (↑); 2. 1960 'csúfol, csipked, ugrat vkit | hänseln' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**ődik** 1881 *hecczelődéssel* (Hon 1881. febr. 9.: [1]); 1900/ *heccelődéseivel* [sz.] (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszók. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *hetz* 'tréfálgatás, ugratás; zajos mulatság; stb.', (B.) *hez* 'féktelen szórakozás', – ném. *Hetze* 'hajsza, üldözés; hajtóvadászat; uszítás, ingerlés; sietség; zajos mulatság; tréfálgatás', (R.) 'állatviadal' [< ném. *hetzen* 'hajszol, uszít stb.']] | ném. *hetzen*, (T.) *hetzn*: 'ua.'. (≈) Megfelelői: szln. *hec*, *hecati*; cseh *hec*, *hecovat*; stb.: 'durva tréfa, hajszolás', 'hajszol, uszít'. (⊕) A *hecc* 2. és 4. jelentésében főleg a bizalmas nyelvhasználat szava.

■ A **heccel** esetleg származékszó is lehet. | (⊕) A *hecc*-ből is keletkezhetett *-l* igeképzővel.

📖 TESz.; EWUng.

heccel → *hecc*

hecsedli **A:** 1847 *hecsedlivel* (NSz.); 1937 *hecserli* (ÚiLex.); NYJ. *hëccsëlli* (Imre: FelsSz.); *ëcsëlli* (Nyatl. *csipkebogyó* a.); *hëcsëdli*, *hëcsli* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1847 'csipkebogyólevár | Hagebuttenmus' (NSz.) (↑); 2. 1906 'csipkebogyó; vadrózsa | Hagebutte (Rosa canina)' (ÚMTsz.); 3. 1942–1944 'csipkebogyóbokor | Hagebuttenstrauch' (ÚMTsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *hötscherln*, (au. N.) *hetscherl*, (B.) *hedscherl*: 'vadrózsabokor; csipkebogyó; csipkebogyólevár' [kicsinyítő képzős szóróvidítés a ném. (baj.-osztr.) *hetschepetsch* 'ua.' szóból]. (⊕) A szó belseji *d* analógiás hatásra keletkezhetett; vö. *karmonádli* (→*karbonáta*), →*mándli* stb. A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*kandli* stb. (⊙) A szó leginkább a nyugati nyelvjárásokban és a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hecsepecs*

hecsepecs × **A:** 1787 *Hetsepets* (NSz.); 1789 *hetsepetséd* (NSz.); 1834 *heccsenpeccsel* (NSz.); NYJ. *ecsömpecs*, *hëcsëmpöcs* (MTsz.); *hëcsëmpëcs* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1787 'csipkebogyólevár | Hagebuttenmus' (NSz.) (↑); 2. 1846 'csipkebogyóbokor | Hagebuttenstrauch (Rosa canina)' (NSz.); 3. 1880 'csipkebogyó | Hagebutte' (Nyr. 9: 235)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *hetschepetsch*, (Kr.) *ëtschepëtsch*, *hetschenbetschen*: 'csipkebogyólevár; csipkebogyó' [?'< ang. *hodge-podge*, *hotch-potch* 'különféle hozzávalókból készült étel']. (≈) Megfelelője: cseh (R.) *hečepeč*, *hečepeče* 'csipkebogyólevár'. (⊙) Csak a keleti nyelvjárásokban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hecsedli*

hederedik → *hedereg*

hedereg × [1] **A:** 1770 *hederög* (NSz.); 1833 *Hedéregni* [sz.] (NSz.); 1863 *Hédèrèg* (Kriza [szerk.] Vadr. 502); NYJ. *hederget* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1770 'ide-oda mozog | sich hin und her bewegen' (NSz.) (↑); 2. 1793 'hányódik, hever vhol; láb alatt van | herumliegen; unter den Füßen sein' (NSz.); 3. 1810 'henyél | faulenzen' (NSz.); 4. 1875 'habozik | zögern' (Nyr. 4: 330)

hederít **A:** 1832 *hederítenek* (Jelenkor 1832. máj. 5.: 287); 1842 *hederit* (NSz.); 1843 *hederítsen* (NSz.); 1854 *hederintek* (NSz.) **J:** 1. [tagadó kifejezésekben] 1842 'nem hallgat rá, nem törődik vele | sich darüber hinwegsetzen' # (NSz.) (↑); 2. 1864 'mozdít; billent | rühren; kippen (trans.)' (CzF.)

hederedik × **A:** 1863 *elhederedni* [sz.]; *elvederèdni* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 497); 1893 *hederèdik* [▽] (MTsz.) **J:** 'hányódik | (hin und her) geworfen werden'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | ☞ Az -r gyakorító képzős relatív tö a →*hadar* palatális párhuzamos alakja. A végződéses különféle igeképzők. A *hederít* köznyelvivé vált, de minden bizonnyal másodlagos jelentésének létrejöttéhez vö. *a füle botját sem mozdítja* 'nem törődik vele'.

📖 TESz. *hederít* a.; EWUng. • Vö. *hadar*

hederít → *hedereg*

heg → *heged*

heged **A:** 1544 ? *heghedes* [sz.] (OkISzPótl.); 1604 *Hegedek* (Szenczi Molnár: Dict.); 1854 *heggedetlenek* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1544 ? '⟨seb⟩ gyógyul, forrad | vernarben, heilen (Wunde)' # (OkISzPótl.) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1864 'befagy | zufrieren' (CzF.); 3. [be~] 1864 'bedugul, betömődik | sich verstopfen' (CzF.)

hegeszt **A:** 1805 *hegeszt* (NSz.); 1859 *heggeszté* (NSz.) **J:** 1. 1805 ? '(gyógyszerrel) seb hegedését, gyógyulását segíti | Wunde schließen' (NSz.) (↑), 1822 'ua.' (Wagner: Phras. Cogo a.); 2. 1912 'felhevített alkatrészeket, összekötő anyag nélkül egyesít | schweißen (trans.)' # (Freckay: MestSz.)

heg **A:** 1831 *hég* (NSz.); 1843 *heg* (Bugát: Szóhalm.) **J:** 1. 1831 'heg, sebhely, forradás | Narbe' # (NSz.) (↑); 2. 1913 'jég | Eis' (Nyr. 42: 382)

■ A szócsalád alapjai, az igék származékszavak egy fiktív töből. | ☞ A tö ismeretlen eredetű. A végződés -d gyakorító-visszaható, ill. -szt műveltető képző. A *hegeszt* a *heged* mellett kései analógiás képzésnek látszik a -d gyakorító, ill. -szt műveltető képzős szó párok mintájára; vö. →*fárad*, →*olvaszt* stb.

■ A **heg** elvonás. | ☞ Nyelvújítási elvonás az igékből.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 82, 171; EWUng.

hegedű **A:** 1394 *Hegedus* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1396 *Hegedews* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1399 *Hegedes* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1405 k. *hegedw* (SchlSzej. 2011.); 1538 *Hegedjw*; *hegedifekrel* [sz.] (Pesti: Nomenclatura R4); 1559 *Hegedűt* (Székely I.: Krón. 2b) **J:** 1. 1394 ? 'egy fajta pengetős hangszer | Art Zupfinstrument' (OkISz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 2011.) (↑); 2. 1531 'egy fajta vonós hangszer | Geige' # (TelK. 171); 3. 1564 'kéz- és nyakkaloda | Hand- und

Halsfessel' (Oklsz.); 4. 1876 'hegedűszólam | Violinstimme' (NSz.) Sz: ~s 1394 [SZN.] (Oklsz.) (↑) | **hegedül** 1519 k. *hegedwluen* [sz.] (DebrK. 86)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | (⊕) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév lehet, amely -ű képzővel jött létre; vö. →*fésű*, *seprű* (→*seper*) stb. A relatív tö a -d gyakorító képzővel keletkezhetett. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. A 2. jelentés metafora a feltehetőleg eredeti 1. jelentés alapján. A 3. jelentéshez vö. ném. *Geige* 'hegedű', (R.) '(nyak)kaloda'; lat. *fidicula* 'egy fajta pengetős hangszer; kínzóeszköz' stb. A 4. jelentés különféle összetételek alapján keletkezett; vö. *hegedűszólam* 'hegedű(k)re írt szólam'.

📖 Kodály-Eml. 1943: 43; TESz.; EWUng.

hegeszt → *heged*

hegy A: 1037/ *hygeskw* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL 207137); 1055 [h]armuhig (TA.); 1093/ ? *Keurusig* [HN.]; *Vgmogos* [HN.] (MNL (OL) DL 208291); 1093/ *Keurefheg* [HN.] (MNL (OL) DL 248764); 1177/ *Hegesholmir* [ɔ: *Hegesholmu*] [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 131); 1180/ *Hidmogus* [HN.] (III.BélaKirEml. 160); 1206 *turnouhuge* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *hègn*^c (BécsiK. 23); 1533 *hőgy* (Murm. 1292.) J: 1. 1055 'dombnál magasabb kiemelkedés a föld felszínén | Berg' # (TA.) (↑); 2. 1193 'vminek a csúcsa | Spitze' # (ÓMOLv. 58); 3. 1634 'rakás, halom | Haufen' (MNY. 80: 245) Sz: ~es 1037/ (MNL (OL) DL 207137) (↑); 1177/ [HN.] 'csúcsos, éles | spitzig' (Györffy: ÁMTF. 2: 131) (↑); 1598 'elbizakodott, gögös | hochmütig' (NySz.) | ~esség 1470 *hegeffeye* (SermDom. 2: 239) | ~ez 1490 *meghgyéze* [ɔ: *meghegyéze*] 'hímez, öltöget, varrogat, csipkelődik, csípked; biztat, sarkall vkit vmire | sticheln; anspornen' (SzalkGl. 178.) | ~ecske 1493 k. *hegyechkeek* (FestK. 34) | ~ség 1626 *Hegység* (Kreszn.)

■ Valószínűleg örökség, megfelelői azonban vitatottak. | 1. Örökség a finnugor korból. | (≡) Finn *kasa* 'sarok, szeglet'; lp. (norv.) *gæčče* 'vminek a vége, pont; vminek a csúcsa, hegye' [fgr. **kaća* 'vége, csúcsa vminek']. (≈) Megfelelője: juk. *kič*, *kičil* 'vég, vége vminek'. 2. Örökség az uráli korból. | (≡) Jur. *χoj* 'hegyhát <vízválasztó>'; jen. *kû?eo*, *kuiju* 'hegyhát'; tv. *koaja* 'ua.'; szelk. *kée* 'domb' [uráli **kaδ'a* 'hegy'].

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Mindkét egyeztetés nehézsége, hogy megfelelők csak igen távoli rokon nyelvekből mutathatók ki. A szó belseji magánhangzó eredetileg veláris volt, amely az utána álló palatális mássalhangzó (fgr. **ć*, esetleg uráli **δ*) hatására palatalizálódott; vö. →*here*, →*hős* stb. A gy kialakulásához vö. →*vigyáz*, ill. →*hagy*. Az első egyeztetés alapján a 2. jelentés, a második alapján viszont az 1. jelentés lehet az eredeti. Az első esetben – talán szláv mintára – 'csúcs, hegyes vég' > 'hegy <mint térszinforma>' jelentésváltozás történhetett; vö. ósszl. **vrchъ* 'csúcs, hegyes vég; hegycsúcs; felső része vminek' > cseh *vrch*; szlk. *vrch*; stb.: 'domb; hegycsúcs'. A 3. jelentés metafora. (⊕) Más finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 FUF. 19: 140; MNY. 42: 17; TESz.; MSzFE.; UrAltJb. 51: 63; Rédei-Eml. 23; EWUng. • Vö. *elő*⁻¹, *foghegyről*, *hegyiben*, *hetyke*, *őr*-, -szög

hegyé → *hegyiben*

hegyesszög → -szög

hegyett → *hegyiben*

hegyibe → *hegyiben*

hegyiben Δ **A**: 1654/ *hegyében* (Simonyi: Hat. 2: 40); 1739 *hegyiben* (NSz.); 1785 *hegyemben* (MNY. 15: 112) **J**: <NÉVUTÓ> **1.** 1654/ 'fölé | über <mit Akk>' (Simonyi: Hat. 2: 40) (↑); **2.** 1887 'felett | über <mit Dat>' (NSz.) | <HSZ> [főleg birtokos személyjellel] 1785 'föléje; rá | über ihn, darüber; auf ihn, darauf' (MNY. 15: 112)

hegyibe × **A**: 1748 *hegyibe* (NSz.); 1771 *hegyedbe* (NSz.); 1808 *Hegyébe* (Sándor I.: Toldalék); 1845 *hegyibém* (NSz.); NYJ. *hëgyibë* (MTsz.); *högyibe* (ÚMTsz.) **J**: <HSZ> [rendszerint személyraggal] 1748 'föléje; rá | über ihn, darüber; auf ihn, darauf' (NSz.) (↑), 1860 'azonfelül, ráadásul | obendrein' (NSz.) | <NÉVUTÓ> 1835/ 'fölé | über <mit Akk>' (NSz.)

hegyé Δ **A**: 1770 *Hëgyé* (Kalmár: Prodr. 167); 1864 *hegyéje* (NSz.) **J**: 'fölé(je) | über <mit Akk>'

hegyett × **A**: 1770 *Hëgyëtt; hëgyött; högyött* (Kalmár: Prodr. 167); 1784 *hegyette* (Baróti Szabó: KisdedSz. 34); 1832 *hegyetünk* (NSz.) **J**: <NÉVUTÓ> 1770 'vmi fölött | über <mit Dat>' | <HSZ> 1784 'fölötte | darüber'

hegyől × **A**: 1770 *hëgyül* (Kalmár: Prodr. 167); 1888–1892 *hegyől* (Simonyi: Hat. 2: 40) **J**: 'földről | von oben'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ **A** → *hegy* 'csúcs, hegyes vég' főnévből *-i* (~ *-e*) E/3. személyű birtokos személyjellel és *-ben* inesszívuszraggal (*hegyiben*), ill. *-be* latívuszraggal (*hegyibe*), valamint *-é* latívuszraggal (*hegyé*), *-t* lokatívuszraggal (*hegyett*), ill. *-l* ablatívuszraggal (*hegyől*) keletkezett. A *hegyiben*, *hegyibe* az *-é* latívuszragot is tartalmazzák, amely a birtokos személyjelbe olvadt bele. Az E/3. személyű alakok mellett más birtokos személyjeles (*-m*, *-d* stb.) alakok is használatosak, így teljes paradigma jött létre. A *hegyibe* korai változataiban a birtokos személyjel az alapszó és az illatívuszrag között jelenik meg. A későbbi változatokban a birtokos személyjel többnyire a *-be* rag után áll.

📖 TESz. *hegyibe* a.; EWUng. • Vö. *hegy*

hegyől → *hegyiben*

héhel <IGE> × **A**: 1585 *hehellők* (Cal. 167); 1604 *héhelec* (Szeneci Molnár: Dict. Cármino a.); 1778 *Léhellő* [sz.] (HOKlSj. *Léhellő-léhel* a.); NYJ. *ehel* (ÚMTsz.); *héhöl* (MTsz.) **J**: 'gerebenez | hecheln'

héhel <FN> × **A**: 1629 *Hehely* (MNY. 80: 245); 1681 *hehel* (HOKlSj. 58); 1696 *héhell* (HOKlSj. *Kenderhéhel* a.); 1708 *Lehelt* (HOKlSj. *Léhel* a.); 1805 *héhél* (NSz.); 1825 *háhel* (NSz.); 1838 *Héhöly* (Tsz.); NYJ. *hehe* (Nyr. 29: 479); *héhé* (MTsz. *léhel* a.); *héhejjen*, *héhör*, *hihő* (ÚMTsz.); *réhel*, *téhej* (NéprÉrt. 48: 92) **J**: 'gereben | Hechel'

■ Német (feln.) jövevényszók. | ⊕ Ném. (kfn.) *hacheln*, *hecheln*, (baj.-osztr.) *hächeln*, – ném. *hecheln*: 'kendert v. lent fészül, gerebenez' [< ném. (kfn.) *hachel*, *hechel* 'gereben'>] | ném. (kfn.) *hachel*, *hechel*, (baj.-osztr.szil.) *hachel*, *hächel*, – ném. *Hechel*: 'gereben' [germán eredetű; vö. ang. (kang.) *hechil*; svéd *häckla*; stb.: 'ua.']. ⊗ Megfelelőik: szln. (N.) *âhla*, *hahel*; cseh *vochle*; stb.: 'gereben'. ⊕ **A** német igető *el* végződését a magyar nyelvérzék igeképzőnek foghatta fel, így a szó tényleges magyar igeképző nélkül honosodott meg; vö. →*ábráz*, →*ádázik*

stb. Ebben az átvett főnév hangalakja is szerepet játszott. A *héhol* változat hanghelyettesítéssel keletkezhetett.

📖 MNy. 44: 84; TESz.; EWUng.

hej A: 1438 *Heygethew* [sz.] [szn.] (Oklsz.), de vö. →*héja*; 1590 k. *Heu* (NySz.); 1604 *Heyjah* (Szenczi Molnár: Dict. *Ió* a.); 1610 *héy* (CorpGr. 252); 1649 *hejje* hujja (NySz.); 1818 *hejh* (NSz.); 1831/ *hő* (NSz.); 1851 *hő* (NSz.) **J:** 'indulatszó' | 'Interj.' # **Sz:** ~**get** 1438 [sz.] [szn.] 'terel (állatot); énekelve mesél (főleg mondát, regét) | treiben (Vieh); singend erzählen (haupts. Sage)' (Oklsz.) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. A →*haj*² palatális párhuzamos alakja. Összefügg a →*he*, →*hé*² stb. szavakkal is. Funkciói közül a köznyelvben elsősorban az öröm, vágyakozás, sajnálkozás és csendesebb érzelmek kifejezése vált uralkodóvá. Nyelvjárási szinten megszólításra és állatterelő szerepben is használatos. Ez utóbbi különösen jellemző a *hő* változatra, amely tulajdonképpen a →*hó*³ palatális párhuzamos alakjának is tekinthető. A *hejget* származék jelentéséhez vö. *hajgat* (→*haj*²).

📖 Erdödi: Szófejt. 18; Kodály-Eml. 1957: 134; TESz., *hő*² a. is; EWUng. • Vö. *haj*², *hajcihő*, *he*, *hé*², *héja*, *hejehuja*, *hó*³, *hőköl*, *hőzöng*, *hű*²

héj A: 1395 k. fa *hay*; fa *hew* (NyK. 37: 115); 1405 k. *halhe*; fa *hey* (SchlSzej. 818., 1614.); 1470 k. *hÿv* (ZirciGl. 9.); 1805 *hyazatom* [sz.] (DöbrK. 287); 1513 *feyalhee* (Oklsz. *fejaly-héj* a.); 1516 *hio* (Oklsz. *derékalj-héj* a.); 1522 *fahy* (Oklsz.); 1596 ? *haz heiukra* [~u □] (NySz.); 1751 *heját* (NSz.); 1775 *héjj* (NSz.); 1863 *Héjju* [□] (Kriza [szerk.] Vadr. 502); NYJ. *hěj* (MTsz.); *híj* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'felületi réteg, kéreg | Rinde, Schale' # (NyK. 37: 115) (↑); 2. 1395 k. 'ágynemű huzata | Bettüberzug' (BesztSzej. 583.); 3. 1405 k. 'halpikkely; pikkelyes bőr | Schuppe; schuppige Haut' (SchlSzej. 818.); 4. 1416 u.¹ 'tető, fedél; eresz | Dach; Vordach' (BécsiK. 116); 5. 1416 u.³ 'szemhéj | Augenlid' # (AporK. 102) **Sz:** ~**az** 1416 u.¹ [sz.] '(ház)tetőt fed | Dach decken' (BécsiK. 116) | ~**azat** 1416 u.¹ *haiazatoc* 'háztető | Dach' (BécsiK. 116)

■ Örökség a finnugor korból. | (⊖) Oszjtj. (Trj.) *kõj* 'fejbőr <rénszarvasé stb.>'; ? zürj. (R.) *keja* 'fagomba'; finn *koja* '(fa)kéreg'; ? lp. (Wfs.) *kùõjē* 'rügy' [fgr. **koja* 'kéreg, héj']. (⊕) A magyarban a *hé* változat az eredeti; a *haj* ~ *héj* kettősséghez vö. →*paraj*, →*taraj* stb. A szóvégi *j* hiátustöltős birtokos személyjeles alakokból tapadt másodlagosan a ragtalan forma végére; vö. →*fej*², →*száj*. A szóvégi *v-s* változatok is másodlagos fejlemények: ezek vagy hiátustöltőt tartalmaznak vagy a →*hiu* analógiás hatására keletkeztek. A 4. jelentés tárgy történeti alapja az lehet, hogy az egyszerű építmények teteje fakéregből készült. Ennek következtében a *héj* és a →*hiu* alaki és jelentéstani tekintetben keveredett egymással. (⊕) A →*hajt*¹ igével való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 FUF. 15: 74; MNy. 65: 1; TESz. *héj*¹ a.; Lakó-Eml. 112; UEW. 166; EWUng. • Vö. *fa-*, *fennhéjáz*, *hiu*

héja A: 1395 k. *heje* (BesztSzej. 1199.); 1405 k. *heya* (SchlSzej. 1788.); 1500 k. *hÿazo* [sz.] (MNy. 50: 201); 1590 *Hea* kut (Szikszai Fabricius: LatMSzej. 14); 1608 *héyja* (NySz.); 1707 *Héju* (MNy. 8: 127); 1833 *Hejjő* (Kassai: Gyökerésző 2: 400); 1838 *hejjű* (Tsz.); NYJ. *híja* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'súlyomféle madarak megnevezéseként' | 'zur Bezeichnung versch. falkenartiger Vogel' (BesztSzej. 1199.) (↑); 2. 1395 k. ? 'fehéres hasán keresztben csikozott

vágómadárféle ragadozó madár | Habicht (Accipiter gentilis)' # (BesztSzj. 1199.) (↑), 1600 k. 'ua.' (BrassSzt. 18)

■ Származékszó. | (⊕) A →*hej*-ből keletkezett kicsinyítő képzővel. Az alapszó állatúzó szóként funkcionált, amely a héja hangját is utánozza. (⊕⇒) Esetleg a magyarból: szbhv. *eja* 'réti héja'; szlk. *haja* 'kánya'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fennhéjáz*, *hej*

hejehuja A: 1598 *haia huia* (NySz.); 1649 *hejje hujja* (NySz.); 1650 *heje hujákat* (NSz.); 1660 *hejehuja* (NySz.); 1791 *héjje-hújjáról* (NSz.) **J:** <FN> 1598 'ujjongás, kurjongatás; zajos mulatság, dínomdánom | Jubel, Gejohle; Gelage, Zechgelage' # (NySz.) (↑) | <ISZ> 1610 'indulatszó az ujjongás, kurjongatás kifejezésére' | <als Gejohle der Freude, haupts. beim Gelage>' (CorpGr. 251) | <MN> 1649 'mulatozó, hejehujázó | zechend, johlend <als Attr.>' (NySz.) (↑) **Sz:** ~z 1754 *Hejje-hujjáz* (Kreszn.)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) Előtagja eredetileg a *haja* (a →*haj*² változata), utótagja a *huja* (a →*huj* változata). A *hejehuja* alak a →*hej* hatására keletkezett és szilárdult meg. Az indulatszó metonimikus főnevesüléséhez vö. →*hűhó*. A melléknévi jelentés a főnév jelzői használata révén keletkezett.

📖 MNy. 24: 204; TESz.; EWUng. • Vö. *haj*², *hej*, *huj*

héka → *hékás*

hékám → *hékás*

hékás A: 1838 *Hékás* (Tsz.); NYJ. *hejkás* (ÚMTsz.) **J:** 'tréfás megszólításra használt indulatszó' | <scherzhafte Anrede>'

hékám × A: 1842 *hékám* (NSz.); NYJ. *hejkám* (ÚMTsz.) **J:** 'tréfás megszólításra használt indulatszó' | <scherzhafte Anrede>'

héka Δ A: 1846 *héka* (NSz.) **J:** 'tréfás megszólításra használt indulatszó' | <scherzhafte Anrede>'

■ A szócsalád alapja, a **héka** származékszó. | (⊕) A →*hé*² szóból keletkezett kicsinyítő képzővel.

■ A **hékás** származékszó. | (⊕) A *hékás* a *héka* alakból jött létre valószínűleg melléknévképzővel, de lehetséges, hogy a szóvégi *s* a →*pajtás* hatását tükrözi.

■ A **hékám** származékszó. | (⊕) A *hékám* végződése E/1. személyű birtokos személyjel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A szó belseji *j-s* változatok a →*hej* hatására keletkezettek.

📖 Nyr. 36: 358, 39: 96; TESz.; EWUng. • Vö. *hé*²

hektár A: 1814 *Hektar* (HazKülfTud. 1814. nov. 5.: 292); 1816 *Hectare* [ES. NEM M.] (Hübner: Lex. 1: 198); 1865 *hektár* (Babos: KözhSzt.); NYJ. *hëktár* (NyIrK. 7: 102) **J:** 'tízezer négyzetméternek megfelelő területmérték | Hektar'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hektar*; ang. *hectare*; fr. *hectare*; stb.: 'hektár'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *ἑκατόν* 'száz' és fr. *are* 'ár <mint területmérték>' (< lat. *area*

'terület; felület, felszín') közvetítésével]. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át.

TESz.; EWUng. • Vö. *ár³, centi, hektó*

hektika × **A:** 1735 *hecticaban* (Nyr. 95: 229); 1772 *hektika* (NSz.); 1839/ *heptika* (NSz.); NYJ. *heftika* (MTsz. *hëktika* a.); *hëptika* (ÚMTsz.) **J:** 'tüdőbaj | Hektik (Krankheit)' **Sz:** ~s 1775 *Hektikás* (NSz.)

hektikus Δ **A:** 1760 *hecticus* (NSz.); 1861 *hektikus* (NSz.); 1880 *heptikus* (NSz.) **J:** 'tüdőbajos, hektikás | an Hektik leidend'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. (k.tud.h.) 'tüdőbaj', (h.) 'mindennapi hideglelés' [< lat. (k.) *febris hectica* 'a tüdőbajjal járó láz'] | lat. (tud.) *hecticus* 'tüdőbajos' [< gör. *έκτικός* 'vmely (főleg testi) tulajdonságot illető; a tüdőbajjal kapcsolatos; tüdőbajos'; vö. még gör. *έκτικός πυρετός* 'tartós láz']. (≈) Megfelelőik: ném. *Hektik* 'tüdőbaj'; – ném. *hektisch*; ang. *hectic*; fr. *hectique*; stb.: 'hektikus'. (⊕) A szó belseji *kt ~ ft ~ pt* kapcsolatokhoz vö. →*kaftán*, →*kaptár*, →*lektika*.

TESz.; EWUng.

hektikus → *hektika*

hektó **A:** 1884 *hektós* (BorászatiL. 1884. jún. 20.: 137); 1913 *hektós* [sz.] (Horváth: HSz.); NYJ. *hekta, hëkto* (ÚMTsz.) **J:** 'száz liter, hektoliter | Hektoliter' # – De vö. 1857 *hectolitre* (NSz.); 1881–1882 *h.-liter* (MagyLex. *Hekto* a.); 1893 *hektoliter* 'ua.' (MTsz.)

■ Összetett szó előtagjának önállósulása. | (⊕) A *hektoliter*-ből (↑), amely részfordítással keletkezett a fr. *hectolitre* '100 liter mint űrmérték' alapján; vö. még ném. *Hektoliter*; ang. *hectoliter, hectolitre*; ol. *ettolitro*; stb.: 'ua.'. Az előtag forrása a gör. *έκατόν* 'száz'.

TESz.; EWUng. • Vö. *hektár, liter*

hekus → *hé¹*

héla Δ **A:** 1567 *hólye* (Oklsz. *hólye* a.); 1584 *héla* (Nyr. 8: 314); 1679 *hőliket*; el *hőlyözték* volna [sz.]; el *hőlizték* [sz.] (Nyr. 104: 246, 246, 247); 1791 *hője* fü (Nyr. 104: 247); NYJ. *Héja* fü (MNY. 23: 68) **J:** 1. 1567 ? 'vadzeb | Windhafer' (Oklsz. *hólye* a.) (↑), 1584 'ua.' (Nyr. 8: 314) (↑); 2. 1679 'gyomnövénnel, gazzal benőtt földterület, mezsgye | mit Unkraut bewachsener Feldrain' (Nyr. 104: 246, 246, 247) (↑); 3. 1784 'üres kalász | taube Ähre' (Baróti Szabó: KisdédSz. 35); 4. [~fü] 1791 'gabonarozsok | Roggentrespe' (Nyr. 104: 247) (↑); 5. 1890 'a magvak borítóhártyája | Deckhäutchen der Samen' (Nyr. 90: 190)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Eredetileg valamilyen fűféle gyomnövényt jelölhetett. A 2. jelentés metonímia az 1. alapján. (⊕) Téves az a magyarázat, amely szerint hangátvetéssel keletkezett a →*léha* szóból.

TESz.; EWUng.

helikopter **A:** 1895 *helikoptère* (PallasLex.); 1923 *helikopter* (Fülöp: TermtudMűsz.) **J:** 'forgószárnyas repülőgép | Hubschrauber'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Helikopter*; ang. *helicopter*; fr. *hélicoptère*; or. *зеликонмер*; stb.: 'helikopter'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *ἑλικο-* 'csavarvonal alakú, spirális' + *πτερόν* 'szárny <repüléshez>']. (⇒Δ) A magyarba elsősorban a német műszaki-tudományos nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *féder*

helm † A: 1329 *Helmes* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *helm* (BesztSzj. 90.); 1529–1662 *helymes* [sz.] (Századok 11: 797) J: 'egy fajta sisak (a lovagi öltözet, ill. fegyverzet részeként) | Helm, Haube (als Teil der ritterlichen Rüstung)'

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kfn.) *hēlm*, *hēlme* 'fejvédő sisak bőrből, fémből', – ném. *Helm* 'ua.' [germán eredetű; vö. gót *hilms*; óész. germ. *hjalpur*; ang. (óang.) *helm*; stb.: 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh *helma*, (R.) *helm*; le. *helm*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *húzni*

helvét A: 1578 *Heluetusoktól* [✍] (MNy. 74: 509); 1794 *Helvetáknak* (NSz.); 1821 *Helvétus* (NSz.); 1852 *Helvét* (IsmT. 4: 244); 1902 *helvetiusok* (ÓkoriLex.) J: <FN> 1. 1578 ? 'svájci ember | Schweizer' (MNy. 74: 509) (↑), 1792 'ua.' (NSz.); 2. 1882 k. 'egy ókori kelta nép tagja | Angehöriger eines keltischen Volksstammes in der Antike, Helvetier' (MagyLex. 9: 61) | <MN> 1. 1799 'svájci, Svájból származó | schweizerisch' (NSz.); 2. 1847 'református | kalvinistisch' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *Helvetii* [többsz. szám] 'helvét ember', (k.h.) 'svájci'; lat. *Helvetius* 'helvét <mn>' [ismeretlen eredetű]. Vö. még lat. *Helvetia* [HN.] 'Svájc'. (≈) Megfelelői: ném. *Helvetier*; fr. *Helvète* stb.: 'helvét ember'. (Δ) A lat. *ius* végződés helyett álló *us* analógiás fejlődés eredménye lehet; vö. *dánus* (→*dán*); a szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A *helvéta* változat végződéséhez vö. *dalmata* (→*dalmát*), *sémíta* (→*sémi*). A melléknévi 2. jelentés azzal függ össze, hogy a református hit lényeges tanainak 1536-ban és 1566-ban Svájcban elfogadott két összefoglalása *Confessio Helvetica* ('helvét hitvallás') néven ismeretes; vö. *helvetika confessio* 'helvét hitvallás' (1655: MHH. 24: 491). (Δ) A *Helvécia* 'Svájc' helynévből (1533: Murm. 32) belső fejleményként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

hely A: 1055 *hel rea* (TA.); 1221/ *Hettefewhelly* [HN.] (HOkm. 6: 13); 1320 *Pouszelehelye* [HN.] (Oklsz.); 1372 *helleczken* [sz.] (JókK. 32); 1416 u./¹ *hèl* (BécsiK. 123); 1490 *heyekre* (SzalkGl. 61.); 1595 *Hél* (Ver. 56.); 1863 *hejj* (Krizsa [szerk.] Vadr. 502) J: 1. 1055 'kisebb földterület; szállás | Grundstück; Unterkunft' # (TA.) (↑); 2. 1206 'helység; tartózkodási hely | Ort(schaft); Flecken' # (Oklsz.); 3. 1372 u./ 'hatóság; (hivatalos) székhely | Behörde; Amtssitz' (JókK. 6); 4. 1416 u./¹ 'írásműben stb.' szakasz, rész | Ort, Stelle (in einem Text)' # (BécsiK. 61); 5. 1416 u./¹ 'sorrendi helyzet | Stelle, Platz (Reihenfolge)' # (BécsiK. 212); 6. 1527 'helyzet, állapot | Lage' (ÉrdyK. 516); 7. 1584 'férőhely | Platz, Raum' (NySz.); 8. [~*e van*, ~*t ad*] 1644 'jogalap, jogcím; érvényesség, hatály | Rechtsgrund; Geltung' (MNy. 69: 105); 9. 1848/ 'alkalmaz(tat)ás | (An)stellung' # (NSz.) Sz: ~**hez** 12. sz. vége/ *helhez* 'helyez | setzen, stellen' (HB.) | ~**ecske** 1372 u./ (JókK. 32) (↑) | ~**het** 1416 u./¹ *hèlhetè* 'helyez | setzen, stellen' (BécsiK. 197) | ~**ség** 1511/ *helység* (TörtTár 1903: 418) | ~**ez** 1511/ ? [sz.] (TörtTár 1903: 416); 1763 *Helyeztetni* [sz.] (Szily: NyÚSz. *Helyezni* a.) | ~**ezkedik** 1808 *Helyezkedni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) | ~**zet** 1815 *helyzetembe* (NSz.) | ~**iség** 1833 *Helyiség* (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az alakváltozatok közül feltehetőleg a *hel* az eredeti, amely ma is elterjedt tájszó. A jelentések 'a földfelszín egy része' alapján jöhettek létre (vö. az 1. jelentést). A *helyhez, helyhet* származékok szó belseji *h*-ja igeképző; vö. *bűnhet, bűnhődik* (→*bűn*), *vénhedik, vénheszik* (→*vén*) stb. (△) Névmasi kapcsolatokból alakult belső fejleményként való magyarázata téves. (△⇒) A magyarból: rom. (N.) *hei* 'gazdasági épület, melléképület', (R.) 'telek; hely'.

📖 TESz., *helyzet* a. is; MNy. 70: 47; EWUng. • Vö. *-beli, fő⁻¹, hely-, helyes, helyett, helyre, lak-, men-, mi-, mű⁻¹, rak-, szálló, szék-, szín⁻²*

hely-

I. ~tartó A: 1538 *hei tarthoÿa* (KL. 158.) **J:** 'előljáró | Statthalter'

II. ~szín A: 1815 *Helyszinén* (MKurir 1815. nov. 7.: [2]); 1830 *helyszinen* (NSz.) **J:** 'színhely, ott helyben, azonnal | Schauplatz, Ort und Stelle' # – De vö. 1796 *helynek szine* 'ua.' (NSz.)

III. ~rajz Δ A: 1831 *helyrajzát* (HazKülfTud. 1831. dec. 31.: [416/1]); 1840 *hely-...rajzok* (NSz.) **J:** 'helyleírás | Ortsbeschreibung' – De vö. 1787 *helyrajzolás* 'ua.' (NSz.) | ILYENÉK MÉG: ~**pénz** 'standdíj | Standgeld' (1843: Tzs. *Standgeld* a.); ~**ismeret** 'hely(szín) v. terület (és az ottani viszonyok) részletes ismerete | Ortskenntnis' (1855: NSz.)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →*hely* főnévvel. | (△) A tükörfordítások latin, ill. német minta alapján keletkezett összetett szók. A *helytartó* és *helyszín* szavakhoz vö. lat. (k.h.) *locum tenens* 'helytartó', *facies loci* 'helyszín'. A *helyrajz*-hoz vö. ném. *Ortsbeschreibung* 'egy vidék, hely leírása, grafikus ábrázolása'. – A címszavak megfelelői: ném. *Statthalter*; fr. *lieutenant*; stb.: 'helytartó'; – ol. *faccia del luogo*; rom. *față locului*; stb.: 'helyszín'; – ang. *topography*; fr. *topographie*; stb.: 'helyrajz'. – Utótagok a magyarban (címszavak kivételével): *tartó* (→*tart*); *rajz* (→*rajzol*).

📖 Nyr. 67: 88; TESz. *helyszín* a., *helytartó* a.; EWUng. • Vö. *hely, rajzol, szín², tart*

helybeli → *-beli*

helyes A: 1211 *heles* [SZN.] (OkI Sz.); 1351 *Helees* [SZN.] (MNy. 63: 367); 1527 *helyes* (ÉrdyK. 540); 1616 *helyős* (NySz.); 1644 *helyyes* (MNy. 68: 472); 1805 *helyës* (NSz.); 1863 *Hejjës* (Krizsa [szerk.] Vadr. 502) **J:** 1. 1211 ? 'akinek telke van | eine Hufe habend' (OkI Sz.) (↑), 1559 'ua.' (OkI Sz. egész a.); 2. 1527 'a valóságnak megfelelő | wahr, richtig' # (ÉrdyK. 540) (↑); 3. 1750 'csinos, tetszetős | nett, hübsch' # (NySz.) **Sz:** ~**bít** 1796 *helyesebbítése* [sz.] (NSz.) | ~**el** 1835–1858 *helyeselné* [sz.] (NSz.)

helytelen A: 1585 *heltelen*; *Helytelenwl* (Cal. 1014, 133); 1800 *hejtelen* (NSz.) **J:** 'téves; nem oda illő, nem helyénvaló | unrichtig; unangebracht' # **Sz:** ~**kedik** 1763 *helytelenkedik* (NySz.) | ~**ít** 1784 *helytelenít* (Baróti Szabó: KisdedSz. 33)

■ Származékszók. | (△) A →*hely*-ből az *-s*, ill. *-telen* melléknévképzővel. A *helyes* eredeti jelentése a konkrét 1. jelentés volt, ebből fejlődött ki az elvont 2. jelentés; hasonló szemlélethez vö. or. *место* 'hely' > or. *уместный* 'alkalmas, megfelelő'. A 3. jelentés metonímia a 2. alapján; vö. →*helyre*. – A *helytelen* feltehetőleg a *helyes* 2. jelentésének ellentétes szópárjaként keletkezett; vö. →*képes* : *képtelen*, →*okos* : *oktalan*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hely*

helyett **A:** 1500 k. k̄ynek *heletthe* (AporK. 195); 1519 *helȳeth* (JordK. 162); 1527 *helȳöt* (ÉrdyK. 524); 1559 *helliēt* (Székely I.: Krón. 7a); 1584 *helyett* (NySz.) (Simonyi: Hat. 2: 203); 1672 *helyt* (NySz.); 1864 *helȳett* (CzF.); NYJ. *hejjett* (MTsz.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1500 k. 'vkinek v. vminek a helyén, helyében, azt helyettesítve | anstatt' # (AporK. 195) (↑); **2.** 1559 'vki v. vmi gyanánt | als' # (NySz.) | <HSZ> **1.** 1584 'helyben, (e)helyütt | hier' (NySz.) (Simonyi: Hat. 2: 203) (↑); **2.** [személyraggal] 1604 'az előzményből ismert személy(ek) helyett | anstatt meiner, deiner usw.' (Szenczi Molnár: Dict. *Vicarius* a.) **Sz:** ~**es** 1786 *Helyettes* (Szily: NyÚSz.) | ~**esít** 1833 *helyettesítettnek* (Társalkodó 1833. márc. 13.: 84); 1837 *Helyettesíteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A → *hely* 'sorrendi helyzet; állapot' szóból -*tt* (< -*t*) lokatívuszraggal. A *helyt* változat a második szótagi magánhangzó kiesésével keletkezett; vö. *közt* (→ *között*). A határozószói 1. jelentés lehetett az eredeti. A helyettesítés kifejezésére használt szavak más nyelvekben is a 'hely' jelentésű szóra vezethetők vissza; vö. ang. *in place of*; fr. *au lieu de*; or. *mecmo*; stb.: 'helyett' (vö. ang. *place*; fr. *lieu*; or. *mecmo*: 'hely'). ⊖ Ugyanebből az alapszóból más lokatívuszraggal keletkezett: *helyén* 'helyett' (1769 e.: NyIrK. 28/2: 158).

📖 Sebestyén: Névut. 55; TESz.; EWUng. • Vö. *hely*

helyre × **A:** 1749 *Helyre* (NySz.); 1792 *herre* (NSz.); 1820 *Hejre* (NSz.) **J:** **1.** 1749 'csinos (nőszemély) | hübsch (Frau)' (NySz.) (↑); **2.** 1786 'ügyes, talpraesett (legény) | geschickt, findig (Bursche)' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A → *hely* 'helyzet, állapot' szóból -*re* szublatívuszraggal. A megnevezés arra utal, hogy a jelölt személy azon a helyen, ahol van, mindig a megfelelő viselkedést tanúsítja. Hasonló szemlélethez vö. → *helyes*; *helytáll* 'jól teljesíti feladatát; megfelel' (1592: NySz.) stb. Keletkezés módját tekintve a *helyre* valójában határozószó, de csak jelzői szerepben fordul elő. Határozószó jelzői használatához vö. → *közel*, → *messze* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hely*

helytelen → *helyes*

hemperedik → *hemperkedik*

hempereg → *hemperkedik*

hemperget → *hemperkedik*

hemperít → *hemperkedik*

hemperkedik × **A:** 1621 *hemperkedések* [sz.] (MNY. 79: 125); 1917 *hemperkedik* [▽] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1621 'széthányódott | herumgeworfen werden' (MNY. 79: 125) (↑); **2.** 1917 'hempereg, hentereg, ide-oda gurul | sich herumwälzen' (ÚMTsz.) (↑)

hempereg [1] **A:** 1708 *Hemperegő* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Cylindrus* a.); 1735/ *hembergettek* (NSz.); 1768 *henperegni* [sz.] (MNY. 60: 230); 1772 *hempörög* (NySz.); 1792 *hömpörögni* [sz.] (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Hempelyegni* a.); 1815 *hömbereg* (Kazinczy: Munk. 7: 131); 1864 *hempérég* (CzF.) **J:** 1. 1708 'gurul; ide-oda hengeredik | rollen (intrans.); sich hin und her wälzen' (Pápai Páriz: Dict. *Cylindrus* a.) (↑); 2. 1768 'hempereg, henterég, ide-oda gurul | sich herumwälzen' # (MNY. 60: 230) (↑)

hemperget **A:** 1720 *hempergeti* (NSz.); 1787 *hömpörgette* (NSz.); 1790 *hömbörgetnének* (NSz.); 1864 *hempérget* (CzF.) **J:** 'hengerget, (ide-oda) gurít | (herum)wälzen' #

hemperedik **A:** 1785 *hemperedik* [▽] (NSz.); 1890 *áthempörödik* (Nyr. 19: 44); NYJ. *hömbörödök* (ÚMTsz.) **J:** 'gurul | rollen (intrans.)'

hemperít × **A:** 1794 *hömpörítetett* [sz.] (NSz.); 1831 *hemperítnek* (NSz.); 1846 *hömbörítsen* (NSz.) **J:** 'hengerít | wälzen'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tő az -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és összefügg a →*hömpölyödik* szócsaládjának tövével, valamint esetleg a →*hencsередik*, →*hengerít*, →*henterég* szócsaládok tövével is. A végződéses különféle igeképzők.

📖 Bárczi: SzófSz. *hemperedik* a.; Grétsy: Szóhas. 171; TESz. *hempereg* a.; EWUng. • Vö. *hencsередik*, *hengerít*, *henterég*, *hömpölyödik*

hemzseg **A:** 1786 *hemzsegnek* (MNY. 57: 477); 1788 *hemsegő* [sz.] (MNY. 5: 313); 1791 *hemség* (NSz.); 1864 *hémzség*; *hömzsög* (CzF.) **J:** 1. 1786 'nyüzsög | wimmeln' # (MNY. 57: 477) (↑); 2. 1846 'fecseg, locsog; érthetetlenül beszél | schwatzen; unverständlich reden' (MNY. 63: 212); 3. 1935 'zsibong, zsong | summen, sumsen' (Csűry: SzamSz.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg feltehetően a nyüzsgés okozta hangmegnyilvánulás utánzására szolgált. A végződés -zseg gyakorító képző. A 2. jelentés a →*hebeg* hatását tükrözheti. ⊕ A szlovákból való származtatása főleg alaktani okokból nem meggyőző.

📖 MNY. 57: 477, 63: 210; TESz.; EWUng.

henceg **A:** 1803/ *Henczegett* (NSz.) **J:** 1. 1803/ 'kérkedik, hetvenkedik | prahlen' # (NSz.) (↑); 2. 1957 'pajkosan hancúrozik | mutwillig, ausgelassen herumspringen' (Bálint: SzegSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A tő a →*hetveg*, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*hacacaré* és a →*hancúrozik* szócsaládjának tövével függhet össze. A végződés -g gyakorító képző. A szó belseji *n* inetimologikus. A feltehetőleg eredeti 2. jelentésre csak egyetlen adat van.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hacacaré*, *hancúrozik*, *hetveg*

hencsередik × **A:** 1794 *hentsörödött* (NSz.); 1807 *hentseredem* [▽] (MagyFüvészk. 17) **J:** 'henteredik; heveredik | sich wälzen; sich hinlegen'

hencsereg × **A:** 1795/ *Hencsereg* (NSz.); 1833 *Höntsörög* (Kassai: Gyökerésző 2: 480); 1864 *hencserég* (CzF.); NYJ. *hencsërég* (MTsz.) **J:** 'henterég; ide-oda gurul | sich herumwälzen'

■ Származékszavak egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tő az -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tő valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és összefügg a →*hengerít*, →*henterég* szócsaládok tövével. A végzések gyakorító-visszaható, ill. gyakorító képző. – A *hencser* 'heverő, sezlön' (1893: Nyr. 22: 274) elvonás az igei alakulatokból.

TESz.; EWUng. • Vö. *hemperedik, hengerít, hentereg*

hencsereg → *hencsередik*

hendikep **A:** 1833 *Handicap* (Honművész 1833. okt. 31.: 491); 1860 *Handicap* (NSz.); 1881 *hendikep* (MagyLex. *Handicap* a.) **J:** **1.** 1833 'a nyerési esélyek egyenlővé tétele (lőversenyzésben); előnyverseny | Gleichmachung der Gewinnchancen (im Rennbetriebe) Ausgleichsrennen' (Honművész 1833. okt. 31.: 491) (↑); **2.** 1929 'hátrány, akadály | Nachteil, Hindernis' (Radó: IdSz. *handicap* a.)

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *handicap* 'adott előny <esélytelen versenytársnak>; esélykiegyenlítés; előnyverseny; hátrány, akadály' [< ang. *hand in cap* 'kéz a sapkában <egy fajta sorshúzás>']. (≈) Megfelelői: ném. *Handikap*; fr. *handicap*; stb.: 'hendikep'. (⊕) Ma főleg a 2. jelentése ismert.

TESz.; EWUng. • Vö. *hentellér, kápa*

henger → *hengerít*

hengeredik → *hengerít*

hengereg → *hengerít*

hengerget → *hengerít*

hengerít **A:** 1416 u./² *hèngèzeite*; *èlhèngèzeite* (MünchK. 35rb, 35va); 1604 *Hengeritem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1796 *hөngöríteni* [sz.] (NSz.) **J:** 'hengerget, forgat, gurít | wälzen, rollen (trans.)' #

hengerget **A:** 1519 *henghergheteenek* (JordK. 310–311) **J:** 'hengerít, forgat, gurít | wälzen, rollen (trans.)' #

hengereg **[1]** **A:** 1562 *hengereg* *vala* (NySz.); 1586 *Hengörög* *vala* (NySz.); 1604 *Hengergek* (Szenczi Molnár: Dict.); 1790 *hөngörögni* [sz.] (ItK. 13: 260); 1799 *hengejgő* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Rolle* a.); 1864 *hengerég* (CzF.); NYJ. *hengërég* (ÚMTsz.) **J:** 'forgolódik, gurul, gördül | sich wälzen, rollen (intrans.)' **Sz:** **hengergőzik** 1799 *hengejgőzni* [sz.] 'hempereg, fetreng, forgolódik | sich wälzen' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Rollen* a.)

hengeredik **A:** 1585 *hengeredő* [sz.] (Cal. 922); 1751 *hөngörődik* [▽] (NySz.); 1864 *hengeredik* (CzF.) **J:** 'hempereg, fetreng, forgolódik | sich wälzen' #

henger **A:** 1784 *henger* (NyF. 14: 28); 1833 *Hөngör* (Kassai: Gyökerésző 2: 403); 1864 *hengër* (CzF.) **J:** 'kör alapú hasáb | Walze, Zylinder' # **Sz:** **~el** 1836 *Hengerel* (Fogarasi: MNZsebsz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék származékszavak egy relatív fiktív töből. | (⊕) A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és

összefügg a →*hencseredik*, →*hentereg* valamint esetleg a →*hemperkedik*, →*hömpölyödik* szócsaládok tövével is. A végzódések különféle igeképzők.

■ A **henger** nyelvújítási szó. | ⊕ Nyelvújítási elvonás a szócsalád igéiből.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Nem tartozik ide: (N.R.) *henger* ~ *hengér* 'hóhér' (1585: Cal. 884); ez a ném. *Henker* 'hóhér' átvétele.

📖 Bárczi: SzófSz. *henger* a.; Grétsy: Szóhas. 171; TESz.; EWUng. • Vö. *hemperkedik*, *hencseredik*, *hentereg*, *hömpölyödik*

hentellér Δ **A:** 1569 *Henttler* (MNy. 8: 371); 1587 *Henteler* (Oklsz.); 1650 *henteller* meszarok (Oklsz.) **J:** 1. 1569 'egy fajta (céhen kívüli) mészáros, hentes | Art (unzünftiger) Fleischer, Selcher' (MNy. 8: 371) (↑); 2. 1906 'nem hivatásos, de gyakorlott hentes, böllér | nicht qualifizierter, doch routinierter Schweinemetzger, Selcher' (Nyr. 35: 90)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ≡ Ném. (kfn.) *handeler*, *handler*, *hendler* 'cselekvő, tevékenykedő személy; ügynök, közvetítő', (kor. úfn.) *hendeler* 'ua.; kereskedő', (kor. úfn. h.) *händler* 'kereskedő', – ném. *Händler* 'kereskedő személy' [< ném. *handeln* '(meg)tesz, (meg)csinál; kereskedik']. ⊕ A megnevezés jelentéstani alapja az, hogy a mészárosok és hentesek marha- és sertéskereskedéssel is foglalkoztak. ≡ Megfelelői: cseh (N.) *handlír*; le. *handlarz*; stb.: 'kereskedő'. ⊕ A szó belseji *t* a ném. (baj.-osztr.) *D* hanghelyettesítésével keletkezett.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *handlé*, *hendikep*, *hentes*

henteredik → *hentereg*

hentereg [1] **A:** 1651 *hentergeni* [sz.] (NySz.); 1651 *Hentörög* (NySz.); 1753 *hentereg* (NSz.); 1864 *hentérég* (CzF.); NYJ. *höndörög* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1651 'forgolódik, fetreng | sich herumwälzen' # (NySz.) (↑); 2. 1784 'lábatlankodik | jmdm unter den Füßen sein' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 28) **Sz:** **henterget** 1753 *hentergetik* (NSz.)

henteredik **A:** 1770 u. *henteredik* [▽] (NSz.); 1779 *hentörödött* (NySz.); 1864 *hentérédik* (CzF.) **J:** 'heveredik; fektében egyik oldaláról a másikra fordul | sich hinlegen; sich wälzen'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tö az *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és összefügg a →*hencseredik*, →*hengerít* szócsaládok tövével. A végzódések gyakorító, ill. gyakorító-visszaható képző. ⊖ Ugyanebből a relatív töből keletkezett műveltető képzővel: (R.) *henterít* 'hengerít' (1796: NSz.).

📖 Bárczi: SzófSz. *henteredik* a.; Grétsy: Szóhas. 171; TESz.; EWUng. • Vö. *hemperkedik*, *hencseredik*, *hengerít*

hentes **A:** 1548 *hentes* [szn.] (MNy. 25: 310); 1565 *hentesek* (MNy. 62: 500); 1598 *hentösök* [?✂] (MNy. 61: 486); 1864 *hentés* (CzF.); NYJ. *hëntës* (Nyatl. *böllér* a.) **J:** 1. 1548 ? 'disznóléssel, a disznó feldolgozásával és a készítmények árusításával foglalkozó iparos | Schweineschlächter, Selcher' # (MNy. 25: 310) (↑), 1565 'ua.' (MNy. 62: 500) (↑); 2. 1792 'céhen kívül dolgozó (falusi) mészáros; böllér | unzünftiger (dörfischer) Fleischer; nichtqualifizierter Schweinemetzger' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 3. 1838 'húsáros | Fleischhändler' # (Tsz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Cseh jövevényszó. | (≡) Cseh (R.) *huntěř, huntieř* 'falusi mészáros, aki a húst a városban adja el; szakmájában kontár személy' [< cseh (R.) *hunt* 'csille <bányában>; böllérként való tevékenykedés' < ném. (kor. úfn.) *hunt* 'csille <bányában>', tkp. 'kutya'; a jelentéstanhoz vö. →*kutya*]. A cseh szónak, ill. alapszavának jelentése között az lehet a kapcsolat, hogy a falusi hentesek kizárólag szállították árujukat a városba. (⊕) A cseh *u* > > m. *e* hangváltozásban a →*hentellér* hangalakja is szerepet játszhatott. 2. (⊕) Belső keletkezésű, -s névszóképzős szórövidülés a →*hentellér*-ből; az -s-hez vö. *csapos* (→*csap*²), →*mészáros* stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Hang-, ill. alaktani okokból egyik magyarázat sem meggyőző. A (N.) *hentel* 'disznót öl' (1889: Nyr. 18: 372) a *hentes* alapján keletkezett a *csapos* : *csapol* (→*csap*²), →*mészáros* : *mészárol* stb. szópárok analógiájára. (⊕) A *hentellér bellér* (~ *böllér*) szókapcsolatból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NyK. 75: 43; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *hentellér, lajhunt*

henye → *henyél*

henyél A: 1461 *Henyelewpárlag* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1575 *henyélkődnénec* [sz.] (Heltai: Krón. 171b); 1577 *henielő* [sz.] (KolGl.); 1585 *henyélők* [sz.] (Cal. 311) J: 'lustálkodik | faulzen'

henye A: 1585 *Henyen* (Cal. 724 [o: 722]) J: 1. 1585 'ráérő, tétlen, lusta | müßig, untätig, faul' (Cal. 724 [o: 722]) (↑); 2. 1960 'meggondolatlan; felületes | unbedacht; oberflächlich' (ÉrtSz.)

■ A szócsalád alapja, a **henyél** szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *hniť* 'rothad; tétlenkedik, henyél' [eredetéhez vö. →*genyett*]. Vö. még cseh *hniti* 'ua.'. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) Az eredetibb változat a *henyel*.

■ A **henye** elvonás. | (⊕) A *henyél*-ből jött létre. (⊕) A régi tulajdonnevek, mint pl. *Hene* [SZN.] (1216: Wenzel: ÁÚO. 11: 135) valószínűleg nem tartoznak ide. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *henjati, jenjati* 'megszűnik, gyengül'.

📖 MNy. 54: 78; TESz.; EWUng. • Vö. *genyett*

heon † A: 12. sz. vége/ *heon* (HB.) J: 'csupán, kizárólag | allein; ausschließlich'

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A →*hiú* eredeti *he* változatából keletkezett -n módhatározóraggal. A szó belseji *o* a magánhangzó közti *β* kiesésével zártabbá vált. Az 'üres, csupasz' jelentésű melléknév módhatározó-ragos alakjának határozószóvá válásához vö. *csupán* (→*csupa*), *pusztán* (→*puszta* 'üres, elhagyott'). A *hiú* különféle változataiból ugyanezzel a határozóraggal keletkezett más határozószók: *hyuan* 'üresen; tétlenül' (1372 u./: JókK. 109); *heian, heuā* 'üres kézzel' (1416 u./¹: BécsiK. 3, 8); *hyān* 'haszontalanul, hiába' (1416 u./²: MünchK. 25va); *hewon* 'üres kézzel' (1493 k.: FestK. 120); stb. A 'kizárólag' jelentés ezekben a szavakban nem alakult ki. – A *heon*-t csupán ebből az egy adatból ismerjük.

📖 Mészöly: NyttörtF. 29; TESz.; Bárczi: HBEI. 83; EWUng. • Vö. *hiú*

hepciás A: 1854 *hepciás* (NSz.); 1877 *Hépcziáskodik* [sz.] (Nyr. 6: 516); NYJ. *hapciáskodik* [sz.] (ÚMTsz.) J: 1. 1854 'kötekedő; akadémikuskodó | krakeelerisch, krittelig' (NSz.) (↑); 2. 1854 'hetvenkedő, hencegő | prahlerisch' (NSz.) (↑) Sz: ~**kodik** 1854 [sz.] (NSz.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A szóvégi -s melléknévképzőnek tűnik.

📖 TESz.; EWUng.

hepehupás × A: 1647 *háta hopás* (NySz.); 1784 *hátahupás* (Baróti Szabó: KisdedSz. 32); 1838 *Hapa hupás* (Tsz.); 1851 *hepe-hupás* (NSz.); 1857 *hépe-hupás* (NSz.); 1863 *Hápahupás* (NSz.); NYJ. *heppe-huppás* (ÚMTsz.) J: 'egyenetlen, puklis, göröngyös, rögös | uneben, holperig'

■ Összetett szó. | (△) Az eredeti *hátahupás* változat a →*hát*¹ E/3. személyű -a birtokos személyjeles alakjából + a *hupás* 'egyenetlen' melléknévből keletkezett alanyi alárendelés. A *hupás* egy olyan alapszónak az -s melléknévképzős származéka, amely -a képzős főnevesült folyamatos melléknévi igenév lehet a →*huppan* szócsaládjának tövéből. Az összetett szó eredetileg a földfelszín egyenetlenségére vonatkozhatott. A *hátahupás*-ból előbb hasonulással *hápahupás* lett, majd a *heppen* (→*huppan*) hatására az előtag palatálissá vált, így az összetétel ikerszóvá alakult. Az eredeti változat etimonjára megy vissza a *hátahoporjás* 'egyenetlen, göröngyös' (1585: Cal. 240). A *hepehupa* 'egyenetlenség, bucka' (1816: Gyarmathi: Voc. 98 [o: 106]) a *hepehupás*-ból jött létre elvonással.

📖 TESz. *hepehupa* a.; EWUng. • Vö. *hát*¹, *huppan*

herbárium Δ A: 1578 *Herbarium* (MNY. 74: 509); 1594 *herbariomos* [sz.] (OkLSz.); 1806/ *herbáriumod* (NSz.) J: 1. 1578 'füveskönyv | Kräuterbuch' (MNY. 74: 509) (↑); 2. 1694 'növénygyűjtemény | Herbarium' (MNY. 74: 509)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *herbarium* 'füveskönyv, füvészkönyv', (ú.) 'szárított növények gyűjteménye' [< lat. *herbarius* 'a füvekkel kapcsolatos' < lat. *herba* 'fű; zöld szárú növény']. (≈) Megfelelői: ném. *Herbarium*; ol. *erbario*; stb.: 'növénygyűjtemény'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gerezd*, *grisván*, *herbatea*

herbatea × A: 1701 *Herba-The* [ES. NEM M.] (RákFLé. 8: 335); 1704 *herbaté* (Nyr. 88: 59); 1718 *herbatejel* [*herbatej* □] (Nyr. 88: 59); 1752 *herbatheán* (Nyr. 88: 59); NYJ. *herbati*, *hërbatié* (ÚMTsz.) J: 1. 1701 ? 'tea | Tee' (RákFLé. 8: 335) (↑), 1704 'ua.' (Nyr. 88: 59) (↑); 2. 1718 'gyógytea | Kräutertee' (Nyr. 88: 59) (↑)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. (h.tud.) *herba the*, *herba theae* 'tea <növény és ital>' [< holl. (R.) *herba thee* 'ua.', a lat. *herba* 'fű, gyógynövény' és lat. (ú.) *the*, *thee*, *thea* 'tea' alapján; az eredetéhez vö. →*tea*]. (≈) Megfelelői: ang. *herb-tea*; ol. (R.) *herbatè*; le. *herbata*; stb.: 'tea; gyógytea'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *herbárium*, *tea*

herceg A: 1201 ? *Herceg* [SZN.] (MNL (OL) DL 61124); 1405 k. *herceg* (SchlSzej. 481.); 1416 u.¹ *hèrcègekèt* (BécsiK. 125); 1517 *herceknèk* (MNY. 11: 360); 1863 *Hörczög* (Krizsa [szerk.] Vadr. 502) J: 1. 1405 k. 'hadvezér, nemes(ember) mint előkelő hivatalnok; legmagasabb rangú főnemes | Heerführer, Edelmann als vornehmer Amtsträger; Prinz' (SchlSzej. 481.) (↑); 2. 1687 'magas rendű nemes | Rang im hohen Adel' (MNY. 1: 51) Sz: ~**ség** 1405 k. *hercegfeg* (SchlSzej. 480.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Herzog*, (kfn.) *herzog*: 'uralkodói vagy főnemesi méltóság, cím' [germán eredetű; vö. óész. germ. *hertogi*; ang. (óang.) *heretoga*; stb.: 'fejedelem, herceg', tkp. 'hadvezér'; a germán nyelvekben valószínűleg tükörfordítás a gör. *στρατηλάτης* 'ua.' alapján]. (≈) Megfelelői: rom. (N.R.) *héřog* 'herceg'; or. *zephyros* 'nyugat-európai herceg'; stb. (⊕) A magyar szóban hangrendi kiegyenlítődés történt. 1687-ben az Esterházy család kapta meg elsőként a hercegi címet a Habsburgoktól.

📖 MNy. 12: 312; TESz.; EWUng. • Vö. *cúg, érc-, herold*

hercehurca → *hercehurcál*

hercehurcál × **A**: 1790 *hertze hurtzálták* (NSz.); 1791 *hertzehurtzállták* [l-j] (NSz.); 1833 *hercehurcol* (Kassai: Gyökerésző 2: 409) **J**: **1.** 1790 'zaklat, meghurcol | belästigen, bloßstellen' (NSz.) (↑); **2.** 1791 'rágalmaz; pletykál | verleumden; ein Gerücht umherbringen' (NSz.); **3.** 1794 '(ide-oda) hurcol | (hin und her) schleppen' (NSz.)

hercehurca **A**: 1817 *hercze-hurcza* (NSz.) **J**: **1.** 1817 ? 'vesződség, baj; huzavona | Plage, Übel; das Hin und Her' # (NSz.) (↑), 1819 'ua.' (NSz.); **2.** 1868 'rágalom; pletyka, híresztelés | Verleumdung; Gerücht' (Ballagi M.: MNyTSz.)

■ A szócsalád alapja, a **hercehurcál** játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A →*hurcol* igéből jött létre. Keletkezés módjára vö. →*ihog-vihog*, →*irul-pirul* (→*pirít*) stb. Az eredeti alak a *hercehurcol* lehetett, amelyből az ikerszók között gyakori -*ál* végű igék mintájára jöhetett létre a *hercehurcál* alak; vö. *retyerutyál* (→*retyerutya*), (N.) *seremorál* 'ögyeleg, pizsmog' (MTsz.) stb. Azzal is számolhatunk azonban, hogy a *hurcol*-nak volt *hurcál* változata is.

■ A **hercehurca** elvonás. | (⊕) A *hercehurcál* igéből jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hurcol*

hercig **A**: 1847 *herczig* modorban (PestiH. 1847. febr. 18.: [1]); 1859 *herczig* (NSz.) **J**: 'bájos, tetszetős | herzig, niedlich'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *herzig* 'kedves, bájos' [< ném. *Herz* 'szív']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *hèrcig* 'kedves, bájos'. (⊕) A bizalmas nyelvhasználat szava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kordén*

herdál **A**: 1833 *Hordál* (Kassai: Gyökerésző 2: 455); 1840 *herdál* (MTsz.); NYJ. *hèrdál* (MTsz.) **J**: [főleg *el~*] 'elpazarol, elfecsérel | vergeuden' #

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) A →*hord* igéből jöhetett létre -*ál* gyakorító képzővel; vö. *dobál* (→*dob*¹), *ugrál* (→*ugrik*). A szó belseji *e* elhasonulással keletkezett; vö. →*gyertya*, →*hernyó* stb. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *elherdál* 'örökösévé tesz vagy örököül hagy valamit' (1616 u.: Nyr. 73: 343).

📖 MNy. 52: 210; TESz.; EWUng. • Vö. *hord*

here **A**: 1326 *luhere* (MNy. 26: 148); 1416 u./¹ *hèrelteckèl* [sz.] (BécsiK. 186); 1583 ló *hère* [?/✓] (Gombocz E.: BotTört. 133); 1750 k. *herületlen* [sz.] (MNy. 50: 497); 1759 lóher (MNy. 5: 326); NYJ. *hõrõ* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1326 'páros hím ivarmirigy | Hode' # (MNy. 26: 148) (↑); **2.**

1533 'nem dolgozó, hímnemű méh | Drohne' (Murm. 1210.); **3.** 1568 'mások munkájából élő személy, ingyenélő | Müßiggänger, Schmarotzer' (NySz.); **4.** 1547 'dongó; bögöly | Hummel; Wespe; Bremse' (NySz.); **5.** 1774 'lóhere | Klee' (NSz.); **6.** 1907 'lucerna | Luzerne' (NyF. 38: 33); **7.** 1930–1940 'mén, herélt ló hímvesszője; e testrészt előbbre | Penis des Hengstes od. Wallachs; Vorhaut desselben' (ÚMTsz.) **Sz:** ~1 1395 k. *herelt low* [sz.] (BesztSzj. 943.) | ~It 1395 k. <MN-I IGENÉV> (BesztSzj. 943.); 1416 u./1 *hèrelteckèl* 'eunuch | Eunuch' (BécsiK. 186)

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *kēr* 'herélt rén; mén; hím <állat>'; osztj. (V.) *kar* 'ua.'; zürj. (I.) *kjr* 'kan kutya'; finn *koira* 'kutya', *koiras* 'hím állat'; – jur. *χora* 'ua.; vad rénbika; bika; mén'; szelk. *kor* 'bika; mén'; kam. *kora* 'ökör; hím állat' [uráli **koje-ra* vagy **koj-ra*: 'hím állat']. Az *-r* névszóképző már az uráli korban a szótőhöz kapcsolódhatott. Az uráli **koje* alapszóhoz vö. vog. (AK.) *χoj* 'hím állat'; osztj. (V.) *ku* (*kuj*-) 'férfi, férj'; lp. (K.) *kijj* 'férj'; – jur. *χājūpā-* 'házas <nő>'; ugyanerre az alapszóra megy vissza a →*hím*¹ és valószínűleg a →*húsz* is. Az eredetileg veláris hangrendű szó az ősmagyarban palatálissá vált, talán a szó belseji palatális mássalhangzó hatására; vö. →*hegy*, →*mese* stb. Ez a **j* hang már az ősmagyarban kiesett a szóból. A végződés valószínűleg elhomályosult E/3. személyű birtokos személyjel vagy esetleg *-e* kicsinyítő képző. A *her* változat vagy az eredeti formát őrzi, vagy elvonás eredménye. A jelentések az alapjelentésből keletkeztek metaforikusan, az 5. pedig önállósulással a *lóhere* (→*ló*-¹) összetételből.

📖 FUFA. 12: 119; Nyr. 51: 13; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *herőce*, *hím*¹, *húsz*, *ló*-

herep † **A:** 1332–1336 *Herepel* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 165); 1336 *herep* (Oklsz.); 1491 *Hereplye* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 95) **J:** 'egy fajta fa | Art Baum'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng.

hérész × **A:** 1791 *Hériz*-be (NSz.); 1792 *Herézbek* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1795 k. *Hérészek* (NSz.); 1833 *Höre* (Kassai: Gyökerésző 2: 480); 1854 *herisnek* (NSz.); 1858 *Here* (MNyszet. 3: 405); 1863 *héricz* (NyK. 2: 376); NYJ. *hérisz* (MNny. 3: 285) **J:** **1.** 1791 'a lakodalom utómulatsága, kárlátó (a fiatal párnál) | Nachhochzeit (beim jungen Ehepaar)' (NSz.) (↑); **2.** 1792 'a lakodalom résztvevője, aki utána a vendégeket zenészóval meglátogatja | Hochzeitsteilnehmer, der nachher die Gäste mit Musik aufsucht' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **3.** 1838 'lakodalom; eszem-izsom | Hochzeit; Schmaus' (Tsz.); **4.** 1904 'násznép; a menyasszony vendégei | Hochzeitsleute; Gäste der Braut' (Nyr. 22: 479)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az *sz-re*, ill. magánhangzóra végződő változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. A Tiszától keletre élő tájszó. (⊖) Egyéb megnevezés: (N.) *kárlátó* 'a lakodalom utómulatsága' (ÚMTsz.) (⊕) Összetett szóként való magyarázata téves.

📖 MNy. 45: 200; TESz.; EWUng.

hergel **A:** 1784 *hergel* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1833 *Hergél* (Kassai: Gyökerésző 2: 406); 1863 *Hérgél* (Krizsa [szerk.] Vadr. 502) **J:** **1.** 1784 'görget | wälzen, rollen (trans.)' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1795 'ingerel, bosszant | ärgern, hetzen' # (MKurir); **3.** 1838 'kakas tyúkot) hág, búboz | bespringen, betreten (Hahn die Henne)' (Tsz.); **4.** 1864 'dörzsöl | reiben' (CzF.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A szótő azonos a →*herreg* tövével. A végződés gyakorító-műveltető képző. Az 1. jelentéshez vö. →*görög*¹. A legelterjedtebb 2. jelentés metonímiával keletkezett, a felfingerelt kutya morgásával hozható kapcsolatba. A 3. jelentéshez vö. →*cicerél*.

⊖ Ugyanebből a többől egy másik gyakorító igeképzővel keletkezett: *herget* 'ingerel, bosszant' (1808: Sándor I.: Toldalék), amely csak nyelvjárási szóként él. ⊖ Valószínűleg idetartozik: *hírgál* 'elkülönít' (1803: NSz.); jelentését az magyarázhatja, hogy eredetileg száraz terménynek a csörgő, zörgő héjtól való lefejtésére vonatkozhatott.

📖 NéprÉrt. 29: 77; Nyr. 75: 57; TESz.; EWUng. • Vö. *herpites*, *herreg*, *hörög*

hérics A: 1784 *héríts* (Baróti Szabó: KisdedSz. 36) **J:** 'a boglárkafélék családjába tartozó, évelő mérges növény | Adonisröschen'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊖ Tisztázatlan idetartozású: (R.) *herencs*, *herincs* 'egy fajta gomba' (1818: NSz.). ⊕ Növénytani szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

hering A: 1518 *herenghet* (OkI Sz.); 1519 *heryngh* (OkI Sz.); 1585 *Heréngetske* [sz.] (Cal. 470); 1757 *héréng* (NSz.); 1781 *Héring* (NSz.) **J:** 1. 1518 'különféle kisebb (besózott) tengeri halak elnevezéseként; ezüstös színű, arasznynál nagyobb, az északi félteke tengereiben élő hal | (Benennung versch. kleinerer (eingesalzter) Seefische); Hering' # (OkI Sz.) (↑); 2. [a *garad*-előtaggal v. a *balatoni* jelzővel] 1818 'garda; fattyúhering | Sichling; Maifisch' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Álausa* a.)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | ⊖ Ném. (kfn.) *hærinc*, (kor. úfn. h.) *haring*, *hering*: 'egy fajta kis méretű hal', – ném. *Hering*: 'ua.' [nyugati germán eredetű; vö. ang. *herring*; holl. *haring*; stb.: 'ua.']. ⊕ Megfelelői: szbhv. *haringa*; cseh *herynk*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng.

herjó Δ A: 1366 ? *Heryou* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 60); 1519 *herjóth* (JordK. 94); 1669 *hirjókáznak* [sz.] (NySz.); 1833 *Hérióka* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 2: 407) **J:** 1. 1366 ? 'egy fajta sólyomféle ragadozó madár | Art falkenähnlicher Raubvogel' (Csánki: TörtFöldr. 3: 60) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 94) (↑); 2. 1621 'fogolymadár | Rebhuhn' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**ka** 1613 *herjóka* [? ✎] ' | Art falkenähnlicher Raubvogel' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív többől keletkezett szárazékszó, a keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ A szótó feltehetően onomatopoetikus eredetű, talán a madár hangjának utánzására. A szóvégi -ó vagy a folyamatos melléknévi igenév képzője, vagy kicsinyítő képző lehet. Ha a szó folyamatos melléknévi igenévi eredetű, akkor főnevesülés következett be. A 2. jelentés két latin szó szótárirói felcserélésén alapulhat; vö. lat. *pernix* 'egy fajta sólyomféle ragadozó madár' ill. lat. *perdix* 'fogolymadár'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *herreg*

herkentyű A: 1855 *herkentyűvel* (Nyr. 26: 256) **J:** 1. 1855 'egy fajta zsírban sült tészta | Art in Fett gebackener Kranzkuchen' (Nyr. 26: 256) (↑); 2. [főleg *tengeri*~] 1876 'olyasmi, ami nincs, csak beszélnek róla | wunderliches Ding (scherzhaft); Unding' (Nyr. 5: 224)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Alakját tekintve a *csengettyű* (→ *cseng*), *dugattyú* (→ *dug*) stb. analógiájára keletkezhetett. A köznyelvben ma a 2. jelentésben használatos. ⊕ A → *hergel* 'görget' igével való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; ÉKsz.; EWUng.

herkópáter **A:** 1784 k. *Herkó páter* (Pais-Eml. 589); 1793 *Herkó pater* (NSz.); 1825 k. *Herkópáter* (NSz.) **J:** 1. 1784 k. 'félelmetes, rettegett személy | schreckliche Person' (Pais-Eml. 589) (↑); 2. 1856/ '⟨állandósult szókapsolatokban tagadás erősítésére, ill. enyhébb szitokszóként⟩ | ⟨in festen Verbindungen zur Verstärkung des Verneinens bzw. zum Ausdruck milden Fluches⟩' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) *AHerkó* családnévből + *a* → *páter* szóból keletkezett jelzős alárendelő összetétel. A *Herkó* valószínűleg a *Hirkó* változata; vö. *Hirkó páter* [SZN.] (MNYTK. 28: 13). Ez a 17. sz.-ban élt Hirkó Jánosnak a családnévvel azonos, aki hírhedt protestánsüldözött volt. A 2. jelentés akkor alakult ki, amikor a történeti személy alakja már teljesen feledésbe merült. (⊕⇒) A magyarból: szlk. *herkopáter* 'magas állású személy'.

📖 O. Nagy: MiFán 153; TESz.; EWUng. • Vö. *páter*

hermec † **A:** 1405 k. *helnech* (SchlSzt. 1400.); 1527 *hermeczeeben* (ÉrdyK. 319); 1544 *hermetzynak* [t-z] (Oklsz.); 1669 *hermenczszij* (MonTME. 1: 382) **J:** 'nyeregheveder; hord- v. tartósíj a nyergen | Sattelgurt; Tragriemen am Sattel'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az *l ~ r* váltakozáshoz vö. → *tülök*, → *velő* stb. A *hermenc* változat szervetlen *n* járulékhangot tartalmazhat.

📖 TESz.; EWUng.

hermelin **A:** 1495 ? *hermellinis* [ES. NEM M.] (Neumann: Registrum 1348.); 1757 *Hermelin* (MNY. 69: 364) **J:** 1. 1757 'téli fehér bundájú menyétféle ragadozó | Hermelin (Tier) (Mustela erminea)' (MNY. 69: 364) (↑); 2. 1799/ 'hermelin bundájából készített (fehér) prém; ebből készült palást | Hermelinpelz; Hermelinmantel' (I.OK. 30: 260); 3. [csak jelzőként] 1811 'a hermelinéhez hasonló színű (és világos szemű) (ló) | Pferd von weißgelber Farbe (und mit hellen Augen)' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Hermelin* 'hermelin' [< ném. (ófn.) *harmon* 'menyét' + *-līn* kicsinyítő képző]. (≈) Megfelelői: ol. *ermellino* 'hermelin; hermelinprém'; cseh *hermelín* 'hermelinprém'; stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *hermelina* 'hermelin' (1787: NSz.), ez a lat. (h.) *hermellina* 'ua.' szóra megy vissza, amely ugyancsak az ófelnémetből (↑) származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *örmény*²

hernác † **A:** 1400 *harnaz* (Oklsz.); 1452 *hernasio* [lat. *-io* végződéssel] (Oklsz.); 1458 *Harnacz* (Oklsz.); 1504 *Hernacz* (Oklsz.) **J:** 'egy fajta kelme | Art Stoff'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (kor. úfn.) *arraas*, (kor. úfn. h.) *harras*, *haräsß*: 'könnyű gyapjuszövet' [az eredetéhez vö. → *hárász*]. (⊕) A németből való biztos származtatást nehezíti, hogy a magyarban nincsenek adataink *rr > rn* elhasonulásra. A szóvégi ném. *s > m*. *c* hangváltozáshoz vö. → *árboc*, → *párduc* stb.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *hárász*

hernyó **A:** 1300 k. *hurnou* (LeuvGl.); 1366 ? *Heryou* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 60); 1395 k. *hornýo* (BesztSzt. 1135.); 1405 k. *herno* (SchlSzt. 1721.); 1416 u./¹ *herño* (BécsiK. 208); 1560 k. *hyrnyo* (GyöngySzt. 3630.); 1600 *Hernjw* (BrassSzt. 19); 1669 *hérnyo* (MNY. 69: 420); 1774 *hernyö* (NSz.); 1833 *Har-nyú* (Kassai: Gyökerészö 2: 407); NYJ. *hěrjő* (Nyatl.); *hërna*

(ÚMTsz.) **J:** 1. 1300 k. 'a lepke lárvája | Raupe' # (LeuvGl.) (↑); 2. 1560 k. 'bor, savanyúság felületén képződő penész, hártya | Kahm' (GyöngySzt. 3139.) **Sz:** ~s 1440 k. ? *heriosvelgfe* [HN.] (Oklsz.); 1560 k. *hernyos* (GyöngySzt. 3139.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy finnugor eredetű tő szófajváltása. | (△) Egy -ó képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése. A tőhöz vö. →*hornyol*. A szó belseji *e*-t és *i*-t tartalmazó változatok elhasonulással jöttek létre; vö. →*gyertya*. A főnevesüléssel együtt járó jelentésváltozás a hernyó testének recés voltán alapul. A 2. jelentés metafora. (⊖) Idetartozik: *hernyótalp* 'lánc talp' (1937: PHLex. 467), amely a *hernyó* + →*talp* szavak összetétele. Ennek előzménye a *hernyólánc* 'ua.' (1928: TechnLex. 1: 538), amely német mintára keletkezett tükörszó, vö. ném. *Raupenkette* 'hernyólánc'.

📖 MNy. 16: 3; TESz., *hernyótalp* a. is; EWUng. • Vö. *hornyol*

heroikus → *hérosz*

heroizmus → *hérosz*

herold Δ **A:** 1790 *Heróld* (NSz.); 1792 *Herold* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1816 *Hérolld* (Gyarmathi: Voc. 102) **J:** 1. 1790 'udvari szertartások ellenőrzésével megbízott tisztviselő (főképpen a középkorban) | mit dem Hofzeremoniell betrauter Hofbeamter (haupts. im Mittelalter)' (NSz.) (↑); 2. 1792 'középkori lovagi tornák felügyelője, a pártviadal meghirdetője | Aufseher bei mittelalterlichen Turnierspielen; Verkündiger des Ritterkampfes' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 3. 1796 'ünnepi hírnök, követ | feierlicher Bote, Verkündiger' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Herold* 'kikiáltó, (fejedelmi) követ; ünnepi hírnök' [< fr. (ófr.) *héralt* 'ua.' < ófrank **heriwald* 'a hadsereghez tartozó (magasabb rangú) tisztségviselő']. (≈) Megfelelői: cseh *herold*; le. *herold*; stb.: 'herold'. (⊖) A (R.) *heroldus* 'ünnepi hírnök' (1796: NSz.) a lat. (h.) *heroldus* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *herceg, valpót*

hérosz Δ **A:** 1718 e. *heros* (RMKtár. 38: 50b); 1778 *Herósok* (NSz.); 1790 *Héros* (NSz.); 1812/ *Hérosznak* (NSz.) **J:** 'a görög és római mitológiában) félisten; hős | Heros; Held'

heroizmus **A:** 1794 *heroismusokat* (NSz.); 1804/ *heróismus* (NSz.); 1808/ *heroizmot* (NSz.); 1872 *heroizmus* (NSz.) **J:** 'hősiesség | Heroismus'

heroikus **A:** 1804 *heroicus* (I.OK. 30: 256); 1865 *heroikus* (Babos: KözhSzt. *heroide* a.) **J:** 'hősi; héroszi | heldenhaft; heroisch'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Heros*; ang. *hero*; fr. *héros*; stb.: 'hérosz'; – vö. még lat. *heros* 'félisten; feddhetetlen ember' [< gör. *ἥρως* 'hős, félisten'] | ném. *Heroismus*; ang. *heroism*; fr. *héroïsme*; stb.: 'heroizmus' | ném. *heroisch*; ang. *heroic*; fr. *héroïque*; stb.: 'heroikus'; – vö. még lat. *heroicus* 'hősies' [< gör. *ἥρωϊκός* 'ua.']. (△) A magyarba elsősorban a latinból (*hérosz*, *heroikus*) és a németből (*heroizmus*) került át. A *heroizm* változat létrejöttében a francia megfelelő hathatott. (⊖) Idetartozik: *heroika* 'bökezű' (1793: NSz.), amely a latin nőnemű alaknak felel meg.

📖 TESz.; EWUng.

herőce × **A:** 1781 e. *Herötze* (Gáldi: Szótir. 67); 1792 *herötze* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tsörege* a.); NYJ. *heréce*, *herőcce*, *herőcē* (ÚMTsz.) **J:** 'egy fajta ünnepi sütemény; forgácsfánk | Art Festgebäck'

■ Származékszó. | (⊕) A →*here* szóból keletkezett *-ce* kicsinyítő képzővel; vö. *gyerkőce* (→*gyermek*), *kenyérce* (→*kenyér*) stb. A jelentés azon alapulhat, hogy bizonyos esküvői sütemények formája – termékenységi szimbólumként – kakasherére hasonlított.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *here*

herpesz **A:** 1827 *Herpes* (TudGyűjt. 1827/7.: 77); 1854 *herpes* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1895 *herpesről* (PallasLex. *Herpes tonsurans* a.); 1957 *herpesz* (Bakos F.: IdSz.) **J:** 'egy fajta vírusos gennyes hólyagos kiütés (bőrfelületen) | Herpes'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Herpes*; ang. *herpes*; fr. *herpès*; stb.: 'herpesz'. Vö. még lat. *herpes* 'szétterjedő fekély; hólyagos kiütés; egy fajta csúszómászó', (tud.) 'hólyagos kiütéssel járó vírusbetegség' [< gör. *ἑρπης* 'mászó, terjedő']. Orvosi szakszóként a tudományos latinból terjedt el. (⇒) A magyarba főleg a tudományos latinból került át.

📖 ÉKsz.; EWUng.

herpites × **A:** 1533 *Herpitesló* [sz.] (Murm. 938.); 1578 *hörpites* [?] (NySz.); 1615 *hörpitéskedik* [sz.] (NySz.) **J:** 'nyálás; nyálkás | schleimig'

hiripes × **A:** 1560 k. *hyrypys* (GyöngySzt. 2380.); 1878 *hiripes* (Nyr. 7: 140) **J:** 'asztmás; köhögős | asthmatisch; hustelnd'

hiripel × **A:** 1577 *hiripeleó* [sz.] (KolGl.); NYJ. *hiripél* (MTsz.) **J:** 'hörög | röcheln'

hirpitél × **A:** 1794 *hirpitél* (NSz.); 1838–1845 *hirpitel* (MNyTK. 107: 22); NYJ. *herpitél*, *hörpitél* (MTsz.) **J:** 'asztmás ember} fuldokolva köhög; hörög | keuchen (Asthmatiker); röcheln'

■ Vitatott eredetű. | **1.** Onomatopoetikus eredetű töből származó szócsalád. | (⊕) A szótő összefügg a →*hergel*, →*herreg*, valamint a →*hörög* szócsaládjának tövével. A palatoveláris párhuzamosság alapján a →*hurut* szócsaládjának tövével is rokonságban van. A végződés melléknév-, ill. gyakorító igeképző. A szó belseji *p*-hez vö. →*hörpint*. **2.** A szócsalád feltehető alapja, a **hiripel** szláv jövevényszó. | (⊖) Vö. szln. *hripeti* 'rekedt'; szlk. *chripiet* 'ua.'; or. *xpynemь* 'ua.; hörög'; ukr. *xpynimu* 'ua.'; stb. [onomatopoetikus eredetű]. (⊕) A szócsalád többi tagja a *hiripel* alapján melléknév-, ill. gyakorító igeképzővel keletkezhetett. ▣ (⊕) Az is lehetséges azonban, hogy a *herpites* és *hirpitél* eredetileg a fenti 1. magyarázatban említett magyar onomatopoetikus eredetű szavak rokonságába tartozik, és csupán a nyelvérzék vonzotta őket a *hiripel* jövevényszó családjába.

📖 TESz. *hiripes* a.; StSl. 27: 322; EWUng. • Vö. *hergel*, *herreg*, *hörög*, *hörpint*, *hurut*

herreg × **A:** 1629 *herregtek* (SzT.); 1784 *hörrög* (Baróti Szabó: KisdedSz. 35); 1864 *herrég* (CzF.); NYJ. *hërrég* (MTsz.) **J:** **1.** 1629 'civakodik, veszekedik | streiten, zanken' (SzT.) (↑); **2.** 1668 'morog | murren' (NySz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A tő azonos a →*hergel* tövével, és szorosan összefügg a →*hörög* szócsaládjának tövével. A végződés gyakorító képző.

📖 Nyr. 75: 57; TESz.; EWUng. • Vö. *hergel*, *herjó*, *herpites*, *hörög*

herseg → *hersen*

hersen × **A:** 1717 e./ Pallos *hersenés* [sz.] (NySz.) **J:** 'suhintásszerű hangot ad | erschallen (bei schwingender Bewegung)'

herseg × **A:** 1795 *herseg* (I.OK. 30: 250); 1864 *herség* (CzF.); NYJ. *hërsëg* (MTsz.); *hersög* (ÚMTsz.) **J:** 'serceg, ropog | knistern, knirschen'

hersent × **A:** 1829 *Hersentem* (TudGyűjt. 1829/11.: 87); 1833 *Hersent* (Kassai: Gyökerésző 2: 409); NYJ. *hërsent* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1833 'suhintásszerű hangot adat vele | erschallen lassen (beim Schwingen)' (Kassai: Gyökerésző 2: 409) (↑); 2. 1838 'nemileg közöszül (férfi) | eine Frau beschlafen' (Tsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | ☐ A tö a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*harsad* szócsaládjának tövével. A végződéses különféle igeképzők. A *hersent* 2. jelentéséhez vö. →*kamatyol*, *kettyint* (→*ketyeg*) stb.

📖 Bárczi: SzófSz. *herseg* a.; TESz. *herseg* a.; EWUng. • Vö. *harsad*

hersent → *hersen*

hervad **A:** 1416 u.¹ *hizuadag* [sz.] (BécsiK. 20); 1456 k. *megheruad* (SermDom. 2: 217–218); 1527 *heerwadnak* (ÉrdyK. 650); 1805 *hërvad* (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ ? 'sápadttá, halvánnyá válik | bleich werden' (BécsiK. 20) (↑), 1416 u.³ 'ua.' (AporK. 57); 2. 1416 u.¹ ? 'elcsügged, szomorúvá válik | verzagt, trüb werden' (BécsiK. 20) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 287); 3. 1510 'lankadttá, bágyadttá, beteggé válik | müde, matt, krank werden' (MargL. 207); 4. 1527 'szárad, lankad (növény) | welken' # (ÉrdyK. 650) (↑); 5. 1527 'üdeségét elveszti; öregszik | verwelken (abstr.); älter werden' # (ÉrdyK. 515) **Sz:** ~**ag** 1416¹ 'sápadtság; szomorúság | Bleiche' (BécsiK. 20) (↑); 1578 'halvány, sápadt | blaß, bleich' (NySz.) | ~**at** 1416 u.³ *hiruadattaban* (AporK. 57) | ~**atos** 1456 k. *herwadatoffagh* [sz.] (SermDom. 2: 147) | ~**atosság** 1456 k. (SermDom. 2: 147) | ~**t** 1460 k. *hírwadoth* (JászGl. 16.) | ~**hatatlan** 1519 *megh hervatthatatlan* (JordK. 843) | ~**ékony** 1645 *hervadékony* (CorpGr. 312) | ~**oz** 1700 *hervadozást* [sz.] (NSz.)

hervaszt **A:** 1478 *Hervaztho* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1508 *meg hervasztak* [t-j] (DöbrK. 300); 1528 *meg hýrwaztya* [t-j] (SzékK. 201); 1805 *hërvaszt* (NSz.) **J:** 1. 1508 'bágyadtnak, szomorúnak tettet | matt, traurig erscheinen lassen' (DöbrK. 300) (↑); 2. 1528 'bágyadtságot, betegséget, öregedést okoz | matt, krank, ältlich machen' (SzékK. 201) (↑); 3. 1636 '(növénynek) száradást, lankadást okoz | welk machen' # (NySz.)

hervatag **A:** 1813 *hervatag* (NSz.) **J:** 1. 1813 'sápadt, halvány | bleich, blaß' (NSz.) (↑); 2. 1816 'könnyen hervadó | verwelklich' (NSz.); 3. 1827/ 'hervadóban levő | welkend' # (NSz.)

■ A szócsalád igéi bizonytalan, talán alapnyelvi eredetűek; a tö örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, magyar képzővel. | ☐ A tőhöz vö. md. (E.) *kurva*- 'lángol, lobogva ég'; finn *korpea*-, *korventa*- 'pörköl, megperzsel; égetve megsüt; éget (fájdalom)'; lp. (norv.) *guor* 'bá-' 'megperzselődik (tűz közelében)'; – szelk. *kuurra*- 'éget, perzsel (fát)' [fgr. ? uráli **korpe*- 'ég, megég, megperzselődik']. ☐ A magyar szó belseji *e* elhasonulással keletkezett az *o*-ból. A szó belseji **rp* > m. *rv* változáshoz vö. →*árva*. A végzések -*d* kezdő-gyakorító képző, ill. -*sz* műveltető képző. A 'megperzselődik vagy megég' > 'hőségtől elfonnyad' jelentésváltozáshoz vö. vog. (É.) *pēl*- 'meggyullad' : (K.) *pēlaml*- 'megsárgul'. Az egyeztetés nehézsége, hogy a feltételének tekintett jelentésváltozást a régi magyar adatok nem támogatják. A szótörténet

szerint ugyanis a halvány szín, sápadtság, ill. a betegség, lankadtság látszata lehetett az egész szócsalád elsődleges jelentése.

■ A **hervatag** képzőcserével keletkezett. | ☞ A (R.) *hervadag* származékszó alapján jött létre úgy, hogy a szóvéget a nyelvújítás idején divatos *-atag* képzővel cserélték fel. Ma leginkább a 3. jelentésében használatos.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ Ugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 59: 344; TESz.; UEW. 186, 859; EWUng.

hervaszt → *hervad*

hervatag → *hervad*

hess A: 1598 *Höss* (NySz.); 1611 *Hefs* (Szenczi Molnár: Dict.); 1799 *Hiss* (NSz.); 1805 *hëss* (NSz.); NYJ. *hëss* (ÚMTsz.) **J:** 'madár elriasztására szolgáló indulatszó' | 'als Scheuchruf für Geflügel' # **Sz:** **~eget** [ma főleg *el~*] 1794 *hessegetek* (NSz.) | **~ent** 1860 meg sem *hessentette* őket (SzépirodFigy. 1861. júl. 4.: 554); [főleg *el~*] 1879 *Hessentve* [sz.] (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☞ Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *hsch*, *husch*; szlk. *heš*; 'kergetőszó'. ☞ A palatoveláris párhuzamosság alapján idetartozik: *huss* 'ua. <indulatszó a gyors elmúlás kifejezésére>' (1725–1764: NSz.).

📖 TESz.; EWUng.

hét¹ A: 1067 k./ ? *Hethe* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 184); [1200 k.] *Hetumoger* (An. Prologus); 1383 *Heethaas* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *hèt* (BécsiK. 10) **J:** 'hatnál eggyel több | sieben' # **Sz:** **hetes** (†) 1015 ? *Hetyis* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1559 *hetes* <MN> (Oklsz.) | **heted** 1372 u./ *heted* 'hetedik | siebenter' (JókK. 158) | **hetedik** 1416 u./³ *Hetedik* (AporK. 166)

■ Örökség az ugor korból. | ☞ Vog. (T.) *sāt*, (Szo.) *sāt*; osztj. (V.) *lāwət*, (DN.) *tāpət*: 'hét <számn. és fn.>' [ugor **ǵāptš* (< **sāptš*) 'hét <számn.>']. Az ugor alapnyelvben feltehetőleg ősiráni jövevényszó; vö. óind *saptá* 'ua.'. Az ugor nyelvek népköltészetében – az ugor kori hetes számrendszer emlékeként – a *hét* rendszerint mint a sokaság, nagy mennyiség kerek számmal való megnevezése szerepel. A szó eleji *h* feltehetőleg a *hét* előtt álló →*hat*² analógiájára keletkezett.

📖 MNy. 9: 394; TESz.; MSFOu. 151: 313; Ligeti: TörK. 134; UEW. 844; EWUng. • Vö. *hét²*, *hétalvó*, *hetevény*, *hétszilvafás*, *hetven*, *szeptember*

hét² A: 1067 k./ ? *Hethe* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 184); 1405 k. *heth* (SchlSzej. 121.); 1416 u./² *hètebèn* (MünchK. 76vb); 1533 *Heet* (Murm. 122.) **J:** 'hét napból álló időtartam | Woche' # **Sz:** **hetes** (†) 1015 ? *Hetyis* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1405 k. *hetes* 'heti szolgálatot végző személy | Wochendiensthabender' (SchlSzej. 123.); 1565 'egy hétig tartó | einwöchig' (NySz.)

■ Jelentéselkülönülés. | ☞ A →*hét¹* számnévből. A jelentésváltozás talán már az ugor korban végbement: erre utalhat az obiugor nyelvek 'hét <számn.>' : 'hét <fn.>' (vö. →*hét¹*) elnevezéseinek

etimológiai azonossága. Az időnek hétnapos egységekre való felosztása igen régóta ismert, valószínűleg keleti eredetű: összefügg a holdhónappal, illetőleg annak a hold változása szerinti szakaszosságával. Az ilyen időegység megnevezéséhez vö. még gör. *ἑβδομάς* 'hetes szám; hét <fn>' < *ἑπτά* 'hét <számn>'; lat. *septimana* 'hét <fn>' < *septem* 'hét <számn>'; stb.

📖 Melich: SzJsz. 1/2: 281; TESz.; EWUng. • Vö. *fehér-, hét¹, hetet-havat, hétfő, hétköznap, nagy⁻², virág-*

hétalvó A: 1792 *hét-aluvóknak* (NSz.) **J:** 1. 1792 ? 'álomszuszék | Siebenschläfer' # (NSz.) (↑), 1872 'ua.' (TESz.); 2. 1794 'pele | Bilch' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☹ Vö. ném. *Siebenschläfer* 'álomszuszék; nagy pele', tkp. 'hét alvó'. A német összetétel egy legendán alapszik, amely szerint a 3. sz. közepén Decius római császár hét keresztény ifjút befalaztatott egy barlangba, ahol két évszázadon át aludtak egyfolytában. Ehhez vö. a következő szerkezeteket: *Het alu atafiac* 'hét alvó testvér' (1416 u./²: MünchK. 5r); *hét aluvó szentek* (1559: Székely I.: Krón. 122a); ezek a lat. (e.k.) *septem dormientes* 'a hét alvó <szent>' alapján keletkeztek; vö. még ang. *the seven sleepers*; fr. *les sept dormants*: 'ua.'. Minden bizonnyal az 1792-es jelentés (↑) is a szentekre utal. A 'nagy pele' jelentést az állat mély téli álma magyarázza. ☹ A magyarban: →*hét¹ + alvó* (< →*alszik*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alszik, hét¹*

hetéra A: 1808/ *hetaera* (NSz.); 1871 *hetérák* (NSz.) **J:** 'az ókori görögöknél) szabados életet élő nő; kéjő | Hetäre; Lustdirne'

■ Nemzetközi szó. | ☹ Ném. *Hetäre*; ang. *hetaera, hetaira*; fr. *hétaïre*, (R.) *hétère* stb.: 'hetéra'. Vö. még lat. *hetaera* 'ua.' [< gör. *ἑταῖρα* 'társnő, barátnő; szerető, ágyas']. A franciából terjedt el. ☹ A magyarba főleg a latinból került át, esetleg a németből is, szóvégi hanghelyettesítéssel.

📖 TESz.; EWUng.

hetet-havat A: 1790 *hetet, havat* (NSz.); 1794 *hetet-(hevet)-havat* (NSz.); 1831 *Hebet hovat* (Kreszn.); 1851 *hetedhavat* (NSz.) **J:** 'esztelenség, balgaság; elesleges fecsegés | Unsinn, töriches Zeug; überflüssiges Gerede'

■ Összetett szó, ikerszó, de a változatok egymáshoz való viszonya vitatott. | ☹ Mindkét összetételi tag tartalmazza a tárgyragot. Ha a *hetet-havat* változat volt az eredeti, akkor a szó a →*hét² + →hó²* kapcsolata. Ez talán valamilyen bizonytalan időmeghatározásra utal; vö. *sem hete, sem hava* 'hamarosan, kis idő múlva' (1708: Pápai Páriz: Dict.). – Ha a *hevet-havat* változat volt az eredeti, az ikerszó a *hév-* (→*hő*) alakból és a →*hó¹* főnévből áll. Ezzel olyan embert jelölhettek, aki egymással ellentétes, össze nem függő dolgokat (hideget-meleget) hord össze. Erre utalhat a *hevet-hideget fűjt azon szájjal* 'válogatás nélkül mindenfélét beszél' (1627: NySz.) kifejezés is. ☹ Mindkét magyarázat esetében számolhatunk azzal, hogy az utótag analógiás keletkezésű.

📖 MNy. 5: 222; TESz.; EWUng. • Vö. *hét², hó¹, hó², hő*

hetevény × A: 1754 *Hetevényt* (NSz.); NYJ. *heteven* (ÚMTsz.) **J:** 'a fiastyúk | Siebengestirn, Plejaden'

■ Származékszó. | (⊕) A →*hét*¹ számnévből -*vény* névszóképzővel; vö. →*eresztvény*, *kérvény* (→*kér*¹) stb. Az elnevezés alapja, hogy a Fiastyúk hét csillagból áll. (⊖) Egyéb, régi megnevezések: *hét csillagú égi jel* (1708: Pápai Páriz: Dict. *Plējādes* a.); *hetes* (1838: Tsz. *Fias* a.). Hasonló szemlélethez vö. ném. *Siebengestirn* 'Fiastyúk'. A Kis és Nagy Medve csillagképet, ill. a Göncölszekeret finnugor és török nyelvekben is a 'hét' jelentésű számnévvvel jelölik; vö. md. (M.) *śiśem t'äšt't'*; csuv. *jätigän*; stb.: 'Göncölszekér'. A -*vény* deverbális névszóképző denominális funkcióban analógiásan kapcsolódhatott a tőhöz. (⊖) Ugyanebből az alapszóból -*mény* névszóképzővel: (N.) *hetemény* 'Fiastyúk'. (⊕) Az →*önt*-tel való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 41: 441; MNy. 29: 37; TESz.; MNyTK. 124: 59; EWUng. • Vö. *hét*¹

hétfő A: 1221/ *Hettefewhelly*, *Hettfehely* [HN.] (HOkm. 6: 13); 1405 k. *het fe* (SchlSzj. 146.); 1526 *hetfeon* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 258); NYJ. *hetve* (Nyatl.) **J:** 1. 1221/ ? 'a naptári hét első hétköznapja | Montag' # (HOkm. 6: 13) (↑), 1405 k. 'ua.' (HOkm. 6: 13); 2. 1405 k. 'vasárnap | Sonntag' (SchlSzj. 152.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*hét*² + *fő* (< →*fej*²) jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. A szó eredeti jelentése 'a hét kezdete' lehetett. Az elnevezés az időszámításnak arra a vonására utal, hogy a hét kezdő napjául a vasárnapot követő első napot tették meg. Ez szláv (közelebbről déli szláv) szemléletet tükröz; vö. hv. (dalm.) *prvi den* 'hétfő' (ennek mintája a lat. *primus dies* 'első nap' lehetett); vö. még →*kedd*. A hét napjainak megnevezésében tapasztalható szláv hatáshoz vö. még →*csütörtök*, →*péntek* stb. Mivel a keresztény művelődés területén a vasárnapkal való hétkezdés is érvényben volt, a *hétfő*-t átvitték a vasárnap jelölésére is. Hasonló szemlélethez vö. vog. (É.) *sāt-punġ-ġātāl*; osztj. (Trj.) *lapət-ok-kātəl* 'vasárnap', tkp. 'hétfőnap'.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 274; Nyr. 79: 443; Ethn. 69: 195; TESz.; NytudÉrt. 92: 89; EWUng. • Vö. *fehér-*, *fej*², *hét*²

hétköznap A: 1519 *het keznepba* (LányiK. 254); 1585 *hét köz nap* (Cal. 409); 1774 *Hét-köznapokra-is* (NSz.) **J:** 'nem ünnepnap | Wochentag' #

■ Összetett szó, keletkezés módja azonban vitatott. | 1. (⊕) A →*hét*² és a (R.) *köznap* 'munkanap' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Kőznep* a.) jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. Az utótagként álló *köznap* ugyancsak összetétel a →*köz* + →*nap*¹ szavakból. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Wochentag*; ang. *week-day*; stb.: 'munkanap'. 2. (⊕) A (R.) *hétköz* 'két vasárnap közötti idő' (1565: NySz.) + →*nap*¹ jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hét*², *köz*, *nap*¹

hétszilvafás A: 1833 *hét-szilvafás* (MNy. 59: 466) **J:** 'kis birtokú {nemes} | (Krautjunker, Adeliger) mit kleinem Landgut'

■ Összetett szó. | (⊕) A →*hét*¹ + *szilvafás* jelzős alárendelő összetétele. A *szilvafa* (1585: Cal. 869) a →*szilva* + →*fa* összetétele. A szilvafa mint viszonylag közönséges gyümölcsfa a paraszti sorban élő kisnemesség szegénységét jelképezi, miként a →*hét*¹ is valószínűleg csekélyebb mennyiségre utal. (⊖) Hasonló szemlélethez vö. *háromszilvafás* 'kisebb birtokkal rendelkező' (1841: MNy. 59: 466); *hatszilvafás* 'ua.' (1850: MNy. 59: 466). (⊕⇒) A magyar összetétel mintájára keletkezett tükörfordítás a szlk. *sedmoslivkar* 'kis birtokú nemes'.

📖 MNy. 59: 466; TESz.; EWUng. • Vö. *fa*, *hét*¹, *szilva*

hetven A: 1405 k. *hetuen* (SchlSzj. 168.); 1416 u./¹ *hètuèn* (BécsiK. 11); 1533 *Hetteuen* (Murm. 2651.); NYJ. *hetfen* (OrmSz.) **J:** 'hétszer tíz | siebzig' # **Sz:** ~**ed** 1416 u./¹ *hètuèned* (BécsiK. 295) | ~**edik** 1604 *Hetvenedic* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*hét*¹ számnév *het* töváltozatából + az önálló szóként nem adatolt *ven*-ből alakult szintaktikailag bizonytalan alárendelés. Az utótag eredetéhez vö. →*hatvan*. Ugyanezzel az utótaggal keletkezett szavak: →*kilencven*, →*negyven*, →*ötven* stb. Az összetett szó keletkezésének ideje bizonytalan, feltehetőleg összefügg a tízes számrendszernek a magyarban való elterjedésével.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hatvan*, *hét*¹, *hetvenkedik*, *kilencven*, *negyven*, *ötven*

hetvenkedik A: 1577 ? *hetwenkötöte* [✍] (ItK. 9: 390); 1808 *Hetvenkedik* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1577 ? 'acsarkodik vkire; megvető beszéddel illet vkit | anfeinden; beschimpfen' (ItK. 9: 390) (↑), 1838 'ua.' (Tsz.); 2. 1808 ? 'hősködik | prahlen' (NSz.) (↑), 1818 'henceg, kérkedik | sich brüsten; prahle' (NSz.); 3. 1824/ 'hányja-veti magát; ugrál | sich herumwerfen; herumspringen' (NSz.)

■ Származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó talán a →*hetven* lehet, de a számnévnek az összetétel keletkezésében játszott jelentéstani szerepe nem világos. – Ugyanakkor nem zárható ki teljesen az, hogy a *hetven*-alak csupán népetimológias fejlődés eredménye a →*hetven* alapján. A végződés (-*kedik*) gyakorító-visszaható képző. A szó leginkább a 2. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hetven*

hetyeg A: 1890–1906 *hötyög* (ÚMTsz.); 20. sz. eleje *hetyeg*, *hetyegés* [sz.] (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1890–1906 'bögg, zokog | flennen' (ÚMTsz.) (↑); 2. 1903 'dadog, hebeg; gagyog | stottern; lallen (Kind)' (ÚMTsz.); 3. 20. sz. eleje 'enyeleg; négy szemközt fecseg | schäkern; unter vier Augen vertraulich schwätzen' (Zolnay–Gedényi) (↑); 4. 1958 'fecseg, pletykál | schwätzen, klatschen' (ÚMTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg különböző magas, szaggatott hangok utánzására szolgált. A szótó az →*etyepetye* előtagjának tövével (a hangtanhoz vö. →*hebeg*), valamint feltehetőleg a →*henceg* tövével függ össze. A végződés gyakorító képző. A leginkább használatos 3. jelentésében a bizalmas beszélgetések enyelgő, ill. kedveskedő hangulatát tükrözi.

📖 ÉKsz.; EWUng. • Vö. *etyepetye*, *henceg*

hetyke A: 1645 *hegyke* (NySz.); 17. sz. első fele *Hetykére* (Thaly: VÉ. 1: 369); 1688 *hötyke* (Thaly: VÉ. 2: 70); 1805/ *hëgyke* (NSz.) **J:** 1. 1645 'rátarti; kevély | stolz; hochmütig' # (NySz.) (↑); 2. 1876 'kackiás (bajusz) | keck (Schnurrbart)' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*hegy*-ből -*ke* kicsinyítő képzővel; vö. →*büszke*, *szürke* (→*szür*) stb. Keletkezésének az lehetett az alapja, hogy a büszke, rátarti ember magát kihúzza, felemelt fejjel jár, így szinte kimagasodik a többi ember közül. Hasonló szemlélethez vö. *hegyes* 'kevély' (→*hegy*); vö. még *fenn hordja az orrát* 'büszke', *magasan hordja az orrát* 'ua.'. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hegy*

heveder **A:** 1395 k. *heueder* (BesztSzj. 974.); 1575 *gyeuedert* (Heltai: Krón. 179b); 1805 *hevedër* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'szalag, szíj, amellyel a nyeret felcsatolják a lóra | Bauchgurt für Reitpferde' (BesztSzj. 974.) (↑); 2. 1516 'összekötő, merevítő pánt | Lasche, Schiene' (OkISz.); 3. 1571 'disznó, szarvas stb. testének középső része | Mittelleib des Schweines, Hirsches usw.' (MNY. 75: 379); 4. 1879 'széles, erős szalag | Traggurt, Gurtband' # (NSz.); 5. 19. sz. vége 'sérvkötő | Bruchband' (ÚMTsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Legkorábbi jelentése 'összekötő, összekapcsoló pánt' lehetett. A 4. jelentés önállósulás a *hevederöv* (1725: NSz.) összetételből.

📖 TESz.; EWUng.

heveny → *hevenyében*

hevenyében **A:** 1565 leg *heuenébe* (NySz.); 1574 *heueniben* (NySz.); 1585 *heuenyebe* (Cal. 416); 1604 *Hevenyébe* (Szenczi Molnár: Dict.); 1788 *hevenyébenn* (NSz.); 1790 *hevennyiben* (NSz.); 1833 *Hevenytébenn* (Kassai: Gyökerésző 2: 413); 1836 *hevennében* (NSz.); NYJ. *hevendibe* (MTsz.) **J:** 1. 1565 'vminek a hevében | in der größten Hitze' (NySz.) (↑); 2. 1574 'hamarjában; azonnal | in der Eile; gleich, plötzlich' # (NySz.) (↑); 3. 1780 'elhamarkodva | übereilt' (NSz.)

hevenyén **Δ A:** 1605 *Hevenyén* [?] (ErdTörtAd. 2: 328) **J:** 1. [határozói értékben is] 1605 'hirtelen | plötzlich' (ErdTörtAd. 2: 328) (↑); 2. 1635 'hevesen | heftig' (NySz.)

heveny **A:** 1750 *heveny* (Wagner: Phras. *Aefus* a.); 1833 *Hevenye* [□] (Kassai: Gyökerésző 2: 413) **J:** <FN> 1. 1750 'forróság | Hitze' (Wagner: Phras. *Aefus* a.) (↑); 2. 1838 'gyorsaság | Schnelligkeit' (Tzs.) | <MN> 1. 1763 ? 'forró | hitzig' (NSz.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 35); 2. 1775 'heves | heftig' (Szily: NyÚSz.); 3. 1828 'hirtelen fellépő, gyorsan lefolyó | rasch verlaufend, akut' # (NSz.)

hevenyész <FN> **Δ A:** 1833 *hevenyész, hevenyész-költész* (Honművész 1833. ápr. 21.: 46); 1836 *hevenyész-is* (NSz.) **J:** 'rögtönző | Improvisator'

hevenyész <IGE> **A:** 1836 *Hevenyész* (Fogarasi: MNZsebsz.) **J:** 'rögtönöz | improvisieren' **Sz:** ~ett 1836 *hevenyészett* (Regelő 1836. máj. 19.: 318); 1840 *hevenyészet* (NSz.)

■ A szócsalád határozószói tagjai, a **hevenyében, hevenyén** megszilárdult ragos alakulatok. | (△) A *heven* 'forrón' (1585: Cal. 416), 'hirtelen' (1598: NySz.) határozószóból, amely a *hev-* (→*hő*) tövátváltozóból keletkezett *-n* módhatározóraggal. A *hevenyében* és a *hevenyén* tartalmazza az *-e* E/3. személyű birtokos személyjelet, továbbá a *-ben* inesszívuszragot (vagy az ebben a funkcióban álló *-be* illatívuszragot), ill. az *-n* módhatározóragot. A szó belseji *n* > *ny* változáshoz vö. →*annyi*, →*enyém* stb. A 'hőség' > 'gyorsaság' jelentésváltozáshoz vö. (azon) *melegében* 'azonnal, rögtön' (→*meleg*); ném. *brühwarm* 'azon melegében'; fr. *une nouvelle toute chaude* 'friss <tkp. egészen meleg> hír' stb.

■ A **heveny** elvonás. | (⌘) A nyelvújítás korában keletkezett a *hevenyében* határozószóból; vö. *átalány* (→*által*), *magány* (→*magán*) stb.

■ A **hevenyész** ige és főnév származékszavak. | (⌘) A nyelvújítás idején keletkeztek a *heveny*-ből *-ész* képzővel a *halász* : *halász(ik)* (→*hal²*), *vadász* : *vadász(ik)* (→*vad*) stb. mintájára.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *hevenyében* a 3., a *heveny* a melléknévi 3. jelentésben ismert.

📖 Bárczi: SzófSz. *hév* a., *heveny* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *hő*

hevenyén → *hevenyében*

hevenyész → *hevenyében*

hever **A:** 1372 u./ *heuer* uala (JókK. 158) **J:** 1. 1372 u./ '(tétlenül) fekszik | (untätig) liegen' # (JókK. 158) (↑); 2. 1439 ? 'tétlenkedik | müßig sein' (Oklsz.), 1529 'ua.' (KL. 82.); 3. 1754 'felhasználatlanul fekszik | herumliegen' # (MNY. 6: 373) **Sz:** ~ő 1439 *Hewerew* [SZN.] (Oklsz.); 1585 <MN-I IGENÉV> (Cal. 242); 1818 *heverő* 'pamlag, dívány | Couch' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Änăclînterium* a.) | ~edik 1513 *heuerottel* (NagyszK. 164) | ~észik 1578 bele *heuereszic* (Bornemisza: ÖrdKís. 150)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég *-r* gyakorító képző lehet. A *heverő* származék 'pamlag, dívány' jelentése a *heverő ágy* (1708: Pápai Páriz: Dict.) szóösszetételből függetlenedhetett.

📖 TESz.; EWUng.

hevér † **A:** 1526 *Hewer* [SZN.] (StSl. 14: 175); 1529 *hewerek* (MNY. 10: 370); 1606 *hevérek* (Oklsz.); 1606 *hévérek* (StSl. 14: 175); 1636 *hevirek* (StSl. 14: 175) **J:** 'vájár; bányász | Häuer; Bergmann'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *hower, heuwer* 'favágó; kőfejtő, bányász', (szász Sz.) *häuer, häuwer* 'bányász', (R. h.) *hewer* 'ua.', (baj.-osztr.) *häuer* 'vájár' – ném. *Hauer, Häuer* 'bányász' [< ném. *hauen* 'üt; (le)dönt, kivág; kitermel <ércet>; stb.']. (≈) Megfelelői: cseh *havír*; szlk. *haviar*; stb.: 'bányász; vájár'. (⇒) A szó az északmagyar bányavárosok keveredett nyelvjárású német nyelvéből került a magyarba. (⊂) Idetartozik: *hájér* 'vájár' (1939: Tarján: Vasércb. 58); ez ugyanezen német szó más nyelvjárási formájának későbbi átvétele; vö. ném. (szász Sz.) *hājər* 'ua.'.

📖 StSl. 14: 175; TESz.; EWUng. • Vö. kódex

hévér × **A:** 1534 *hewer* (Oklsz.); 1548 *hebert* (Oklsz.); 1605 *hévér* [?♣] (Radvánszky: Csal. 2: 117); 1821 *Hőbér* (NSz.); NYJ. *hébër, hevér, hibír* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1534 '(csavaros, fogaskerekes stb.) kézi emelőgép | Hebegetät, Winde' (Oklsz.) (↑); 2. 1548 'borszívó, lopó | Heber' (Oklsz.) (↑)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (T.) *heiwer* 'fogantyú', (szász Sz.) *hēbr* 'lopó', (E.) *heber, hēvər* 'ua.; emelőbak', – ném. *Heber* 'lopó', R. 'ua.; emelőkar' stb. [< ném. *heben* 'emel']. Megfelelői: cseh *hever* 'emelőkar'; szlk. *hever* 'lopó' stb. – A magyar szó alakváltozatai és jelentései többszörös átvételre utalnak. Az 1. jelentés az észak-magyarországi és erdélyi bányavidékek német nyelvváltozataiból, a 2. jelentés bajor-osztrák szőlősgazdák nyelvjárásából származhat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. hapták

hévíz **A:** 1214/ *Heuiuz* [? ♂: *Heuiiz*] [HN.] (VárReg. 321.); 1327 *heu vyz* (Oklsz.); 1555 *hévízbe* [♣] (SoprSz. 33: 168); 1570 *hévízben* [?♣] (LevT. 2: 35) **J:** 1. 1214/ 'meleg vízű forrás | Thermalquelle' (VárReg. 321.) (↑); 2. 1544 'meleg vízű fürdő | Thermalbad' (Oklsz.)

■ Összetett szó. | ☐ A *hé-* ~ *hév-* (→*hő*) töváltozatból + a →*víz* főnévből keletkezett jelzős alárendelő összetétel. A szó ma leginkább helynevekben él. ☐ 1. jelentésében földtani, ill. földrajzi szakszó. ☐ Egyéb megnevezés: *hőforrás* 'meleg vizet adó forrás; hőenergiát szolgáltató energiaforrás' (1869: NSz.).

☐ TESz.; Nyr. 95: 498; EWUng. • Vö. *hő, víz*

hévizál × **A:** 1772 *hévizálnak* (NySz.); 1829 *Hevizálni* [sz.] (MNY. 60: 120) **J:** 'tétlenül bámészkodik, lopja a napot | müßig um sich herumschauen, faulenzen'

■ Származékszó. | ☐ A *hév-* 'tétlen' (→*hiü*) töváltozatból *-izál* igeképzővel; vö. →*kurizál, urizál* (→*úr*) stb. A jelentéshez vö. →*hivalkodik*. ☐ Nyugat-dunántúli tájszó.

☐ MNY. 29: 290; TESz.; EWUng. • Vö. *hiü*

hézag **A:** 1456 k. meg *hezagejta* [sz.] (SermDom. 2: 277); 1470 *hezakwl* [sz.] (SermDom. 2: 260); 1508 *hewzagol* [sz.] (DöbrK. 297); 1519 *hezag* (CornK. 107); 1541 *hiuzag* (NySz.); 1560 k. *hyszagh* (GyöngySzt. 4166.); 1645 *Hivzak* (NySz.); 1787 *hizakjai'* (NSz.) **J:** <MN> 1456 k. 'üres; üreges | leer; hohl' (SermDom. 2: 277) (↑) | <FN> **1.** 1533 'has(üreg); hasüregben lévő szervek | Bauch(höhle); Eingeweide' (Murm. 995.); **2.** 1560 k. ? 'üres rész, nyílás, rés | Lücke, Zwischenraum, Fuge' # (GyöngySzt. 4166.), 1577 'ua.' (OrvK. 137) **Sz:** ~**ít** 1456 k. 'üressé tesz | leer machen' (SermDom. 2: 277) (↑) | ~**ul** 1456 k. *hezagul* 'üressé, fölöslegessé, érvénytelenné válik | leer, überflüssig, ungültig werden' (SermDom. 2: 260) | ~**os** 1585 *hézagos* (Cal. 176)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ☐ Feltehetőleg a *hé-* (→*hiü*) töváltozatból keletkezett. A végződés *-g* (~ *-k*) névszóképző; vö. *balog* (→*bal*), *kéreg* (→*kér*²) stb. A szó belseji *z* mibenléte és funkciója tisztázatlan, valamilyen képzőelem lehet.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *hiü*

hiába **A:** 1416 u.² *heyaba, hyaba* (MünchK. 42va, 25va); 1470 *heaba* (SermDom. 2: 354); 1519 *heyjaba* (JordK. 179); 1527 *heeyaban* (ÉrdyK. 517); 1527 *hiyaba* (Heyden: Puerilium 72); 1578 *hiaba* (Bornemisza: ÖrdKís. 184); 1585 *Hiában* (Cal. 518); 1598 *helában* (Baranyai Decsi: Adag. 136); 1824 *jában* (NSz.); 1851 *Hjába* (NSz.); 1892 *Ajába, ejába* (Nyr. 21: 239); NYJ. *jába* (MTsz.) **J:** **1.** 1416 u.² 'eredménytelenül, haszontalanul | vergebens' # (MünchK. 42va, 25va) (↑); **2.** 1527 'ok nélkül | grundlos {als Adv.}' # (Heyden: Puerilium 72); **3.** 1598 'ingyen | unentgeltlich {als Adv.}' (NySz.); **4.** 1793 'beletörődést kifejező szóként | nichts zu machen {zum Ausdruck der Resignation}' # (NSz.); **5.** [állítmányként] 1795 'hiábavaló | nutzlos' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A *hi-* ~ *hé-* (→*hiü*) töváltozatból *-ba* illatívusz-, ill. *-ban* inesszívuszraggal. A szó belseji *a* (*ja*) E/3. személyű birtokos személyjel vagy esetleg latívuszrag lehet. ☐ Ugyanebből az alapszóból inesszívusz-, ill. illatívuszraggal más határozószók is keletkeztek 'haszontalanul, eredménytelenül' jelentésben; vö. *heban* (1553/: Tinódi: Cronica Z3b); (N.) *héba* (MTsz.); stb. Hasonló szemlélethez vö. lat. *cassus* : *incassus*; fr. *vain* : *en vain* stb.: 'üres' : 'hiába'. ☐ A magyarból: szbhv. (R.) *héba* 'haszontalanul, hiába'.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *hiü*

hiány → *hiányos*

hiányos **A:** 1636 *heanos*, *héános* (NySz.); 1659 *hijános* (NySz.); 1669 *hijánosság* [sz.] (NySz.); 1695 *héányos* (NySz.); 1776–1821 *Hiányos* (NSz.) **J:** 1. 1636 'ua.' (NySz.); 2. 1636 'ua.' (NySz.); 3. 1713 'fölsleges, haszontalan; hiábavaló | unnütz; vergeblich' (NySz.)

hiány **A:** 1758 *heányat* (NySz.); 1793 *héjjányad* (NSz.); 1815 *hijányain* (NSz.); 1822 *hiány* (Wagner: Phras. *Solitudo* a.); 1829 *hijánt* (NSz.) **J:** 1. 1758 'vminek, vkinek nem léte, távolléte, elmaradása | Mangel' # (NySz.) (↑); 2. 1832 '(elszámoláskor) pénz, anyag, áru hiányzó mennyisége | Defizit, Fehlbetrag' # (NSz.); 3. 1834 ? 'hiba | Fehler' (Kunoss: Szóf. *Gáncs* a.), 1899 'ua.' (Nyr. 28: 431) **Sz:** ~**zik** 1801 [sz.] (NSz.) | ~**ol** 1833 [sz.] 'hiányzik | fehlen' (Szily: NyÚSz.); 1837 'hiányzónak tart | vermissen' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **hiányos** származékszó. | ⊕ A →*hiján*-ból keletkezett -s melléknévképzővel. A szó belseji *n > ny* hangváltozáshoz vö. →*enyém*, →*hevenyében* stb.

■ A **hiány** elvonással keletkezett. | ⊕ A *hiányos*-ból jött létre, és a nyelvújítás idején terjedt el. Olyan hasonló szópárokhoz, amelyeket határozóragos alakból képzett melléknév és belőle elvont főnév alkot, vö. *átalány* (→*által*), *magány* (→*magán*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hiján*

hiba **A:** 1560 k. *hyba* (GyöngySzt. 4021.); NYJ. *hiba* (NyF. 9: 23) **J:** <MN> 1560 k. 'hiábavaló; üres | fruchtlos, vergeblich; leer' (GyöngySzt. 4021.) (↑) | <FN> 1. 1575 'melléfogás, tévedés | Fehlgriff, Fehler' # (NySz.); 2. 1604 'fogyatkozás, hiányosság | Mangel, Defekt' # (Szenczi Molnár: Dict. *Defectus* a.); 3. 1864 'baj, kedvezőtlen helyzet | Beschwerlichkeit, Plackerei' (CzF.) **Sz:** ~**zik** 1630 *meghibázna* 'hibát követ el | einen Fehler machen' (NySz.); 1700 'hiányzik | fehlen' (NySz.) | ~**s** 1653 *hibásan* 'téves, helytelen | irrtümlich, unrichtig' (SzT. *hibásan* a.); 1655 'rossz, silány | schlecht' (NySz.); 1772 'vétkes | schuldig, schuldhaft' (SzT.); 1774 '(testi, szellemi) fogyatékos | (körperlich, geistig) behindert' (SzT.) | ~**ztat** 1770 *hibáztat* (MNY. 43: 306)

■ Szláv jövevényszó. | ⊖ Szln. *hiba* 'fogyatékoság, hiba'; szlk. *chyba* 'balfogás, tévedés, hiba; hiányosság; mulasztás'; ukr. *xuōa* 'hiba, hiányosság', (N.) 'fogyatékoság'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *kṣōbhas* 'ingadozás, megrázkódtatás'; újperzsa *āšōb* 'zavarodottság, felfordulás'; stb.]. ⊕ A csupán egy adatból ismert melléknévi jelentés a *hibás* származék alapján jöhetett létre.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 215; TESz.; EWUng. • Vö. *sarvashiba*

hibbad → *hibban*

hibban **A:** 1621 *Hibbanni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1874 *hibbanyik* [□] (Nyr. 3: 141) **J:** 1. 1621 'felborul, feldől; megcsúszik, felbukik | kippen (intrans.); ausrutschen, stürzen' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. [meg~] 1865/ 'megbolondul | den Verstand verlieren' # (NSz.); 3. 1895 'téved | irren' (NSz.)

hibbad × **A:** 1795 k. *hibbadni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1795 k. 'megcsúszik; zuhan | ausrutschen; stürzen' (NSz.) (↑); 2. 1863 'lappad; lohad | sich verziehen, abflauen; abnehmen' (Kriza [szerk.] Vadr. 502)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Feltehetőleg a billegés, csúszás hangjának utánzására keletkezett. A végződés mozzanatos, ill. kezdő-visszaható képző. ⊕ A *hibban* leginkább a 2. jelentésében használatos.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

hibrid A: 1865 *hibrid* (Babos: KözhSzt.) **J:** <FN> 1865 'különböző fajtához tartozó egyedek keresztezéséből keletkezett állat v. növény | Hybride' (Babos: KözhSzt.) (↑) | <MN> 1865 'keresztezett, keresztezésből származó | hybrid' (Babos: KözhSzt.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hybride, hybrid*; ang. *hybrid*; fr. *hybride*; stb.: 'hibrid egyed, hibrid'. Vö. még lat. *hybrida, ibrida* 'hibrid egyed' [tisztázatlan eredetű]. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) Idetartozik: (R.) *hibrida* 'hibrid egyed' (1854: Heckenast: IdSzT. 104), amely a latinból (↑) származik.

TESz.; EWUng.

híd A: (†1002) 1009/ *Hurhýda* [HN.] (Györffy: DHA. I: 52); 1093/ *hydas* [SZ.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1183/ *Narhyd* (Oklsz.); 1272/ *Orrothlonheda* [HN.] (Oklsz.) **J:** 1. (†1002) 1009/ 'vmely útnak folyó stb. feletti áthaladását biztosító építmény | Brücke (als Bauwerk)' # (Györffy: DHA. I: 52) (↑); 2. 1584 'deszkapadlózat (ólban, istállóban) | Spaltenboden, Lattendrän (im Stall)' (Oklsz. *hidas* a.); 3. 1845/ 'az asztal lábait összekötő vízszintes lécz | Verbindungsteil (am Tisch)' (NSz.); 4. 1913 'rögzített fogpótló készítmény | Brücke (als Zahnersatz)' # (RévaiLex. *Fogtechnika* a.); 5. 1932 'egy fajta testhelyzet a tornában és a birkózásban | Brücke (als Sportfachw)' (Sauvageot: FrMSz. *pont* a.) **Sz:** **hidas** 1093/ [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764) (↑); 1208 *Hydusd* [SZ.] [HN.] (NytudÉrt. 33: 92); 1556 'komp, dereglye | Fährkahn' (OklszPótl.); 1584 <FN> 'disznóól | Schweinekoben' (Oklsz.) | **(által)hidal, (át)hidal** 1590 *altal hidalliak* 'hidat ver (folyó, völgy fölött) | überbrücken' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 179); [*áthidal*] 1879 'hidat ver (átv) | überbrücken (abstr.)' (NSz.) | **~lás** 1599 *hidlaft* 'palló, padlózat | Steg Fußboden' (MNY. 62: 107); 1885 'komp | Fähre' (NSz.) | **hidász** 1827 *Hidász* (Szily: NyÚSz.)

■ Alán jövevénytyszó. | (≡) Osz. (K.) *χīd*, (Ny.) *χēd*: 'híd' [indoeurópai eredetű; vö. óind *sētu-* 'kötöző; szalag; híd; (véd)gát'; izl. (óizl.) *seiðr* 'szalag, köté'; stb.]. (⊖) A magyarba **χīd* alakban kerülhetett át. A szó veláris hangrendűsége (vö. *hida* [E/3. birtokos személyjelle], *hidas* [SZ.] stb.) valószínűleg azzal magyarázható, hogy az átvétel korában szókezdő *χ* a magyarban csak veláris hangrendű szóban volt. A 2. és 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 4. és 5. jelentés német mintára keletkezett; vö. ném. *Brücke* 'híd (építmény); fogpótló készülék; testhelyzet a tornában és birkózásban.'

Munkácsi: ÁKE. 346; Sköld: OssLw. 23; Bárczi: Szók. 54; TESz.; Ligeti: TörK. 164; EWUng. • Vö. *fa-*, *gyalog-*, *számár-*, *vágóhíd*

hideg A: 1082/ *hidegkuth* [HN.]; *hydegkuth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200894); 1138/ *Hedegcut, Hedekcut* [HN.] (MNY. 32: 131, 134); 1274 *Hydegysd* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 610); 1372 u./ *hideg* (JókK. 28); 1416 u./¹ *hidèg* (BécsiK. 268); 1844 *hü-d-eg* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1138/ 'alacsony hőmérsékletű | kalt' # (MNY. 32: 131) (↑); 2. 1470 'rideg; közömbös | schroff, unfreundlich; gleichgültig' # (SermDom. 2: 658); 3. 1767 'élettelen | leblos' (NSz.) | <FN> 1. 1372 u./ 'alacsony hőmérséklet | Kälte' # (JókK. 28) (↑); 2. 1405 k. 'hideglelés, láz | Schüttelfrost, Fieber' (SchlSjz. 1981.); 3. 1533 'fagy | Frost' (Murm. 245.); 4. 1544 'hideg étel | kaltes Gericht' # (Oklsz.); 5. 1774 'borzadás; hidegérzet | Schauder, Kälteempfinden' (NSz.) **Sz:** **~ség** 1372/ *hydegfegnek* (JókK. 31) | **~ül** 1416/² *meghidègol* 'kihül | sich erkälten' (MünchK. 29vb); [*el~*] 1508 'elfordul vmitől | sich von etw abkehren' (NádK. 81); 1826 'összekülönbözik, elválk (személy) | auseinanderkommen (Personen)' (NSz.) | **~edik, ~szik** 1517 *meg hydegettem* (DomK. 234)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó egy relatív fiktív töből. | ☐ A relatív tö -d gyakorító képzővel keletkeztetett. Az abszolút tö ismeretlen eredetű és a →*hiedelem*, →*hűl*, →*hűvös* szavak tövével függhet össze. A szóvég valószínűleg -g névszóképző; vö. →*beteg*, →*meleg* stb. A melléknévi 1. jelentés lehetett az eredeti. Az elvont 2. melléknévi jelentéshez vö. ném. *kalt* 'hideg; részvétlen, érzéketlen'; fr. *froid* 'hideg; tartózkodó, hűvös <magatartás> stb.'. A 'hőérzés' → 'lelkiállapot' jelentésváltozáshoz vö. még *hűvös viszony*; *meleg fogadtatás* stb. ☐ A →*hisz*¹ igével való összefüggése kevésbé valószínű.

☞ SzegFüz. 3: 1; TESz.; Pais: Ösv. 119; EWUng. • Vö. *hideglelet*, *hidegvérű*, *hiedelem*, *hűl*, *hűvös*

hideglelés → *hideglelet*

hideglelet † A: 1416 u.¹ *hidég lelèteckèl* (BécsiK. 268) J: 'hidegrázás | Schüttelfrost, Fieberfrost'

hideglelés A: 1474 *hidegleles* (BirkK. 3) J: 'hidegrázás | Schüttelfrost, Fieberfrost'

hideglelő A: 1510 *hydeeg lelev* (MargL. 136); 1752/ *hideglelő* (NSz.) J: 'lázbeteg | fieberkrank' Sz: ~s 1590 *hideg lólős* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 167)

■ Összetett szavak. | ☐ A →*hideg* + →*lel* származékainak alanyos alárendelő összetétele. Az utótagok végződése -et, -és névszóképzők, ill. a folyamatos melléknévi igenév képzője (-ő). Az összetett szók *a hideg leli* 'láza van', tkp. 'a betegség, láz gonosz szelleme megtalálja' szókapcsolatra mennek vissza; vö. *hideg leletté* [sz.] [határozói igenév] 'miközben a hideg lelte' (1416/²: MünchK. 14rb).

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *hideg*, *lel*

hideglelő → *hideglelet*

hidegvérű A: 1757 *hideg vérűek* (NSz.); 1772 *hidegvérű* (NSz.) J: 1. 1757 'változó testhőmérsékletű <állat> | kaltes Blut habend <Tier>' (NSz.) (↑); 2. 1772 'nyugodt, józan, rendíthetetlen nyugalom | ruhig, kaltblütig' # (NSz.) (↑); 3. 1914 'nagy testű, nyugodt vérmérsékletű, lassú mozgású <lófajta> | zur Rasse der Kaltblüter gehörig <Pferd>' (RévaiLex. 10: 58)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☐ Vö. ném. *kaltblütig* 'hidegvérű; érzelemmentes; gátlástalan' [< ném. *Kaltblut* 'nyugodt vérmérsékletű igavonó lófajta', (R.) 'nyugalom, szenvedélymentesség']. ☐ Megfelelői: ang. *cold blooded*; fr. *de sang froid*; stb.: 'hidegvérű'. ☐ A magyarban →*hideg* + *vérű* (→*vér*). ☐ A *hidegvér* 'nyugalom' (1772/: NSz.) származékaként való magyarázata téves.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *hideg*, *vér*

hidra A: 1602/ *Hydra* kigyo (Farkas: GLEl.); 1789 *Hidrámat* (NSz.) J: 1. [főleg ~*kígyó*] 1602/ 'vízikígyó, (tengeri, vízi) szörny | Wasserschlange, (See)ungeheuer' (Farkas: GLEl.) (↑); 2. 1788 'Északi Vízikígyó csillagkép | Sternbild der Wasserschlange' (NSz.); 3. 1789 'szörnyeteg <legyőzhetetlen akadály jelképeként is> | Ungeheuer <auch als Sinnbild einer

unüberwindlichen Schwierigkeit)’ (NSz.); 4. 1881 k. ’édesvízi polip | Süßwasserpoly’ (MagyLex. 9: 295)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *hydra* ’vízikígyó, víziszörny <a mitológiában>; a Hidra csillagkép’, (ú.) *Hydra (vulgaris)* ’(közönséges) hidra, édesvízi polip’ [< gör. *ὕδρα* ’vízikígyó; a Héraklész által megölt lernai hidra, víziszörny’]. (≈) Megfelelői: ném. *Hydra*; fr. *hydre*; stb.: ’hidra’. (⊕) A szó korábban inkább csak összetételi előtagként szerepelt; ehhez vö. még *hidrapolipus* ’édesvízi polip’ (1799: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hidrogén, vazelin, vidra, víz*

hidrogén A: 1798 *hidrogene* (Szökefalvi Nagy: KémEl.); 1833 *hydrogenium* (Szökefalvi Nagy: KémEl.); 1854 *Hydrogen* (Heckenast: IdSzT.); 1895 *Hidrogén* (PallasLex.) **J:** ’színtelen, szagtalan gáz, a legkisebb atomtömegű kémiai elem | Wasserstoff’

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hydrogen*; ang. *hydrogen*; fr. *hydrogène*; stb.: ’hidrogén’. A franciából terjedt el tudatos szóalkotás [a gör. *ὕδω*- ’víz’ alapján, a kémiai szaknyelvben szokásos *-gen(e)* képzővel]. A szót L.-B. Guyton de Morveau francia kémikus alkotta meg 1787-ben. (⊕) A magyarba főleg a német szakirodalomból került át; a (R.) *hydrogenium* változat latinosítás eredménye.

📖 Nyr. 40: 200; TESz.; EWUng. • Vö. *formalin, gén, hidra*

hiedelem [4] A: 1416 u.¹ *hièdèlmèzètze* [sz.] (BécsiK. 23–24); 1416³ *hyedelmbe* (AporK. 55); 1506 *hyedelnekyl* (WinklK. 216); 1508 *hyedemnekil* (NádK. 271); 1512 k. *yedelmet* (WeszprK. 23); 1527 *hyhedelemnek* (ÉrdyK. 554); 1604 *Hiedelem* (Szcnczi Molnár: Dict.); 1767 *hijedelmeket* (NSz.); 1791 *híjedelmét* (NSz.); 1805 *hiedelēm* (NSz.) **J: 1.** 1416 u.¹ ’felüdülés; enyhülés | Erfrischung; Linderung’ (BécsiK. 23–24) (↑); **2.** 1416 u.² ’árnyék | Schatten’ (MünchK. 54vb); **3.** 1416 u.² ’hűvösség | Kühle’ (MünchK. 75rb); **4.** 1456 k. ’oltalom | Schutz’ (SermDom. 2: 139); **5.** 1508 ’bizodalom; remény | Vertrauen; Hoffnung’ (NádK. 46); **6.** 1759 ’hit; téves, babonás hit | Glaube; Glaubensvorstellung’ # (NSz.); **7.** 1773 ’vélemény | Meinung’ (NSz.) **Sz: hiedelmez** 1416 u.¹ *meghièdèlmèzèc* ’felfrissül; csillapul | sich erfrischen; sich lindern’ (BécsiK. 22) | **hiedelmez** 1416 u.¹ (BécsiK. 23–24) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű, és összefügghet a →*hideg*, →*hűl*, →*hűvös* tövével. A végződés *-delem* névszóképző; vö. →*fejedelem*, *veszedelem* (→*vész*) stb. A 3. jelentés lehet az eredeti, az 1., 2. és 4. ebből alakult ki. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. lat. *frigus* ’hideg <fn>’: *refrigerium* ’lehülés, felüdülés’, (e.) ’vigasztalás’. Az 5–7. jelentés a →*hisz*¹ hatására alakulhatott ki.

📖 EtSz. 1. *fej* a.; SzegFüz. 3: 1; TESz.; Pais: Ösv. 120; EWUng. • Vö. *hideg, hűl, hűvös*

hiéna A: 1604 *Hyaenanak* (Szcnczi Molnár: Dict. *Bélbus* a.); 1799 *Hiena* (NSz.); 1800 *Hiéna-Eb* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J: 1.** 1604 ’testalkatában a kutyára, fogazatában a macskafélékre emléktető, főleg dögevő ragadozó állat | Hyäne’ (Szcnczi Molnár: Dict. *Bélbus* a.) (↑); **2.** 1846 ’kegyetlen, kíméletlen ember | grausamer Mensch’ (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *hyaena*, *yaena*, (h.) *hyaena* ’hiéna’ [< gör. *ὑαίνα* ’ua.’, (R.) ’(vad)disznó’ < gör. *ὕς* ’disznó’]; az elnevezésnek az lehetett az alapja, hogy egyes hiénafajták külseje némileg a vaddisznóéra emléktet. (≈) Megfelelői: ném. *Hyäne*; fr. *hyène*; stb.: ’hiéna’. (⊕) A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

hienc Δ **A**: 1669 ? *Hencz* [SZN.] (MSzA. 27: 25); 1787 *Hijentz* (NSz.); 1795/ *hiencek* (NSz.); 1808/ *héntz* (NSz.); 1868 *Henc*-ló (Ballagi M.: MNyTSz.); 1892 *heánczokat* (Ethn. 3: 126) **J**: 'Sopron és Vas megyei német | Deutscher in den Komitaten Ödenburg/Sopron und Eisenburg/Vas'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ≡ Ném. (baj.-osztr.) *heinzen* [többes szám], *heanzen* [többes szám], *hienzen* [többes szám] 'német népcsoport Stájerország keleti részén, Burgenlandban és a magyar Sopron és Vas megyében', *heanz'n* [többes szám] 'a magyarországi németek gúnyos megnevezése', (B.) *hienz* 'együgyű ember', – ném. (N.) *heanzen* [többes szám] 'a Frankföld völgyeiben és a Thüringiai-erdőben lakó ember' [? < ném. *Heinz* [SZN.], amely a ném. *Heinrich* [SZN.] rövidült alakja vagy szitokszó a ném. (N.) *hienz* 'most' alapján]. ☉ Főleg a nyelvjárástan és a néprajz szakszava.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *richtig*

híg **A**: 1510 *hyg* (PéldK. 6); 1694 *hig* [?✍] (NySz.); 1784 *higg* (NSz.); NYJ. *víg* (ÚMTsz.) **J**: <MN> 1. 1510 'hajlékony | biegsam' (PéldK. 6) (↑); 2. 1536 'csaknem folyékony, lágy <anyag>; nem a kellő sűrűségű | dünnflüssig, weich <Stoff>; dünn <Speise>' # (NySz.); 3. 1636 'laza | lose, schlaff' (NySz.); 4. 1790 '(kissé) tartalmatlan <alkotás, megnyilatkozás> | (ein wenig) gehaltlos <Werk, Äußerung>' (NSz.) | <FN> 1588 'folyadék; hív anyag | Flüssigkeit; dünnflüssiger Stoff' (NySz.) **Sz**: ~**ít** 1560 k. meg *hygyttóm* (GyöngySzt. 2445.) | ~**ul** 1592 meg *higúlyon* [l-j] (Cisio O4b)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A *h*-val kezdődő változatok az elsődlegesek. A szó eleji *v* keletkezésének oka tisztázatlan. A melléknévi 4. jelentés metafora a melléknévi 2. jelentés alapján.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *higany, higgad*

higany **A**: 1827 *higány* (TudGyűjt. 1827/9.: 11); 1828 *Higany* (NSz.); 1837 *higany* (NSz.) **J**: 'a 80-as rendszámú anyag, ezüst színű, szobahőmérsékleten folyékony fém | Quecksilber' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A →*híg* melléknévből az →*arany* alapján kikövetkeztetett *-any* névszóképzővel; vö. *horgany* (→*cink*); vö. még (R.) *iblan* 'jód' (1865: Babos: KözhSzt. 326–327); (R.) *sárgany* 'urán' (1865: Babos: KözhSzt. 326–327); stb. Az elnevezés azon alapszik, hogy a higany szobahőmérsékleten folyékony halmazállapotú fém. ☞ Nyelvújítási szó. ☞ Nem tartozik ide: (R.) *higonyúság* 'sűrűség, nyúlósság' (1585: Cal. 591).

☞ Tolnai: Nyelvújítás 210; TESz.; EWUng. • Vö. *híg*

higgad **A**: 1544 *higgadni* [sz.] (Oklsz.); 1801 *higadj* (NSz.) **J**: 1. 1544 'folyadék tisztul leülepedig | sich klären, sich aufhellen <Flüssigkeit>' (Oklsz.) (↑); 2. [le~] 1588 'lehül | sich abkühlen' (NySz.); 3. 1784 'hígul; lágyul | sich verdünnen; erweicht werden' (Baróti Szabó: KisdedSz. 36); 4. 1838 '(teher alatt) meggyengül, meghajlik | geschwächt werden, sich beugen <unter einer Last>' (Tsz.); 5. [le~] 1843–1846 'ideges, izgatott állapota szűnőben van, megnyugszik | sich beruhigen' # (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*híg* melléknévből *-d* igeképzővel; vö. *renyhed* (→*renyhe*), *vigad* (→*víg*) stb. A szó belseji *gg* hangzóközi geminálódás eredménye lehet. Az elvont 5. jelentés az 1. alapján keletkezett. A 5. jelentéshez vö. még *háborodik* (→*háborgat*).

higy † **A:** 1395 k. *hyg* (BesztSzej. 617.) **J:** 'fülbevaló; ékszer | Ohrgehänge; Schmuckstück'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Alakját tekintve igen régi szó lehet.

TESz.; EWUng.

híja → *hiján*

hiján **A:** 1507 *hyan* (NyIrK. 6: 187); 1511/ *héián* (TörtTár 1903: 416); 1519 *heyán* (JordK. 326); 1519 k. *heani* (DebrK. 216); 1659 *hiján* (NySz.); 1782 *hijján* (NSz.) **J:** 'vmit kivéve, vminek a kivételével; hiányában | bis auf etw.; mangels' #

híja **A:** 1527 *heya* (KL. 68.); 1535 *hia* (NySz.); 1552 *hea* (NySz.); 1566 *héia* (Heltai: Fab. 75); 1575 *hiya* (Heltai: Krón. 14); 1675 *hijja* [?] (Thaly: Adal. 1: 69) **J:** 'az, ami a teljesből hiányzik | Mangel' #

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (△) A szócsalád alapja a *hija*. Ez a →*hiu* 'üresség, hiány' *hé-* ~ *hi-* töváltozatából keletkezett -a ~ -ja E/3. személyű birtokos személyjellel.

■ A **hiján** a *hija* -n módhatározó-ragos alakja. | (△) Ez állapothatározót kifejezve igen korán névutóvá vált.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◊) Ugyanebből az alapszóból (a *hi-* ~ *hé-* töváltozatból) -d E/2. személyű birtokos személyjellel keletkezett a *hijod* 'hiányosság' (1535: NySz.); továbbá -val társhatározóraggal állapothatározói szerepben a *hijával* 'hiányában' (1533/: Tinódi: Cronica B2a).

Sebestyén: Névut. 139; TESz.; EWUng. • Vö. *hiányos*, *hiu*

hím¹ **A:** [1093–1095] ? *Himudi* [SZ.] [HN.] (PRT. 1: 591); 1138/ ? *Heimu* [SZN.] (MNY. 32: 132); *1000/ 12. sz. ? *Chimudi* [SZ.] [HN.] (PRT. 1: 590); 1395 k. *hým* (BesztSzej. 1035.); 1494 *Hymffy* [SZN.] (Neumann: Registrum 881.); 1774 *hém* (MNY. 50: 500) **J:** 1. 1395 k. 'kandisznó, vadkan | Eber' (BesztSzej. 1035.) (↑); 2. 1405 'a megtermékenyítő nemhez tartozó élőlény | männliches Lebewesen (auch in der Bot)' # (SchlSzej. 1984.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *kom* 'férfi'; ? zürj. (Sz.) *komi* 'zürijén'; ? votj. (Sz.) *vjži-kum* 'rokonok, barátok' (*vjži* 'tő, gyökér; nemzetség, törzs'); – szelk. *ķup*, *ķum* 'ember' [feltehetőleg uráli **koje-m3* 'ember, férfi']. Az -m névszóképző már az uráli korban a szótőhöz kapcsolódhatott (az uráli alapszóhoz vö. →*here*; vö. még →*hús*). (△) Az eredetileg veláris hangrendű szó m. (ösm.) **i* > m. (óm.) *i* változással lett palatálissá, de ez a hangrend csupán a 17. sz.-ban vált általánossá (vö. *hímja* [E/3. személyű birtokos személyjeles alak] (1519: JordK. 170); 1608 *hímok* többes számú alak stb.). Az 1. jelentés szűküléssel keletkezett a 2.-ból. (△) A régi tulajdonnevek (↑) a →*hím²* adatai is lehetnek.

JSFOu. 30/5: 103; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *here*, *hímpor*, *hús*

hím² × **A:** [1093–1095] ? *Himudi* [SZ.] [HN.] (PRT. 1: 591); 1138/ ? *Heimu* [SZN.] (MNY. 32: 132); *1001/ 12. sz. ? *Chimudi* [SZ.] [HN.] (PRT. 1: 590); [1200 k.] *hým* *suduor* [SZ.] [HN.] (An. 17.); 1296 *alma hymu* *peeg* [SZ.] (OklSz. *alma* a.); 1373 ? *Hemhaza* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 233); 1684 *Spanyolhémes* [SZ.] (MonÍrók. 24: 151) **J:** 1. [1200 k.] 'dís, díszítő minta | Zierde,

Muster' (An. 17.) (↑); **2.** 1405 k. 'hímzés (színes fonállal, gyönggyel stb.) | Stickerei, Gesticke' (SchlSzj. 2162.); **3.** 1750–1771 'cifraság, szövevényesség (beszédé, ügyé stb.) | Umschweif, Verwicklung' (NySz.); **4.** 1767 'fortély; vminek a rendje-módja, csínja-bínja | Kniff; Kunstgriff' (NSz.) **Sz:** ~es [1200 k.] [HN.] (An. 17.) (↑) | ~ez 1584 *himezessel* [sz.] 'szépítés, köntörfalazás | sich winden (abstr.)' (NySz.); 1585 *meghímőszóm* 'fest, festéssel díszít | malen' (Cal. 307); 1787 'hímzéssel díszít, mintát varr ki | sticken' (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A régi tulajdonnevek (↑) a →*hím*¹ adatai is lehetnek.

📖 TESz.; EWUng.

himbál A: 1748 *himbáldozot* [sz.] (NSz.); 1783 *himbályák* [l-j] (NSz.) **J:** 'lóbál, lenget | baumeln lassen' # **Sz:** ~ó(d)zik 1748 (NSz.) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű és megegyezik a →*hinta*, →*hintó* tövével. A végződés -bál gyakorító képző; vö. *kiabál* (→*kiált*), →*lóbál* stb. (◊) A *himba* 'hinta, libikóka; ellensúlyozó szerkezet' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Himbálni* a.) elvonás a *himbál*-ból; a nyelvjárásokban és a műszaki szaknyelvben élő szó. (◊) Idetartoznak még: *hingál* 'lóbál, himbál' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz.); (N.) *himbókál* 'ua.' (NyF. 10: 56), (N.) *hincál* 'ua.' (MTsz.). (△) Onomatopoetikus eredetű szóként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hinta*, *hintó*

hímel-hámol → *hímez-hámoz*

hímez-hámoz A: 1566 *hímez hámoz* (NySz.); 1647 *imeze ámoza* (NySz.); 1792 *Hímezni-hámozni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Hím* a.) **J:** 'köntörfalaz; összevissza beszél | Umschweife machen; hin und her reden'

hímel-hámol × A: 1613 *hímelés hámolás* [sz.] (NySz.); 1838 *Hímel-hámol* (Tsz.); 1856 *imelt-ámolt* (NSz.) **J:** 'köntörfalaz; összevissza beszél | Umschweife machen, hin und her reden'

■ Összetett szavak, ikerszók. | (△) Az eredeti változat az *ímez-ámoz* és *ímel-ámol* lehetett. Ezek -z, ill. -l igeképzős származékszavak az *ím* 'lám!' (→*íme*) és →*ám* 'bizony' indulatszavakból. Az eredeti jelentése 'ímet-ámot mond' lehetett; vö. *csak ím s ámot beszél* 'ua.' (1589: Nyr. 73: 109). (△) A szó eleji h-s változatok esetleg a →*hím*² és a →*hámoz* népetimológias hatására keletkeztek.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 377; EWUng. • Vö. *ám*, *íme*

hímlik → *hint*

hímlő A: 1470 k. *hýmle* (CasGl.); 1533 *Hímlő* (Murm. 866.); 1708 *Hímlők* (Pápai Páriz: Dict. *Väriöli* a.); 1775 *hümlőheles* (MNY. 60: 230) **J:** **1.** 1470 k. 'gennyes, hólyagos bőrkiütésekkel járó járványos betegség | Pocken' # (CasGl.) (↑); **2.** 1533 'anyajegy | Muttermal' (Murm. 866.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) A *himlik* →*hint* főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. Az elnevezésnek az az alapja, hogy e fertőző betegség a bőrön elszóródó

gennyes hólyagok, kiütések formájában jelentkeznek. Hasonló szemlélethez vö. or. *ocna* 'himlő' : *сына́ть* 'szór, hint'; rom. *vărsat* 'himlő' : *vărsa* 'szór, hint.'

TESz.; NyttudÉrt. 92: 90; EWUng. • Vö. *báránymimlő, hint*

himnusz A: 1416 u./³ *ymnosiban* (AporK. 55); 1493 k. *Hymn[us]* (FestK. 43); 1508 *hym[n]us, hymnos* (DöbrK. 235, 236); 1522 *ymnus* (KeszthK. 50); 1789/ *Himnust* (NSz.); 1815 *hymneket* (NSz.); 1847 *hymnuszt* (NSz.); 1861/ *himnuszt* (NSz.) J: 1. 1416 u./³ 'dicsének | Lobgesang' (AporK. 55) (↑); 2. 1847 'vmely nemzet tagjainak együvé tartozását kifejező, emelkedett hangú megzenésített költemény | Nationalhymne' # (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *hymnus*, (k.) *hympnus*, (k., h.) *ympnus*, (e., h.) *ymnus*: 'magasztaló ének' [< gör. *ὑμνος* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Hymne, Hymnus*; fr. *hymne*; stb.: 'magasztaló ének; nemzeti himnusz'. (⊕) A szó eleji *h* hiányához vö. →*héber*, →*hozsanna*. A korábbi változatok szóvégi *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*ámbitus* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*cirkusz* stb. A (R.) *hymn(e)* változat német vagy francia hatásra utal. – A magyar nemzeti himnusz szövege Kölcsey Ferenc (1790–1838) 1823-ban írt költeménye: Hymnus alcíme: A magyar nép zivataros századaiból; zenéjét Erkel Ferenc (1810–1893) szerezte 1844-ben.

TESz.; EWUng.

himpellér Δ A: 1505 *Himpler* (StSl. 27: 328); 1560–1570 *hempler* (Horváth M.: NEI.); 1563 *hýmPELLér herre, hýmPELLér helen* (Nyr. 88: 208); 1598/ *Homplér, hőmplérek* (StSl. 27: 328); 1695 *Himpilirkedet* [sz.] (Nyr. 16: 82); 1714 *hímpelérkedik* [sz.] (MNY. 8: 77); 1788 *Hünpellér* (NSz.); 1795 *himpöllér* (NSz.); NYJ. *himpëllér* (ÚMTsz.) J: 1. 1505 'céhen kívül dolgozó iparos | nichtzünftiger Handwerker' (StSl. 27: 328) (↑); 2. 1792 'vmely foglalkozást hozzáértés nélkül gyakorló személy | Pfuscher' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3. 1838 'semmirekellő ember, naplopó; csirkefogó, gaffickó | Taugenichts; Schuft' (Tsz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *himpler, hümpeler, hümpelære* 'lassan dolgozó, lusta személy; kontár; mihaszna fickó', (baj.-osztr.) *himpler* 'kontár' [< ném. (R.) *humpelen, hümpelen* 'nehézkésen jár; dolgát rosszul végzi, kontárkodik']. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *humpolák* 'fajankó; nehézkes ember'; vö. még cseh (N.) *humplovat*; szlk. *humpliarit', humplovat'*: 'megrongál, megsemmisít'. (⊕) A magyar alakváltozatok többszörös átvételre utalnak.

TESz.; EWUng.

himpér × A: 1843 *imper* (NSz.); 1878 *himpér* (Nyr. 7: 105); NYJ. *himpör* (ÚMTsz.) J: 'málna | Himbeere'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (Kr.) *himper*, (T.) *himpëir, impêre*: 'málna', – ném. *Himbeere* 'ua.' [? < ném. (R.) *hinde* 'szarvastehén' + *Beere* 'bogyó', tkp. 'tüskés bokor, amelyben a szarvastehén a borjaival elrejtőzik']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *himber* 'málna; málnaszörp'. (⊕) Dunántúli és kisalföldi nyelvjárási szó.

TESz.; EWUng. • Vö. *lürbör*

hímpor A: 1794/ *himport* (Csokonai: ÖM. 2/2: 568) J: 1. 1794/ 'virágpor | Blütenstaub' (Csokonai: ÖM. 2/2: 568) (↑); 2. 1839 'érintetlen, természetes szépség, üdeség | Anflug, zarter Hauch von etw {abstr.}' (NSz.); 3. 1843 'a lepkék hártvás szárnyát fedő finom pikkelyek | Schuppen der Schmet-terlingsflügel' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*hím*¹ + →*por* főnevekből keletkezett jelöletlen birtokos jelzős alárendelés. A 2. és 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. Ma főleg a 3. jelentésben fordul elő. (⊞) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hím*¹, *por*

hínár A: 1367 *hunar* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1560 *Hynar* fű (GyöngySzt. 945.); 1577 *hanior* (KolGl.); 1585 *Hinár* (Cal. 51); 1600 k. *Hénar* (BrassSzt. 19); 1702 *hínár* (NySz.); 1763 *hinnyár* (NySz.); 1774 *hinyaros* [sz.] (NSz.) J: 'indás vízi növényzet | Laichkraut' #

■ Bizonytalan eredetű, esetleg fiktív töből kelezkezett származékszó. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű. A végződés talán az -ár névszóképző. A *hanyor* változat a →*hany* hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

hindu A: 1816 *Hinduiak* [sz.] (Hübner: Lex. 1: 341 *Benares* a.); 1820 *Hindúk* (TudGyűjt. 1820/1: 133); 1851 *Hindukon* (NSz.) J: <FN> 1. 1816 'a legelterjedtebb indiai vallásnak, a hinduizmusnak a követője | Hindu' (Hübner: Lex. 1: 341 *Benares* a.) (↑); 2. 1851 'az Indiában lakó népekhez tartozó személy | Inder' (NSz.) (↑) | <MN> 1852 'India lakóival, különösen a hindukkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | indisch, bes. hinduistisch' (IsmT. 4: 451)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Hindu*; ang. *Hindu*, *Hindoo*; fr. *Hindou*; stb.: 'hindu, a hinduizmus követője'. Az újperzsából terjedt el: újperzsa *hindu* 'indiai ember' [eredetéhez vö. →*ind*]. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. (⊕) Hegynévben tulajdonnévként is előfordult; vö. *Hindu hegyei* [HN.] 'a Szulejmán-hegység Nyugat-Pakisztánban' (1816: Hübner: Lex. 2: 507). (⊖) Idetartozik: *hindi* 'újind nyelv, India hivatalos nyelve' (1852: IsmT. 4: 449), amely szintén nemzetközi szó; vö. ném. *Hindi*; ang. *Hindi*; fr. *hindi*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ind*

hint A: 1372 u./ *hymtenek* (JókK. 94–95); 1493 k. *hynth* (FestK. 113); 1595 *Hentes* [sz.] (Ver. 10.); 1708 *Hintve* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.) J: 1. 1372 u./ 'vet; szór | säen' (JókK. 94–95) (↑); 2. 1372 u./ 'szór | streuen' # (JókK. 136)

himlik Δ [1] A: 1416 u./¹ *èl himeluen* [sz.] (BécsiK. 108); 1416 u./¹ *èlhimlèttèk* vala (BécsiK. 19); 1831 *Himlik* [▽] (Kreszn.); 1901 *himleni* [sz.] (NSz.) J: 'szétszóródik, szétszéled | sich zerstreuen' Sz: ~és 1416 u./¹ *èlhimlefe* 'pusztulás | Untergang' (BécsiK. 167) | ~et 1416 u./¹ *himlètbol* 'szétszórátás | Zerstreung {als Zustand}' (BécsiK. 19)

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű, és esetleg azonos a →*hinta*, →*hintó* tövével, azonban a tömagánhangzók (*i*, ill. *j*) viszonya nem világos. A szó belseji mássalhangzó eredetileg *m* lehetett; vö. →*bont*, *ront* (→*romlik*) stb. A végzések műveltető, ill. gyakorító-visszaható képzők.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 84, 173; EWUng. • Vö. *himlő*, *hinta*, *hintó*

hinta A: 1405 k. *hinto* (SchlSzt. 2041.); 1708 *Hintázom* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Oscillo* a.); 1763 *Hinta* (NSz.); 1792 *hinda* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Láb-hintó* a.); 1838 *Hintu* (Tsz.) J: 'előre-hátra lendülésre alkalmas, felfüggesztett tárgy (ülés) | Schaukel, Wippe' # Sz: ~zik 1566 ? *hintozic* (Heltai: Fab. 149); 1708 (Pápai Páriz: Dict. *Oscillo* a.) (↑)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A *hint* 'himbál, ringat' igéből -a képzővel alakult folyamatos melléknévi igenév főnevesülése. Az alapszó magánhangzója eredetileg veláris *i* volt. Az alaktanhoz vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Az alapige azonos lehet a →*hint*-tel, azonban a tömagánhangzók (*i*, ill. *j*) viszonya nem világos. ⊖ Valószínűleg idetartoznak: *Hindofa* [HN.] (1211: OklSz.); *Hintus* [HN.] (1296: MNny. 4: 329); vö. még *hinga* 'ua.' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz.).

📖 MNy. 12: 386; NNyv. 1: 233; MNny. 4: 329; TESz.; EWUng. • Vö. *himbál*, *hint*, *hintó*

hintó [6] **A:** 1494 ? *Hyndotharthowas* (OklSz.); 1500 k. *hyntho* (OklSz.); 1787 *hintaja* (NySz.); 1816 *Hinta* (Kassai: Bef. 286); 1818 *Hintu* (NSz.) **J:** 'négykerekű, kényelmes lovas kocsi | Art Kutsche, Karosse' # – De vö. 1405 k. *hinto zeker* 'ua.' (SchlSzj. 1349.)

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban vitatott. | 1. Egy szószerkezet jelzőjének önállósulása. | ⊕ A *hintó szekér* (↑) szerkezetből keletkezhetett, amely a *hintó* 'himbáló, himbálódzó' jelzőből és a →*szekér* főnévből áll. A *hintó* folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel jött létre egy *hint* 'himbál' igéből, amely azonos a →*hint* alapszavával. Az elnevezésnek az az alapja, hogy az ilyen utazószekér kényelmes ülést biztosító dereka eredetileg szíjakon függve himbálózott. 2. Szófajváltás eredménye. | ⊕ A *hintó* főnév közvetlenül az igenévből keletkezett szófajváltással. Ebben az esetben a *hintó* szóhasadás útján párhuzamosan keletkezett párja a →*hinta* szónak. ▣ ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *hintov*; szlk. *hintov*; rom. (N.) *hinteu*: 'kocsi'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyalog-*, *himbál*, *hint*, *hintá*, *szekér*

hioll † **A:** 13. sz. közepe/ ? *hyul* (ÓMS.); 13. sz. közepe/ *hioll* (ÓMS.); 1522 ? *hwaloth* [sz.] (PFÉvk. 1958–9: 133); 1527 meg *hewlwan* [sz.]; meg *heewlt* vala (ÉrdyK. 637, 37); 1585 *Fe ie heiult* [sz.] (Cal. 798); 1624 meg *hivúla* [?✎] (NySz.); 1629 ? *hiálló* [sz.] (PFÉvk. 1958–1959: 133); 1694 meg *hijúlt* [sz.] (NySz.) **J:** 'ürül | sich entleeren'

■ Származékszó. | ⊖ A →*hiú*-ból, ill. ennek *hi* ~ *hé* változatából -l vagy -ol ~ -ul igeképzővel; vö. *bolondul* (→*bolond*), *szól* (→*szó*) stb. Egyes alakváltozatok szó belseji *v*, *j* hangja hiátustöltő szerepű. A *hyul* változat a →*hűl* adata is lehet.

📖 UngJb. 3: 57; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 337; EWUng. • Vö. *hiú*

hír **A:** 1211 ? *Hyrrud* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 511); 13. sz. eleje/ *hýrunc* (KT.); 1456 k. *herdeteffekh* [sz.] (SermDom. 2: 33); 1553/ *húrre* (Tinódi: Cronica A4a) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'tudomás vmiről | Kenntnis' # (KT.) (↑); 2. 1325/ '(friss) értesülés, értesítés vmiről | Nachricht' # (OklSz.); 3. 1575 'közismertség | Ruhm' (Assz. B1a) **Sz:** **hirdet** 1372 u./ *hyrdetem* meg (JókK. 95) | **hírheszik**, **hírhedik** 1372 u./ meg *hyrhewuek* 'hírként elterjed, híressé válik | berühmt werden' (JókK. 150) | **hirdetés** 1405 k. *hirdetes* (SchlSzj. 644.) | ~**es** 1416 u./¹ *híreffégő* [sz.] (BécsiK. 26) | ~**esség** 1416 u./¹ [sz.] (BécsiK. 26) | **hirdetet** 1416 u./² *hírdètète* 'kihirdetés | Kundgebung' (MünchK. 2r) | ~**esztel** 1792 *hírefztelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Hír* a.) | ~**nők** 1795 *hírnekek* (Szily: NyÚSz.) | ~**lik** 1817 *hírlett* ki (TudGyűjt. 1817/9.: 71); 1846 (NSz.) | ~**hedt** 1836/ 'híres, hírneves | hochberühmt' (NSz.); 1857 'rossz hírű | berüchtigt' (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A magyar szókészlet igen régi eleme lehet. ☞ A *híresztel*, *hírnök*, *hírlík*, *hírhedt* ~ *hírhedett* nyelvújítási származékszavak. A *hírhedt* esetében idővel pejoratív jelentésváltozás történt. ⊕ Az ötörökből való származtatása kevésbé valószínű. ⊕⇒ A magyarból: rom. (N.R.) *hir* 'újdomság, hír'.

📖 MNy. 3: 218; TESz., *hírhedt* a. is; Ligeti: TörK. 27; EWUng. • Vö. *golya-*, *gyász-*, *hír-*, *hirtelen*

hír-

I. ~név A: 1519 k. *hýreth neuet* (DebrK. 459); 1552 *hír nev* (Heltai: Dial. E6b.) **J:** 'elismertség | Ruhm, Reputation' # **Sz: híres-neves, hírneves** 1527 *hyrps newes* (ÉrdyK. 527); 1804 *hír neves* (NSz.)

II. ~vesztő † A: 1520 *hirueste leueleth* (GyöngyGl. 342.) **J:** 'gyalázkodó, rágalmazó | schmähend, verleumdend' – De vö. 1456 k. *hýrevezteth* [sz.] 'ua.' (SermDom. 2: 573)

III. ~mondó A: 1527 *hyr-mondo* (ÉrdyK. 384) **J:** 'futár, küldönc | Bote, Kurier' | ~**viselő † A:** 1527 *hyr vyfelonek* (ÉrdyK. 558) **J:** 'futár, küldönc | Bote' | ~**hordozó A:** 1604 *Hirhordozo* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'pletykákat terjesztő személy | Zuträger' | ~**adó A:** 1781 *hír-adó* (NSz.) **J:** <MN> 1781 'hírek közlésére szolgáló | zur Mitteilung von Nachrichten dienend' (NSz.) (↑) | <FN> 1960 'napi eseményekről szóló műsor (televízióban) | Tagesschau' # (ÉrtSz.) | ILYENK MÉG: ~**híntető** 'pletykákat terjesztő személy | Zuträger' (1660 e.: NySz. *Híntetés* a.); ~**hordó** 'ua.' (1748: NySz. *Hordó* a.); ~**vívő** 'futár, küldönc | Bote' (1823: NSz.)

IV. ~harang A: 1616 *hír harangnak* (NySz.) **J:** 1. 1616 'fecsegő, pletykát hordó személy | Neuigkeitskrämer' (NySz.) (↑); 2. 1882 'lélekharang | Totenglocke' (NSz.)

V. ~forrás A: 1804 *hír-forrásokot* (NSz.) **J:** 'akitől, ill. ahonnan vmely hír származik | Nachrichtenquelle' | ~**lap A:** 1808/ *Hírlapunk* (NSz.) **J:** 'újság, napilap | Zeitung' # | ~**közlés A:** 1834 *hírközlést* (Jelenkor 1834. júl. 30.: 133) **J:** 'hírek továbbítása, terjesztése | Nachrichtenübermittlung' | ILYENK MÉG: ~**levél** 'újság | Zeitung' (1799: Sokféle 6: 123); ~**szolgálat** 'hírszolgálat továbbítását végző szervezet | Nachrichtendienst' (1902: NSz.); ~**ügynökség** 'hírszolgálat összegyűjtésével és átadásával foglalkozó szervezet | Nachrichtenagentur' (1921: NSz.)

■ Összetett szók. | ☐ Előtagjuk azonos a →*hír* szóval.

■ A **hírnév** mellérendelő összetétel. | ☐ Az előtag jelentése 'kedvező ismertség', az utótag pedig 'megbecsültség'; a jelentéséhez vö. →*pervatvar*, →*rabszolga* stb.

■ A **hírvesztő** jelöletlen tárgyas összetétel. | ☐ Az előtag jelentése 'kedvező ismertség'.

■ A 3. csoport tagjai jelöletlen tárgyas összetételek. | ☐ Előtagjuk jelentése '(friss) értesülés, értesítés'. ☹ Ezeknél utótagként gyakran megjelenik az ugyanabból a töből képzett hasonló jelentésű főnév is; vö. *hírmondás* '(friss) értesítés, értesítés' (1585 k.: Gl. *mondás* a.); *hírhordozás* 'pletykálkodás, hírszolgálat' (1616: NySz. *Hordozás* a.); stb. A *híradó*-hoz vö. még *hírré adó* 'futár, hírvívő' (1752: NSz.).

■ A **hírharang** jelentéssűrítő összetétel. | ☐ Jelentéstani alapja az a körülmény, hogy a múltban a harang volt az egyik legfontosabb hírközlő eszköz; 1. jelentése rosszálló árnyalatú változás eredménye; vö. ném. (R.) *glocke* 'locsogó személy'.

■ Az 5. csoport tagjai összetételek. | ☐ A korábbi szavak alapján keletkeztek, köztük német mintára alkotott tükörfordítások is lehetnek. Vö. ném. *Nachrichtenquelle*, *Nachrichtenblatt*, *Nachrichtenübermittlung* stb. Az utótagok (címszavak kivételével): *vesztő* (→*veszt*); *viselő* (→*visel*); *mondó* (< →*mond*); *hordozó* (< →*hord*); *adó* (< →*ad*); *közlés* (→*közl*).

📖 TESz. *hírharang* a., *hírlap* a., *hírnév* a.; EWUng. • Vö. *ad*, *forrás*, *harang*, *hír*, *hord*, *közl*, *lap*, *mond*, *név*, *vesszt*, *visel*

híribi × **A:** 1787 *Hirip-gomba* (NSz.); 1794 *Hirib* (NSz.); 1799 *Hiribi gomba* (NSz.); 1838 *Hiriba* (Tsz.); NYJ. *cserehilib* (MNy. 29: 250); *híribegomba* (MTsz.) **J:** 'vargánya | Steinpilz'

■ Román, esetleg ukrán (Kárp.) jövevényt. | (≡) Rom. *hrib*, (N.) *hribă*, *hirib*, *hiribă*: 'vargánya' [< ukr. *zpuō* 'gomba', (N.) 'vargánya'] és ukr. (Kárp.) *zpuō* 'ua.' [ismeretlen eredetű]. vö. még szb. *griva*; szl. *hriva*; stb.: 'ua.'

TESz. *hiriba* a.; EWUng.

hirig Δ A: 1888 *hiriget* (Zolnay–Gedényi) J: <FN> 1. 1888 'ütés, verés; pofon | Schlag; Ohrfeige' (Zolnay–Gedényi) (↑); 2. 1888 'hamiskártyások alkalmazta, körömmel bevéselt jel a kártyán | von Falschspielern mit dem Fingernagel eingedrücktes Merkmal auf der Spielkarte' (NSz.); 3. 1901 'verekedés | Prügelei' (Zolnay–Gedényi) | <ISZ> 1952 'hajrá!; üsd-vágd! | los!; schlag zu!' (OrmSz.)

■ Jiddis jövevényt, esetleg német közvetítéssel. | (≡) Jidd. *hariga*, *harige* 'gyilkosság'; – vö. még ném. (argó) *harigo*, *harige*: 'ua.'. A jiddisben: héber *hâra'g* 'gyilkol'. (△) Az elsőszótagbeli *i* asszimiláció eredménye. A főnévi második jelentés 'gyilkosság, verés, vágás, szúrás' > 'durch Schlag, Schnitt, Stich verursachte Narbe <auch als Merkmal>' > 'ismertetőjel (kártyajátékban)' jelentésváltozáson mehetett keresztül. A többi jelentés a jiddisből magyarázható.

TESz.; EWUng.

hiripel → *herpites*

hiripes → *herpites*

hirpitél → *herpites*

hirtelen A: 1278 ? *Hertelen* [HN.] (FNESz. *Horváthertelend* a.); 1372 u./ *hýrtelen* (JókK. 159); 1416^{/1} *hirtèlènkédètbè* [sz.] (BécsiK. 49); 1456 k. *hertelenfegel* [sz.] (SermDom. 2: 125); 1585 *Hértelen* (Cal. 313); 1588 *hertlen* (Frankovics: Haszn. 99a); NYJ. *hérteleny*, *hirtel* (ÚMTsz.); *hörtelen* (MTsz.) J: <MN> 1. 1278 ? 'váratlan, előzmény nélküli | unerwartet, plötzlich' # (FNESz. *Horváthertelend* a.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 124); 2. 1372 u./ 'heves; sietős | heftig; übereilt' (JókK. 67) | <HSZ> 1372 u./ 'váratlanul, gyorsan | unerwartet, plötzlich' # (JókK. 159) (↑) Sz: ~**kedik** 1416 u.^{/1} [sz.] (BécsiK. 49) | ~**kedet** 1416 u.^{/1} (BécsiK. 49) | ~**ség** 1416 u.^{/2} *hirtèlènfeggèl* (MünchK. 14vb)

■ Származékszó. | (△) A → *hír* főnévből *-telen* melléknévképzővel. A megnevezés arra utal, hogy az események hír, tudomás nélkül is bekövetkezhetnek. Így eredeti jelentése 'hír, értesülés nélkül(i)' lehetett. A (N.) *hirtel* változat a melléknévképző eredetibb alakját őrzi; vö. → *fiatal*, *szeplőtél* (→ *szeplő*). (⊖) A → *hír* szó 'dicsőség' jelentéséből ugyanennek a melléknévképzőnek *-etlen* változatával keletkezett: *híretlen* 'dicstelen' (1585: Cal. 518).

TESz.; EWUng. • Vö. *hír*

história A: 1416 u.^{/1} *historiat*, *Iftorziachol* (BécsiK. 267, 83); 1708 *Iftória* (Pápai Páriz: Dict. *Hiftória* a.); 1804 *Híztória* (I.OK. 30: 258); 1836 *hestoriából* (NSz.); 1855 *históriják* (NSz.) J: 1. 1416 u.^{/1} 'történet, esemény | Geschehnis, Geschichte' (BécsiK. 267); 2. 1416 u.^{/1} 'történetkönyv | Geschichtsbuch' (BécsiK. 61); 3. 1604 'történettudomány |

Geschichtswissenschaft' (Szenczi Molnár: Dict. *Agatarchides* a.) **Sz:** ~s 1573 *historias* (Szabó K.: RMK. 1: 94)

historikus A: 1559 *hyftoricus* (TESz.); 1603 *Hitóricusok* [ɔ: *Históricusok*] (Nyr. 92: 342); 1790 *Histórikusok*, *Hisztórikusok* (NSz.); 1807 *Histórikos* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1820/ *historikusnak* (NSz.) **J:** <FN> 1559 'történész | Historiker' (TESz.) (↑) | <MN> 1808/ 'történeti, történelmi | historisch' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *historia*, (h.) *istoria* 'ismeret, tudás valamiről; történet, történelem; történelmi mű', (k.h.) *istoria* '(énekelt) történet, elbeszélés' [< gör. *ἱστορία* 'kutatás, tudomány; történet'] | lat. *historicus* 'történeti, történelmi; történetíró' [< gör. *ἱστορικός* 'tudományos, történeti; (tanult) történetíró']. (≈) Megfelelői: ném. *Historie*, *historisch*; fr. *histoire*, *historique*; stb.: 'történet, történelem', 'történeti, történelmi'. (⊕) A *h* nélküli változatokhoz vö. → *himnusz*, → *hozsanna* stb. A szó belseji *s*-hez vö. → *árestál* stb.

📖 Nyr. 93: 353; TESz.; NyK. 73: 458; EWUng.

historikus → *história*

hisz¹ [2/2] A: 1220/ *Numhiz* [SZN.] (VárReg. 13.), de vö. → *hit*; 13. sz. eleje/ ? *hiteffec* [sz.] (KTSz.); 1267 ? *Hyue* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *hewl*, *hyendnek*, *hýue* (JókK. 50, 147, 14); 1416 u./¹ *hün* (BécsiK. 171); 1416 u./² *hiuon* (MünchK. 26vb); 1608 *hijendec* (NySz.) **J:** 1. 1220/ ? 'a valósággal egyezőnek, igaznak tart | glauben' # (VárReg. 13.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 14); 2. 1372 u./ 'vél; gondol | meinen, denken' # (JókK. 27); 3. 1372 u./ 'vkiben bíz | vertrauen' # (JókK. 147); 4. 1372 u./ 'vkinek a létét meggyőződéssel vallja | an jmdn glauben' # (JókK. 147); 5. [*el~i magát*] 1518 k. 'elbizakodik | sich überheben' (SándK. 27) **Sz:** **hitet** 13. sz. eleje/ ? (KTSz.) (↑); 1416 u./² *hitèffen* (MünchK. 29va) | **hívó** 1267 ? [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1416 u./² *hiuon^c* 'hittel élő személy | Gläubige(r)' (MünchK. 45ra) | **hihetetlen** 1372 u./ *hyhettettlen* (JókK. 58) | **hitetés** 1416 u./² *hitètèfèkèt* (MünchK. 80ra) | **hitetet** 1416 u./² *èlhitètètrè* 'félrevezetés | Irreführung' (MünchK. 50ra) | **hihető** 1527 *hyhetew* (ÉrdyK. 661) | **hivékeny**, ~**ékeny** 1781 *hivékeny* (MNy. 8: 276); 1822 *hiszékeny* (NSz.) **R:** ~**emben** 1659 'abban a (tévesnek bizonyuló) hitben, vélekedésben | in der Annahme, dass ...' (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Korai előfordulása, alaktani veselkedése, valamint nagyszámú származéka arra vall, hogy esetleg örökség a finnugor korból, megfelelő rokon nyelvi adatok azonban nem mutathatók ki. Jelentéseinek kialakulására vö. lat. *credere* 'vkire vmit rábíz; vkiben bíz | vkinek hisz; vmit igaznak tart; vél, gondol'; fr. *croire* 'hisz, elhisz; vkinek hisz; vmiben, vkiben hisz; gondol, vél, feltételez'; ném. *glauben* 'hisz, elhisz; vkinek hitelt ad, bíz | vkiben; vél, gondol'. (⌘) A *hiszékeny* származék nyelvjátsási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hiszen*, *hit*, *hitel*, *hű*¹, *meghitt*

hisz² → *hiszen*

hiszen A: 1519 *hyzem* (JordK. 348); 1535 k. *Hyzewm* (Zay: Lánd. 23); 1784/ *Hiszeny* (NSz.); 1789/ *hiszen*, *iszen* (NSz.); 1849/ *hisze* (NSz.); 1854 *iszeng* (NSz.); NYJ. *hiszég*, *szē* (MTsz.); *iszön* (ÚMTsz.) **J:** 'igen, bizony, hát, ugye | ja, doch' #

hisz² A: 1808 *Hifz* (Sándor I.: Toldalék); 1824 *Hiszsz'* (NSz.); 1829 *Isz'* (NSz.); 1830 '*Sz* (NSz.) **J:** 'igen, bizony, hát, ugye | ja, doch'

■ A szócsalád alapja, a **hiszen** személyragozott ige szófajváltása. | (⊕) A →*hisz*¹ ige kijelentő módú E/1. személyű *hiszem* alakjából. A szóvégi *m > n* változáshoz vö. →*talán*. Eredetileg kötőszó nélküli tárgyi mellékmondatához tartozó főmondat volt; a mondathatár eltolódásával beleolvadt saját mellékmondatába, majd önállóságát veszítve okadó magyarázó kötőszóvá vált. Hasonló változáshoz vö. →*hadd*, →*lám* stb.

■ A **hisz** szórövidüléssel keletkezett. | (⊕) A *hiszen*-ből jött létre. Az *iszen*, ill. *isz* változat további rövidülés eredménye.

📖 Simonyi: Kötőszók 1: 212; TESz.; EWUng. • Vö. *hisz*¹

hisztéria → *hisztérika*

hisztérika **A**: 1793 *hysterica* nyavallya (NSz.); 1799/ *hifzterikának* (NSz.); 1906/ *hisztérika* (NSz.) **J**: <MN> 1793 'érzékenységbn, szorongásban, dühkitörésben megnyilvánuló kóros elmeállapotban szenvedő | hysterisch' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1799/ 'szorongásban, dühkitörésben megnyilvánuló kóros elmeállapot | Hysterie' (NSz.) (↑); **2.** 1900 'hisztériában szenvedő nő | hysterische Frau' (NSz.)

hisztéria **A**: 1811 *histeriás* [sz.] (NSz.); 1833 *hyszteria* (NSz.); 1893 *hisztériával* (NSz.) **J**: **1.** 1811 'érzékenységbn, szorongásban, dühkitörésben megnyilvánuló kóros elmeállapot | Hysterie' (NSz.) (↑); **2.** 1882 k. ' | Gebärmutterleiden' (MagyLex.)

hisztérikus **A**: 1855 *hiszterikus* (NSz.); 1908 *hisztérikusak* (NSz.); 1911 *Iszterikus* (NSz.) **J**: **1.** 1855 ? 'a méhbajjal, hisztériával kapcsolatos | ein Gebärmutterleiden betreffend' (NSz.) (↑); **2.** 1855 ? 'hisztériában szenvedő | hysterisch' (NSz.) (↑), 1877 'ua.' (NSz.)

■ Latin (tud.) jövevényszók. | (≡) Lat. (tud.) (*passio*) *hysterica* 'egy fajta idegbetegség <valaha tévesen az anyaméh betegségével hozták összefüggésbe>' | lat. (tud.) *hysteria* 'az anyaméh betegsége; idegbetegség' | lat. (tud.) *hystericus, -a, -um* 'méhbajos; hisztériás' [< gör. ὕστερικος, -ή, -όν 'az anyaméhét illető; méhbajos, hisztériás']. (≈) Megfelelői: ném. *hysterisch, Hysterie*; fr. *histérique, histerie*; stb.: 'hisztériás, hisztéria'. (⊕) A szó belseji *s*-es változatokhoz vö. →*árestál* stb. – Az *sz*-es alakokhoz vö. →*amnesztia* stb. A *hisztérika* főnévi 2. jelentéséhez vö. *medika* (→*medikus*), *tragika* (→*tragikus*) stb. (⊖) A *hiszti* 'hisztérikus személy <különösen nő, gyermek>; hisztéria' (1930: Zolnay–Gedényi) szórövidülés a *hisztérika*, *hisztérikus* szavakból, kicsinyítő képzővel; vö. *cigi* (→*cigaretta*), *csoki* (→*csokoládé*) stb.

📖 TESz. *hisztéria* a.; EWUng.

hisztérikus → *hisztérika*

hit **A**: 1057/ *Wzdyhitlen* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1138/ *Hitlen* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 204); 1372 u./ *hiteuala* (JókK. 44); 1416 u./¹ *hütbèn* (BécsiK. 184) **J**: **1.** 1057/ ? 'bizalom | Vertrauen' (MNL (OL) Dl. 280274) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 44) (↑); **2.** 1057/ ? 'olyasmiről való meggyőződés, amit nem tudunk igazolni, mégis bizonyosnak tartunk | Glaube' # (MNL (OL) Dl. 280274) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 66); **3.** 1395 k. ? 'becsület; becsületszó | Ehre; Ehrenwort' (BesztSzj. 66.), 1492 'ua.' (MNY. 37: 203); **4.** 1416 u./¹ 'vallásos meggyőződés | religiöser Glaube' # (BécsiK. 271); **5.** 1469 u. 'eskü | Eid' (OklSz.); **6.** 1552 'vallás | Religion' (Heltai: Dial. A2a) **Sz**: ~**len** 1057/ [szN.] (MNL (OL) Dl. 280274) (↑); 1416 u./¹ 'hitetlen | ungläubig' (BécsiK. 281) | ~**es** 1138/ ? *Hutos* [szN.] (MNY. 32: 135); 1506 k. 'esküvel megerősített, törvényes | beedet, eingeschworen, legitim' (OklSzPótl.); 1524

'házastárs | Ehepartner' (MNY. 13: 122); 1530 ? 'hűséges | treu' (KL. 86.); 1552 'ua.' (LevT. 1: 94) | ~ű [csak szókapcsolatban] 1211 ? *Hythe* [SZN.] (PRT. 10: 505); 1416 u./² *hütquèc* (MünchK. 12vb) | ~etlen 1372 u./ *hýtetlenfeguel* [sz.] (JókK. 66) | ~etlenység 1372 u./ *hýtetlenfeguel* (JókK. 66) | ~etlenkedik 1416 u./ *hýtötlènkèduènc* [sz.] (BécsiK. 98) | ~lenül 1416 u./² *elhítlènlètèc* 'hűtlenné, hitlenné válik | treulos werden, abfallen' (MünchK. 93ra) | ~ezet 1474 *hitezettel* 'meggyőződés, vminek az elhívése | Glaube' (BirkK. 5) | ~eget 1519 *hytógheffèek* (JordK. 775)

■ Származékszó. | ⊕ A *hi* (< →*hisz*¹) szóból -*t* névszóképzővel; vö. *ét* (→*eszik*), *tét* (→*tesz*) stb. A jelentésfejlődéshez vö. az alapszó jelentéseit.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bagóhit*, -*beli*, *hisz*¹, *hitbizomány*, *hitves*, *tév*-, *vak*-

hít † **A:** 1372 u./ *hyttabat* (JókK. 127); 1380 k. *hychtuf* [sz.] (KönSzej. 73.); 1405 k. *hetfag* [sz.]; *heyt* (SchlSzej. 1992., 1991.); 1416 u./¹ *hitfagokèrt* [sz.] (BécsiK. 104); 1510 k. *hyttsag* [sz.] (Gl.) **J:** 'esztelen; balga | unsinnig; töricht' **Sz:** ~**os** 1380 k. (KönSzej. 73.) (↑) | ~**ság** 1405 k. (SchlSzej. 1992., 1991.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Az alapszava valószínűleg a *hi*- ~ *hé*- (a →*hiú* töváltozata); a végződés -*t* névszóképzőnek tűnik. Egy 'üres' > 'ostoba' jelentésfejlődés ⊕ A →*hitvány* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hiú*

hitbeli → -*beli*

hitbizomány **A:** 1833 *hitbizomány* (Fogarasi: Műsz. 99) **J:** 'meghatározott családon belül öröklődő, el nem idegeníthető vagyon | Fideikommiß' – De vö. 1808 *hitre-bizományak* 'ua.' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás. | ⊕ A *hitre bizomány* (↑) szószerkezetből alakult, amely latin mintára keletkezett tükörfordítás; vö. lat. (tud.) *fidei commissum* 'ua.', tkp. 'valakinek a hitére, hűségére bízott dolog'. ⊕ Ma történettudományi szakszó. ~ Korábbi megnevezés: *hitre bízott jószág* (1806: NSz.). ☞ Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bízik*, *hit*

hitel **A:** 1493 k. *hytelewdre* (FestK. 160); 1585 *Hwteles* [sz.] (Cal. 418) **J:** 1. 1493 k. 'bizalom; oltalom | Vertrauen; Schutz' (FestK. 160) (↑); 2. 1506 'vminek az elhívése, hit | Glaube (an etw)' (WinklK. 273); 3. 1519 ? 'hitelképesség, kölcsön | Kredit' # (JordK. 546), 1545 'ua.' (OklSz.); 4. 1603 'vminek hihető volta, hitelessége; megbízhatóság | Aussagewert; Glaubwürdigkeit' # (NySz.); 5. 1767 'hűség | Treue' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Addico* a.) **Sz:** ~**es** 1519 *hytelefy* 'adós | Schuldner' (JordK. 546); 1585 'kezes | Geisel' (Cal. 418); 1617 'megbízható, a valóságnak megfelelő | glaubwürdig, authentisch' (NySz.) | ~**esít** 1640 *hitelesèteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**ez** 1787 *Hitelezők* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*hisz*¹ ige *hi*- töváltozatából keletkezett -*tel* névszóképzővel; vö. *étel* (→*eszik*), *vétel* (→*vesz*) stb. A 2. jelentés lehetett az eredeti. A 3. jelentést a nyelvújítás elevenítette fel. ☞ A *hitelez* nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hisz*¹

hitvány A: 1138/ ? *Itwan* [SZN.] (MNY. 32: 132); 1171 *Hituand* [sz.] [SZN.] (ÓMOLv. 47); 1211 *Hyduand* [sz.] [SZN.] (OkLSz.); 13. sz. eleje/ [hi]tuan (KTSz.); 1372 u./ *hyttuan* (JókK. 11); 1560 k. *hytuany* (GyöngySzt. 4200.); NYJ. *hitfán* (MTsz.) J: 1. 1138/ ? 'sovány; gyenge | mager, schwächlich' (MNY. 32: 132) (↑), 1551 'ua.' (NySz.); 2. 13. sz. eleje/ 'silány; nyomorúságos | schlecht; erbärmlich' # (KTSz.) (↑); 3. 1372 u./ 'gyarló; esendő | fehlbar; gebrechlich' (JókK. 11) (↑); 4. 1476 k. 'balga, dőre | töricht' (SzabV.); 5. 1495 e. 'alávaló; gonosz | niederträchtig, böse' # (GuaryK. 47); 6. 1560 k. 'csekély értékű | minderwertig' # (GyöngySzt. 3410.) Sz: ~ság 1372 u./ *hyttuanfagomnak* (JókK. 46)

■ Ismeretlen eredetű. | (A) A → *hit* származékaként való magyarázata kevésbé valószínű. (⇒) A magyarból: rom. (N.) *hitiôn* 'sovány'.

TESz.; EWUng.

hitves A: 1589 *hitues* (MNY. 75: 506); 1589 *hűtuossömmel* (MNY. 62: 500); 1621 *Hittes* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Hitjös* (Pápai Páriz: Dict.); 1805 *hitvës* (NSz.); NYJ. *hütfös* (ÚMTsz.) J: <MN> 1. 1589 'hű | treu' (MNY. 75: 506); 2. 1590 'esküvel szerződött | beedigt' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 116); 3. 1758 'törvényes házasságban élő | angetraut' (NSz.) | <FN> 1589 'feleség | Ehefrau' (MNY. 62: 500)

■ Származékszó. | (A) A → *hit* főnévből keletkezett -s melléknévképzővel. A szó belseji v-ben megőrződhetett a tövégi magánhangzó, de talán névszóképző is lehet. A főnevesülés már igen korán megtörténhetett, de szó szerkezetből való önállósulás feltevésére nincs szükség. Ma leginkább a főnévi jelentésében használatos. (A) A *hites* (→ *hit*) szóhasadásos párhuzamos változataként való magyarázat kevésbé valószínű.

Horger: MSzav. 79; TESz.; EWUng. • Vö. *hit*

hiu × [7/1] A: 1519 k. ? *haz heiara* (DebrK. 4); 1538 *hazheijan* (Pesti: Nomenclatura L4); 1574 *hiára* [hi □] (NySz.); 1596 ? *haz heiukra* (NySz.); 1604 *Hazhea* [he □]; Hafzhiu (Szenczi Molnár: Dict. *Téctum* a.); 1662–1663 *héja* [hé □] (KárOkL. 4: 448); 1697 *haz hajjan* [haj □] (SzT. *haj*³ a.); 1784 *hiju*, *hiú* (Baróti Szabó: KisdedSz. 66, 34); 1788 *hiba* [hi □] (MNY. 5: 286); 1818 *Hél-nak* (NSz.); 1838 *hij* (Tsz. *Hi* a.); 1838 *Hij* (Tsz.); 1864 *héjju* (CzF.); NYJ. *hiëb* [□] (Imre: FelsSz. *héb* a.); *hivu* (ÚMTsz.) J: 1. 1519 k. ? 'padlástér, padlás | Dachboden' (DebrK. 4) (↑), 1538 'ua.' (Pesti: Nomenclatura L4) (↑); 2. 1784 'üreg, hézag | Lücke, Hohlraum' (Baróti Szabó: KisdedSz. 34)

■ Vitatott eredetű. | 1. Örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. osztj. (DN.) *χöm* 'homorúság <pl. a csónak alatt>; cser. (KH.) *palkom* 'égbolt' (*päl* 'felhő'); finn *komi*, *komo* 'üres, üreges; üreg'; lp. (norv.) *goabmâ* 'magasan függő, magasba meredő; bolthajtásos' [fgr. **kðmz* 'üres, üreges; üreg']. (A) A *hiu* hangalakjának létrejöttében *o* > *j* > *i*, ill. *m* > *β* > *u* hangváltozással számolhatunk. Az egyeztetésnek jelentéstani nehézségei vannak: a feltételezett eredeti jelentésre (vö. a 2. jelentést) csak igen kései adataink vannak. 2. Belső keletkezésű, szóhasadás eredménye. | (A) a *héj* szóból. A magyarázatot az támogathatja, hogy a tetőket valaha fakéregből készítették. Ellene szól viszont az, hogy a *hiu* eredetileg feltehetően a v-s tövű névszók közé tartozott. ■ (A) A két szó erősen keveredett egymással, függetlenül az esetleges etimológiai kapcsolattól is. (A) A → *hajt*¹ szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

Mészöly: NyTörtF. 29; MNY. 65: 1; TESz.; Vir. 1973: 169; Lakó-Eml. 112; UEW. 166, 227; EWUng. • Vö. *héj*, *híján*, *hiú*

hiú [7/1] **A:** 1214/ ? *Hyuad* [sz.] [szN.] (VárReg. 170.), de vö. → *heon*; 1372 u./ *hyuan* (JókK. 109); 1416 u./¹ *heiukat*, *hiv* (BécsiK. 318, 72); 1416 u./² *hyan*, *hiu* (MünchK. 25va, 18vb); 1416 u./³ *hewak* (AporK. 50); 1560 k. *hw* (GyöngySzt. 1612.); 1577 *hiyusagot* [sz.] (KolGl.); 1763 *Hij* (NSz.); 1806 *Hivu* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'üres; vmitől mentes | leer; frei von etw' (JókK. 109) (↑); 2. 1372 u./ ? 'tétlen | müßig' (JókK. 110), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 25va); 3. 1416 u./¹ 'érvénytelen; eredménytelen | ungültig; fruchtlos' (BécsiK. 72); 4. 1416 u./² 'hiábavaló; haszontalan | vergeblich, nutzlos' (MünchK. 18vb); 5. 1539 'balga | töricht' (KulcsK. 118); 6. 1794 'tetszelgő, tetszeni vágyó | gefallsüchtig, eitel' # (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ *hyufagat* (JókK. 20) | ~**ságos** 1456 k. *hewfagofon* (SermDom. 2: 422) | ~**sít** [ma meg~] 1827 *hiúsították* (Minerva 3./3. (márc. 12.): 1101); 1829/ *hiúsított meg* [sz.] (NSz.) | ~**sul** [ma meg~] 1829 *híjúsúl* (NSz.)

■ Szófajváltásos szóhasadás. | ⊕ A → *hiu* (eredetileg 'üresség, űr' jelentésű) szóból keletkezett. A szóvégi, ill. szó belseji *v*-hez vö. → *hévizál*, → *hivalkodik*. A melléknévi jelentés igen korán, már az ősmagyar korban kialakulhatott. A 2–4. jelentés az eredeti 1., az 5. és 6. a 4. alapján fejlődött ki. A *hiúsul*, *hiúsít* származékokban az -s denominális névszóképző lehetet.

📖 Nyr. 59: 97; TESz.; EWUng. • Vö. *heon*, *hévizál*, *hézag*, *hiába*, *hioll*, *hít*, *hiu*, *hivalkodik*

hiúz **A:** 1395 k. *hejōz*, *hejūz* (BesztSzj. 1051., 1042.); 1405 k. *hayōz* (SchlSzj. 1632.); 1470 k. *hyuf* (ZirciGl. 13.); 1559 *hiuz* (Székely I.: Krón. 47a); 1656 *hiúz* [?] (Radvánszky: Csal. 2: 321); 1671 *hujuz* (MNY. 80: 246); 1671 *héuz* (Radvánszky: Csal. 2: 353) **J:** 'szörpamatos fülű macskaféle ragadozó | Luchs (Felis lynx)' #

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A magyar szókincs régi eleme lehet.

📖 TESz.; EWUng.

hív¹ [2/1] **A:** 1372 u./ *hýva*; *hýuatattot* [sz.] (JókK. 3, 10), de vö. → *hivatal*; 1416 u./¹ *hiu*, *hya*, *hyiatoc* (BécsiK. 183, 202, 3); 1416 u./³ *heiuy* meg (AporK. 105); 1495 e. *híttac* volna (GuaryK. 54); 1529–1541 *heny* [sz.] (RMNy. 2/2: 48); 1538 *hýldel* (Pesti: Nomenclatura I: [1]); 1578 *hiytac* (Bornemisza: ÖrdKís. 114); 1685 *héjad* (LevT. 2: 354); 1689 ki-*hívt* vala (NySz.); 1817 fel-*hivu* (NSz.); NYJ. *hiju* (ErdMúz. 49: 462); *híll* [□] (ÚMTsz.); *hín* [□] (MTsz. *híl* a.) **J:** 1. 1372 u./ 'magához, a maga közelébe szólít; megszólít, szólít | rufen; anreden' # (JókK. 3, 10) (↑); 2. 1372 u./ 'nevez | nennen' # (JókK. 38); 3. 1372 u./ '⟨feladat, kötelesség, vmely cselekedet elvégzésére, tisztség betöltésére stb⟩ felszólít | aufrufen, auffordern, zu etw berufen' (JókK. 109) **Sz:** **hivat** 1372 u./ meg *hýuatattny* [sz.] (JókK. 122) | ~**ás** 1416 u./¹ *hiuafokrol* (BécsiK. 320) | ~**atlan** 1416 u./² [bè] *hiuatlan* <HSZ> (BécsiK. 58) | ~**hatatlan** 1456 k. meg *hihatatlanokath* 'visszavonhatatlan | unwiderrufflich' (SermDom. 1: 458) | ~**ogat** 1508 *hívogatvan* [sz.] (NádK. 484) | **hivatott** 1595 *Hivatoth* (Ver. 19.) | **hivatás** 1783 *hivatás* '⟨más személy által eszközölt⟩ hívás | Rufen' (NSz.); 1804 'elhivatottság, foglalkozás | Beruf' (NSz.) | **hivatkozik** 1803 *hivatkoznak* 'meghívhatja magát ⟨vhová⟩ | sich einladen lassen' (NSz.); 1830 'vmit bizonyosságul megemlít, vmire mint magyarázó körülményre utal | sich auf etw berufen' (NSz.) | **hivatásos** 1843 *hivatásos* 'elhivatott | berufen' (Honderü 1843. júl. 22.: 86); 1905 'vmely tevékenységet foglalkozásszerűen végző ⟨személy⟩ | berufsmäßig, Berufs-' (Bánhidi: Sportny. 247)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | ⊕ Vö. jur. *χān*- 'hív vhová, kér vmit'; jen. *kaŋa*- 'ua.'; szelk. *kuera*- 'hív'; mot. *kagnam* 'kérek' [uráli **kanz*- vagy **kaŋz*:- 'hív']. Az egyeztetés hangtani feltétele az, hogy a m. *v* és a szamojéd szóvégi *n*, *ŋ*, *Ø*, *g* azonos nazális mássalhangzóra megy vissza; a szó belseji **m* > m. *v* hangváltozáshoz vö. → *hatvan*, → *név* stb. Az egyeztetés további nehézsége a csak távoli rokon nyelvi megfelelés. ⊕ A *híl*, *hín*-féle változatokhoz vö. → *fő*¹, → *szív*¹ stb. A *hiu*, *hivu* típusú változatok alaktana tisztázatlan. A

származékok közül a *hivatás*, a *hivatkozik* mai jelentése – és feltehetőleg a *hivatott*-é is – talán a ném. *Beruf* 'hivatás, foglalkozás', *Berufung* 'elhivatottság', *sich berufen* 'hivatkozik', *berufen* 'hivatott' szavak mintájára alakult. (△) A → *kíván* tövével való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 FUFA. 12: 29; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hivatal*, *tetemrehívás*

hív² A: 1372 u./ *hywÿ* (JókK. 38); 1585 e. *hūueiuel* (NySz.) J: 1. 1372 u./ 'vkinek a követője; vkihez ragaszkodó személy | Anhänger; Getreue(r)' # (JókK. 38) (↑); 2. 1526 'vallási közösség tagja | Gläubige(r)' (SzékK. 42); 3. 1790 'vkinek a szerelmese | Geliebte(r)' (NSz.)

■ Szóhasadás szófajváltással. | (△) A *hív*- (→ *hű¹*) 'hűséges' melléknév főnevesülése. Csak többes számban vagy birtokos személyjellel használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hű¹*

hivalkodik A: 1416 u./¹ *Heiolkodic* [▽] (BécsiK. 323); 1495 e. *heuolcodo* [sz.] (GuaryK. 94); 1513 *hiuolcodvan* [sz.] (NagyszK. 162); 1538 *hiujolkodo* [sz.] (Pesti: Nomenclatura 42); 1590 *hiualkodasnac* [sz.] (NySz.) J: 1. 1416 u./¹ 'haszontalanul, hiábavalósággal tölti az idejét | die Zeit unnütz vertreiben' (BécsiK. 323) (↑); 2. 1519 'tétlenkedik; ráér vmire | untätig sein; Muße haben' (JordK. 415); 3. 1519 k. 'mulatozik | sich unterhalten' (DebrK. 562); 4. 1733 'tetszeleg, hiú módra viselkedik | sich gefallen in etw' (ItK. 12: 232); 5. [főleg ~ *vmivel*] 1770–1780 'kérkedik | protzen; prahlen' # (NSz.) Sz: ~6 1495 e. 'haszontalan, hiábavaló | unnütz, nutzlos' (GuaryK. 94) (↑); 1733 'kérkedő, tetszelgő | protzig, prahlerisch' (ItK. 12: 232)

■ Származékszó. | (△) A → *hiú* 'üres, mentes vmitől' melléknévből keletkezett *-lkodik* igeképzőbokkal; vö. *társalkodik* (→ *társ*), *uralkodik* (→ *úr*) stb. Az alapszó 'üres, mentes vmitől' jelentésének elavulása következtében a *hivalkodik* eredeti 1. és 2. jelentése is háttérbe szorult. (◡) Idetartozik: *hivalg* 'henceg, kérkedik' (1842: NSz.), amely a nyelvújítás idején jött létre képzőcserével a *hivalkodik*-ból; vö. → *hízelkedik* : *hízeleg*, → *incselkedik* : *inceleg* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hiú*

hivatal A: 1211 *Hiuotol* [szN.] (Oklsz.); 1372 u./ *hyuatalban* (JókK. 109); 1560 k. *Hywataly* (GyöngySzt. 171.); NYJ. *hévatalban*; *hiatalos* [sz.] (ÚMTsz.) J: 1. 1211 ? 'elhivatottság, élethivatás; (múlthatatlan) kötelesség | Berufung, Lebensberuf; (unumgängliche) Pflicht' (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 115); 2. 1211 ? 'hívás, szólítás | Rufen, Ruf' (Oklsz.) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 48); 3. 1585 'tiszttség, méltóság; foglalkozás, munkakör | Amt, Würde; Beschäftigung, Arbeitskreis' (Cal. 728 [v: 726]); 4. 1787 'közügyekkel foglalkozó intézmény | Amt, Behörde' # (MNY. 60: 113) Sz: ~os 1372 u./ *hÿuatalofok* 'meghívott; elhivatott, hivatott | (ein)geladen, berufen' (JókK. 19); 1636 ? 'közügyeket intéző szervekhez, hatóságokhoz stb. tartozó, tőlük származó, őket képviselő stb. | amtlich, offiziell' (Szily: NyÚSz.); 1814 'ua.' (MNY. 51: 233) | ~nok 1792 *Hivatalnokok* (MHírm. 1792. okt. 26.: 629); 1833 *hivatalnok* (Fogarasi: Műsz. *Officium* a.)

■ Származékszó. | (△) A → *hív¹* igéből keletkezett *-tal* névszóképzővel; vö. *hozatal* (→ *hoz*), *ital* (→ *iszik*) stb. A jelentések alakulásához vö. ném. *Ruf* 'hívás' : *Beruf* 'hivatás, foglalkozás'. A 3. és 4. jelentés a ném. *Amt* 'hivatás, foglalkozás; közügyekkel foglalkozó intézmény' mintájára keletkezhetett.

📖 Horger: MSzav. 80; MNY. 51: 231; TESz.; EWUng. • Vö. *hív¹*, *sóhivatal*

hízeleg → *hízelkedik*

hízelkedik A: 1456 k. *hizelkedeth* [sz.] (SermDom. 1: 437); 1495 e. *hizolködő* [sz.] (GuaryK. 7); 1527 *heezőlködők* [sz.] (ÉrdyK. 77); 1531 *hezelkődwen* [sz.] (ThewrK. 99); 1560 k. *hyszelkődeóm* [▽] (GyöngySzt. 511.) J: '(érdekből) kedveskedik | schmeicheln' #

hízeleg [1] A: 1816 *hizelg* (MNY. 5: 123); 1834 *Hizelegni* [sz.] (Kunoss: Szóf.); 1844 *Hizeleg* (NSz.) J: '(érdekből) kedveskedik | schmeicheln' #

■ A szócsalád alapja, a **hízelkedik** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A végződés *-lkedik* igeképzőbokor; vö. *fészülködik* (→*fészű*), *leselkedik* (→*les*) stb.

■ A **hízeleg** képzőcserével jött létre. | (△) A nyelvújítás idején keletkezett a *hízelkedik*-ből; vö. →*hivalkodik* : *hivalg*, →*incselkedik* : *incseleg* stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A →*hízik* igével való összefüggésük kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNY. 73: 99; EWUng.

hízik A: 1211 ? *Hysou* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1416 u./² *meghizlallac* [sz.] (MünchK. 17vb); 1470 meg *hizek* [▽] (SermDom. 2: 265) J: '(élőlény) kövérré válik | Fett ansetzen, dick werden; zunehmen' # Sz: ~**ó** 1211 ? [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1551 k. 'hízásra fogott <disznó> | zu mästend <Schwein>' (MNY. 86: 251); 1752/ 'hizlálásra fogott állat | gemästetes Schlachtvieh' (NSz.); 1755 *Hizo* sertés 'hizlálásra fogott sertés | Mastschwein' (HOklszj.) | **hizlal** 1416 u./² 'felüdít, felfrissít | erfrischen' (MünchK. 17vb) (↑); 1456 k. 'úgy táplál, hogy kövér legyen | mästen' (SermDom. 2: 322) | **hizodalom** 1416 u./² *hizodalmam* 'pihenőhely | Ruheplatz' (MünchK. 50vb) | ~**ékony** 1820 *hizékony* (NSz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *kõt*, (AK.) *χūt*- 'hízik, zsírossá válik'; osztj. (Vj.) *katam* 'kövér, testes', (Kr.) *χottā*- 'hízik, zsírossá válik' [ugor **katz*- 'ua.']. (△) A m. í előzménye veláris *j* volt. A *hizlal* származék alaktanára vö. *érlel* (→*érik*), →*foglal* stb.

📖 Qvigstad-Eml. 151; TESz.; MSzFE.; EWUng.

hó¹ [7/1] A: 1138/ ? *Hous* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1152 ? *Houodi* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206818); [1200 k.] *Houos* [sz.] [HN.] (An. 9.); 1231/ *Guthonchowosa* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1287/ *kerezteshawas* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 468); 1372 u./ *hauon* (JókK. 30); 1405 k. *ho* (SchlSzt. 85.); 1493 k. *hók* (FestK. 256); 1708 *Hóvi* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Nivārius* a.) J: **1.** [1200 k.] 'jégkristályokból keletkezett pelyhekben lehulló v. lehullott csapadék | Schnee' # (An. 9.) (↑); **2.** 1846 'habbá vert tojásfehérje | Eischnee' (Nsz. *akként* a.) Sz: **havas** [1200 k.] [HN.] (An. 9.) (↑); 1231/ 'majdnem mindig hóborította (fátlan) hegy | Schneeberg' (Oklsz.) (↑) | **havasi** 1469 ? *hauasi* [sz.] (MNY. 57: 240); 1560 k. *haūasy* (GyöngySzt. 1106.) | **havazik** 1708 *Havazok* (Pápai Páriz: Dict. *Ningo* a.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Votj. (G.) *kjm* 'vékony friss hó'; – jur. *χaw?* 'puha havon képződő vékony, kemény hóréteg'; kam. *kamo* 'ua.' [uráli **kumz* 'vékony hó']. (≈) Megfelelője: juk. *ku* 'hó'. (△) A magyar szó hosszú magánhangzójához vö. →*fű¹*, →*lé* stb. A cukrászatban ismert 2. jelentés a ném. *Schnee* 'hó; tojásfab' alapján keletkezett tükörjelentés. A *havas* '(nyáron is hóborította) magas hegy(ség)' származéknak más nyelvekben is van hasonló szemléleten nyugvó megfelelője; vö. szbhv. *snežnik*; cseh (R.) *sněžník*; stb.: 'ua.'

📖 FUF. 12: 76; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hébe-hóba*, *hetet-havat*, *hóhányó*

hó² [7/1] **A:** 1152 ? *Houodi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 206818); 1372 u./ *ho* (JókK. 63); 1416 u./¹ *hauaknac* (BécsiK. 139); 1500 k. *howa*; *kys afzonha* (MNY. 21: 142) **J:** 1. 1152 ? 'mellékbolygó | Mond' (MNL (OL) Dl. 206818) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 139) (↑); 2. 1372 u./ 'hónap | Monat' # (JókK. 63) (↑) **Sz:** **havas** 1416 u./² *hauafocat* 'holdkóros | Mondsüchtige(r)' (MünchK. 10va) | **havi** 1560 k. *havi* (GyöngySzt. 3327.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Osztj. (Ko.) *χăw* 'hónap'; md. (E.) *kov*, *koŋ*, (M.) *kov* 'hold; hónap'; finn *kuu* 'ua.'; ? lp. (L.) *kuojijti-* 'felkel <hold>'; – tvg. *kī'ada* 'hónap'; kam. *ki* 'hold; hónap'; koj. *kuīi* 'hold' stb. [uráli **kuŋe* 'hold; hónap']. (≈) Megfelelője: juk. *kinze* 'ua.'. (△) A szó belseji *η* > m. *Ø* változáshoz vö. →*nõ*², →*võ* stb. Az eredeti 'hold' jelentés őrződött meg a (N.) *feljön a hava* 'rájön a bolondja' tkp. 'feljön a holdja' (1804/: NSz.) kifejezésben; vö. még a *havas* származékot. A 2. jelentés kialakulásához vö. →*hold*¹.

📖 Szinnyei: NyH.; O. Nagy: MiFán 155; TESz.; MSzFE.; Nyr. 99: 77; EWUng. • Vö. *hetet-havat*, *hóka*, *hold*¹, *hónap*, *hópénz*, *kis-*

hó³ **A:** 1558 *Ho-Ho* (MNY. 75: 506); 1610 *heyjahó*, *hoy* (CorpGr. 251, 252); 1659 *Hóh* (NySz.) **J:** 'isz' | (Interj.)' #

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (△) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Vö. még →*hahó*. Ismétlődéses változata a *hohó* (↑). Hasonló onomatopoeitikus szavak: ném. *ho*; fr. *ho*; cseh *ho*; stb.: 'isz'.

📖 TESz., *hóha* a. is; EWUng. • Vö. *ha*², *hahó*, *haj*², *halihó*, *hej*, *hűhó*

hobbi **A:** 1934 *hobby-ra* (PNapló 1934. jan. 6.: 37); 1946/ *hobbyja* (MNY. 88: 512); 1961 *hobi-ja* (NSz.); 1972 *hobbi* (ÉKsz.) **J:** 'kedvtelésből végzett tevékenység | Hobby'

■ Angol jövevényszó. | (≡) Ang. *hobby* 'vesszőparipa; hóbort, kedvenc időtöltés', (R.) 'kis hátszló, póniló' [? < ang. *Hobby* [szN.], az ang. *Robin* [szN.] becéző változata; a *Robin* nevet az angolban gyakran adják munkára használt lovaknak]. (≈) Megfelelői: ném. *Hobby*; fr. *hobby*; szbhv. *hobi* stb.: 'hóbort, kedvenc időtöltés; vesszőparipa'. (△) Hasonló jelentésváltozáshoz a magyarban vö. *lovagol* (→*ló*).

📖 Nyr. 93: 131; TESz.; EWUng.

hóbort → *hóbortos*

hóbortos **A:** 1791 *hóbortos* (Görög–Kerekes: HadiT. 5: 796); 1803 *Hóbortos* (NSz.); 1809 *Hábortos* (NSz.); 1833 *hobortos* (NSz.) **J:** 1. 1791 'hebehurgia | schusselig' (Görög–Kerekes: HadiT. 5: 796) (↑); 2. 1833 'bolondos, rigolyás | launisch, rappelig' (NSz.) (↑)

hóbort **A:** 1821 *hóbortja* (NSz.) **J:** 'rögeszméje, bogara vkinek | Rappel'

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **hóbortos**, származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkeztetett; vö. →*hőbörög*. Az abszolút tö feltehetőleg összefügg a →*habog* tövével. A szóvég -*s* melléknévképző. A szó belseji *t* szerepe nem teljesen világos.

■ A **hóbort** elvonás. | (⊖) Valószínűleg a *hóbortos*-ból lett elvonva. A *hóbortos* palatális párhuzamos alakjaként idetartozik a *hőbörtös* 'hebehurgia; bolondos, rigolyás' (1844: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *habog*, *hőbörög*

hocca A: 1557 *Hoszszechac* (MNY. 75: 506); 1558 *hossza* (MNY. 75: 506); 1620 *Hotsza* (NySz. *hoz* a.); 1668 *Hodcza* (NySz.); 1752/ *hocza* (NSz.); 1758 *hocze* (MNY. 60: 231); 1790/ *hozdfza* (NSz.); 1838 *Hadsza* ide (Tsz. 151); 1872 *Hoczcz*i (Szily-Eml. 24); 1895 *hoczi* (NSz.); NYJ. *hoccasza* (MTsz.); *hocē* (ÚMTsz.) **J:** 'hoz (csak) ide!, add (csak) ide!; ide vele! | bringe her!, gib's her!; her damit!'

■ Összetett szó. | ☐ A → *hoz* ige E/2. személyű felszólító módú *hoz*d alakjából és az önállóan nem adatolt *sza*, ill. *sze* nyomósító partikulából keletkezett. A végződéshez vö. *nesze* → *ne*¹, → *nosza*. A *hoci* alak létrejöttére a *hocc ide* 'hoz ide!, add ide!' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 491) szerkezet is hatással lehetett.

📖 TESz. *hoci* a.; TanMJ. 81; EWUng. • Vö. *hajs*z, *hoz*, *ne*¹, *nosza*

hód A: 1138/ *Hudus* [sz.] [HN.]; *Hodus* (MNY. 32: 134, 131); 1231 *Houd* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 858); 1236 *Hodacensi* [sz.] [lat. végződéssel] (FNESz. *Hegyháthodász* a.); 1282 *Hood* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 858); 1338–1340/ *Odos* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 222); NYJ. *hadvas* (Imre: Felsz.) **J:** 1. 1138/ 'a vidrához hasonló, szárazon és vízben élő, kisebb kutya nagyságú rágsáló állat | Biber (Castor fiber)' # (MNY. 32: 134, 131) (↑); 2. 1533 'vidra | Fischotter' (Murm. 520.) **Sz:** ~**ász** 1236 'hódvadász | Biberfänger' (FNESz. *Hegyháthodász* a.) (↑)

■ Örökség az ugor korból. | ☐ Vog. (T.) *koñt'al*, (P.) *kuñt'al* 'hód', (Szo.) *χunt'al* 'vakond' [ugor **kumt* vagy **kunt*: 'hód'; ótörök jövevényszó; vö. ujj. *qunduz*; oszm. *kunduz*; csuv. *χândâr*; stb.: 'ua.']. Feltehetőleg a török **qund* 'ua.' tö került át az ugor alapnyelvbe. ☐ A szóvégi *d* keletkezéséhez vö. → *ad*, ill. → *had*. A magánhangzó nyúlása a magyarban történt. A *had* változatban megőrződött az eredeti rövid magánhangzó. Az állatfajta ritkulása következtében a szó jelentése bizonytalanná vált, ez magyarázhatja a nyelvjárásokban ma is élő 2. jelentés létrejöttét.

📖 NyK. 47: 449; I.OK. 2: 348; TESz.; MSzFE.; Doerfer: TE. 3: 523; Ligeti: TörK. 137; EWUng.

hodály A: 1770 *hodája* (SzT.); 1838 *Hodály* (Tsz.); 1839 *hodál* (MTsz.); 1864 *juhoda* (CzF.) **J:** 1. 1770 'juhakol, esetleg juhászkunyhóval együtt; kezdetleges pusztai istálló | Schafstall, evtl. samt einer Schäferhütte; einfacher Stall in der Pußta' (SzT.) (↑); 2. 1838–1845 'nagy marha- és juhlegelő | große Vieh- und Schafweide' (MNYTK. 107: 22); 3. 1846 'ormótlan épület; gazdasági épület | größeres Haus; Wirtschaftsgebäude' (NSz.); 4. 1879 'tágas helyiség, terem | geräumiges Zimmer, großer Saal' # (NSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a románból. | ☐ Rom. *hodaie*, *odaie* 'szoba; juhakol' [< oszm. *oda* 'szoba; kamra', (R.) 'janicsárlaktanya']. ☐ Megfelelői a balkáni nyelvekben: blg. (N.) *oda*š; szbhv. *odaja*, (N.) *hodaja*; mac. *odaja*; stb.: 'szoba'. ☐ A románból való származtatást jelentéstani és szóföldrajzi okok mellett az támogatja, hogy a szó eredetileg a vlach juhásztorkdás szókincséhez tartozhatott. A 2. jelentés metonímia; a 3. és 4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Knieszsa: SzJsz. 653; Tamás L.: UEIR. 435; TESz.; Bakos F.: REL. 296; EWUng.

hódít → *hódol*

hódol A: 1470 *meghოდolth* (SermDom. 2: 745); 1529 *megh holdolt* volna (MNy. 10: 373); 1582 *be holdultac* vala (NySz.) J: 1. 1470 'az ellenség adófizetőjévé válik | tributpflichtig werden' (SermDom. 2: 745) (↑); 2. [főleg *meg~*] 1519 'az ellenségnek megadja magát | sich unterwerfen' # (JordK. 313); 3. 1725–1764/ 'tisztelettel, rajongással szegődik vkihez | sich mit Huldigung jmdm anschließen' (NySz.); 4. 1751 k. 'elismerését, tiszteletét nyilvánítja | huldigen' # (NSz.) Sz: ~**tság** 1642 *holdoltság*on (MHH. 24: 99)

hódít A: 1650 k. *holdította* (ItK. 12: 31); 1725–1764/ *Hóditottál* (NSz.) J: 1. 1650 k. 'megnyerő tulajdonságaival magához vonz | für sich anziehen, gewinnen' # (ItK. 12: 31) (↑); 2. 1653 'hatalma alá kényszerít, megszáll | erobern, unterwerfen' # (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **hódol** német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *holden*, (kfn.kor. úfn.) *hulden*: 'jóindulatúvá, hajlandóvá, alattvalójává tesz; szolgai hűséget fogad', – ném. *huldigen* 'hűségesküt tesz; tisztelettel adózik'; [< ném. (kfn.) *hulde* 'hűség, szolgálatkészség, hódolat']. (≈) Megfelelői: cseh *holdovati*; le. *holdować*; stb.: 'hódol'. (△) A szó belseji -l-et tartalmazó változatok az eredetibbek.

■ A **hódít** származékszó. | (△) A *hódol*-ból keletkezett, a *csendül* : *csendít* (→*cseng*), →*feszül* : *feszt* stb. analógiájára. (⊖) Idetartozik: (R.) *hold* 'sarcolás, fosztogatás' (1443: MNy. 5: 445), amely a ném. (kfn.) *hulde* (↑) szóra megy vissza.

📖 UngJb. 2: 94; TESz.; EWUng.

hodzsa Δ A: 1575 *Hozya* [ES. NEM M.] (Kakuk: ÉIOsm. 185); 1588 *Hossia* (BudBLEv. 416); 1615 *hogia* (NySz.); 1620 *hodzának* (MonTME. 3: 207); 1668 *hogsa* (NySz.); 1897 *hodsák* (NSz.) J: <FN> 1575 ? 'mohamedán pap, hitoktató | muslimischer Priester, Religionslehrer' (Kakuk: ÉIOsm. 185) (↑), 1588 'ua.' (BudBLEv. 416) (↑) | <MN> 1. 1886 'nagyszájú, lármás; veszekedős | großmäulig; zänkisch' (Nyr. 15: 46); 2. 1900 'mohó; kapzsi | begierig' (ÚMTsz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *hoca* 'idős férfi; iskolamester, nyelvmester; muzulmán pap' [< újperzsa *hwāja* 'ua.']. (≈) Megfelelői a balkáni nyelvekben: blg. *xodžica*; szbvh. *hodža*; albán *hoxhe*; rom. *hoge*; stb.: 'ua.'. (△) A melléknévi 1. és 2. jelentés metonímia a főnévi jelentés alapján; a jelentéséhez vö. *papol* 'feleslegesen sokat beszél' (→*pap*). (⊙) Főnévi jelentésében történelmi szakszó.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 185; EWUng. • Vö. *kolhoz*

hofnica † A: 1458 *Hofniczam* [lat. -m végződéssel] (StSl. 25: 255); 1489 *hafnyze* [lat. -e végződéssel] (OkI Sz.); 1491 *hwffhnycza* (SzapolyaiOkI. 214.); 1493 *offniczas* [lat. -s végződéssel] (OkI Sz.); 1567 *hoffyncza* (MNy. 80: 246) J: 'középkori lövegfajta | Art Geschütz im Mittelalter'

■ Cseh jövevényszó. | (≡) Cseh *houfnice* 'tarack <lövegfajta>', (R.) *haufnicě* 'ua.; követő <hadigép>' [< cseh *houfný* 'csoporthoz, tömeges']. A megnevezés feltehetőleg arra utal, hogy a követőt zárt tömegek ellen alkalmazták. (△) A *hofnica* alak latinosítás eredménye. A szókezdő *h* nélküli változatok keletkezése tisztázatlan; de vö. *atak* (→*hatak*).

📖 Kniezsa: SzIJs. 216; TESz.; StSl. 25: 255; EWUng. • Vö. *haubic*, *pikonhog*

hogy¹ A: 12. sz. vége/ *Hug* (HB.); 1372 u./ *hogy* (JókK. 14) J: 1. 12. sz. vége/ 'ahogyan | wie <als Rel>' (HB.) (↑); 2. 1372 u./ 'amikor | als <als Rel>' (JókK. 14) (↑); 3. 1372 u./ 'milyen módon?, milyen mértékben? | wie?' # (JókK. 101); 4. 1456 k. 'miután | nachdem' (SermDom. 1: 169); 5. 1508 'mennyire! <isz.-ként> | wie sehr' (DöbrK. 169); 6. 1513 'miért? | warum?'

(NagyszK. 20); 7. 1591 'mennyiért? | wie teuer?' (NySz.); 8. 1720 'milyen állapotban?; milyen körülmények között? | in welchem Zustand?; unter welchen Verhältnissen?' # (Mikes: TLev. 39)

hogyan A: 1724 *hogyan* (Nyr. 39: 278); NYJ. *hotyan, hutyon* (MTsz.) J: 'milyen módon? | wie?' #

■ A szócsalád alapja, a $\rightarrow$ hogy¹ belső keletkezésű, de keletkezésmódja vitatott. | 1. Az alapszó azonos azzal az ősi kérdő-vonatkozó névmási tövel, amely örökség az uráli korból. | (≡) Vö. vog. (T.) *kōn* 'mikor?'; osztj. (V.) *kot* 'hol?'; zürj. (Sz.) *kij* 'hogyan?'; votj. (Sz.) *kece* 'milyen?'; cser. (KH.) *kāštā* 'hol?'; md. (E.M.) *kona* 'melyik?'; finn *kussa* 'hol?'; lp. (norv.) *gø* 'mikor?; amikor, mivel'; – jur. *χūna* 'hol?'; szelk. *kuu* 'hová?', *kun* 'hol?', 'honnan?'; kam. *kade?* 'hogyan?' stb. [uráli *ku- (~ *ko-) 'ki?', 'melyik?', 'mi?']. (≈) Megfelelői: juk. *χadi* 'melyik?'; török *qanta* 'hol?'; óind *kāh* 'ki?'; lat. *quod* 'mi?'. 2. Belső keletkezésű, a szóalak keletkezésére kétféle magyarázat van. | (⊕) Az egyik szerint megszilárdult ragos alakulat -l ablatívuszraggal, amely palatalizálódással és affrikálódással alakult át: *l > ly > gy*; az ablatívuszraghoz vö. $\rightarrow$ hol. (⊕) A másik magyarázat az, hogy egy -gy névmásképzővel létrejött származékszó; vö. $\rightarrow$ így, $\rightarrow$ úgy stb. Eszerint eredetileg ragtalan névmás lehetett, amely határozói használatban vált határozószóvá. □ (⊕) A *hogy* eredetileg mód- és állapothatározó volt. Vonatkozó határozószói szerepe egymásra vonatkoztatott mondatokban, a mondatthatár eltolódásával keletkezett. Hasonló fejlődéshez vö. lat. *quomodo*; ném. *wie*; or. *как*; stb.: 'hogyan?'; '(a)hogy, mint <vonatkozó kötőszó>'. – A 6. jelentés talán önállósulással keletkezett a *hogy mire* 'miért?' (1508: DöbrK. 16) szerkezetből.

■ A **hogyan** belső keletkezésű. | (⊕) A *hogy*-ból jött létre -n módhatározóraggal.

📖 MNy. 35: 159, 54: 53; TESz.; MSzFE. *hol* a.; ÖstT. 158; Bárczi: HBEL. 127; EWUng. • Vö. *ha*¹, *hány*², *hogy*², *hol*, *holyan*, *honn*, *honnét*, *hova*, *hova*, *ki*¹

hogy² A: 12. sz. vége/ *hug* (HB.); 13. sz. közepe/ ? *hul* (ÓMS.); 1372 u./ *hodnem, hogj* (JókK. 49, 4); 1492 *hag* (MNy. 37: 203); NYJ. *huty* (MTsz.) J: 1. 12. sz. vége/ '⟨kötőszó (alárendelő összetett mondatok kapcsolására)⟩ | dass' # (HB.) (↑); 2. [~ *nem*] 1372 u./ 'mint | als' (JókK. 49); 3. 1456 k. 'mert | weil' (SermDom. 2: 305); 4. 1612 ' | wenn' (MNy. 69: 106)

■ Szófajváltás. | (⊕) A $\rightarrow$ hogy¹ 'hogyan; mennyire' határozószóból funkcióbeli elkülönüléssel. Mellékmondatokban nyomatékát veszítve vált módhatározószóból kötőszóvá. (≈) A *hul* (↑) változat a $\rightarrow$ hol adata is lehet.

📖 Klemm: TMondt. 545; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 348; EWUng. • Vö. *csak*-, *hogy*¹, *ne*-, *nem*-, *sem*-

hogyan $\rightarrow$ *hogy*¹

hóhányó A: 1940 *hóhányó* (Népszava 1940. dec. 13.: 6); 1946 *hóhányó* (Zolnay–Gedényi) J: 'szélhámós, ravaszkodó személy | Hochstapler, Schlawiner'

■ Vitatott eredetű. | 1. Cigány jövevényszó. | (≡) Cig. *chochano, hohano, chocheno* 'csaló; szélhámós'. (⊕) A magyarban a *hóhányó* 'hólapátoló' 1895 népetimológiás hatásával számolhatunk. 2. Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. (argó) *Schneeschaufler* 'fehéreneműtolvaj' tkp. 'hólapátoló'. (⊕) A magyarban: $\rightarrow$ hó¹ + *hányó* 'lapátoló' ($\rightarrow$ hány¹ 'dob, hajít').

📖 Nyr. 76: 141, 91: 354; TESz.; EWUng. • Vö. *hány*¹, *hó*¹

hóhér **A:** 1426 *Hohar* [SZN.] (Oklsz.); 1493 k. *hohérewket* (FestK. 397); 1863 *hóvért* (Krizsa [szerk.] Vadr. 475); NYJ. *Hójér* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1426 ? 'halálos ítélet v. kínzóbüntetés végrehajtója | Henker' # (Oklsz.) (↑), 1493 k. 'ua.' (FestK. 397) (↑); 2. 1550 k. 'bíróági szolga | Scherge' (KolGl. 45: 12); 3. [jelzői értékben is] 1755 'vérengző, kegyetlenkedő személy | Wüterich' (NSz.); 4. 1843 'sintér | Abdecker' (Kunoss: UjdSzóf. *Gyöpmester* a.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R. baj.-osztr.) *hāher*, *hōhər*, (kfn.) *hāhære*, (kor. úfn. h.) *hacher*: 'hóhér' [< ném. (kfn.) *hāhen* 'felakaszt']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *hāhār*; szln. (V.) *hohár*; stb. 'hóhér'. (⊕) A 2. jelentés a német szó egyes szinonimáinak hatására keletkezett; vö. (kfn.) *nächrihter*, (kor. úfn. h.) *nochrichter*: 'hóhér; bíróági szolga'. A 3. és 4. jelentés metafora. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.R.) *hohér* 'hóhér; gyepmester'.

📖 DUHbl. 5: 172; TESz.; EWUng. • Vö. *firhang*

hóka × **A:** 1709 *Hóka* [egy ló neve] [ÁLLATN.] (Pais-Eml. 589); 1764 *hoka* (MNY. 50: 498); 1837 *Hókka* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1709 ? 'homlokán csillag formájú fehér foltot viselő (ló, kecske stb.) | eine Blesse an der Stirn habend (Pferd, Ziege usw.)' (Pais-Eml. 589) (↑), 1764 'ua.' (MNY. 50: 498) (↑); 2. 1764 'kesely lábú (ló) | gestiefelt (Pferd)' (MNY. 50: 498); 3. 1796 ? 'őszhajú; szőke | ergraut, greis; blond' (NSz.), 1855 'ua.' (NSz.); 4. 1865 'sápadt, halvány; fakó, színehagyott | blass, bleich; fahl, entfärbt' (NSz.) | <FN> 1825 'fehér folt a ló (ritkábban némely más állat) homlokán, orrán | Blesse (Stirn- od. Schnauzenfleck haupts. des Pferdes)' (MNY. 26: 331)

■ Származékszó. | (⊕) A →*hó*² 'hold' főnévből keletkezett *-ka* kicsinyítő képzővel. Jelentésbeli és alaktani párhuzamos szava a (N.) *hódas* ~ *hódos* 'fehér foltos homlokú (ló, kecske stb.)' (→*hold*¹); vö. még a →*csillag* 'ló homlokán levő fehér folt' jelentését. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Stern*; ang. *star*; or. *звѣздочка*: 'csillag; ló homlokán levő fehér folt'. (≈) Tisztázatlan idetartozású: *hókadt* 'fakó, színehagyott, sápadt' (1789/: NSz.).

📖 Nyr. 35: 120; TESz.; EWUng. • Vö. *hó*²

hokedli **A:** 1864 k. *hokkerli* (SzT.); 1909 *hokkedli* (Toldy G.: Varázsröntő 531); 1950 *hokedli* (Horváth: HSz.); NYJ. *hokēdli*, *hokkelli* (ÚMTsz.) **J:** '(kis) támlátlan (konyhai) szék | Hocker'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *hockerl* 'támlátlan kis szék' [< ném. *Hocker* 'ua.']. (≈) Megfelelője: szbhv. (N.) *hokla* 'ua.'. (⊕) A *dli* végződéshez vö. *karmonádli* (→*karbonáta*), →*nokedli* stb. (⊕) A bizalmas nyelvhasználat szava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kuka*²

hoki **A:** 1897 *jég-hockeyből* (SportV. 1897. dec. 25.: 8); 1900 *hokki* (PallasLex.); 1937 *hoki* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 1. 1900 'gyepes pályán v. jégen, hajlított végű, botszerű ütővel játszott labdajáték | Hockey' (PallasLex.) (↑); 2. 1937 'jégkorongozás, jégkorongjáték | Eishockey' (PHLex. *Hockey* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hockey*; ang. *hockey*; fr. *hockey*; stb.: 'gyeplabdajáték, gyephoki'. Az angolból terjedt el [ismeretlen eredetű]. (⊕) Az 1. jelentése az angolból való, esetleg német közvetítéssel is. A 2. jelentés önállósulás útján alakult ki a *jéghoki* (1937: PHLex. 526) összetételből; ez tükörfordítás az azonos jelentésű ném. *Eishockey* vagy ang. *ice-hockey* 'ua.' alapján.

📖 TESz.; EWUng.

hókony × **A**: 1725 *hokkon* (PRT. 12: 474); 1730 *hokon* (PRT. 9: 547); 1734 *hókkony* fejszét (MNY. 75: 379); 1838 *Hókony* (Tsz.) **J**: 'kis fejsze, kis balta | kleines Beil, kleine Axt'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *hacken*, (h. baj.-osztr.) *hokka*: 'balta, fejsze; kapa', – ném. *Hacke* 'kapa; csákány', (N.) 'balta, fejsze' [< ném. *hacken* '(meg)kapál; felaprít, hasít']. (⊕) Az *on* > *ony* szóvégből korai átvételre következtethetünk; vö. →*bükköny*, →*furmány* stb. (⊙) A dunántúli nyelvjárások szava. (↗) Nem tartoznak ide: (R.) *hókony* 'hajóborda' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 10); (N.) *hókkon*, *hókony* 'holt meder, holtág' (ÚMTsz.); mindkettő ismeretlen eredetű.

📖 TESz.; EWUng.

hókuszpókusz **A**: 1725–1764/ *Hochus pochus* (NSz.); 1790 *hokus pokus* (NSz.); 1790/ *hokus-pókusságot* [sz.] (I.OK. 30: 251); 1805 e. *Hokus, Bokus* (Csokonai: ÖM. 1/2: 379); 1816 *Hókusz-pokus* (Gyarmathi: Voc.); 1833 *hókusz pókus* (NSz.); NYJ. *ókusz-pókusz* (ÚMTsz.) **J**: <sz> 1725–1764/ 'bűvészkedés közben használt varázsige' | <Zauberformel der Taschenspieler>' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1790 'bűvészkedés, szemfényvesztés | Gaukelei, Blendwerk' (NSz.) (↑); **2.** 1824 'ceremónia, formaság, hűhó | Zeremonie, Förmlichkeit, Klimbim' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Hokuspokus* 'bűvészkedés közben használt varázsige; bűvészkedés, szemfényvesztés' [tisztázatlan eredetű; talán varázsmondásként használt, önmagukban értelmetlen, eredeti alakjukból kiforgatott latin szavakból keletkezett]. (≈) Megfelelői: ang. *hocus-pocus*; rom. *hocus-pocus*; stb.: 'hókuszpókusz'. A legkorábbi 1624 az angolból mutatható ki. (⊙) Vándor mutaványosok, bűvészek terjeszthették el.

📖 MNY. 10: 72, 55: 405; TESz.; EWUng.

hol **A**: 13. sz. eleje/ *Ihul* (KTSz.); 1372 u./ *hol* (JókK. 21); 1476 k. *Holj* (SzabV.); 1525 k. *soholt* (GyöngyK. 69); 1526 *hool* (MNY. 37: 204); 1575 *sohult* (NySz.); 1603 *sohut* (NySz.); 1742 *holl* (NSz.) **J**: <HSZ> **1.** 13. sz. eleje/ ? 'ahol | wo {als Relativum}' (KTSz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 21) (↑); **2.** 13. sz. közepe/ ? 'amikor | als' (ÖMS.), 1474 'ua.' (BirkK. 4); **3.** 1372 u./ 'mely helyen? | wo?' # (JókK. 23); **4.** 1527 'valahol | irgendwo' (ÉrdyK. 512); **5.** 1552 'mikor? | wann?' (Heltai: Dial. Cla); **6.** 1763 'miért?, mi célból? | warum?' (NSz.); **7.** 1842/ 'honnan? | woher?' (NSz.) | <KSZ> **1.** 1511 'ha | wenn' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 197); **2.** 1519 'bár, noha | obwohl' (JordK. 390); **3.** 1519 k. 'majd ... majd | mal ... mal' (DebrK. 573)

hun² × **A**: 1512 *Ihon* (WeszprK. 93); 1527 *ahun* (Heyden: Puerilium 54); 1591 *hún* [?] (NySz.); 1613 *hón* [?] (NySz.); 1644 *Ehen* (MHH. 24: 254); 1659 *sohont* (NySz.); 1705 *sohunt* (RákFLev. 4: 476); 1817 *honn, hunn* (NSz.); NYJ. *ehén* (MTsz. *ihon* a.) **J**: **1.** 1512 ? 'mely helyen? | wo {als Relativum}' (WeszprK. 93) (↑), 1564 'ua.' (OklSzPótl.); **2.** 1556 'valahol | irgendwo' (LevT. 1: 202)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A →*hogy*¹ tövéből keletkeztek *-l* ablatívuszraggal, ill. *-n* lokatívuszraggal. A szóvégi *t*, amely néhány változatban az *-l*-hez kapcsolódik, nyomatékosító szerepű lokatívuszrag. (⊖) Idetartoznak: *sohot* 'sehol' (1527: LevT. 1: 4); *néhott* 'valahol' (1603: NySz.); *néhut* 'ua.' (1667: NySz.) stb. Ezek feltehetőleg a *soholt* ~ *sohult*, *sohunt* ~ *sohont* változatokból keletkeztek. Az is lehetséges azonban, hogy ezen összetételek *hot* ~ *hut* utótagja közvetlenül az alapszóból jött létre *-t* lokatívuszraggal. (⊕) Eredetileg kérdő, határozatlan, ill. vonatkozó helyhatározószavak voltak. A *hol*-nak idő- és módhatározói jelentése is lett, később kötőszói használata is kialakult; vö. →*hogy*², *honnan* (→*honnét*).

☞ Bárczi: SzófSz.; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 348; EWUng. • Vö. *a-, akár-, hogy¹, holmi, holott, ihol, im-, né-, se-, vala-*

hold¹ A: 1211 ? *Holdus, Huldus* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1309 ? *Huldualach* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 165); 1332–1337 *Hoduilag* [HN.] (Földl. 2: 651); 1372 u./ *hold* (JókK. 43) **J: 1.** 1309 ? 'a Föld mellékbolygója | Mond' # (Györffy: ÁMTF. 2: 165) (↑), 1332–1337 'ua.' (Földl. 2: 651) (↑); **2.** 1416 u.² 'holdhónap | Mondmonat' (MünchK. 1r); **3.** 1510 'állat homlokán levő fehér folt | Blesse' (MNY. 10: 370); **4.** 1776 'mellékbolygó | Satellit' (NSz.) **Sz: ~as** 1211 ? [SZN.] (Oklsz.) (↑); 1510 *holdosth* 'fehér foltos homlokú ló | Pferd mit einer Blesse an der Stirn' (MNY. 10: 370); 1585 'holdkóros, alvajáró | mondsüchtig' (Cal. 618)

■ Származékszó. | ☞ A →*hó²* főnévből keletkezett *-d* kicsinyítő képzővel. A szó belseji *-l-* hez vö. *álcs* (→*ács*), →*boldog* stb. ☞ Valószínűleg ugyanerre az etimonra megy vissza: *hóda* 'szárcsa'; vö. ? 1211 *Hoda* [SZN.] (Oklsz.); 1465 *Hoda* [SZN.] (↑); 1800 *Hóda* 'szárcsa' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); a megnevezés szemléletéhez vö. →*hóka*: a szárcsa csőrének és homlokának egy része fehér.

☞ MNY. 18: 94; TESz., *hóda* a. is; MNYTK. 124: 25; Kiss J.: Mad. 144; EWUng. • Vö. *fél-, hó², holdkóros*

hold² A: 1367 *Wdulewhold* (Oklsz. *ödölő* a.); 1536 *hood* (Pesti: Fab. 44a) **J:** 'egy fajta földterület mérték | Joch (Feldmaß)' #

■ Jelentéselkülönülés. | ☞ A →*holdá* alapszavából jött létre. A 'virradat, hajnal' > 'földterület-mérték' jelentésváltozás magyarázata az lehet, hogy ekkora területet reggel munkába állva egy nap alatt lehet egy pár ökörrel felszántani. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Morgen*; szbhv. *jutro*: 'virradat, hajnal; földterület-mérték'. ☞ A magyarból: szlk. *hold*; rom. *holdă*: 'földterület-mérték'.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *holdá*

holdá † A: 1416 u.² *Holda* *keluē* (MünchK. 85vb); 1519 *Hotakelwe* (JordK. 670); 1604 *Hoda* (Szeneci Molnár: Dict. *Cras* a.); 1621 *Hódá, Holdá* (Szeneci Molnár: Dict.) **J:** 'holnap reggel; holnap | morgen; morgen früh'

■ Ragszilárdulás. | ☞ A *hold* 'virradat, hajnal' főnévből *-á* latívuszraggal. A *hold* valószínűleg származékszó, amelynek alapszava a *hol* lehet; vö. →*holnap*. Végződése a *-d* kicsinyítő képző, amely feltehetőleg a →*hold¹* hatására is kapcsolódott az alapszóhoz. A 'reggel' jelentéshez vö. még →*holnap*, →*holval*. A *holdá* korábban leginkább szó szerkezetekben élt; vö. *holdá-kelve* 'virradatkor, hajnalban' (1416 u.²: MünchK. 85vb). – A *holdára kelvén* 'hajnalban' (1763: NySz.) raghalmozással keletkezett.

☞ MNY. 34: 145; TESz.; EWUng. • Vö. *hold², holnap*

holdkóros A: 1826 *holdkóros* (NSz.) **J: 1.** 1826 'alvajáró | mondsüchtig' # (NSz.) (↑); **2.** 1844 'hóbortos; bolond | rappelig, verrückt' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☞ Vö. ném. *mondsüchtig* 'alvajáró', tkp. 'holdbeteg' [a lat. (kés.) *lunaticus* 'ua.' eredetéhez vö. →*lunátikus*]. A megnevezés azon a feltevésen alapszik, hogy az így jelölt beteg akkor végez alvó állapotban különféle mozgásokat, amikor a holdfény bizonyos álmokképeket idéz elő nála. ☞ A magyarban →*hold¹ + kóros* (<

→*kór*). ☞ Nyelvújítási szó. (⊖) Korábbi megnevezés: (R.) *holdkórságos* 'holdkóros' (1803: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Mondsüchtig* a.); vö. még *havas* (→*hó*²), *holdas* (→*hold*¹): 'ua.'

📖 O. Nagy: MiFán 155; TESz.; EWUng. • Vö. *hold*¹, *kór*, *lunátikus*

holla Δ **A:** 1760 *hollá* (NSz.); 1786 *Holla* (NSz.); 1833 *Halla* (Kassai: Gyökerésző 2: 353) **J:** 1. 1760 'figyelemfelkeltő szóként' | *hallo* 'als Zuruf' (NSz.) (↑); 2. 1864 'jó kedvet v. kérdést kifejező szóként' | 'Ausdruck der guten Laune od. der Prahlerei' (CzF.)

■ Valószínűleg német jövevényszó. | (≡) Ném. *holla* 'indulatszó a megállítás, csodálkozás stb. kifejezésére', *hollari* 'indulatszó a vidámság kifejezésére' [az eredetéhez vö. →*halló*]. (≈) Megfelelői: cseh *hola*, *holá*; szlk. *hola*: 'figyelemfelkeltő indulatszó'. (⊖) A 2. jelentéshez vö. *hollároz* 'fennhéjáz' (1838: Tsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *halló*

holland **A:** 1533 *Holandus* (Murm. 31 D4); 1628 *hollandusok* (Horváth M.: NEI.); 1786 *Hollandusok* (NSz.); 1787 *Hollándus* (NSz.); 1793 *Hollandoknak* (NSz.) **J:** <FN> 1533 'holland ember | Holländer' # (Murm. 31 D4) (↑) | <MN> 1787 'a hollandokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | holländisch' # (NSz.) (↑)

■ Idegen tulajdonnév köznevesülése. | (≡) Vö. ném. *Holland* [HN.]; fr. *Hollande* [HN.]; ol. *Olanda* [HN.]: 'Hollandia'. vö. még lat. *Holandia* [HN.] [< holl. (R.) *Holdland* [HN.], *Holtlant* [HN.] 'a Holland Grófság neve', tkp. 'fás, erdős vidék']. (⊕) A magyar népnév kialakulásában a m. *Hollandia* [HN.] (1533: Gl.) szóból történt elvonás is szerepet játszhatott; ez a helynév a latinból (↑) származik. Az *us* végződés a *dánus* (→*dán*), *gótus* (→*gót*) stb. analógiájára valószínűleg a magyarban keletkezett; ehhez vö. még lat. (h.) *Hulandus* 'holland ember' (1533: ↑). (⊖) A (R.) *hollandi* 'holland' (1834: NSz.) származékszó a (R.) *Holland* [HN.] 'Hollandia' (1840: NSz.) szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *landol*

holló **A:** 1220/ ? *Hollus* [SZ.] [SZN.] (VárReg. 105.); 1221 *Hollos* [SZ.] [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 757); 1231 *Holo* [HN.] (OkI Sz.); 1285/ *Hulloudzalasa* [SZ.] [HN.] (OkI Sz.); 1359 *Chollo* [SZN.] (OkI Sz.); 1395 k. *hollo* (BesztSzj. 1208.); 1429 *Hallos* [SZ.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. I: 697) **J:** 'a varjúnál nagyobb, fényes fekete tollazatú madár | Rabe' # **Sz:** ~**s** 1220/ ? [SZN.] (VárReg. 105.) (↑); 1221 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 757) (↑) | ~**cska** 1416 u.¹ *hollozkac* (BécsiK. 114)

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *kolā-k*; osztj. (V.) *kolək*; – jur. *χūlī*; szelk. *kulé*; kam. *kuli*; stb.: 'holló' [uráli **kul3(-k3)* 'ua.']; onomatopoetikus eredetű]. Az *-*k3* névszóképző az ugor, de akár már az uráli korban a szótőhöz kapcsolódhatott; ebből a képzőből alakult ki a m. -*ó* végződés. (⊕) A szó belseji m. *ll* magánhangzóközi gemináció eredménye. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak más nyelvekben is vannak; vö. finn *kaarne* 'holló'; újperzsa *kalāy*, *kālāy* 'ua. (vetési) varjú'; lat. *corvus* 'holló'; stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

holmi **A:** 1584 *Hol mi* (NySz.); 1636 *hum[m]i*, *hunmi* (MNY. 80: 246); 1726 *humi* (EWUng.); 1743 *hómi* (MNY. 70: 228) **J:** <NM> 1584 'valamiféle; egy és más, valami | irgendein (meistens in verächtlichem Sinn); dies und das, etwas' (NySz.) (↑) | <FN> 1662/ 'szedett-vedett

tárgyak, cókók | Habseligkeiten, Siebensachen' # (NySz.), 1868 'bútor | Möbel' (Ballagi M.: MNyTSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *hol* 'valahol' határozószóból (ill. ennek *hon* ~ *hun* változatából) + a → *mi*² 'valami' szavakból; mellérendelő összetétel. Valamilyen határozatlanságot kifejező névmásból vált főnévvé; a főnévi 2. jelentés metafora a főnévi 1. jelentés alapján. (⊖) Idetartoznak: (N.) *hemehumi*, *himihumi* 'cókók' (ÚMTsz.)N. *hemehumi*, *himihumi*; mindkét szó játszi szóalkotással keletkezett ikerszó a *holmi*-ből. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: 1395 k. *homny* (vagy *komny* '?)' (BesztSzj. 589.)).

📖 NyK. 59: 179; TESz.; EWUng. • Vö. *hol*, *mi*²

holnap **A:** 1416 u./¹ *holnapon* (BécsiK. 69); 1470 *honap* (SermDom. 2: 283); 1512 k. *honnep* (WeszprK. 143); 1799 *hulnap* (NSz.) **J:** <FN> 1416 u./¹ 'a mai nap után következő nap | der morgige Tag' # (BécsiK. 69) (↑) | <HSZ> 1416 u./² 'közvetlenül a maira következő napon | morgen' # (MünchK. 12vb) **Sz:** ~**i** 1416 u./² *holnap* (MünchK. 13ra)

■ Összetett szó. | (⊕) Az önálló szóként nem adatolt *hol* 'reggel; virradat, hajnal' + → *nap*¹ (valószínűleg jelzős) alárendelő összetétele.

■ A **hol** előtag örökség az uráli korból. | (⊖) Vog. (T.) *kol* 'reggel <fn>'; osztj. (Kam.) *χōtnə* 'reggel <hsz>'; – jur. *χū?* 'reggel <hsz>'; szelk. *kar* 'reggel <fn>'; kam. *korod'on* 'ua.'; a *holnap* nap'; stb. [uráli **kuðz* 'reggel <fn>'].

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A jelentések viszonyához vö. még szbhv. *jutro* 'reggel <fn>' : *sutra* 'a holnap nap'; ném. *der Morgen* 'reggel <fn>' : *das Morgen* 'a holnap'; stb. Az 'idő' jelentésű szavak fn > hsz szófajváltásához vö. → *nap*¹.

📖 MNyTK. 39: 25; MNy. 44: 113, 58: 411; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *holdá*, *holval*, *nap*¹

holott **A:** 1372 u./ *holot* (JókK. 9); 1474 *holott* (BirkK. 2); 1529–1541 *hollot* (RMNy. 2/2: 48) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'ahol | wo {als Relativum}' (JókK. 9) (↑); **2.** 1608 'hol? | wo?' (NySz.) | <KSZ> **1.** 1474 'amikor | als' (BirkK. 4); **2.** 1508 'noha | obwohl' # (DöbrK. 436); **3.** 1566 'mivel | da' (Heltai: Fab. 37); **4.** 1602 'ha | wenn' (MNy. 69: 106)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *hol* + → *ott* szervetlen összetétele. Az utótag az összetételbe nyilván nyomósító szerepben került bele. Az összetett szó eredetileg helyhatározószó volt; ebben a funkciójában azonban a hasonló jelentésű → *hol* mellett visszaszorult. Vonatkozó határozószói használatából alakult ki időhatározói, majd ebből megengedő kötőszói szerepe. (⊖) Ugyanezzel az utótaggal a *hun* ~ *hon* (→ *hol*) is alkot összetételeket, amelyek ma már csak tájszóként élnek; vö. *ihonott* 'ahol' (1532: TihK. 315); *hunott* 'ua.' (1553: Tudtár 1: 69).

📖 Berrár: TörtMondt. 67; TESz.; EWUng. • Vö. *hol*, *ott*

holt-

I. ~szegény **A:** 1752 *hólt szegények*-is (NSz.) **J:** 'koldus(szegény) | bettelarm' | ~**részeg** **A:** 1789/ *holt részegre* (NSz.) **J:** 'tökrészeg | sternhagelvoll' | ~**sápadt** **A:** 1838 *holtsápadt* (HazKülfTud. 1838. aug. 18.: 110) **J:** 'halálsápadt; nagyon sápadt | totenbleich' – De vö. 1807 *holtsápadva* 'ua.' (NSz.) | ~**fáradt** **A:** 1865 *holtfáradt* (MNv. 1865. nov. 5.: 82) **J:** 'nagyon fáradt | todmüde' # | ILYENEK MÉG: ~**bizonyos** 'teljesen biztos | todsicher' (1908: NSz.); ~**biztos** 'ua.' (1942 e.: ÉrtSz.)

II. ~verseny A: 1859 *holtversenyben* (Vadász-Vers. 1859. okt. 30.: 492) **J:** ' | totes Rennen' # | **~pont A:** 1870 *holtpontokat* (Hon 1870. szept. 13.: [3]) **J:** 'folyamatban az a szakasz, pont, ahol az előrehaladás elakad | Totpunkt' | **~játék A:** 1903 *holtjátékától, holtjátéka* (PolytechnSz. 1903. jan. 25.: 32) **J:** 'vmely alkatrész olyan mozgása, amely nem jár a vele összefüggő részek elmozdulásával | Spiel zusammengehörender Maschinenteile'

III. ~teher A: 1865 *holtterhet* (Vadász-Vers. 1865. szept. 30.: 429) **J:** 1. 1865 'lóversenyen a nyereg (és a nehezék) súlya' (Vadász-Vers. 1865. szept. 30.: 429) (↑); 2. 1871 'nem hasznos teher | Ballast' (MMÉEK. 5/2: 85) | **~súly A:** 1869 *holtsúlyt* (Vadász-Vers. 1869. okt. 30.: 142) **J:** 1. 1869 'lóversenyen a nyereg (és a nehezék) súlya' (Vadász-Vers. 1869. okt. 30.: 142) (↑); 2. 'nem hasznos teher | Ballast' (MMÉEK. 6/8: 350) | **~szezón A:** 1885 *holt szezonnak* (PNapló 1885. okt. 4.: [1]) **J:** 'az évnek az a szakasza, amikor vmilyen esemény nem zajlik | tote Saison' # | **~tér A:** 1886 *holt-tér* (OrvH. 29: 846) **J:** 1. 1886 'üres, kitöltetlen terület | leerer, unbenutzter Raum' (OrvH. 29: 846) (↑); 2. 1960 'a látószögből kieső terület, holtszög | toter Winkel' (Repülés 4: 17)

■ Összetételi előtag, azonos a **holt** (→*hal¹*) szóval. | (△) Az 1. csoportban az előtag jelentése 'teljesen', a 2. csoportban 'egyformán mozgó; különbség nélkül', a 3. csoportban 'használatlan; kihasználatlan'. (≡) Mindhárom csoport szavainak létrejöttében német minták is szerepet játszhattak; vö. (1. csoport:) ném. *totenbleich* 'holtsápadt', ném. *todmüde* 'holtfáradt'; (2. csoport:) ném. *totes Rennen* 'holtverseny', ném. *Totpunkt* 'holtpont'; (3. csoport:) ném. *tote Saison* 'holtszezón' stb. (△) Utótagok (a címszavak kivételével): *fáradt* (→*fárad*), *sápadt* (→*sápad*).

EWUng. • Vö. *fárad, hal¹, játék, pont, részeg, sápad, súly, szegény, szezon, teher, tér³, versenkedik*

holteleven † **A:** 1506 *holth eleuen* (WinklK. 38v); 1702 *holt-elevenekké* (NySz.) **J:** 1. 1506 'félholt | (zu Tode) erschöpft, halbtot' (WinklK. 38v) (↑); 2. 1585 'tudatát visszanyerő | das Bewusstsein wiedererlangend' (Cal. 902); 3. 1626–1627 'ijedtében megmerevedő (állat) | durch Schrecken erstarrt (Tier)' (NySz.)

■ Összetett szó. | (△) A *holt* (→*hal¹*) + *eleven* mellérendelő összetétele. A jelentésekhez vö. fr. *plus mort que vit*; or. *ни жив, ни мёртв*; stb.: 'félholt'. Az összetételi tagok ma leginkább a következő szerkezetben élnek: *se holt, se eleven* 'félholt'.

EWUng. • Vö. *eleven, hal¹*

holval † **A:** 1372 u./ *holualleven* (JókK. 5); 1456 k. *hollal* (SermDom. 2: 160) **J:** <HSZ> 1. 1372 u./ 'korán | früh' (JókK. 92); 2. 1405 k. 'reggel | morgens' (SchlSzt. 142.) | <FN> 1372 u./ '(a) reggel | Morgen (Tageszeit)' (JókK. 5) (↑)

■ Ragszilárdulás. | (△) A *hol* szóból, (amely valószínűleg a →*holnap* töve) -*val* társ-, eszközhatározóval; vö. →*éjjel, nappal* (→*nap¹*) stb. A szó főnévi jelentése másodlagos; vö. a fent említett *éjjel, nappal* szavakkal.

Horger: MSzav. 81; MNy. 44: 113, 58: 411; TESz.; EWUng. • Vö. *holnap*

holy → *holyan*

hólyag **A:** 1456 k. *hojagh* (SermDom. 2: 636); 1552 *hogyac* (Heltai: Dial. E5a); 1560 k. *holyaglaasa* [sz.] (GyöngySzt. 3369.); 1590 fel *hoyágozua* [sz.] (NySz.); 1604 *hojogjába*

(Szenczi Molnár: Dict. *Syrítes* a.); 1763 *hólag* (NSz.); 1785 *hollyagok* (NSz.); 1836 *hajagos* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1456 k. 'nedvet v. levegőt tartalmazó vékony falú burok | Blase' # (SermDom. 2: 636) (↑); 2. 1500–1550 'húgyhólyag | Harnblase' (MNY. 57: 357); 3. 1560 k. 'buborék | Blase im Wasser' # (GyöngySzt. 3369.) (↑); 4. 1708 '⟨növénynevek elemeként⟩ | ⟨in Pflanzennamen⟩' (Pápai Páriz: Dict. *Cěrásum* a.); 5. 1917 'ostoba ember | Dummkopf' (MNY. 13: 91) **Sz:** ~**os** 1497 *hoyagos* (Oklsz.) | ~**zik** 1577 k. feol Nem *hojagozjyk* (OrvK. 554)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A szóvég -g névszóképzőnek látszik; vö. *balog* (→*bal*), *kéreg* (→*kér*²) stb. A szó belseji mássalhangzó eredetileg *j* lehetett, az *ly* feltehetőleg másodlagos keletkezésű a →*hályog*, →*halyag* analógiájára. A metaforikus 4. jelentés kialakulását a →*halyag* is befolyásolhatta. (△) Finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 63: 44; NytudÉrt. 1: 71; TESz.; UEW. 213; EWUng.

holyan × **A:** 1731 Akár *hollyan* (Oklsz.); 1782/ az *holyan* (NSz.); NYJ. *hojján* (MTsz.) **J:** 'milyen | wie (beschaffen)'

holy Δ **A:** 1788/ a *holyat* (NSz.) **J:** 'milyen | wie beschaffen'

■ A szócsalád alapja, a **holy** megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →*hogy*¹ töből keletkezett -*l* ablatívuszraggal, amely később palatalizálódott.

■ A **holyan** származékszó. | (△) A *holy* szóból jött létre feltehetőleg -*n* névmásképzővel; vö. *azon* (→*az*¹), *ilyen* (→*ily*) stb. Azonban a szóvégi -*n* módhatározórag is lehet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hogy*¹

homály **A:** 1372 u./ *homalyoffagarol* [sz.] (JókK. 93); 1405 k. *homal* (SchlSzt. 108.); 1585 *Homály* (Cal. 151); 1771 *Homálly* (NSz.); 1793 *homájjos* [sz.] (NSz.); 1795 *homájjos* [sz.] (NSz.); NYJ. *humáj* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1. 1372 u./ 'sötétség | Dunkelheit' (JókK. 93) (↑); 2. 1405 k. 'köd, pára; felhő | Nebel, Dunst; Wolke' (SchlSzt. 108.) (↑); 3. 1456 k. 'gyenge világosság; átmenet a sötétség és a világosság között, derengés | Halbdunkel, Zwielficht, Dämmerung' # (SermDom. 1: 196); 4. 1460 k. 'halványság, sápadtság | Blässe' (JászGl. 13.); 5. 1519 'titkolódzás; titokzatosság | Geheimhaltung, Verschleierung; Schleierhaftes ⟨einer Sache⟩' # (JordK. 384); 6. 1533 ? 'hályog | Star ⟨am Auge⟩' (Murm. 989.), 1550 k. 'ua.' (KolGl. 45: 12); 7. 1539 'sima felületű tárgyat fénytelené tevő réteg | Mattheit, Glanzlosigkeit ⟨einer glatten Fläche⟩' (KulcsK. 157); 8. 1551 'zavarosság, érthetlenség ⟨szövegé, ügyé, jelenségé stb.⟩ | Unklarheit ⟨eines Textes; einer Angelegenheit, Erscheinung usw.⟩' # (NySz.) | <MN> 1. 1597 '⟨főleg szarvasmarha, ezenkívül még ló, kutya stb. különféle halvány színárnyalatának (fehér, hamuszínű, vörhenyeges fehér, barnásfehér, bizonytalan színű stb.) v. a fej fehérségének megjelölőjeként⟩ | ⟨als Benennung versch. blasser Farbenabschattungen (od. des weißen Kopfes) von Rindern, Pferden, Hunden usw.⟩' (OklszPótl.); 2. 1886 'halványszőke ⟨személy⟩ | hellblond ⟨Haar⟩' (Nyr. 15: 46) **Sz:** ~**os** 1372 u./ [sz.] (JókK. 93) (↑) | ~**osság** 1372 u./ (JókK. 93) (↑) | ~**osul** [ma el~] 1416 u./¹ *meghomalofoluā* [sz.] (BécsiK. 312) | ~**osít** [ma el~] 1456 k. *megh homalosoytia* (SermDom. 1: 196) | ~**osodás** 1493 k. *meg homalyosodaasan* (FestK. 152)

■ Örökség, finnugor kori tö magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (Szo.) *sēnkiy xomxatas* 'ködös lett ⟨az idő⟩'; zürj. (Sz.P.) *kjmer* 'felhő'; md. (E.) *kovol* 'ua.'; ? finn *kumuri* 'felhőcske' [fgr. **kum3* 'felhő']. A végződés -*l* ~ -*ly* névszóképző; vö. →*fial*, →*fogoly*² stb.

📖 FUFA. 12: 3; TESz.; MSzFE.; SSA. *kumuri* a.; EWUng. • Vö. *komor*

hombár × A: 1608 *Hambaros* [sz.] (MNY. 80: 246); 1688 *hombár* [✍] (MNY. 52: 79); 1694 *Kambar* (SzT. *hambár* a.); 1727 *hámbár* (GyaluiUrb. 249); 1800 *Humbár* (SzT. *hambár* a.) J: 1. 1608 'hajó rakodótere | Lagerraum des Schiffes' (MNY. 80: 246) (↑); 2. 1647 'gabonatartó láda, szuszék | Getreidekasten' (SzT. *hambár* a.); 3. 1779 u. 'magtár | Kornspeicher' (NSz.)

■ Oszmán-török eredetű, szerbhórvát közvetítéssel is. | ⊕ Oszm. *ambar*, (N.) *hambar* 'raktár, magtár'; – vö. még szbhv. *ambar*, (N.) *hāmbār* 'fából épült magtár, góré; gabonatartó láda' stb. Az oszmánba az újperzsa *ambār* 'raktár, magtár' szó került. ⊗ Megfelelői: blg. *xamōap*; albán *hambar*; stb.: 'magtár'.

📖 Kniezsa: SzIJs. 216; NyK. 68: 62; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 39; EWUng.

homlít × A: 1519 *homloŷtta* (JordK. 449); 1548 *homlitasit* [sz.] (NySz.); 1673 *homolyitot* [sz.] (NySz.); 1816 *omlitani* [sz.] (Gyarmathi: Voc. 27) J: 1. 1519 'gördít; fordít | rollen, wälzen; wenden' (JordK. 449) (↑); 2. 1519 'beborít | bedecken' (JordK. 556); 3. 1521 'szőlővesszőt' bújtat | absenken (Senkreis)' (Nyr. 109: 113)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tö -l igeképzővel keletkezett, és azonos a →*homlok* tövével. Az abszolút tö, amely eredetileg igenévszó lehetett, örökség az uráli korból; vö. vog. (AK.) *χam-* 'felfordít, felborít'; osztj. (V.) *komtaŷ* 'arccal a föld felé', (Kaz.) *χqm-* 'kéregből készült kosárral v. edénnyel' betakar'; zürj. (P.) *šin-kim* 'szemöldök' (*šin* 'szem'), (Lu.) *kim-* 'felfordít (csészét, csónakot)'; votj. (Sz.) *kimes* 'homlok', *kim-* 'valamely üreges tárgyat befed'; cser. (KH.) *kāmāk* 'megfordítva, felborítva', *kāmala-* 'meghajol'; md. (E.M.) *koma-* 'lehajol'; finn *kumo* 'felfordított helyzet', *kumoa-* 'felborít, megfordít'; lp. (norv.) *gqmo* 'domború felével fölfelé fordított; hason, arccal lefelé fekvő'; – ? jur. *χawā-* 'esik, kidől (fa), elesik (részeg)'; szelk. *qamt*, *qamittā* 'arccal lefelé'; ? kam. *kama?* 'homlok'; stb. [uráli **kuma* 'meghajlított, felfordított helyzet; meghajol']. A végződés -ít műveltető képző. ⊕ A relatív töből az -l gyakorító képző ismétlésével keletkezett a *homlol* 'ledönt, felforgat, elpusztít', (N.) 'elferdül' (vö. 1416 u.¹: *ēl homlolaŷara* (BécsiK. 212)).

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *homlok*, *homorú*

homlok A: 1249/ *homluk* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 150); 1338 *Homlokkw* [HN.] (OkISz.); 1379 *zelephomlok* (OkISz. *zsiliphomlok* a.); 1527 *homlyokokra* (ÉrdyK. 537); 1782 *homlak-ág* (NSz.); 1845 *humlokos* [sz.] (NSz.) J: <FN> 1. 1249/ 'homlokzat, elülső rész | Stirn(seite), Front' (Györffy: ÁMTF. 3: 150) (↑); 2. 1405 k. 'a koponyának a hajzat és a szemöldökök közötti része | Stirn' # (SchlSj. 296.); 3. 1493 k. 'halánték | Schläfe' (FestK. 127) | <HSZ> 1456 k. 'homlokon; homlokra, arccal előre | auf der Stirn; auf die Stirn, aufs Gesicht' (SermDom. 1: 257) Sz: ~os 1405 k. *homlokos* (SchlSj. 297.) | ~zat 1792 *Homlokozat* (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tö a →*homlít*-ével azonos. Az abszolút tőhöz vö. →*homlít*; vö. még →*homorú*. Végződése -k névszóképző; vö. →*ajándék*, →*fazék* stb. A határozórag nélküli elavult határozószói funkcióhoz vö. →*meredek*, →*nap*¹ stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hanyatt-homlok*, *homlít*, *homorú*

homok A: 1055 *humca*, *humuc*, *kumuc* (TA.); (†1194) 1230 k. *homoc* (Wenzel: ÁÚO. 11: 56); 1239 *Paphomoka*; *Hegeshomok* (MNL (OL) 40016); 1385 *Humoktelek* [HN.] (OkISz.); 1395 *Hamokzalas* [HN.] (ArchÉrt. 101: 252) J: 'apró köszemcsékből álló, porszerű anyag (, ill. ilyen talajú terület) | Sand(boden)' # Sz: ~os 1496 *Homokoszygeth* [HN.] (OkISz.) | ~i 1522 *Homokŷ* [szn.] (MNYTK. 86: 39)

■ Jövevénytörzs, valószínűleg egy ótörök nyelvből. | (≡) Csag. *qumaq*; alt. *qumaq*; jak. *kumax* stb.: 'homok'. Mindezek a török *-k* képzőt tartalmazzák; az alapszóhoz vö. ujj. *qum*; CC. *qum*; kum. *χum*; stb.: 'ua.'. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók: mong. *qumaki* 'ua.'; monguor *χumoq* 'por', ill. kalm. *χum* 'ua.; homok.'. (△) A magyarba átkerült alak **qumaq* vagy **χumaq*. A szókezdő mássalhangzó jellegétől függően a *homok* az ótörök jövevénytörzsnek mind korai, mind pedig kései rétegébe is tartozhat; vö. →*harang*, →*hattyú* stb. A szóvégi mássalhangzóhoz vö. →*árok*, →*tűzok*. Az első szótörténeti adat a [4] tőtípus hatására utal.

📖 MNy. 3: 219, 57: 171; NyK. 49: 200, 61: 287; TESz.; Ligeti: TörK. 153; EWUng. • Vö. *homokos*

homokos **A:** 1957 *homokos* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'azonos neműekhez vonzódó (főleg férfi) | homosexuell (Mann)'

■ Játszi szóalkotással keletkezett szórövidítés. | (△) A *homoszexuális* 'ugyanazon nemű személyekhez vonzódó' (1910: Kelemen B.: IdSz.) tréfás-eufemisztikus lerövidítése a *homokos* (→*homok*) származékhoz való igazítással. Az eredetileg durva stílusértékű szó a köznyelvben is meggyökeresedett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *homok*, *szexuális*

homorít → *homorú*

homorodik → *homorú*

homorú **A:** 1193 *humerou* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1214/ ? *Humuroc* [sz.] [HN.] (VárReg. 318.); 1247 *Homorouvelg* [HN.] (OkI Sz.); 1256 *Humurugd* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 91); 1256 *Humuroteteu* [HN.] (OkI Sz.); 1273/ *Homrok* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 626); 1275 *Humorow* [HN.] (OkI Sz.); 1556 *homorw* (OkI Sz.) **J:** 1. 1193 ? 'közepe felé mélyülő, befelé görbülő; horpadt | nach innen gewölbt; eingefallen' # (MNL (OL) Dl. 27) (↑), 1247 'ua.' (OkI Sz.) (↑); 2. 1193 ? 'kiemelkedő; domború | erhöht; gewölbt' (MNL (OL) Dl. 27) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Convexus* a.)

homorul † **A:** 1508 Be *homorvlt* [sz.] (DöbrK. 127) **J:** 'homorúvá válik | hohlrund werden'

homorodik **A:** 1585 *Homorodás* [sz.] (Cal. 315); 1604 *Homorodom* [▽] (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1585 'lehajol | sich niederbeugen' (Cal. 315) (↑); 2. 1787 'domborodik | sich wölben' (NSz.); 3. 1794 'homorúvá válik | konkav werden' (NSz.); 4. 1864 'búnak adta fejét | sich dem Kummer hingeben' (CzF.)

homorít **A:** 1784 *homorítom* (Baróti Szabó: KisdedSz. 86) **J:** 1. 1784 ? 'homorúvá alakít | konkav machen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 86) (↑), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék); 2. 1784 ? 'hajlít; (szőlővesszőt) homlít | biegen; absenken (Senkreis)' (Baróti Szabó: KisdedSz. 86) (↑), 1822 'ua.' (Wagner: Phras. *Prosterno* a.); 3. 1866 '(tornában) vállait hátra feszíti | den Rücken durchdrücken' (Bánhidi: Sportny.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*facsar*, →*kotor* stb. Az abszolút tö a →*homlít* és →*homlok* tövével azonos. A végződéses *-ú* folyamatos melléknévi igenévképző, ill. *-ul*, *-odik* gyakorító-visszaható és *-ít* műveltető képző; vö. *domborul*, *domborodik*, *domborít* (→*domború*) stb. (≈) Ugyanebből az

abszolút töből *-r* névszóképzővel keletkezhetett: 1138/ *Humur* [HN.] (MNY. 32: 131); vö. →*fodor*, →*fondor* stb. (Ⓐ) Finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 MNY. 58: 411; NyK. 68: 422; TESz.; Benkő: FiktI. 160, 161; Kylstra-Eml. 14, 16; UEW. 227; EWUng. • Vö. *homlít*, *homlok*

homorul → *homorú*

homp × **A**: 1577 *homp* (KolGl.); 1724 föl ... *kompolták* [sz.] (MNY. 74: 350) **J**: 1. 1577 'göröngy; gyp | Erdscholle; Rasen' (KolGl.) (↑); 2. 1724 'földkupac; határjelző dombocsa | Erdhaufen; Grenzhügel' (MNY. 74: 350) (↑)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (Ⓐ) Szorosan összefügg a →*hoporcs* abszolút tövével; a szó belseji *m* inetimologikus hang lehet. A szó összefügghet a →*huppan* szócsaládjának, valamint, palatoveláris párhuzamosság alapján, a →*hömpölyödik* szócsaládjának tövével is. A szó eleji *h* ~ *k* váltakozáshoz, amely a szó igen korai keletkezésére utal, vö. *hajol* (→*hajt*¹) : →*kajla*, továbbá →*huny*.

📖 MNy. 4: 51; TESz.; MNY. 74: 349; EWUng. • Vö. *hoporcs*, *hömpölyödik*, *huppan*

hon **A**: 1211 ? *Honus* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 504); 1372 u./ *honnjának* [*n-j*] (JókK. 58); 1750 *honnyunk* (Wagner: Phras. *Patria* a.); 1791 *Hónyából* (NSz.) **J**: 'haza | Vaterland; Heimat' **Sz**: ~**os** 1211 ? [szN.] (PRT. 10: 504) (↑); 1792 *honnyoffa* (Baróti Szabó: KisdedSz.) | ~**ol** 1820 *honolt* [sz.] (NSz.) | ~**alan** 1820 (NSz.)

■ Szófajváltás. | (Ⓐ) A →*honn* főnevesülése; vö. →*haza*¹. A 18. sz.-ra elavult szót a nyelvújítás korában elevenítették fel. A *honol* és *hontalan* származék is ekkor keletkezett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *honn*, *honvéd*

hón **A**: 1435 k. *hanal* (SoprSzj. 6.); 1520 k. *holna* (BodK. 28); 1585 *hon*, *Hón* (Cal. 882, 119); 1624 *holnya* (NySz.); 1791 *hunnya*-alatt (NSz.); 1820 *hónna* (NSz.) **J**: 'váll; a felső kar töve alatti mélyedés | Achsel; Achselhöhle'

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *kalnā* 'hónalj'; osztj. (V.) *kunəŋ pētā* 'ua.' (*pētā* 'vminek a feneke'); zürj. (V.) *kun-lēs* 'az ing hónalji része' (*-lēs* < **ulēs* 'alsó rész'); votj. (Sz.) *kun-ul* 'hónalj' (*ul* 'alsó rész'); ? finn *kainalo* 'hónalj'; ? lp. (Wfs.) *Gājīγγεε* 'ua.'; – ? jur. *šāl?* 'ua.'; ? szelk. *qālān* 'ua.'; ? kam. *qālāŋ* 'ua.'; stb. [fgr. ? uráli **konz* vagy **kana* (? + **ala*): 'hónalj', '? vállizület']. (≈) Megfelelői: ótörök *qoŋ*, *qoñ*; jak. *χōj*, *χojn*: 'kebel; hónalj'. (Ⓐ) A néhány régebbi alakváltozatban található szó belseji *l* inetimologikus hang; vö. →*ács*, →*gyümölcs* stb. A szó többnyire birtokos személyjelesen, az *alatt*, *alól*, *alá* (→*alá*) névutóval vagy *alja* birtokszóval együtt szerepel, ill. a →*hónalj* összetett szó előtagjaként fordul elő.

📖 JSFOu. 30/5: 54; SKES.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hónalj*

hónalj **A**: 1435 k. *hanal* (SoprSzj. 6.); 1510 *holnaljg* (MargL. 144); 1767 *Hónalja* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Pampinārius* a.) **J**: 1. 1435 k. 'a felső kar töve alatti mélyedés | Achselhöhle' # (SoprSzj. 6.) (↑); 2. 1585 'a növény törzse, szára, ága és a belőle kinövő levél, ág, hajtás közötti hely | Blattwinkel, Astwinkel einer Pflanze' (Cal. 345); 3. 1767 'kacs; fattyúhajtás, hónaljhajtás

| Ranke; Nachtrieb, Nebenschoß' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Pampinārius* a.) (↑); 4. 1909 'egy nyalábnyi learatott gabona, marok | eine Handvoll abgemähtes Getreide, Garbe' (NyF. 56: 27)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*hón* + →*al*, ill. *alj* 'alsó rész' főnevekből keletkezett, jelöletlen birtokos jelzős alárendeléssel. Az eredeti alak *hónal* volt. Ritkán E/3. személyű birtokos személyjeles alakban is előfordult: *hónalja* (1533: Murm. 745.); vö. még (N.) *hónom alja*, *hónod alja* (Imre: FelsSz.). Hasonló szemlélethez vö. zürj. (V.) *kun-lēs* 'az ing hónalji része'; votj. (Sz.) *kun-ul* 'hónalj'; stb. ⊕ A 2. jelentés metafora; a 4. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. A 3. jelentés önállósulással jött létre a (N.) *hónaljvessző*, *hónaljhajtás* összetételekből.

📖 Nyr. 41: 71; TESz.; EWUng. • Vö. *al*, *hón*

hónap A: 1372 u./ *honapon* (JókK. 121); 1519 *holnapyg* (CornK. 51); 1525/ *hold nappal* (TörtTár 1908: 81); 1584 *honnapy* (NySz.) J: 'az év tizenketted része mint külön névvel megjelölt naptári egység | Monat' #

■ Összetett szó. | ⊕ A feltehetőleg az elsődleges jelentésű →*hó*² 'hold' + →*nap*¹ 'idő, időtartam' főnevek jelöletlen birtokos jelzős, alárendelő összetétele. A szó eredeti jelentése 'holdfázis, holdhónap' lehetett. Hasonló összetételhez vö. finn *kuukausi* 'hónap', tkp. 'a hó tartama, ideje'. A *hónap* elterjedésének, ill. a →*hó*² háttérbe szorulásának az oka ez utóbbinak a →*hó*¹ szóval való homonimiája lehetett.

📖 Horger: MSzav. 81; TESz.; MNyTK. 124: 25; EWUng. • Vö. *hó*², *nap*¹

honn Δ A: 1372 u./ *hon* (JókK. 159), de vö. →*hon*; 1527 *honn* (Heyden: Puerilium 23) J: 1. 1372 u./ 'otthon | zu Hause' (JókK. 159) (↑); 2. 1527 'itt; itthon | da; daheim' (Heyden: Puerilium 23) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat, alapszava azonban vitatott. | ⊕ Az alapszó vagy a →*hogy*¹ tövével, vagy esetleg a →*ház* főnévvel (ill. ennek előzményével) lehet azonos. A végződés *-n* lokatívuszrag. Az alapszó első magyarázatának jelentéstani nehézségei vannak: konkrét, meghatározott helyre utaló szó aligha származhat kérdő-vonatkozó névmásból. A második magyarázatnak hangtani és alaktani nehézségei vannak, mivel a fgr. **kota* (vö. →*ház*) főnévhez eredeti *kotθn* > ősm. *χozθn* alakot feltételez; vö. finn *kotona* 'otthon'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ház*, *hogy*¹, *hon*, *itthon*, *otthon*

honnan → *honnét*

honnét × A: 1372 u./ *honnat*, *honnatt* (JókK. 10, 18); 1420 k. *Hunnet* (ÓMOlv. 283); 1476 k. *Honneg* (SzabV.); 1493 k. *honnag* (FestK. 55); 1495 e. *honnet* (GuaryK. 68); 1508 *honneiet* (DöbrK. 290); 1517 *honneet* (DomK. 151v); 16. sz. eleje *Honet* (MNy. 59: 224); 1528 *hānnyth* (SzékK. 362); 1557 *valahoned* (LevT. 1: 216); 1558 k. *honnayd* (LevT. 1: 278) J: 1. 1372 u./ 'honnán? | woher?' (JókK. 10, 18) (↑); 2. 1372 u./ 'miért?; milyen alapon? | warum?; aus welchem Grunde?' (JókK. 10, 18) (↑); 3. 1517 'ahonnan | woher {als Rel.}' (DomK. 151v) (↑)

honnan A: 1416 u./² *honnán* (MünchK. 27ra); 1508 *honnen* (NádK. 621); 1633 *honnénd* (Thaly: VÉ. 1: 137); 1669 *máshunнан* (MNy. 69: 420); 1808 *Holnan*, *Holnant* (Sándor I.: Toldalék); 1833 *Honand* (Kassai: Gyökerésző 2: 438) J: 1. 1416 u./² 'kitől?; miből? | von wem?; woraus?' (MünchK. 27ra); 2. 1416 u./² 'milyen alapon? miért? mi okból? | aus welchem Grunde?' (MünchK. 19vb); 3. 1474 'ahonnan | woher {als Rel.}' (BirkK. 1); 4. 1508 'mely(ik) helyről? | woher?' # (NádK. 621) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A →*hogy*¹ mutató névmás tövéből keletkezett *-n* + *-t* (*honnét*), ill. *-n* + *-n* (*honnan*) lokatívuszragokkal. A *honnan* végződése az *-l* ablatívuszrag funkciójában áll; a lokatívuszrag hasonló funkcióváltásához vö. *innen* (→*innét*), *onnan* (→*onnét*) stb. A néhány változat végén található *d* a *-t* lokatívuszrag zöngésülésével keletkezett. A *t* helyén álló szóvégi *g* nyomatékosító elem. (⊖) Ugyanebből az alapszóból *-l* ablatívuszraggal keletkezett: *honnal* 'vhonnan; ahonnan' (1547: LevT. 1: 38); raghalmozással keletkezett: *honnaton* 'ua.' (1513: NagyszK. 5).

📖 MNy. 50: 319; TESz. *honnan* a.; EWUng. • Vö. *hogy*¹, *se-*

honorál → *honorárium*

honorárium A: 1582 *honorariumokath* (SzT.); 1628/ *honoráriumért* (MNy. 69: 364) J: 'tiszteletből juttatott, azt kifejező adomány | Ehrengabe; Honorar'

honorál A: 1835 *honorált* (MTTÉvk. 3: 88); 1842 *honorálni* [sz.] (NSz.) J: 1. 1842 'viszonz; megbecsül | vergelten; würdigen' (NSz.) (↑); 2. 1865 'díjaz, megjutalmaz | honorieren' (Babos: KözhSzt. *honorabilis* a.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *honorarium* 'tiszteletből juttatott adomány' [< lat. *honorarius* 'tiszteletbeli, megbecsülésből való'] | lat. *honorare* '(meg)becsül, (meg)tisztel, kitüntet, megjutalmaz', (k.) 'zsoldot, napi bért' kifizet'. A latin szavak a lat. *honor* 'becsület; tisztességadás' szóra mennek vissza. (≈) Megfelelői: ném. *Honorar*; fr. *honoraires* [többes szám] stb.: 'tiszteletdíj'; – ném. *honorieren* 'díjaz, megfizet', (R.) 'megtisztel, megbecsül'; fr. *honorer* '(meg)becsül, tisztel'. (⊕) A *honorál* kései felbukkanása miatt a német közvetítés lehetősége is fennáll.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dehonesztál*

honvéd A: 1821 *honvéd* (Szily: NyÚSz.) J: 1. 1821 'honvédő harcos | Kämpfer der Landesverteidigung' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1831 'honvédelem | Verteidigungswesen' (NSz.); 3. 1848/ 'a magyar hadsereg katonája | Angehöriger der ungarischen Armee' # (NSz.); 4. 1849 'rendfokozat nélküli magyar katona | ungarischer Soldat ohne Charge' # (Gyulai: Költ. 1: 36) Sz: ~**ség** 1836 *honvédségét* (Jelenkor 1836. szept. 21.: 308); 1838 *honvédség* 'inszurrekció | Adelsaufgebot' (NSz.); 1843 'katonaság | Militär' (Kunoss: UjdSzóf. 46); 1868 'a magyar honvédek összessége | das ungarische Heer' (CorpJur. 1836–1868.: 480)

honvédelem A: 1831 *honvédelem* (NSz.) J: 'a haza védelme, honvédelmi ügyek | Landesverteidigung, Verteidigungswesen' #

honvédő A: 1827 *honvédőnek* (TudGyűjt. 11/2: 8); 1832 *honvédők* (NSz.) J: <FN> 1832 'honvédő harcos, katona | Kämpfer der Landesverteidigung' (NSz.) (↑) | <MN> 1827 'a hazát idegen támadástól megvédő {személy, közösség, háború} | das Vaterland gegen Feindangriff verteidigend {Person, Gemeinschaft, Krieg}' (TudGyűjt. 11/2: 8) (↑), 1834 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **honvéd** német mintára keletkezett tükörfordítás, összetétel. | (≡) Vö. ném. *Landwehr* 'a (porosz) haderő tartalékállománya; népfelkelés; <az Osztrák–Magyar Monarchiában> az osztrák nemzeti haderő'; vö. még ném. *Landwehrmann* 'népfelkelő, tartalékos'. (⊕) A magyarban →*hon* + *véd* tagokból áll. Az utótag a →*véd* alapján jött létre, jelentése itt 'védelem, védő'.

■ A **honvédelem**, **honvédő** tudatos szóalkotás. | (⊕) A *honvédelem*, *honvédő* belső fejlemény, tudatos szóalkotással keletkezett összetétel a →*hon* + *védelem*, ill. *védő* (→*véd*)

szavakból. ☞ Mindegyik szó nyelvújítási alkotás. ⚡⇒ A magyarból: ném. *Honvéd* 'magyar honvédség'; szlk. *honvéd* 'magyar honvéd'; le. *honwed* 'ua.'; rom. *honved* 'ua.'; stb.

📖 Nyr. 43: 383; TESz.; MNy. 68: 330; EWUng. • Vö. *hon*, *véd*

honvédelem → *honvéd*

honvédő → *honvéd*

hopcihér × **A**: 1600 k. *hepcziheret* [ɔ: *hepcziherek*] (Nyr. 17: 570); 1600 k. *hopcziher* (Nyr. 17: 570); 1616 *hopczihérség*het [sz.] (NySz.); 1795/ *kupciher* (NSz.); NYJ. *hoppcziher*, *kopcihár*, *kopczihër* (ÚMTsz.); *kúpcehër*, *kupcihír* (MTsz.) **J**: **1.** 1600 k. 'főkolompos, főbujtató | Rädelsführer' (Nyr. 17: 570) (↑); **2.** 1838 'hitvány, dologkerülő, naplopó ember | nichtsnutziger, arbeitsscheuer Mensch' (Tsz.); **3.** 1896/ 'csavargó | Vagabund' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⚡ Ném. (kfn.) *houbet-sacher*, (kor. úfn.) *hauptsächer*, *heubtsacher*: 'előidéző, felbujtó' [< ném. (kfn.) *houpt* 'a legfelső része vminek' + (kfn.) *sacher* 'előidéző, felbujtó']. ⚡ A szókezdő *k*-t tartalmazó változatok a →*kócipor* hatására keletkezettek. A 2. és 3. jelentés metafora. ⚡ A →*hopp* szóból való magyarázata téves.

📖 TESz. *kupcihér* a.; Mollay: NMÉR.; NyK. 84: 269; EWUng. • Vö. *hopmester*², *kapitulum*

hópénz † **A**: 1540 *hopeznel* (LevT. 1: 8) **J**: 'egy hónapra járó zsold v. fizetés | Monatssold, Monatsgeld'

■ Latin mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⚡ Vö. lat. *pecunia menstrua*, (h.) *pecunia mensualis*: 'egy hónapra járó zsold v. fizetés'. ⚡ Megfelelői: ném. *Monatsgeld*; ang. *monthly salary*; fr. *solde mensuelle*; stb.: 'ua.'. ⚡ A magyarban →*hó*² + →*pénz* tagokból keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hó*², *pénz*

hopmester¹ Δ **A**: 1408 *howfmester* (Mollay: NMÉR.); 1431 *hoffmesterne* (OklSz.); 1495 e. *ofmestornec* (GuaryK. 112); 1526 *opmester* (OklSz.); 1535 k. *hopmester* (MonÍrók. 3: 131); 1550 *Hokmester* (NádLev. 82); 1579 *hofmeistere* (RMNy. 2/2: 22); 1807 *Hófmaster* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Hopmester* a.); 1894 *hofmájszter* (NSz.) **J**: **1.** 1408 'egy udvar felügyelője, udvari személyzet vezetője | Aufseher über einen Hof, Oberknecht' (Mollay: NMÉR.) (↑); **2.** 1495 e. 'az udvarnép tagja egy fejedelmi v. nemesi udvarban | Mitglied des Hofgesindes an einem Fürstenhof, am Hof eines Adelligen' (GuaryK. 112); **3.** 1519 'az udvarnép, az udvari cselédség felügyelője, vezetője; királyi udvarmester, udvari intéző, tisztartó | Aufseher des Hofgesindes; königlicher Hofmeister, Hofverwalter' (JordK. 734); **4.** 1526 'ceremóniamester a fejedelmi v. nemesi udvarban | Zeremonienmeister an einem Fürstenhof, am Hof eines Adelligen' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 255); **5.** 1541 'a királyfi nevelője | Erzieher eines Königssohnes' (KazK. 96); **6.** 1585 'királyi ajtónálló | königlicher Türhüter' (Mollay: NMÉR.); **7.** 1807 'nevelő, háztanár | Erzieher, Hauslehrer' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | ⚡ Vö. ném. (kfn.) *hovemeister*, (kor. úfn.) *hofmeister*: 'az udvari személyzet, a háztartás felügyelője <uralkodói udvarban, kolostorban>; nemesi udvarház, major első cselédje', – ném. *Hofmeister* 'királyi udvar gazdasági vezetője; jószágigazgató; nevelő, háztanító' [< ném. (kfn.) *hof* 'udvar' + *meister* 'mester']. ⚡

A szó belseji *p* bizonyára a $\rightarrow$ *hopmester*² előtagjának hatására keletkezett. A szó belseji *k* eredete tisztázatlan. A *hofmájszter* változat utótagjának hangalakjához *vö. $\rightarrow$ majszter*. A 6. jelentés metonímia; az 1387-ben kinevezett első királyi udvarmester egyben főajtónálló is volt.

📖 UngJb. 2: 95; TESz. *hopmester* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • *Vö. hóstát, lichthof, mester*

hopmester² † **A:** 1527 *off meſtere* (ÉrdyK. 349); 1550 k./ *Hopmesterenek* (Mollay: NMÉR.) **J:** 1. 1527 'előhírnök, előfutár | Vorläufer' (ÉrdyK. 349) (↑); 2. 1577 'egyházi előjáró | kirchlicher Vorsteher' (KolGl.); 3. 1627 'előhírnök, hírmondó, előfutár | Vorbote' (NySz.); 4. 1723 'követő, tanítvány, híve vkinek | Anhänger, Getreuer' (Mollay: NMÉR.)

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) *Vö. ném. (kfn.) houbetmeister, hoptmeister* 'kiváló mester; vezető, vezér' [< ném. (kfn.) *houbet* 'fő' + *meister* 'mester']. (△) A szó belseji *f* a $\rightarrow$ *hopmester*¹ néhány változata előtagjának hatására keletkezhetett.

📖 Mollay: NMÉR.; EWUng. • *Vö. hopcihér, mester*

hoporcs × **A:** 1293 *Hoportgh* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 541); 1340 *Hopurth* [HN.] (AnjOkm. 4: 45); 1449 ? *Hoporgh* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 350); 1466 ? *Hoprag* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 350); 1467 *Hoporyas* [SZ.] [HN.] (OklSz.); 1566 *hoportossoc* [SZ.] (NySz.); 1763 *Haportyos* [SZ.] [HN.] (MNny. 4: 28); 1777 *hobortsos* [SZ.] (NSz.); 1787 *hoportsokat* (NSz.); 1855–1860 *huporty* (MNy. 38: 307) **J:** 1. 1293 ? 'göröngy, rög | Erdscholle' (Wenzel: ÁÚO. 12: 541) (↑), 1647 'ua.' (NySz.); 2. 1566 'dudor, domborulat | Aufwölbung' (NySz.) (↑)

■ Valószínűleg származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív *tő* az *-r* gyakorító képzővel keletkezhetett. Az abszolút *tő* összefügg a $\rightarrow$ *homp* szóval és valószínűleg a $\rightarrow$ *huppan* szócsaládjának tövével is. A szóvég névszóképző, de nem lehet eldönteni, hogy egyetlen képző változatairól vagy különböző névszóképzőkről van-e szó. A *hoporcs* alak végződéséhez *vö. habarcs* ($\rightarrow$ *habar*), *tekercs* ($\rightarrow$ *teker*) stb. (⊖) Palatális párhuzamos alakként idetartozik: *höpörce* 'daganat, duzzanat; pattanás' (1816: Gyarmathi: Voc. 98 [o: 106]).

📖 NéprNytud. 5–6: 58; TESz.; EWUng. • *Vö. homp, huppan*

hopp **A:** 1522 *Hop* (Heltai: Dial. L6a); 1616 *hoppot* (NySz.); 1647 *hupp* (NySz.); 1747 *hoppa* (Kreszn.); 1805 *hap* (I.OK. 30: 258); 1832 *Huppá* (NSz.); 1897 *hoppá* (Jókai: JubÖM. 95: 146) **J:** <isz> 1552 '(isz) | (Interj.)' # (Heltai: Dial. L6a) (↑) | <FN> 1. 1672 k./ 'csapás, ütés | Schlag, Hieb' (NySz.); 2. 1747 'lakodalom | Hochzeit' (Kreszn.) (↑)

hopparé **A:** 1876 *happárét* (Nyr. 5: 265); 1897 *hopparé* (Nyr. 26: 333) **J:** <FN> 1876 '(szólásokban, szólásszerű kifejezésekben) a bolondja, balek; hóbort | Narr (in Redewendungen wie: jmdn zum Narren haben); Rappel' (Nyr. 5: 265) (↑) | <isz> 1. 1897 'állj fel! (elesés után, főleg kisgyermeknek) | steh auf (nach dem Fallen, haupts. für Kinder)' (Nyr. 26: 333) (↑); 2. 1909 'hopp, pardon, elnézést! | Verzeihung!' (NyF. 56: 35); 3. 1914 'táncurjantás, réja | (Jauchzer beim Tanzen)' (ÚMTsz.)

■ A szócsalád alapja, a **hopp** onomatopoetikus eredetű. | (△) Összefügg a $\rightarrow$ *huppan* szócsaládjának tövével. Az indulatszó eredetileg a lehuppanás, toppantás hangját jeleníthette meg. Ebből fejlődött ki egyik gyakori mai funciója, az ugrás utánzásának, ill. az ugrásra biztatásnak a kifejezése. Egy másik fontos szerepe a hirtelen, főleg örömteli ráeszmélés kifejezése. Az indulatszó táncurjantásként is előfordul, a főnévi 2. jelentés ebből alakult ki. A *hopp* a nyelvjárásokban állatterelő és állatot megállító szerepben is használatos. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *hopp*; fr. *hop*; cseh *hop*; stb.: 'indulatszó'. – A *hoppá*-féle változatok keletkezés módja nem teljesen világos. A *hopp* ismételt formában is gyakran

előfordul: *hop, hop, hop* 'indulatszó' (1770/: NSz.). A főnévi 1. jelentéshez vö. (R.) *hoppol* 'ismételten üt, sújt' (1577: TESz. *hopp* a.); ez az ige vagy képzett szó a *hopp*-ból, vagy ezzel párhuzamosan keletkezett gyakorító képzővel. A *hopp* főnévi szerepben állandósult szókapcsolatokban is előfordult; vö. (R.) *hoppot mond* 'ujjong, örvendezik' (1616: NySz.); *hopp hírével* 'hirtelen, minden teketória nélkül' (1728: OklSz.). Közmondásként ma is használatos az *egyszer hopp, másszor kopp* 'az ember egyszer jól és vígan él, máskor szűkösen'. (⊖) A *hopp*on *marad* 'jég' a folyó partjához odafagyva marad' (1821: TudGyűjt. 2: 63), 'kimarad vmiből; pártában marad' (1830 k.: NSz.) szólás kialakulása nincs tisztázva.

■ A **hoppáré** származékszó. | (⊕) A *hoppáré* játszi szóalkotással keletkezett a *hopp*-ból; a végződéshez vö. →*hacacaré*. (⊖) Idetartozik a *hopp* ikerítésével játszi szóalkotásként keletkezett *hipp-hopp* 'alkalmilag főnévként is használatos indulatszó' (1627 k.: Kelemen J.: Monds. 381); ennek számos funkciója van az ütés vagy a tánc kifejezésétől a gyors mozgás jelöléséig (ma leginkább ez utóbbi a jellemző).

📖 TESz., *hoppáré* a. is, *hopp*on *marad* a. is; EWUng. • Vö. *huppan*

hoppáré → *hopp*

hoppla A: 1869 *Hopplá* (Nefelejts 1869. okt. 24.: 513); 1881 *hopplá* (NSz.); 1960 *hopla*, *hoppla* (ÉrtSz.) J: 'ugrásra, ugratásra biztató szóként' | *hoppla* (Interj.)'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *hoppla* 'botlaskor hangoztatott v. a figyelem felkeltésére használt indulatszó' [ez a ném. *hoppeln* 'egyenetlenül ugrál' ige felszólító módú alakja nyomatékosító *a*-val]. Vö. még fr. *hop-là*; cseh *hopla*; stb.: 'hoppla'. (⊕) A német származtatás mellett szól a szó kései felbukkanása, továbbá az is, hogy a magyar nyelvjárásokból alig adatolható. Ebben a szerepben inkább a *hoppá* (→*hopp*) indulatszót használják. (⊕) Valószínűleg nem tartozik ide: (N.) *hoplás* 'naplopó; gondatlan, könnyelmű ember' (MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hopsza*

hopsza A: 1725–1764/ *hopsza Hopszasza* (NSz.); 1818 *hopp sza* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Paean* a.); 1863 *Hoppszá* (NSz.) J: 'isz' 1725–1764/ 'ugrásra biztató felkiáltás' | *hopsa* (NSz.) (↑) | (FN) 1. 1833 'lakodalom | Hochzeit' (Kassai: Gyökerésző 2: 453); 2. 1844 'ugrálós tánc | Hopstanz' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. *hopsa*, *hopsasa* 'indulatszó, amellyel vkit ugrásra buzdítanak, ill. gyermekek lendületes felemelésekor mondanak' a [ném. *hopsen* 'ugrál' különösen gyerek' ige felszólító módú alakja nyomatékosító *a*-val]. (⊖) Megfelelői: cseh *hopsa*, *hopsasa* 'hopsza'; szlk. *hopsa* 'ua.', *hopsasa* 'ua.; ugrálós tánc'. (⊕) A főnévi 2. jelentés kialakulását a ném. *Hopser* 'friss, gyors tánc' is támogathatta. (⊕) Belső fejleményként, a →*hopp* és a (N.R.) *-sza* nyomatékosító partikula kapcsolataként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hoppla*

hóra × A: 1861–1862 *chora* (Oroszhegyi: RomÉl. 77); 1873 *hora* (NSz.); 1881 *hóra* (Nyr. 10: 203) J: 'egy fajta román népi tánc, körtánc | Art rumänischer Rundtanz'

■ Román jövevényszó. | (⊖) Rom. *horă*, [végartikulussal] *hora* 'egy fajta román népi tánc, körtánc'; blg. *xopo* 'körtánc' [< újjör. *χορός* 'kórus, kar; tánc, bál']. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*. (⊕) Az erdélyi regionális köznyelv szava, egyben néprajzi szakszó.

horcog × **A:** 1577 *horczogni* [sz.] (KolGl.); 1595 *Horchyogni* [sz.] (Ver. 101.) **J:** 'horkol | schnarchen'

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (⊕) A szótő a →*horkant*, →*hortyog* szócsaládok tövével azonos. A *horcsog* változat bizonyos mértékben közbenső forma a *horcog* és a →*hortyog* között. A végződés gyakorító képző.

TESz.; EWUng. • Vö. *horkant*, *hortyog*

hord **A:** 1300 k. *Cuhordovhut* [sz.] [HN.] (HOkm. 3: 48); 1323 *Kehordovth* [sz.] [HN.] (Oklsz. *kő-hordó* a.); 1372 u./ *hordoĵat* [sz.] (JókK. 27) **J:** 1. 1300 k. 'rendszeresen v. hosszabb ideig visz; cipel | tragen, schleppen' # (HOkm. 3: 48) (↑); 2. 1470 '(meg)egyezik, hasonlít | ähneln, gleichen' (SermDom. 2: 582); 3. 1585 ? '(ruhát stb.) visel | (Kleid, Schuhe usw.) tragen' # (Cal. 824), 1779/ 'ua.' (NSz.); 4. 1790 '⟨nyelvet, hír(esztelés)t stb.⟩ terjeszt | (Sprache, Neuigkeit) verbreiten, (Gerücht) umherbringen' (NSz.); 5. 1790/ '⟨fegyver lövedéket⟩ röpít | tragen (Schußwaffe)' (NSz.); 6. 1792 '⟨betegséget stb.⟩ elvisel | (Krankheit, Leiden) ertragen' (Baróti Szabó: *KisdédSz. Vifelni* a.); 7. 1793 '⟨terhes nő magzatot⟩ méhében visel | im Leibe tragen (Schwangere die Frucht)' (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1372 u./ *hordoĵuan* [sz.] (JókK. 7) | ~**alék** 1832 *hordalék* (Szily: *NyÚSz.*) | ~**ár** 1843 *hordárai* (MNy. 9: 383)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.P.) *kart-*, (AK.Szo.) *χart-* 'húz' [ugor **kur3-* 'húz, vonszol']. (⊕) Az egyeztetés csak akkor fogadható el, ha a vogul szavak -*t*-je képző. A végződés -*d* gyakorító képző; vö. →*kérd*, →*mond* stb. A jelentésekhez vö. →*hoz* : →*húz*; vö. még ang. *draw* 'húz, vonszol' : ném. *tragen* 'hord, visz'; ang. *hale* 'húz, vonszol' : ném. *holen* 'hoz'; stb. A *hord* különböző jelentéseinek összefüggéséhez vö. lat. *ferre* 'visz, hord, emel; szíve alatt hord ⟨magzatot⟩; eltűr, elszenved'; fr. *porter* 'visz, hord, hordoz; ⟨ruhát⟩ visel; ⟨magzatot⟩ kihord; eltűr, elszenved'. (⊕) A magyar szónak egy feltételezett ugor **kurt3-* alakkal való egyeztetése hangtörténeti nehézségekbe ütközik.

Szinnyei: *NyH.*; TESz.; UEW. 860; EWUng.; Honti: *NyÓtör.* 100 • Vö. *herdál*, *hír-*, *hordó*, *hurcol*

horda **A:** 1613 *hordajal* (NySz.); 1795 *hórda* (NSz.) **J:** 1. 1613 'féktelen, garázdálkodó (fegyveres) csapat, sereg; gyűlevész népség, csürhe ⟨emberekre vonatkoztatva⟩ | ungezügelte Schar; Gesindel' (NySz.) (↑); 2. 1757 'nomád nép (vonuló) serege, csoportja; ilyen csoport szállása, tábora | Nomadenhaufen; Lagereines solchen' (MNy. 37: 200); 3. 1914 '⟨történettudományi műszóként⟩ embercsoport, társadalmi egység az ősközösség korszakában | Gruppe von Menschen als gesellschaftliche Einheit der Urgemeinschaft' (RévaiLex. 10: 265)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Horde*, (kor. úfn.) *horda*; fr. *horde*; le. *horda*, (R.) *orda*; ukr. *opòda*, (N.R.) *zopòdá*; oszm. *ordu*; stb.: 'horda', az oszmán-törökben 'sereg' is. Forrása: valamely kipszak típusú török nyelv; vö. csag. *orda* 'palota, a kán sátra'; tat. *ordu* 'tábor; hadsereg'; stb. A szó eleji *h* a régi ukránban keletkezett. A lengyelből terjedt el. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. A 2. jelentés rosszalló értelemben is használatos. (⊕) 3. jelentésében történettudományi szakszó.

Bárczi: *SzófSz.*; TESz.; EWUng.

hordó [6] **A:** 1391 *Hordowkuth* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *hordou* (BesztSzj. 554.); 1785 *hordaját* (MNY. 46: 192) **J:** 'abroncsokkal összefogott dongákból v. fémből stb. készült, (kiöblösödő) hengeres tartály | Faß' #

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) A →*hord* ige -ó képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése. Eredeti jelentése olyan tárgyakra vonatkozott, amelyekben valamit szállítani lehetett. (△⇒) A magyarból: rom. *hîrdău*; szbhv. (R.) *hordov*: 'hordó'.

📖 MNY. 55: 404; TESz.; EWUng. • Vö. *hord*

horgad **A:** 1416 u./¹ *lehorzadua* (BécsiK. 100) **J:** [főleg *le~*] 'le(felé) görbül, görnyed, kókad | sich (abwärts) krümmen'

horgaszt **A:** 1416 u./¹ *Meghorgasztattanac* [sz.] (BécsiK. 273) **J:** [főleg ige kötővel, ma *le~*] 'le(felé) görbül, görnyed, (le)hajlik | (abwärts) krümmen, biegen'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -g gyakorító képzővel keletkezett. Ennek a tönek a →*horog*-gal való összefüggéséhez vö. →*csillog* : →*csillag*, ill. →*hang* Az abszolút tö eredetéhez vö. →*horol*. A végződés kezdő-visszaható, ill. műveltető képzők. (△) Éppen ezeknek a képzőknek a deverbális természete miatt nem meggyőző az a nézet, amely szerint a *horgad* és a *horgaszt* a →*horog* származékai.

📖 TESz. *horog* a.; EWUng. • Vö. *horog*, *horol*

horgaszt → *horgad*

horgony **A:** 1829/ *horgonya* (NSz.) **J:** 'horgas ágba végződő vasrúd, amely a mederbe akaszkodva rögzíti a vízi járműveket | Anker' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*horog*-ból keletkezett -ony deverbális névszóképzővel (vö. →*mozdony*, →*sodrony* stb.), amelyet tévesen denominális névszóképzőnek értelmeztek. (◡) Ugyanebből az alapszóból -ány névszóképzővel keletkezett korábbi megnevezés: (R.) *horgány* 'horgony' (1824: MNY. 15: 37). (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *horog*

horh × **A:** 1055 *hurhu* (TA.); 1086 *churchufeu* [HN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1138/ *Huru* [HN.] (MNY. 32: 204); 1138/ *Hurch* [HN.] (MNY. 32: 204); 1255 *hwrk* [HN.] (Oklsz.); 1267 *horhag* [sz.] (Wenzel: ÁÚO. 3: 176); 1448 *Horch* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1568 *Hor* [HN.] (NévtÉ. 3: 12); 1735 *Horróér* [sz.] [HN.] (SzKözl. 1971: 170); 1833 *Horhó* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 2: 456); 1889 *horó* [sz.] (Nyr. 18: 568) **J:** 'vízmosta árok, mélykút | Hohlweg' **Sz:** ~**ág** 1267 *horhag* 'mélyút, szurdok | Hohlweg' (Wenzel: ÁÚO. 3: 176) | ~**os** 1275 *Hurhuswt* [HN.] 'ua.' (Oklsz.)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. osztj. (V) *kor* 'odú <a fában>'; ? zürj. (Sz.) *guran* 'gödör'; finn *kuru* 'mély barázda'; ? lp. (norv.) *gurrå* 'csorba <vminek az élén>; hegyszakadék' [fgr. **kurz* 'mélyedés, mélyút, hágó']. A végzések különféle névszóképzők lehetnek, de a változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan.

📖 Collinder: FUV.; TESz.; NyK. 72: 157; MSzFE. *horhó* a.; EWUng. • Vö. *horol*

horhol → *horol*

hórihorgas A: 1598 *Hori horgas* (Baranyai Decsi: Adag. 3: 186); 17. sz. vége *Hórihorgas* (Thaly: VÉ. 2: 256); NYJ. *hirihorgas* (ÚMTsz.) **J:** 'magas növésű, nyurga személy; magas tárgy | baumlang, hochgeschossen (Person, Gegenstand)' #

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (△) A *horgas* 'görbe, ívelt' (→*horog*) melléknévből jött létre; kialakulásmódjához vö. →*celecula*, →*diribdarab* stb. Utótagját az magyarázza, hogy a nagyon magas, sovány ember gyakran hajlott testtartású. A *hórihorgas* első szótagi hosszú ó-ja érzelmi töltésű nyúlás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *horog*

horizont A: 1581 *Horizont* (Nyr. 94: 482); 1592 *Horizon* (Cisio G4a); 1789 *hórizonon* (NSz.) **J:** 'látóhatár | Horizont'

horizontális A: 1789 *horizontalis* (NSz.); 1851 *horizontál* (NSz.); 1860/ *horizontális* (NSz.) **J:** 'vízszintes | horizontal'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Horizont*; ang. *horizon*; fr. *horizon*; stb.: 'látóhatár'; – vö. még lat. *horizon*, *horizontis* [birtokos eset] 'ua.' [< gör. *ὁρίζων* 'határoló (kör); látókör, látóhatár'] | ném. *horizontal*; ang. *horizontal*; fr. *horizontal*; stb.: 'vízszintes'. Főként a franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba a latinból (*horizon*) és a német közvetítésével (*horizont*, *horizontál*) került át. A *horizontális* alakhoz vö. lat. (h.) *horizontalis* 'ua.'.

📖 Nyr. 92: 344; TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

horizontális → *horizont*

horka † A: 942 ? *H.r.h.r.j* [sz.] [HN.] (MNY. 75: 276); 950 k. *καρχάς* [gör. -ς végződéssel] (ÓMOlv. 10); 1193 ? *horch* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); [1200 k.] *horca* [SZN.] (An. 27.); 1245 *Harka* [HN.] (FNESz. *Magyarfalva* a.) **J:** 'bírói szereppel járó méltóságot viselő személy az ősmagyaroknál | Würdenträger mit Befugnis eines Richters bei den Urungarn'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Mivel a *horka* a magyar törzsszövetségben a *kündü* (→*kende*) és a →*gyula* után a harmadik főméltóság, a legfőbb bíró megnevezése volt, leginkább ótörök eredettel számolhatnánk. Megfelelőket azonban csak rekonstruálni lehet (vö. esetleg: török **qarya* 'keverék'), kimutatható adatok nem állnak rendelkezésre. A *horka* és a *karha* változat egymáshoz való hangtani viszonya is tisztázatlan. Török eredet esetén (N.) *qarya* ~ *χarqa* hangátvetésről lehetne szó. (⊙) A köznyelvből régen kiavult, ma csak történettudományi szakszóként él.

📖 TESz.; MNY. 75: 271; Ligeti: TörK. 485; Németh Gy.: HonfKial. 248; EWUng.

horkad → *horkant*

horkan → *horkant*

horkant A: 1789 *horkant* (NSz.) **J:** 'egyszer rövid, horkolásszerű hangot hallat | einmal schnarchen'

horkan **A:** 1794 *fel-horkan* (NSz.); 1874 *föhorkanyik* [□] (Nyr. 3: 222) **J:** 1. [főleg *fel~* <IK>-vel] 1794 'felfortyan | hochfahren' (NSz.) (↑); 2. 1825/ 'hirtelen hörgésszerű hangot hallat | einmal schnarchen' # (NSz.)

horkol **A:** 1803 *horkolnak* (NSz.); 1839 *harkolása* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1803 'horkan | schnauben' (NSz.) (↑); 2. 1816 'alvás közben hörgésszerű hangot ad | schnarchen' # (Gyarmathi: Voc.)

horkad **Δ A:** 1831 *Fölhorkad* (NSz.) **J:** 1. [főleg *fel~* <IK>-vel] 1831 'felfortyan | hochfahren' (NSz.) (↑); 2. 1847 'horkan | einmal schnarchen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A szótő a →*horcog* tövével, valamint a →*hortyog* szócsaládjának tövével azonos. A végződés különböző igeképzők, amelyek közül a -*k* egy mozzanatos képző. A *horkan* és *horkad* 1. jelentéséhez vö. →*fortyan*. (◊) Ugyanebből a töből -*int* gyakorító képzővel: *horkint* 'horkant' (1816: Gyarmathi: Voc. 98 [v: 106]).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *horcog*, *hortyog*, *hörög*

horkol → *horkant*

hormon **A:** 1907 *hormonoknak* (BpOrvÚ. 1907. ápr. 11.: 297) **J:** 'főleg a belső elválasztású mirigyek által termelt, különleges élettani hatást kifejtő anyag | Hormon'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hormon*; ang. *hormone*; fr. *hormone*; stb.: 'hormon'. Az angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *ὁρμῶν* szóból, amely a gör. *ὁρμᾶω* 'mozgásba hoz, ösztönöz, siettet' szó folyamatos melléknévi igeneve]. A szót E. H. Starling (1866–1927) angol fiziológus alkotta meg mint biológiai szakkifejezést. (⇒△) A magyarba főleg a németből kerülhetett.

📖 TESz.; EWUng.

hornyák × **A:** 1714 *hornyák* (Nyr. 71: 61) **J:** <MN> 1714 'a hegyvidéki szlovákokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | auf die Slowaken aus dem Gebirgsland bezüglich' (Nyr. 71: 61) (↑) | <FN> 1787 'hegyvidéki szlovák ember | Slowake aus dem Gebirgsland' (MNy. 10: 270)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *horniak* 'hegyvidéki szlovák ember' [< szlk. *horný* 'hegyi-']. (≈) Vö. még cseh *hornák* 'a falu felső v. hegyes részének lakója', *Horňák* 'morvai szlovák', (R.) 'hegyvidéki szlovák ember'.

📖 MNy. 10: 270; Kniezsa: SzlJsz. 217; TESz.; EWUng. • Vö. *gornyik*

hornyol **A:** 1522 *horgyolas* [sz.] (SzT.); 1670 *hornyol* (SzT.) **J:** '(mélyedést) vés, rovátkol | kerben, nuten'

horony [4] **A:** 1795 *hornyokkal* (NSz.); 1808 *Horony* (Sándor I.: Toldalék); 1822 *horny* (Wagner: Phras. *Sulcus* a.); 1838 *Horgy* (Tsz.) **J:** 'bevágás, rovas, rovátka | Kerbe, Nut'

■ A szócsalád alapja, a **hornyol** valószínűleg örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. cser. (KH.) *kornâ* 'út; csík <a szövetben>', (R.) *korno* 'barázda; út; csík'; finn *kuurna*, *kurna* 'csatorna, lefolyó; barázda; sörfőzésnél használt csatorna alakú szűrő' [fgr. **kurňa* 'bevágás']. (△) Ez a tő azonos lehet a →*horol* szócsaládjának tövével. Az egyeztetés hangtani nehézsége, hogy ez volna az egyetlen olyan magyar szó, amelyet szó belseji fgr. **rn* hangkapcsolatra vezethetnénk vissza. A magyar alapján a finnugor szó eredeti igenévszó lehetett

’bevág’ jelentéssel; az igei értékű taghoz vö. →*hernyó*. Végződése -*l* igeképző. A másodlagos keletkezésű szó belseji gy-hez vö. →*mogyoró*.

■ A **horony** elvonás. | ☞ A *hornyol*-ból lett elvonva a nyelvújítás idején.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ Mindkét szó szakszóként használatos.

📖 FUF. 4: 151; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *hernyó*, *horol*, *horpasz*

horó † **A:** 1232 *Hurov* [HN.] (MonStrig. 1: 286); 1272–1290/ *Horrow* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 2/2–3: 431); 1275 *huro* (FNESz. *Haró* a.); 1286/ *Horou* (Györffy: ÁMTF. 1: 446); 1306 *Harou* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 446); 1453 *Hara* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 94); 1499 *Harro* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 94) **J:** ’{Árpád-kori foglalkozásnév:} az a személy, aki a húst az állat bőréről, irháról, bélről lenyesi, lefejt | jmd, der das Fleisch vom Fell, Darm usw. abschabt’

■ Szófajváltással keletkezett egy finnugor eredetű tö származékából. | ☞ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel; vö. →*bíró*, *szabó* (→*szab*) stb. A szótőhöz vö. →*horol*. A szó régi foglalkozásnév lehetett; ehhez vö. *Hushorou* [HN.] ’húst a csontokról lekaparó személy’ (1313: Heckenast: Szolg. 106); *Belhorow* [HN.] ’húst a belekről lekaparó személy’ (1400: Heckenast: Szolg. 106). ☞ Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Heckenast: Szolg. 106; Benkő-Eml. 192; EWUng. • Vö. *horol*

horog [4] **A:** *1075 1217 *horgas* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 57); 1361 *Hurgteto* [HN.]; *Hurugteto* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *horog* (BesztSzj. 139.); 1533 *Harog* (Murm. 1184.) **J:** 1. *1075 1217/ ? ’horgászó eszköz; kampó, akasztó | Angel; Haken’ # (MonStrig. 1: 57) (↑), 1395 k. ’ua.’ (BesztSzj. 139.) (↑); 2. 1361 ? ’(hegyek, dombok közötti) mélyút, szoros | Engpaß’ (Oklsz.) (↑), 1864 ’ua.’ (CzF.); 3. [gyakran összetételi előtagként] 1869 ’különböző sportágakban a horoghoz hasonló mozdulat megnevezésére, ma főleg a bokszban és kosárlabdában’ | {als Benennung hakenähnl. Bewegungen in versch. Sportarten, heute haupts. im Boxen und im Basketball}’ (Bánhidi: Sportny.) **Sz:** **horgas** *1075 1217 [HN.] (MonStrig. 1: 57) (↑) | **horgál** 1519 *Horgalo* [sz.] ’horgászik | angeln’ (Oklsz.) | **horgászik** 1560 k. *horgaszny* [sz.] (GyöngySzt. 445.) | **horgász** 1585 *Horgászok* (Cal. 471) | **horgol** 1604 *Horgolom* ’visszahajt, elgörbít | (zurück)biegen’ (Szenczi Molnár: Dict.); 1662/ ’hajlik, fordul | hinneigen’ (NySz.); 1835 ’kézimunkázik | häkeln’ (Tzs. *Häkeln* a.)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | ☞ A tö a →*horgad*, →*horpasz* szócsaládjának abszolút tövével azonos. Ennek eredetéhez vö. →*horol*. Végződése névszóképző; vö. →*csillag*, →*harag*.

📖 TESz.; Vir. 1970: 45; EWUng. • Vö. *horgad*, *horgony*, *hórihorgas*, *horol*, *horpasz*

horol × [1] **A:** 1395 k. *horlow* [sz.] (BesztSzj. 757.); 1833 *Húrol* (Kassai: Gyökerésző 2: 471); 1864 *hurul* (CzF.) **J:** ’kapar; kapál | kratzen; hacken’ **Sz:** **horlás** 1395 k. *horlaz* (BesztSzj. 321.)

horzsol **A:** 1792 *Horzsolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1810 *Horsolom* (Simai: VSzót. 2: 111); 1860 *hurzsolt* [sz.] (NSz.) **J:** ’dörzsöl, súrol | reiben, streifen’ #

horhol × **A:** 1838 *Horhol* (Tzs.) **J:** ’horzsol, dörzsöl, súrol | reiben, streifen’

■ Örökség, finnugor kori tö magyar képzéssel. | ☞ A töhöz vö. vog. (KK.) *karšal*- ’{horoggal kaparva} tapogat, {merítőhálót a tóban} húz’; zürj. (Sz.) *kural*- ’összegereblyéz, kikapar’, (Sz.P.) *kuran* ’gereblye’; votj. (Sz.) *kurjal*- ’lekapar, levakar’ [fgr. **korz*- ’vakar, kapar,

dörzsöl'; onomatopoetikus eredetű]. ☐ Ez a tö azonos lehet a →*hornyol* tövével. A végződés *-l*, *-zol*, *-hol* gyakorító képző; az alaktanhoz vö. *hatol* (→*hat*¹), *morzsol* (→*morzsa*) ill. →*korhol*² (→*korhad*). A *horzsol* a 19. sz. elején a népnelyvből került a köznyelvbe.

☞ MNy. 5: 125, 39: 354; FUF. 29: 169; TESz. *horzsol* a.; MSzFE.; Vir. 1973: 165; EWUng. • Vö. *harcol*, *harizsál*, *harkály*, *harzsol*, *horgad*, *horh*, *hornyol*, *horó*, *horog*, *horpasz*

horony → *hornyol*

horoszkóp **A:** 1832 *horoskóp* (Társalkodó 1832. júl. 11.: 217); 1835–1858 *horoscopoknak* (NSz.); 1845 *horoskópot* (NSz.); 1895 *Horoszkóp* (PallasLex. *Asztrológia* a.) **J:** 'a bolygóknek, az állatkör csillagainak helyzete a születés stb. időpontjában, mint a csillagjósítás alapja | Horoskop'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Horoskop*; ang. *horoscope*; fr. *horoscope*; stb.: 'horoszkóp'. A lat. (k.) *horoscopus* 'a bolygók és csillagok állásának meghatározására szolgáló szögmérő eszköz; az évszakokat, ill. vki születésének óráját figyelő személy; a csillagok helyzete vki születésének órájában' [< gör. *ὠροσκόπος* 'ua.']. ☐ A magyarba elsősorban a németből került át.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *óra*, *szepticismus*

horpad → *horpasz*

horpasz **A:** 1408 *Horpaz* [SZN.] (Oklsz.); 1666 *horpaszat* (NySz.); 1784 *Horpatz* (Baróti Szabó: KisdedSz. 35); 1787 *horpotzához* (Mátyus I.: Diaet. 2: 120); 1792 *horpézf* (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *horpic* (MTsz.) **J:** <FN> 1408 ? 'ágyék; has | Lende; Bauch' (Oklsz.) (↑), 1666 'ua.' (NySz.) (↑) | <MN> 1408 ? '(az éhségtől) beesett | (vor Hunger) eingefallen' (Oklsz.) (↑), 1668 'ua.' (NySz.)

horpaszt **A:** 1566 be *horposztya* [t-j] (Heltai: Fab. 114); 1660 k. *holypaszt* (NySz.); 1864 *horpaszt* (CzF.) **J:** [főleg be~] 'benyom, betör vmit | eindrücken' #

horpad **A:** 1575 ki *horpadot* vala (Heltai: Krón. 45); 1811 *hojpadnak* (NSz.); 1838 *horvadni* [sz.] (Tsz.) **J:** [ma főleg be~] 'meggörbül, begörbül, besüpped, besüllyed | sich krümmen, einsinken' #

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | ☐ A relatív tö *-p* mozzanatos képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*horog* tövével azonos. Ennek eredetéhez vö. →*horol*, továbbá →*hornyol*, amelyhez jelentéstani szempontból is kapcsolódnak a szócsalád tagjai. A végződése *-sz* névszóképző, vö. →*szakasz*, *támasz* (→*támad*), ill. műveltető-, valamint kezdő-visszaható igeképző.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *hornyol*, *horog*, *horol*

horpaszt → *horpasz*

hort † **A:** 1156 *Wrt* [HN.] (MonStrig. 1: 107); 1193 ? *Horta* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1213/ *Hurt* [SZN.] (VárReg. 150.); 1229/ *Hurtu* [SZN.] (VárReg. 359.); 1395 k. *horth* (BesztSzj.)

791.) **J:** 'vadászkutya; agár | Jagdhund; Windhund'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *hrt*; szlk. *chrt*; or. *xopm*; stb.: 'agár(kutya)' [tisztázatlan eredetű]. (△) Ma csak tulajdonnevekben él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 217; TESz.; EWUng.

hortenzia A: 1820 *Hortensia* (HazKülfTud. 1820. febr. 19.: 117); 1835 *Hortensia* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1846 *hortensia* (NSz.); 1889 *hortenzia* (NSz.) **J:** 'cserépben is nevelt, fehér, rózsaszínű v. halványkék virágú dísznövény | Hortensie (*Hydrangea macrophylla* (*hortensis*, *apuloides*))'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hortensie*; ang. *hortensia*; fr. *hortensia*; stb.: 'hortenzia'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a fr. *Hortense* [SZN.] alapján; vö. lat. *hortus* 'kert']. A szót Ph. Commerson (1727–1773) francia botanikus alkotta meg az egyik expedíciójában részt vevő Hortense Lepaute asszony nevéből. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítés eredménye. – Korábbi magyarítási kísérlet a *kertéke* (1807: MagyFűvészk. 274) összetett szó.

📖 Rapaics: MagyVir. 392; TESz.; EWUng. • Vö. *bongor*, *gárgya*

hortyan → *hortyog*

hortyant → *hortyog*

hortyog A: 1405 k. *hortyogog* (SchlSzj. 363.); 1490 *hartyagnak* (SzalkGl. 241.); 1807 *hortyogot* (NSz.) **J:** 'horkol | schnarchen'

hortyant × **A:** 1666 meg-*hortyantá* magát (NySz.) **J:** 'egyszer rövid, horkolásszerű hangot hallat, horkant | einmal schnauben'

hortyan × **A:** 1793 *Hortyanva* [sz.] (NSz.) **J:** 'egyszer rövid, horkolásszerű hangot hallat, horkan | einmal schnauben'

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A szótő a →*horcog* tövével, valamint a →*horkant* szócsaládjának tövével azonos. A végződés különféle igeképzők. A szó belseji *ty* a hangutánzás egy játszi eleme →*fortyan*. (◡) Ugyanebből a töből: *hortyé* 'hortyogás' (1565: Nyr. 21: 41) (a szót csupán ebből az egy adatból ismerjük); *hortyint* 'horkant' (1817: NSz.). – A *hortyog* palatális párhuzamos alakjaként idetartozik a (N.) *hörtyög* 'horkol' (MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *horcog*, *horkant*, *hörög*

hórukk A: 1900 *hó-rupp* (ÚMTsz.); 1936/ *hórukk* (Kelemen J.: Monds. 61) **J:** '⟨egyidejű erő kifejtés irányítására használt vezényszó⟩ | ⟨Ausruf als Arbeitswort beim Heben und Transportieren schwerer Gegenstände⟩'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *hau ruck*, *ho ruck* 'hórukk' [< ném. *rucken* 'hirtelen meglök, mozdít, tol']. Vö. még ném. *Hauruck* 'útépítő munkás; pályamunkás; előmunkás'. (△) A szó jelzőként olyan szerkezetekben fordul elő, mint pl. *hórukk munka* 'nehéz fizikai munka'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rukkol*

horvát A: 1138/ *Horuat* [SZN.] (MNY. 32: 134); 1138/ *Hwruat* [SZN.] (MNY. 132); 1332–1337 *Horuoth* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 222); 1395 k. *horuáthorfaga* (BesztSzj. 83.); 1469 *harwath* [SZN.] (MNY. 57: 240); 1795 *Horvatságból* [sz.] (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1138/ 'horvát ember | Kroate' # (MNY. 32: 134) (↑); **2.** 1676 'huszár | Art Husar' (NyK. 50: 166) | <MN> 1589 'a horvátokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | kroatisch' # (LtKözl. 55: 46)

■ Szláv, valószínűleg szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *Hrvat*; – szln. *Hrvat*; cseh *Charvát*, (R.) *Chrvát*; le. *Chorwat*, (R.) *Charwat*, *Karwat*; or. *xopeam*; stb.: 'horvát ember' [tisztázatlan eredetű]. – A törzsi szervezetek korában nyugati és keleti szláv törzsek is szerepeltek e néven, ezért az átvétel helyét és idejét nem lehet pontosan meghatározni, és a kizárólagos szerbhorvát származtatás sem teljesen meggyőző. (△) A metonimikus főnévi 2. jelentés azzal magyarázható, hogy a 17. sz. közepén a könnyűlovas csapatok egy részét horvátokból toborozták. (△⇒) A magyarból (részben visszakölcsönzéseként): szbhv. (Kaj) *Horvat*; szlk. *Chorvát*; rom. (R.) *horvát*: 'ua.'

📖 Melich: HonfMg. 174; Kniezsa: SzlJsz. 218; TESz.; Századok 110: 421; EWUng. • Vö. *krabát*

horzsol → *horol*

hospitál A: 1803 *hospitálsz* (NSz.); 1816 *Hopistálok* (Gyarmathi: Voc. 98 [v: 106]); 1876 *hospitált* (NSz.); 1895 *Hoszpitalás* [sz.] (PallasLex.) **J:** **1.** 1803 'ki-bejár | aus- und eingehen' (NSz.) (↑); **2.** 1876 'vendégként jelen van (rendszerint tanítási órán) | hospitieren' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *hospitari* 'vendégként tartózkodik vhol', (h.) *hospitari*, *ospitari*, *hospitare* 'ua.; szórakozik; elszállásol vkit'; – vö. még ném. *hospitieren* 'vendégként rész vesz vmiben; vendégként jelen van (tanítási órán)'. A latinban a lat. *hospes* 'jövevény; vendég' szóból. (△) A szó belseji *s*-hez vö. → *árestál* stb. Az *sz*-es változat másodlagos keletkezésű és szórványos. A *hopistál* változat hangátvetés eredménye. A szó ma csak az eredeti 2. jelentésben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ispotály*

hóstát × **A:** 1262/ *houstat* (OkI Sz.); 1326 *Hopstat* (Nyr. 42: 311); 1351 *hostat* (OkI Sz.); 1412/ *hoffstath* (OkI Sz.); 1519 *hwstalyokban* (JordK. 193); 1542 *osthathra* (LevT. 1: 15); 1550/ *hoftagyaban* [d-j] (Tinódi: Cronica a4b); 1590 *hostádoc* (NySz.); 1597 *hoftatt* (RMNY. 2/2: 15); 1597/ *hustatban* (MNY. 80: 246); 1608 *hostaczban*; *hóstátit* [?] (OkI Sz.); 1722 *hostánczának* (Thaly: Adal. 2: 349); 1754 *hóstra*-is [*hóst* □] (NSz.); 1772 *hóstyáján* [*hóstya* □] (NSz.); 1781 *Hosták* [□] (NSz.); NYJ. *husták* [□] (MTsz.) **J:** **1.** 1262/ 'olyan telek, amelyen lakóház és major áll v. épül | Stätte, worauf ein Wohnhaus und ein Meierhof errichtet wurden od. werden sollendoc' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1418 'előváros, peremváros, külváros | Vorstadt' (OkI Sz.)

■ Német (feln.) jövevényszó, szlovák közvetítéssel is. | (≡) Ném. (kfn.) *hovestat*, *hofstat* 'olyan telek, amelyen lakóház és major áll v. állhat; uraság, fejedelem lakóhelye; egy fajta területmérték', (baj.-osztr.) *hofstat* 'olyan telek, amelyen parasztgazdaság állott v. áll'; – vö. még szlk. *hušták* 'külváros', (N.) *hušták* 'ua.; girbe-görbe utcák szövevénye'. A németben a szó a ném. (kfn.) *hof* 'udvar' + *stat* 'hely' szavakból keletkezett. (△) A *hopstat* változat hanghelyettesítéssel keletkezhetett. A *hostác* változat esetleg a többes számú szlk. *hoštáci* 'házas zsellér' alakra megy vissza. A *hóstya* változat a többes szám jeleként értelmezett szóvégi szlk. *k* elhagyásával keletkezett. (⊕) Nem tartozik ide: (N.) *hostél* 'házhely a belsőségekkel együtt' (MTsz.), ez a ném. *Hofstelle* 'majorság; belsőség, háztáji gazdaság' szóra megy vissza.

hossz → *hosszú*

hosszú [5] **A:** 1086 *huzeu* brazda (Györffy: DHA. I: 251); 1138/ ? *Hozileg* [SZN.]; *Hozudi* [SZ.] [SZN.] (MNY. 32: 131, 204); 1193 *huzetou* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1177/ *Husee* Berke [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 131); 1193 *huce* arc [HN.] (ÓMOLv. 59); *1075 1217 *hosiouer* [HN.] (MonStrig. 1: 57); 1236 *Huzzeuozo* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 626); 1335 *Huzufalw* [HN.] (MNY. 12: 78); 1341 *Huzyazo* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 517); 1372 u./ *huzzu* (JókK. 14); 1386 *Hossyas* [SZ.] [HN.] (Oklsz.); 1416 u./³ *hosszusagaban* [sz.] (AporK. 95); 1495 *Hwzywkarnofer*, *Hozywkaznofer* (Neumann: Registrum 1995., 1996.); 1516 *hozýba* (GömK. 105); 1788 *hassza* (NSz.); 1794 *hojszu* (NSz.); 1814 *hoszszi* (NSz.); NYJ. *hesszi*, *hésszú* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1086 'egy irányban messzire nyúló | lang <räumlich>' # (Györffy: DHA. I: 251) (↑); **2.** 1372 u./ 'időben) sokáig tartó | lang <zeitlich>' # (JókK. 3); **3.** 1372 u./ 'terjedelmes <szöveg> | umfangreich' # (JókK. 122) | <FN> [csak személyragosan] 1416 u./² 'hosszúság | Länge' (MünchK. 97) **Sz:** **hosszas** 1386 [HN.] (Oklsz.) (↑) | ~**ság** 1416 u./¹ *hoziufaga* (BécsiK. 136) | **hosszabbít** 1416 u./¹ *èlhoziabeitatic* [sz.] (BécsiK. 160) | **hosszít** 1416 u./³ meg *hozieitom* 'eltol, elmozdít, kitol | verschieben' (BécsiK. 160) | **hosszul** 1470 meg *hozula* '(meg)hosszabbodik, megnyúlik | sich verlängern' (SermDom. 2: 247) | **hosszabbodik** 1577 k. megh *hoffzabowan* [ɔ: *hoffzabodwan*] [sz.] (OrvK. 126); 1619 *hosszabbadni* [sz.] (NySz.) | ~**kás** 1664 *hofzúkás* (Lippay: PoseniK. 1: 30) | **hosszadalmas** 1750–1771 *hosszadalmas* (NySz.) | **hosszanti** 1864 *hosszanti* (CzF.) **R:** **hosszá** 1416 u./¹ *hozia* 'sokáig | lange' (BécsiK. 86) | **hosszában** 1416 u./² *hoszsában* <HSZ> (NySz.) | **hosszat** 1772 *Útsza-hosszatt* 'vmin teljes hosszában végig; vmennyi időn át tartósan | längs' (Kreszn.)

hossz **A:** 1780 k. *hosz* (Szily: NyÚSz.); 1784 *hossz* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1780 k. 'vonal | Linie' (Szily: NyÚSz.) (↑); **2.** 1808 'hosszúság | Länge' # (Sándor I.: Toldalék)

■ A szócsalád alapja, a **hosszú** örökség uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *košā-w* 'hosszú'; zürj. (Sz.P.) *kuž* 'hosszú; hosszúság'; votj. (Sz.) *kuž* 'hosszú; magas <növény>'; cser. (KH.) *kužā* 'hosszú'; – kam. *kunzu* 'hosszában, -nál; vminek a közelében'; koj. *kondžijan* 'hosszában, sokáig' [uráli **koč* vagy **koč*: 'hosszú']. (⊕) A magyar szó belseji mássalhangzóhoz vö. →*messze*, →*össze* stb. A végződés valószínűleg -*ú* melléknévképző. Az alakváltozatok gazdagsága egy régi *hosszēu* alak különféle hangtani változásaival magyarázható.

■ A **hossz** elvonás. | (⊕) A *hossz* főnév az E/3. személyű birtokos személyjeles *hossza* alakból elvonással jött létre a nyelvújítás idején.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A *hosszú*-nak latívusragos alakként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 JSFOu. 30/5: 34; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 104: 607; EWUng. • Vö. *fej*-, *nap*-

hotel **A:** 1829 *Hoteljában* (Minerva 5./2: 355); 1831 *Hôtelbül* (MNY. 66: 232); 1836 *hotel* (MNY. 66: 232) **J:** 'szálloda | Hotel'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hotel*; ang. *hotel*; fr. *hôtel*; stb.: 'szálloda, hotel'. Vö. még fr. (ófr.) *hostel*, *ostel* 'ház, hajlék, szállás, vendégfogadó' [lat. *hospitale* 'szállás, vendégfogadó']. A franciából terjedt el. (⇒⊕) A magyarba a francia és a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ispotály*, *motel*

hottentotta A: 1757 *Hottentótaknak* (MNY. 69: 364); 1787 *Hottentottok* (Mátyus I.: Diaet. 3: 14); 1793 *Hottentottáknál* (I.OK. 30: 258); 1801 *Hottentotok* (NSz.) **J:** <FN> 1757 'egy dél-afrikai nomád pásztornép tagja, hottentotta ember | Hottentotte' (MNY. 69: 364) (↑) | <MN> **1.** 1813 'a hottentottákkal kapcsolatos, rájuk jellemző | hottentottisch' (NSz.); **2.** 1870 'ismeretlen, különös | unbekannt, sonderbar' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Hottentotte*; ang. *Hottentot*; fr. *Hottentot*; holl. *hottentot*; stb.: 'hottentotta ember'. A hollandban keletkezett [< holl. *hotentot* 'dadogó, hebegő személy']. Az afrikaansból terjedt el: afrikaans *Hotnot*, *Hottentot* 'hottentotta ember'. Külső, idegenektől származó, bizonyára gúnyos megnevezése ennek a népnek, amely önmagát a hottentotta *khoikhoi* 'emberek' szóval nevezi meg. (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) Ma leginkább a melléknévi 2. jelentésben használatos.

TESz.; EWUng.

hova A: 1372 u./ *houa* (JókK. 17); 1420 *Hoa* (ÓMolv. 283); 1595 *Hovva* (Ver. 87.); 16. sz. *fohaŭa* (RMNY. 2/2: 2); 1604 *Hová* (Szenczi Molnár: Dict.); 1635 *sohuva* (NySz.); 1798 *Hál* (MNY. 70: 19); 1831 *Holvá* (Kreszn.); 1833 *Há* (Kassai: Gyökerésző 2: 437); 1876 *holyá* (Nyr. 5: 181); NYJ. *hó* (ÚMTsz.); *hojá* (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'mely helyre? | wohin?' # (JókK. 17) (↑); **2.** 1372 u./ 'ahová | wohin {als Rel}' (JókK. 17) (↑); **3.** 1416 u./ 'milyen (lelki)állapotba(n)? {átvitt értelemben is} | in was für einen Zustand? {auch abstr.}' # (BécsiK. 32); **4.** 1486 k. 'minél | je' (MNY. 21: 115)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →*hogy*¹ tövéből keletkezett -a (< -á) latívuszraggal; vö. →*bele*, →*haza*¹ stb. A szó belseji *v* hiátustöltő hang. A különféle alakváltozatok keletkezése ennek kiesésével, a hiátus más jellegű kitöltésével (*j*, *l*), illetőleg összevonódásával magyarázható. A szó összetett mondatokban kérdő határozószókból vált vonatkozó határozószóvá. A 4. jelentés kihagyásos mondatokban keletkezhetett a 2. jelentés alapján.

TESz.; EWUng. • Vö. *hogy*¹, *hovatovább*, *se-*

hovatovább A: 1578 *houa touabb* (NySz.); 1803 *Hovatovább* (NySz.) **J:** **1.** 1578 'minél tovább, minél inkább | je länger, je mehr' (NySz.) (↑); **2.** 1603 'minél inkább halad az idő, egyre jobban | mehr und mehr, alsbald, früher od. später' # (NySz. *hova* a.)

■ Összetett szó. | (△) A →*hova* 'minél, mennyire' + *tovább* (→*tova*) határozószavakból keletkezett, szerzetlen összetétellel. Hasonlító szerkezetekben keletkezett a mondathatár eltolódásával. Hasonló eredetű összetételhez vö. *hovahamarább* 'minél hamarabb, mit sem késve' (1547: LevT. 1: 41).

TESz.; EWUng. • Vö. *hova*, *tova*

hoz A: 1372 u./ *oda hoznak* (JókK. 39); 1548 *Hazzatoc* (SzZsolt. H); 1559 *Hofzfa* (Sztárai: ComLep. 48); NYJ. *Hojzál* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'a beszélő felé visz, vezet vmit, vkit | (her)beibringen, holen' # (JókK. 39) (↑); **2.** 1456 k. 'terem; eredményez | (Früchte) tragen; ergeben' # (SermDom. 1: 343); **3.** 1495 e. 'lehetővé tesz | erwähnen, anführen' (NySz.); **4.** 1559 'megszab, meghatároz | bestimmen' (Székely I.: Krón. 8a); **5.** 1577 '⟨gyereket⟩ (meg)szül | zur Welt bringen' (KolGl.); **6.** 1616 'lehetővé tesz | ermöglichen' (NySz.); **7.** 1847/ '(le)közöl, publikál | publizieren' (NSz.); **8.** [be~] 1904 'elér, utolér, pótol | einholen, erreichen' (PKSz.) **Sz:** ~**at** 1519 k. *hozata* (DebrK. 158) | ~**atal** 1621 *Hozatal* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**omány** 1645 *hozomány* (CorpGr.) | ~**akodik** 1728 *előlhozakodtak* (Oklsz. *előhozakodik* a.) | ~**adék**

1798 *Hozadék* (Szily: NyÚSz.) | ~am 1872 *hozamára* (NéptanítókL. 1872. nov. 28.: 859); 1900 *hozam* (NSz.) R: ~omra 1874 »*hozomra*« (Üstökös 1874. szept. 5.: 426); 1878 *hozomra* 'hitelben | auf Kredit' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | ☐ Feltehetőleg a →*húz* 'von, vonszol' igéből keletkezett. Hasonló jelentéstani viszonyhoz vö. →*hord* : →*hurcol*; vö. még ném. *holen* '(ide)hoz' : ang. *hale* 'húz'; stb. A *hojz* változat keletkezéséhez vö. →*hosszú*, →*hosszá* stb. A jelentések az eredeti 1. jelentésből keletkeztek olyan szerkezetekben, mint *gyümölcsöt hoz, példát hoz, világra hoz* stb.

📖 NyK. 69: 169; TESz.; MNy. 69: 319; EWUng. • Vö. *hocca*, *húz*

hozzá A: 13. sz. eleje/ *huz[i]ad* (KTSz.); 1372 u./ en *hazam*, *hozya*, *hozza*, *hozzaia* (JókK. 15, 52, 9, 21); 1577 *hezza* (KolGl.); 1838–1845 *Hojza* (MNyTK. 107: 22); 1863 *hezza* (Kriza [szerk.] Vadr. 4); NYJ. *hézád* (MTsz.) J: <HSZ> 1. [birtokos személyjellel] 13. sz. eleje/ 'magához | zu sich' (KTSz.) (↑); 2. [vonzatként is] 1372 u./ 'közelébe | zu ihm, zu jmdm; dazu' # (JókK. 63); 3. [birtokos személyjellel] 1372 u./ 'iránta, vele szemben | ihm, jmdm gegenüber' # (JókK. 63); 4. 1470 'javára, mellette | für ihn' (SermDom. 2: 112); 5. [vonzatként] 1495 e. 'rája <vonzatként> | auf ihn' (GuaryK. 12); 6. [vonzatként] 1519 'róla | über ihn' (JordK. 247); 7. 1751 k. 'erre vonatkozóan | diesbezüglich' (NSz.); 8. 1884 'azonfelül | darüber' (NSz.) | <sz> 1. 1476 k. ? 'nosza, rajta | wohlan, los' (SzabV.), 1529 e. 'ua.' (VirgK. 35); 2. [-d] 1763 'balra! <állatterelő szóként> | nach links <als Treibewort>' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☐ A tő – feltételezhetően 'oldal; tér(ség)' jelentésben – örökség az ugor korból: osztj. (V.) *kūtəŋ* 'közelség, tér vmi mellett', (O.) *χōšā* '-hoz, -hez, -höz' [ugor **kučz* 'oldal, tér vmi mellett']. ☐ A szó belseji **č* > m. z változáshoz vö. →*fűz*², →*szűz*. Végződése -*á* latívuszrag. A *hozzá* alak az -*á* E/3. személyű birtokos személyjelet is tartalmazza, amely a latívuszragba olvadt bele. Birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. A korai változatok szó belseji *j* hangja hiátustöltő lehetett az eredeti tövéghangzó és a latívuszrag között. A szó belseji *zz*-t tartalmazó változatok *zj* > *zz* hasonulással jöttek létre. A *hojzá* változat hangátvetéses forma a *hojjá*-ból; vö. →*hosszú*. – A *hozzá* határozószóból az ősmagyarban névutó is keletkezett, de ezt a funkciót nem tudjuk adatolni. Ez a névutó valószínűleg már az ősmagyarban határozóraggá vált: *oꝝhuz* 'hozzá; ahhoz' (12. sz. vége: HB.). – Indulatszói használata olyan felszólító jellegű hiányos szerkezetekben keletkezett, mint pl. *lássunk hozzá!*, *kezdjünk hozzá!*. Az indulatszói 2. jelentésben a szót eredetileg az állatot terelő munkához intézhették.

📖 TESz.; MSzFE.; MNy. 74: 84; TanMJ. 275; Benkő: ÁrpSzöv. 228; EWUng. • Vö. *isten-*

hoszanna A: 1276 *Osanna* [szN.] (Farkas: GLEl.); 1416 u.² *Ofanna* (MünchK. 26va); 1527 *Offanna* (ÉrdyK. 103); 1636 *ossana* (Farkas: GLEl.); 1747 *ho'sánna* (Farkas: GLEl.); 1751/ *Hosonna* (NSz.); 1848 *hozanna*, *hoszannát* (NSz.); 1858 *hoziánna* (NSz.); 1861/ *Hoszána* (NSz.) J: 'Istent dicsőítő, örömujjongást kifejező felkiáltásként:) üdv! | hosianna'

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. (e.) *osanna*, *hosanna*, (h.) *hosanna*, *hosianna*, *osanna*: 'üdv! <Istent dicsőítő felkiáltásként>' [< gör. (kés.) *ὡσαννά* 'ua.' < héber *hōša'nā* 'segíts!; ments meg!' < héber *hōši'ahnnā* 'ua.']. ☐ Megfelelői: ném. *hosianna*, *hosanna*; fr. *hosanna* stb.: 'hoszanna'. ☐ A hangzóközi *zs*-hez vö. →*bazsalikom* stb. A szókezdő *h* nélküli változatokhoz vö. →*héber*, →*himnusz*. Az *i*-t tartalmazó változat a teljesebb héber alakot tükrözi.

📖 TESz.; EWUng.

hő [7/1] **A:** [1200 k.] *Heuyou* (An. 31.); 1203/ *Hewes* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 100); 1372 u./ *heyfege* [sz.] (JókK. 125); 1377 *Hewiz* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 197); 1385/ *Hywhalm* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 99); 1395 k. ? *hy kew* (BesztSzt. 1295.); 1416 u./¹ *hèueitezèndic* [sz.] (BécsiK. 268); 1560 k. *Hw̃segh* [sz.] (GyöngySzt. 4194.); 1683 *hivség* [sz.] (NySz.) **J:** <MN> **1.** [1200 k.] 'meleg; forró | warm, heiß' (An. 31.) (↑); **2.** 1810–1820 'izzó, szenvedélyes (lélek, érzelm) | glühend, leidenschaftlich (Seele, Gefühl)' (NSz.) | <FN> **1.** 1372 u./ 'forróság, meleg | Hitze, Wärme' # (JókK. 125) (↑); **2.** 1683 'érzelem forrósága | Glut eines Gefühls' (Thaly: Adal. 1: 129) **Sz:** **heves** 1203/ [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 100) (↑) | **hévség, ~ség** 1372 u./ (JókK. 125) (↑); 1528 *heseg* (SzékK. 295) | **hevítezik** 1416 u./¹ *hèueitezec* 'hevül | heiß werden' (BécsiK. 49) | **hevül** 1416 u./¹ *mèghèuøltuolna* (BécsiK. 49) | **hevít** 1508 *heveitven* (DöbrK. 466)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az ősmagyarban a szó végén β állhatott, ebből az alakból két irányú fejlődéssel jöhetett létre a *hő*, ill. a *hév* változat. Az alaktanhoz vö. $\rightarrow h\acute{o}^1$, $\rightarrow k\acute{o}$ stb. A *hő* konkrét, a fizikai hőre vonatkozó jelentéseivel szemben a *hév* jelentései főleg átvitt értelműek. A főnévi jelentésekhez vö. lat. *aestus, calor*; ang. *heat*; ném. *Wärme*; stb.: 'meleg, hőség; érzések heve; indulat, gerjedelem; stb.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hébe-hóba, hetet-havat, hevenyében, hévíz, hőmérő*

hőbörög [1] **A:** 1833 *Hőbolygónek* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 2: 250); 1886 *hőbölög* (Nyr. 15: 47); 1893 *hőbörög* (MTsz.) **J:** **1.** 1833 'bolondoskodik, hülyéskedik; izgágáskodik | Blödsinn treiben' (Kassai: Gyökerésző 2: 250) (↑); **2.** 1833 'kötekedő, izgága | streitsüchtig sein' (Kassai: Gyökerésző 2: 250) (↑); **3.** 1886 'csavarog; ész nélkül jár-kel | sich herumtreiben; halbverrückt umhergehen' (Nyr. 15: 47) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a $\rightarrow h\acute{o}bortos$ palatális párhuzamos alakjának, a *hőbörtös*-nek a tövével azonos. A $\rightarrow hebeg$ tövével ugyancsak összefügghet. A szóvég gyakorító képző. – A szó ma leginkább a 2. jelentésében használatos. – A (N.) *hőbőri* 'bolondos; hóbortos, rigolyás' (1858: NSz.) játszi szóalkotással keletkezett a *hőbörög* alapján. ⊖ Idetartozik még: (N.) *(meg)hőbörödik* '(meg)háborodik' (ÚMTsz. *hőbörödött* a.), amelynek befejezett melléknévi igenévi származéka, a *hőbörödött* 'bolondos; hóbortos' (1894: Nyr. 23: 286) a bizalmas nyelvhasználatban szélesebb körben is él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hebeg, hóbortos*

hők $\rightarrow$ *hőköl*

hökken $\rightarrow$ *hőköl*

hőköl **A:** 1513 *meg hokol* (NagyszK. 186); 1550 e. *meg heökkeöli* (MNy. 57: 357); 1776 *hökölteti* [sz.] (NSz.); 1790 *meg ... höjköltesse* [sz.] (NSz.); 1796 *hőköl* [sz.] (NSz.); 1838 *Hükköl* [sz.] (Tsz.); 1859 *meghökült* (NSz.); NYJ. *hejgöll* (ÚMTsz.) **J:** **1.** [korábban főleg *meg~*, ma *vissza~*] 1513 '(meg)hátrál, visszariad | zurückweichen, -scheuen' (NagyszK. 186) (↑); **2.** 1550 e. 'megháttráltat | zurückweichen machen' (MNy. 57: 357) (↑)

hők $\times$ **A:** 1566 *Hők* (NySz.); 1794 *Höök* (NSz.); 1818 *hejk* (NSz.); 1831 *hök* (Kreszn.); 1833 *Hökk* (Kassai: Gyökerésző 2: 477) **J:** 'hátra, vissza (főleg állatokhoz); balra (igásállat irányítására) | zurück, hü (beide haupts. als Fuhrmannsruf)'

hökken A: 1650 k. *meghökken* [?] (MNy. 4: 109); 1663 *meg hökkente* [sz.] (NySz.); 1776 *meghökken* (NSz.); 1792 *hekkenni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1831 *Hökkenik* [□] (NSz.); 1836 *Meghökkent* (NSz.) **J:** 1. [főleg *meg~*] 1650 k. 'megijed, megdöbben | stutzen, verduztz werden' # (MNy. 4: 109) (↑); 2. 1832 'esik; huppan | fallen, stürzen; plumpsen' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **hököl** származékszó. | ⊕ A →*hej* indulatszó *hő* változatából keletkezett gyakorító-műveltető képzővel.

■ A **hők** elvonás. | ⊕ A *hököl*-ből jött létre elvonással. ⊕ Kevésbé valószínű az a magyarázat, amely szerint a *hők* önkéntelen hangkitörésből keletkezett indulatszó lenne, és ebből jött volna létre a *hököl*.

■ A **hökken** származékszó. | ⊕ Mozzanatos képzővel keletkezett a *hököl* alapján. A 2. jelentése okozati összefüggésen nyugvó metonímia lehet.

📖 TESz., *hők* a. is; EWUng. • Vö. *hej*

hölgy A: 1217/ ? *Helg* [SZN.] (VárReg. 211.); 1275 k. *Helgez* [sz.] [HN.] (FNESz. *Kemeneshögyész* a.); 1277 *Holges* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 192); 1321 *Heugku* [HN.] (FNESz. *Hölgykö* a.); 1395 k. *helg* (BesztSzj. 1068–1069.); 1495 *hewlgh* (Neumann: Registrum 1355.) **J:** 1. 1217/ ? 'hermelin | Hermelin' (VárReg. 211.) (↑), 1275 k. 'ua.' (FNESz. *Kemeneshögyész* a.) (↑); 2. 1494 'hermelin(prém) | Hermelinpelz' (OklSz.); 3. 1566 '(előkelő) nő; menyasszony, feleség | Braut; Gemahlin' (NySz.); 4. 1786 'úri, előkelő nő | Dame' # (NyF. 50: 13) **Sz:** **hőgyész** 1275 k. [HN.] 'hermelin vadász | Hermelinjäger' (FNESz. *Kemeneshögyész* a.) (↑) | ~**es** 1277 [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 192) (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (É.) *kal* 'nő; egyes állatok nösténye'; osztj. (V.) *kōjəŋ* 'nöstény <különösen coboly, róka>; lp. (norv.R.) *gadfe* 'hermelin nösténye' [feltehetőleg fgr. **kað'βa* 'nöstény; női']. ⊕ A m. gy. *lgy* a fgr. **δ'* > ősm. **l'* hangváltozást követően jött létre; vö. még →*hagy*. A szókezdő *h* eredeti veláris első szótagi magánhangzóra utal, amely a szó belseji **δ'* hatására palatálissá vált. A valószínűleg igen régen végbement 'nöstény; előkelő nő, dáma' > 'hermelin nösténye' metaforikus jelentésváltozáshoz vö. →*menyét*; vö. még ol. *bellula*, *donnola*; fr. *belette*; ang. (óang.) *fairy*; stb.: 'menyét'. A jelentésváltozásban talán szerepe lehetett annak az Európa-szerte elterjedt mesemotívumnak is, amely szerint a menyét bűvös hatalmú nővé, tünderré, nimfává változhat. A jelentésváltozás azonban a fiatal nő és a menyétféle állat egyező tulajdonságai (pl. karcúság, kecses mozgás stb.) alapján is megtörténhetett. A régebbi nyelvben a *hőgyész* származék gyakran fordult elő tulajdonnevekben. ⊕ A 18. sz.-ra már elavult szót a nyelvújítás idején elevenítették fel. ⊕ A magyarból: rom. (N.) *helge* 'hermelin(irha)'.
📖 FUF. 11: 207, 22: 144; NytudÉrt. 58: 169; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *szalon-*

hőmérő A: 1807 *Hévmérő* (MNy. 51: 246); 1836 *Hőmérő* (MNy. 51: 249) **J:** 'a hőmérsékletet, hőfokot mérő eszköz | Thermometer' #

hőmérséklet A: 1821 *Hévmérsékletet* (HazKülfTud. 1821. szept. 1.: [1]); 1833 *hévmérséklet* (NSz.); 1843 *Hőmérséklet* (Bugát: Szóhalm.) **J:** 'vminek hő szempontjából tekintett állapota, hőfoka | Temperatur' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szók. | ⊕ Előtagjuk a →*hő*¹ főnév + *mérő* (→*mér*) jelöletlen, tárgyas alárendelő összetétele, a *mérséklet* (→*mérsékel*) 'mér' főnév pedig jelöletlen, birtokos jelzős alárendelő viszonyban áll az előtaggal; utóbbihoz vö. *vérmérséklet* 'temperamentum' (1830: Szily: NyÚSz.). A *hőmérő* jelentéstani mintája a lat. *termometrum* 'hőmérő' volt. A *hőmérséklet* utótagjához vö. még lat. *temperatura* '(helyes arányú) keverék;

hőmérséklet'. – Korábbi tudatos szóalkotás a lat. *temperatura* : (R.) *mérséklet* 'hőmérséklet' (1800: Szily: NyÚSz.) alapján. ☞ Nyelvújítási szavak.

📖 TESz. *hőmérséklet* a.; EWUng. • Vö. *hő, mér, mérsékel*

hőmérséklet → *hőmérő*

hőmp → *hőmpölyödik*

hőmpöly → *hőmpölyödik*

hőmpölyget → *hőmpölyödik*

hőmpölyít → *hőmpölyödik*

hőmpölyödik **A:** 1531 *hempőlódót* vala (TelK. 232); 1585 *hőmpeliedet* [sz.]; el *hőmpölyődik* [▽] (Cal. 922, 282); 1805 *hempélyedik* (NSz.); 1810 *Hőmpölődöm* (NSz.); NYJ. *hőmbölődik* (MTsz.) **J:** 'gördül; áramlik | rollen (intrans.), sich wälzen; strömen'

hőmpölyget **A:** 1585 Fel *hőmpolgetem* [ɔ: *hőmpőlgetem*] (Cal. 1023); 1604 *Hőmpölygetem* (Szenczi Molnár: Dict. *Volúto* a.); 1669 *hőmpellgeti* (MNY. 69: 420); 1708 *Hempelygetem* (Pápai Páriz: Dict.); 1783 *hőmbölgeti* (NSz.); 1799 *hempejgetni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Wälzen* a.); 1805 *hempélyget* (NSz.) **J:** 'gördít, görget, gurít, forgat | rollen (trans.), wälzen'

hőmpölyít × **A:** 1585 *hőmpe litóm* [!] (Cal. 794); 1641 *hőmpölyitec* (NySz.); 1792 *Hempelyíteni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1800 *hőmpöjítették* (NSz.) **J:** 'hengerít, gurít | wälzen, rollen (trans.)'

hőmpöly Δ **A:** 1604 *hőmpöly* (Szenczi Molnár: Dict. *Spóndylus* a.); 1763 *Hempel* (NSz.); 1800 *Hőmpöj* (NSz.); 1816 *hempély* (NSz.); 1837 *hőmböly* (NSz.) **J:** 1. 1604 'henger, hengerként forgó test | Walze, Rolle' (Szenczi Molnár: Dict. *Spóndylus* a.) (↑); 2. 1820 'örvény; áradat; sodrás | Wirbel; Wasserflut, Strömung' (NSz.)

hőmpölyög [1] **A:** 1604 *hőmpölygő* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Cylindrus* a.); 1669 *Hempelygő* [sz.] (NySz.); 1748 *hőmbölygünk* (NSz.); 1758 *hempelegjete* (NSz.); 1787 *hőmpölyögvén* [sz.] (NSz.); 1799 *hempejegni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Wälzen* a.); 1805 *hempélyeg* (NSz.); 1832 *Hőmpölyögni* [sz.] (NSz.) **J:** 'hánykolódik, forgolódik, hengereg, odagurul, odagördül | sich wälzen, (dahin)rollen (intrans.)' #

hőmp Δ **A:** 1673 *hemp* (NySz.); 1787 *hőmp* (Nyr. 1: 47) **J:** 'henger, görgő; golyó | Walze; Kugel'

■ A szócsalád alapjai, az igék származékszók egy relatív fiktív töből. | ☞ A relatív tö -l (> -ly) gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö valószínűleg onomatopoetikus eredetű, és összefügg a →*hemperedik* szócsaládjával. A szóvégek különféle igeképzők. A (R.) *hompolyog* 'hánykolódik, forgolódik, hengereg, odagurul, odagördül' (*hompol'guan* [sz.]) (1416²: MünchK. 23va), amely a *hőmpölyög* veláris párhuzamos alakja, arra utal, hogy a *hőmpölyödik*

szócsaládjának abszolút töve egy eredeti igenévszó igei értékű tagjaként szorosan összefügg a →*homp*-pal is.

■ A **hömpöly** és **hömp** elvonás. | ⊕ A szavak a fenti igékből lettek elvonva.

📖 Bárczi: SzófSz.; Grétsy: Szóhas. 171; TESz. *hömpölyget* a.; EWUng. • Vö. *hemperkedik*, *hengerít*, *homp*

hömpölyög → *hömpölyödik*

hörcsög **A:** 1138/ ? *Hurcík* [SZN.] (MNY. 32: 56); 1201 ? *Herceg* [SZN.] (MNL (OL) DL 61124); 1225 *Herchec* [SZN.] (OklSz.); 1264 *Hurchuth* [ɔ: *Hurchuk*] (Wenzel: ÁÚO. 8: 118); 1324 *Herchuk* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 331); 1395 k. *herchek* (BesztSzj. 1098.); 1520 *Kyshewrchewkews* [SZ.] [HN.] (MNY. 25: 311); 1533 *Hőrczuk* (Murm. 509.); 1784 *hörtsög* (Baróti Szabó: KisdedSz. 32); NYJ. *hěrcsěk* (ÚMTsz.); *hörcsik* (MTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'varangyos béka | Kröte' (BesztSzj. 1098.) (↑); 2. 1522 'sündisznó | Igel' (KeszthK. 275); 3. 1533 'borz | Dachs' (Murm. 509.) (↑); 4. 1598 ? 'kb. 30 cm hosszú, nagy pofazacskójú kártékony mezei rágcsáló | Hamster (*Cricetus cricetus*)' # (NySz.), 1608 'ua.' (NySz.); 5. 1604 'mormota | Murmeltier' (Szenczi Molnár: Dict.); 6. 1858 'ingerlékeny, indulatos személy, méregzsák | jähzorniger, zornmütiger Mensch' (NSz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | ⊖ Szbhv. *hrčak* 'hörcsög', (N.) 'kucsmagomba', (N.) *řčak* 'hörcsög'; szln. *hrček* 'ua.', (N.) 'disznóormány; fenyőtoboz; stb.'; cseh *křeček* 'hörcsög; kapzsi ember; indulatos ember, méregzsák'; szlk. *chrček* 'hörcsög; indulatos ember, méregzsák', (N.) *hrčok*, *chrčok* 'hörcsög'; stb. [onomatopetikus eredetű; vö. szláv **chŕk-* 'horkol; hörög']. ⊕ A 4. jelentés az eredeti. Az 1. jelentéshez vö. le. *skrzcza* 'fiatal, brekegő béka', (N.) *skrzcze* 'hörcsög'. A többi jelentés a 4. alapján keletkezett metafora. Néhány jelentés esetében számolnunk kell a terminológia bizonytalanságával is. ⊕⇒ A magyarból: rom. *hîrciog* 'ua.'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 218; TESz.; EWUng.

hördül → *hörög*

hörög **[1]** **A:** 1574 *hőřög* (NySz.); 1584–1612 *hergenének* (MNY. 17: 114); 1634 *heregne* (NySz.); 1780 *hőřřög* (NSz.); 1794 *hőřřögő* [sz.] (NSz.); 1831 *hörg* (Kreszn.); 1864 *hěrgés* [sz.] (CzF.); NYJ. *hěřeg* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1574 'horkoláshoz hasonló hangot hallat | röcheln' # (NySz.) (↑); 2. 1584–1612 'görög, gördül | rollen {intrans.}' (MNY. 17: 114) (↑) **Sz:** **hörögő** 1786 [sz.] <FOLY MN-I IGENÉV> (NSz.); 1857 *Hörgők* 'a légcsőnek két, majd több ágra váló része | Bronchus' (Ballagi M.: MNMSz.)

hördül **A:** 1833 *meg-herdül*, *meg-hördül* (Kassai: Gyökerésző 2: 404) **J:** 1. 1833 'hörögni kezd | zu röcheln anfangen' (Kassai: Gyökerésző 2: 404) (↑); 2. [*fel~*] 1886 'hirtelen felháborodik | auffahren, aufbrausen' # (NSz.)

hörren × **A:** 1864 *hörrent* (NSz.) **J:** 'egyed hörög, ill. hörögni kezd | einmal röcheln; zu röcheln anfangen'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó szorosan összefügg a →*hergel*, →*herreg* igékkel, a →*hörpint* szócsaládjával, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*horkant*, →*hortyog* szócsaládjával is. A szóvégek különféle igeképzők. A *hörög* 2. jelentéséhez vö. →*görög*¹. A *hörögő* származékhoz vö. *hörg* 'a légcsőnek a tüdőbe vezető

folytatása' (1828: NSz.); ez a nyelvújítási szó található meg a *hörghurut* 'a hörgők gyulladásos bántalma' (1877: AkNyÉrt. 7/1: 84) összetételben, amelynek utótagja a →*hurut* főnév.

📖 MNy. 17: 114; TESz., *hörghurut* a. is; EWUng. • Vö. *hergel*, *herpites*, *herreg*, *horkant*, *hortyog*, *hörpint*

hörpint A: 1508 *behörpentetnec* vala [sz.] (NádK. 87); 1595 *Herpentenni* [sz.] (Ver. 99.); 1763 *Hörpönteni* [sz.] (NSz.); 1788 *hörpintem* (NSz.); 1892 *Hörpiént* (Nyr. 21: 331) J: 'egyet kortyint, kortyint(gat) | einen Schluck tun, nippen' #

hörpöget × A: 1577 k. *hërpëges* [hörpöget □] (OrvK. 139); 1793 *herpegetnek* (NSz.) J: 'szürcsöl, szürcsölve iszogat | schlürfen'

hörpöl A: 1585 fel *hörpölöm*; fel *hwrbelem* (Cal. 9, 791); 1790 *herpelj* (NSz.); 1795/ *hörböl* (I.OK. 30: 258) J: 'szürcsöl, szürcsölve iszik | schlürfen'

hörpög Δ A: 1800 *Hörpögni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.) J: 'szürcsöl, szürcsölve iszik | schlürfen'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A tő szorosan összefügg a →*hörög* szócsaládjának tövével. A szó belseji *p* vagy a hangutánzás eleme, vagy mozzanatos képző (vö. →*herpites*). A szóvégek különféle igeképzők. – A (N.) *hörp* 'korty' (1780: Szily: NyÚSz.) elvonás az igékből. ⊖ Idetartozik még: (R.) *hörpencs* 'iszákos, részeges ember' (1838: Tzs.); az alaktanához vö. →*lebbencs*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *herpites*, *hörög*

hörpög → *hörpint*

hörpöget → *hörpint*

hörpöl → *hörpint*

hörren → *hörög*

hős A: 1138/ ? *Hefedi* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 132); 1206 ? *Heus* [szN.] (Nyr. 2: 108); 1372 u./ *hews* (JókK. 15); 1456 k. *hees* (SermDom. 2: 458); 1553 u. *hössökkel* [? /] (MonÍrók. 3: 7); 1566 *héss* (NySz.) J: <FN> 1. 1372 u./ 'ifjú; fiatalember; fiatal legény, segéd | Jüngling; Junggeselle' (JókK. 15) (↑); 2. 1508 ? 'bátor férfi; harcban nehézségekben bátran helytálló, kiváló személy | mutiger Mann; Held' # (DöbrK. 264), 1536 'ua.' (Pesti. Fab. 64); 3. 1526 ? 'harcos, katona | Soldat' (SzékK. 93), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 868.); 4. 1827 'irodalmi mű, dráma stb. központi alakja; vmely esemény központi alakja | Heldengestalt (eines Romans, Dramas, Ereignisses)' # (NSz.) | <MN> 1. 1476 ? 'bátor; harcban, nehéz helyzetekben helytálló, heroikus | tapfer; heroisch' # (SzabV.), 1552 'ua.' (NySz.); 2. 1673 'nőtlen | unverheiratet' (NySz.); 3. 1821/ 'bátor, heroikus (magatartás stb.) | heldenhaft (Haltung usw.)' (NSz.) Sz: ~**ecske** 1416 u.³ *høseczke* 'ifjúcska | Jüngling' (AporK. 58) | ~**eség** 1476 k. *hwjefegbe* 'merészség | Kühnheit' (SzabV.) | ~**i** 1816/ *Hősi* (NSz.) | ~**ködik** 1834 *hősködj* (Regélő 1834).

jan. 2.: 9); 1848 *hősködik* (NSz.) | ~ies 1838 *hősiesebb* (Rajzolatok 1838. ápr. 12.: 219); 1848 *hősies* (NSz.)

■ Valószínűleg örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (Szo.) *χūs* 'szolga'; – szelk. *kodš, kadš, kêêčə, keeč* 'munkás, szolga, jobbágy; száműzött' [uráli **kača* 'fiatal, nőtlen férfi']. (△) Az eredeti veláris magánhangzó a rákövetkező palatális mássalhangzó hatására vált palatálissá; vö. →*here*, →*mese* stb. A szó belseji **č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*les*, →*ős*. A jelentések a fiatalemberekre általában jellemző mozzanatok, körülmények (pl. bátorság, katonáskodás, nőtlen élet stb.) alapján keletkeztek; a jelentések összefüggéséhez vö. finn *sulhanen* 'vőlegény, kérő': észt *sulane* 'szolga'; ang. (óang.) *cniht* 'gyerek, ifjú; szolga; (nemes) úrfi, harcos': ném. *Knecht* 'szolga; zsoldos [katoná]; legény'; stb. A szó a 18. sz.-ra csak szótárakban, 'nőtlen fiatalember' jelentésében maradt fenn, a nyelvújítás idején került be újra a köznyelvbe.

📖 FUF. 19: 142; SzabV. 114; NyK. 67: 333; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fő*²

hözöng **A:** 1946 *hözöng* (ÚMTsz.) **J:** 'felelőtlenül hangoskodik; henceg | den Mund vollnehmen; großtun'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A tö talán összefügg a *hözboz* ~ *hözböz* 'hirtelen haragra gerjedő' (1816: Gyarmathi: Voc. 98) ikersző előtagjával. Végző soron összefügghet a →*hej* indulatszó *hő* változatával is, de az a magyarázat, amely szerint a *hözöng* ennek származéka lenne, kevésbé valószínű. A szóvég gyakorító képző. (⊙) A *hözöng* sárréti, nagykunsági nyelvjárási szó volt, a 20. század közepén vált a köznyelv bizalmas használatú szavává.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hej*

hú **A:** 1725–1764/ *hu hu* (NSz.); 1808 *huh* (NSz.); 1819 *húhh* (NSz.); 1837 *Hú* (NSz.) **J:** 'indulatszó' | {Interj.}' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Elsősorban a meglepetés, öröm, borzongás, iszonyodás kifejezése kapcsolódik hozzá. A nyelvjárásokban állatterelő szóként is használatos. Összefügg a →*huj* indulatszóval. A hangalakok és egyes jelentésárnyalatok nagyfokú hasonlósága következtében a *hú* – amely kettőzött alakban is előfordul (↑) – a →*huhogat* szócsaládjával is kapcsolatban áll; vö. *huhúkol* 'a hideg miatt az ujjait leheli' (1700/: Kelemen J.: Mondszt. 371); 'vonyít; huhog' (1801/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *huhogat, huj, hú*²

húg **A:** [1131–1141/] ? *Hugdi* [sz.] [SZN.] (MKsz. 1892–1893.: 19); 1181 ? *hugus* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206827); 1372 u./ *hugym* (JókK. 74); 16. sz. eleje *hogunk* (LevT. 1: 89); 1560 k. *hūgha* [-a birtokos személyjel] (GyöngySzt. 1271.); 1781 *hugáját* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ '(fiatalabb) nő kedveskedő megszólításként | {als liebkosende Anrede an eine (jüngere) Frau}' (JókK. 74) (↑); 2. 1380 k. 'nőtestvér | Schwester' (KönSzt. 5–6); 3. 1470 'unokahúg | Nichte' (SermDom. 2: 87); 4. 1519 k. 'apáca | Klosterfrau, Nonne' (DebrK. 264); 5. 1585 'fiatalabb nőtestvér | jüngere Schwester' # (Cal. 993)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *húga* (1781: NSz.) (↑) változat az E/3. személyű birtokos személyjel megszilárdulásával keletkezett, és eredeti jelentése 'vkinek a leánytestvére'. Az 5. jelentés az elsődleges 2. jelentésből keletkezett a fogalmi kör szűkülésével. Így vált a *húg* a *néne* (→*néni*) ellentétes értelmű párjává. A 4. jelentés a lat. (k.h.) *soror* 'nővér; apáca' alapján keletkezett; a jelentéséhez vö. →*barát*. (△) Az oszétból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MSFOu. 151: 196, 263; EWUng. • Vö. *unoka-*

hugenotta A: 1575 *Hugenetok* (MNy. 79: 125); 1575 *Hugenotok* (EWUng.); 1757 *Hugonotáknak* (NSz.); 1793 *Húgónottákat* (Mátyus I.: Diaet. 6: 333); 1882 k. *Hugenották* (MagyLex. 9: 253) J: <FN> 1575 'francia református személy a 16–17. sz.-ban | Hugenotte' (MNy. 79: 125) (↑) | <MN> 1833 'a hugenottákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | Hugenotten-, hugenottisch' (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Hugenotte*; fr. *huguenot*; sp. *hugonote*; ol. *ugonotto*; or. *zyzenom*; stb.: 'hugenotta személy'. Vö. még lat. (ú.) *Hugonottus* 'ua.'. A franciából terjedt el [vö. fr. (R. G.) *eyguenot* 'a függetlenségi párt tagja' < ném. (svájci) *Eidgenoß* 'szövetséges társ']. A megnevezés egy nem teljesen tisztázott változási folyamat révén gúnynévként átvonódott a protestánsokra (kálvinistákra). (⇒) A magyarba elsősorban a németből került át szóvégi hanghelyettesítéssel. A *hugonota* változat talán a latinból származhat, a szóvég esetleg a *huszita* (→*huszt*), →*jezsuita* stb. mintájára alakulhatott.

☞ TESz.; EWUng.

húgy¹ A: [1131–1141/] ? *Hugdi* [sz.] [SZN.] (MKsz. 1892–1893: 19); 1181 ? *hugus* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206827); 1538 *hwgy* (Pesti: Nomenclatura F2); 1595 *Huugy* (Ver. 57.) J: 'vizelet | Harn' Sz: **hugyos** 1171 ? [SZN.] (ÓMOLv. 47); 1577 *hugios* (KolGl.)

húgyik × A: 1419 *Hugyo* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1552 meg *hudozzác* [sz.] (Heltai: Dial. K: 8b); 1577 k. *hugyk* [▽] (OrvK. 89); NYJ. *hudzsozik* [sz.] (ÚMTsz.) J: 'vizelet | harnen' Sz: **hugyozik** 1552 (Heltai: Dial. K: 8b) (↑)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *košwē-t'* 'vizelet'. (*wēt'* 'víz'), *końc-* 'vizelet'; csíp <hangya>; osztj. (O.) *χōs* 'vizelet', *χōs-* 'vizelet'; zürj. (Sz.) *kuž* 'vizelet', *kužal-* 'vizelet'; votj. (Sz.) *kiž* 'vizelet', *kižal-* 'vizelet, lehugyoz'; cser. (KH.) *kāž-wat* 'vizelet' (*wat* 'víz'), *kāža-* 'vizelet'; finn *kusi* 'vizelet', *kuse-* 'vizelet'; lp. (norv.) *guž'žā* 'vizelet', *guž'žā-* 'vizelet'; – tvg. *kunsə* 'vizelet'; szelk. *kūš* 'vizelet', *kūša-* 'vizelet'; kam. *kənze* 'vizelet', *kənza-* 'vizelet'; stb. [uráli **kuńce* vagy **kuće*: 'vizelet; vizelet']. (≈) Megfelelői: tung. *užik* 'húgyhólyag'; olcsa *huju* 'végbélnyílás'; stb. (△) A magyar szó belseji mássalhangzóhoz vö. →*össze*, →*vessző* stb. A magyar nyelvjárásokban megőrződött a szó eredeti igenévszói jellege. A szó belseji *d* depalatalizáció eredménye. A *hugyozik* esetleg a főnévből is származhat. (≈) A →*hangya* szóval való kapcsolata tisztázatlan.

☞ MNy. 4: 306; TESz.; MSzFE. *húgy*² a.; JSFOu. 72: 392; NyK. 78: 121; EWUng.

húgy² † A: [1131–1141/] ? *Hugdi* [sz.] [SZN.] (MKsz. 1892–3.: 19); 1181 ? *hugus* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206827); 13. sz. eleje/ *hu[ga]* (KTSz.); 1372 u./ *hugyoknak* (JókK. 29); 1490 *hulgh* (SzalkGl. 61.); 1577 kaza *húgja* (KolGl.) J: 'csillag; csillagkép, csillagzat | Stern; Gestirn'

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *kōńś*; osztj. (DN.) *χus*; zürj. (Sz.) *kožul*; votj. (Sz.) *kižil'i*; – szelk. *kiška*; kam. *kənžəwej*, *kənžigej*; stb.: 'csillag', a votjákban 'szikra', a szelkupban 'hold' is [uráli **kuńcz* vagy **kućz*: 'csillag']. (≈) Megfelelői: tung. *ōsikta*; nanáj *χosekta*: 'ua.'. (△) A szóvégi gy keletkezéséhez vö. →*szügy*. A szó belseji *l*-es változat a →*hold*¹ főnévvel való népetimológias keveredésből jöhetett létre azt követően, hogy a →*húgy*² jelentése elhomályosult, és a szó kikopott a használatból. A 16. sz.-ban a közte és a →*húgy*¹ között meglevő azonos alakúság miatt is kiszorította a →*csillag*. A szó ma csupán néhány nyelvjárásban él összetételi tagként, ill. kifejezésekben származékként; vö. (N.) *kaszahúgy* 'az Orion csillagképe' (MTsz.), (N.) *kaptárhúgya* 'Fiastyúk' (ÚMTsz.), (N.) *hugyozik a szeme* 'hamisan ragyog a szeme' (ÚMTsz.) stb.

húgyik → *húgy*¹

huhog → *huhogat*

huhogat × **A:** 1551 *Huhugató* [ʔ¹] [sz.] (NySz.); 1585 *buhúgatok* (Cal. 274); 1708 *Húhogatok* (Pápai Páriz: Dict.); 1781 *Huhogassanak* [*huhogat* □] (NSz.) **J:** 1. 1551 'huhog <bagoly> | uhuen' (NySz.) (↑); 2. 1810 'üvölt | heulen' (NSz.); 3. 1885 'rosszat jósol | Unheil verkündigen' (NSz.); 4. 1891 'a hideg miatt a kezére' lehel, rálehel | (in die Finger) hauchen' (NSz.)

huhol × **A:** 1608 *huhol* (NySz.); 1764 *húholjon* (NSz.) **J:** 1. 1608 'huhog <bagoly> | uhuen' (NySz.) (↑); 2. 1800/ 'dúdol | vor sich singen' (NSz.); 3. 1846 'fúj, lehel | (aus)hauchen' (NSz.)

huhog **A:** 1625 *huhogott* (ItK. 14: 243); 1790 *húhogott* (NSz.); 1813 e. *huhongnak* (Nyr. 39: 202) **J:** 1. 1625 'rosszat mond vkiről; rosszat jósol | über jmdn schlecht reden; Unheil verkündigen' (ItK. 14: 243) (↑); 2. 1673 'bagoly' sajátos, rá jellemző hangon szól | uhuen' # (NySz.); 3. 1766 'szél' süvít | heulen <Wind>' (NSz.); 4. 1792 'a hideg miatt a kezére' lehel, rálehel | (in die Finger) hauchen' (Baróti Szabó: KisdédSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) A tö összefügg az →*uhog* szócsaládjának tövével. A szavégek gyakorító képzők. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *heulen*, *uhuen*; ang. *hoot*, *ululate*; or. *yxam̃*; stb.: 'huhog'. A *huhogat* 3. és a *huhog* 1. jelentésének az a népi hiedelem az alapja, hogy a bagoly huhogása rosszat, sőt halált jelent. A mindhárom igénél meglevő 'fúj, lehel' jelentéshez vö. →*hú*. (⊖) Ugyanebből a töből mozzanatos-műveltető igeképzővel keletkezett: *huhhant* 'huhog; bömböl <bölmömbika>' (1851: NSz.). A *huhogat* palatális párhuzamos alakjaként idetartozik a (R.) *hühöget* 'huhog' (1700: Gyöngyösi: ÖK. 4: 73). A (N.) *huhu* 'uhu' (1847: NSz.), 'öregasszony' (1858: NSz.) főnevesüléssel keletkezett az uhu hangját utánzó *huh* (1831: Kreszn.), *hu* (1833: NSz.) szavakból; vö. *uhu* (→*uhog*).

📖 Kodály-Eml. 1957: 139; TESz. *huhog* a.; Kelemen J.: Monds. 369; EWUng. • Vö. *hú*, *uhog*

huhol → *huhogat*

huj **A:** 960 k. *húí*, *húi* (ÓMOlv.); 1511 *Hwyda* (Oklsz.); 1598 haia *huia* (NySz.); 1610 *hayjahuyja* (CorpGr. 251); 1794 *Hujj* (NSz.); 1836 *hujh* (NSz.) **J:** 'indulatszó' | <Interj.> **Sz:** ~**jogat** 1619 *huyjagatoknak* [sz.] 'ujjong, sikongat, kurjongat | jauchzen' (NySz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Feltehetőleg önkéntelen hangkitörésből keletkezett. Az is lehetséges azonban, hogy az indulatszó a farkasok üvöltését utánzó csatakiáltásként keletkezett. Összefügg a →*hú*-val és valószínűleg a →*haj*² szóval is. A *huj* többnyire a hangos öröm, ujjongás kifejezésére szolgál. Akarati funkciójában – amelyben gyakran kettőzött alakban is előfordul (↑) – disznóúzó szóként nyelvjárási szintre szorult. Az egykori csatakiáltás folytatásaként ez az indulatszó (a →*hajrá*-val együtt) sportrendezvények és egyéb versenyek résztvevőinek buzdítására szolgál. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *hui* 'indulatszó <örömteli meglepetés, csodálkozás kifejezésére>'; szln. *huj* 'disznóterelő szóként'; stb. – A *hujja* változat a *hujjahó* 'lelkeseledést, örömet kifejező indulatszó' (1858/: Kelemen J.:

Mondsz. 833) összetétel előtagjaként is él; az utótag a →*hó*³ indulatszó. (≡) Tisztázatlan idetartozású: *huja* 'pihenő' (1847: NSz.), ill. *hujában* 'egyszerre, egyből' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 466); *egy hujj alatt* 'egyszerre, egyből' (1836: NSz.).

☞ SzegFüz. 3: 228; MNy. 48: 46; Kodály-Eml. 1957: 133; TESz., *huja* a. is, *hujjahó* a. is; MNy. 70: 171; EWUng. • Vö. *haj*², *hejehuja*, *hú*

huligán A: 1905 *huligánok* (MNemzet 1905. nov. 16.: 8); 1914 *Huligánok* (RévaiLex. 10: 362) **J:** 'a társadalmi együttélés szabályait durván megsértő, garázda személy | Lümmel, Rowdy' #

■ Német jövevényszó, valószínűleg jiddis közvetítéssel is. | (≡) Ném. *Hooligan* 'durva ember; huligán'; – vö. még jidd. *χuligān* 'semmiházi, huligán'. A németben az ang. *Hooligan* családnévből. (≡) Megfelelői: finn *huligaani*; rom. *huligan*; stb.: 'huligán'.

☞ Nyr. 81: 324, 83: 229; TESz.; EWUng.

hull A: 1055 ? *huluoodi* [sz.] [szn.] (TA.); 13. sz. közepe/ *hullothya* [sz.] (ÓMS.); 1395 k. pechenye *hulathas* [sz.] (BesztSzj. 1306.); 1518 k. el *hol* (PeerK. 339); 1585 le *hüllani* [sz.] (Cal. 297); 1833 *hullik* [□] (Kassai: Gyökerésző 2: 466) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'folyadék, eső' sűrű cseppekben (alá)esik, folyik | in dichten Tropfen herabfallen, abfließen' # (ÓMS.) (↑); 2. 1395 k. 'leesik; (vmiből) sok hasonló darab ismételt v. folyamatosan) esik | herabfallen; wiederholt od. dauernd fallen' # (BesztSzj. 1306.) (↑); 3. [főleg *arcra* ~, *térdre* ~, *földre* ~] 1518 k. 'alázatában, félelmében stb.) leborul, letérdel | sich auf das Gesicht werfen, einen Kniefall (vor jmdm) tun' # (PeerK. 119); 4. 1519 'szálanként, tollanként stb. elvész (fogy, ritkul) (haj, szőr, tollazat stb.) | ausfallen (Haar, Gefieder usw.)' # (JordK. 98); 5. [főleg *le*~, *szét*~, *széjjel*~] 1527 'omladozik, leomlik (épület, építmény stb.); széjjeltörik, szétesik | verfallen, einstürzen; zerfallen, in Stücke gehen' # (ÉrdyK. 338); 6. 1546/ '(tömegesen) (el)pusztul (ember, állat) | (massenhaft) umkommen, im Kampfe fallen; eingehen (Tier)' (RMKT. 3: 256) **Sz:** ~**at** 13. sz. közepe/ <FN> 'esés, hullás | Fallen' (ÓMS.) (↑) | ~**at** 1395 k. *hullatnac* [sz.] <IGE> 'esni, hullani enged | fallen lassen' (BécsiK. 210) | ~**atás** 1395 k. '(alá)szórás, (alá)hintés; leejtés | Streuen; Fallenlassen' (BesztSzj. 1306.) | ~**ás** 1416 u.¹ *hullafockal* (BécsiK. 25) | ~**atta** 1416 u.² le *hullatta* 'lehullása közben, lehullásakor' (MünchK. 67rb) | ~**adék** 1508 *hülladekok* (DöbrK. 135) | ~**ajt** 1720 *hullajtya* (NSz.)

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, megfelelői azonban vitatottak. | 1. Örökség. | (≡) Vog. (AK.) *χol-* 'leválik <a fa kérge>'; ? zürj. (V.) *gjal-* 'szálanként, darabonként' leeseik, kihull, szétszóródik, széthull' [ugor ? fgr. **kul3-* 'leválik; (ki)hull']. A zürjén szó más etimológiai összefüggés tagja is lehet. 2. Örökség. | (≡) Vog. (T.) *kol-* 'megszűnik, eltűnik, elvész'; osztj. (V.) *kõla-* 'megszűnik, véget ér'; finn *kulu-* 'elmúlik; elhasználódik, foszlik'; ? lp. (norv.) *gollâ-* 'elvész, kárba vész; elmúlik <idő>; csökken, fogy; kimerül, elhasználódik' [fgr. **kul3-* 'megszűnik, véget ér, elmúlik']. Ennek az egyeztetésnek súlyos nehézsége, hogy a finnugor szó feltételezett jelentéséből nem vezethető le megnyugtatóan a magyar szó elsődlegesnek látszó 2. jelentése, amelyből a többi fejlődött. ☐ ☐ Az *l* másodlagos nyúlásához vö. →*holló*. ☐ A →*halad* igével való összefüggése kevésbé valószínű. ☐☐ A magyarból: rom. (N.) *hurui*, *hului* 'szétrombol, összeomlik'.

☞ NyK. 61: 60; TESz.; NytudÉrt. 70: 36; MSzFE.; MNy. 68: 210; EWUng. • Vö. *hulla*, *hullám*

hulla **A:** 1843 *Hulla* (Szily: NyÚSz.); NYJ. *hollát* (ÚMTsz.) **J:** 'emberi holttest; állati tetem | Leiche; Kadaver'

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A → *hull* 'elpusztul' -a képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése; vö. → *csusza*, → *inga* stb. Feltehetőleg a nyelvjárásokból kerülhetett a köz- és irodalmi nyelvbe. ☞ A nyelvújítás korában terjedt el.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hull*

hullám **A:** 1764 *hullám* (MNY. 11: 303) **J:** 1. 1764 ? 'víz fodrozódó, ill. emelkedő, süllyedő felülete | Welle, Woge' # (MNY. 11: 303) (↑), 1776 'ua.' (MNY. 46: 314); 2. 1786 'vminek a víz hullámára emlékeztető alakja v. mozgása | Wellenform od. wellenartige Bewegung von etw' # (NSz.); 3. 1847 '⟨fizikai szakszóként⟩ vmely közeg részecskéinek egy fajta mozgása, erőter periodikus változásai stb. | Welle' (Bloch *Schallwelle* a., *Schallwelle* a.) **Sz:** ~**zik** 1792 *Hullámzik* (Baróti Szabó: Kisdedsz. *Hullám* a.)

■ Talán tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A → *hull* 'sűrű cseppekben aláesik, folyik' igéből keletkezett -*m* névszóképzővel; vö. → *álm*, → *öröm* stb. A szó belseji *á* vagy a *csillám* (→ *csillámlik*), → *villám*, vagy a *hullámodik* 'hull, süllyed; csügged' (1660: NySz.) hasonlóképpen a → *hull* származéka, amely analógiás hatásra keletkezhetett. A megnevezés szemléleti alapja a hullámozó víz mozgásának bizonyos, a lefelé esésre emlékeztető mozzanata, esetleg a hullámozást okozó vihar idején lehulló eső képzete lehetett. A 3. jelentés mintája valószínűleg a ném. *Welle* '⟨fizikai szakszóként⟩'. ☞ Eredetileg Balaton-melléki tájszó volt, a nyelvújítás korában került be a köz- és irodalmi nyelvbe.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNY. 47: 234; Ruzsiczky: KazTájsz. 259; TESz.; NytdÉrt. 82: 162; EWUng. • Vö. *hull*

humán → *humanitás*

humanista → *humanitás*

humanitás **A:** 1792 *Humanitás*-Professzora (NSz.) **J:** 1. 1792 'humanista műveltség, kultúra | humanistische Kultur' (NSz.) (↑); 2. 1808 'emberség | Humanität' (NSz.)

humanista **A:** 1792 *Humanisták* (MKurir 1792. febr. 17.: 221); 1862/ *humanista* (NSz.) **J:** <FN> 1862/ 'a humanizmus követője, eszményeinek híve | Humanist' (NSz.) (↑) | <MN> 1904 'a humanizmus eszméit követő | humanistisch' (Radó: IdSz.)

humánus **A:** 1795/ *humanusok* (MNY. 84: 128); 1806/ *humánus* (NSz.) **J:** 'emberbaráti, emberséges, jóindulatú | human'

humanizmus **A:** 1837 *humanismus* (HazKülfTud. 1837. ápr. 8.: 225); 1841 *humanismus* (NSz.); 1862/ *humanizmust* (NSz.); 1889 *humanizmusáról* (NSz.) **J:** 1. 1841 'az emberiséget, az ember szabadságát, az emberi méltóságot hirdető világszemlélet, ill. magatartás | Humanität' (NSz.) (↑); 2. 1882 k. 'a 14–16. sz.-ban a reneszánszsal kapcsolatos, a világiasság, a személyes szabadság és a tudomány jogát hirdető irodalmi és szellemi irányzat | Humanismus' (MagyLex. *Humanitás* a.)

humán **A:** 1844 *human* és *real* iskolák (NemzetiU. 1844. júl. 5.: [1]); 1891 *human* (Füredi: IdSz.); 1954 *humán* (Horváth: HSz.) **J:** 1. 1891 'emberbaráti, emberséges, jóindulatú | human'

(Füredi: IdSz.) (↑); **2.** 1954 'humánus, a társadalomtudomány(ok) ágait alkotó tudomány(ok) | humanistisch' (Horváth: HSz.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagjai, a **humanitás**, **humánus** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *humanitas* 'emberiesség; magasabb műveltség' | lat. *humanus* 'emberi', (h.) 'ua.; jóindulatú, kegyes' [< lat. *homo* 'ember']. (≈) Megfelelői: ném. *Humanität* 'humanitás'; fr. *humanité* 'ua.; emberiség; humán szak'; stb. – Ném. *human*; fr. *humain*; stb.: 'humán'. (△) A magyar szövegi s-hez a vö. →*fakultás*, →*ámbitus* stb.

■ A **humanizmus**, **humanista** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Humanismus*; ang. *humanism*; fr. *humanisme*; ol. *umanismo*; stb.: 'humanizmus' | ném. *Humanist*; ang. *humanist*; fr. *humaniste*; ol. *umanista*; stb.: 'humanista'. Főleg a franciából és az olaszból terjedt el. Az elnevezéseknek az az alapja, hogy a reneszánsz kor szellemi-művészeti irányzatának követői az emberi egyéniség szabad fejlődését állították középpontba.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⇒△) A magyarba valószínűleg a németből került át. (△) A *humanista* szövege latinosítás eredménye. – A *humán* melléknév valószínűleg a ném. *human* (↑) átvétele. A 2. jelentés a *humán tagozat* 'humanisztikus műveltséget adó tagozat' (1958: NSz.) szókapcsolatban alakulhatott ki a *reál* (→*realitás*) ellentétéként. (∼) Idetartozik: *humaniórák* [többes szám] 'humán tudományok, tantárgyak összessége' (1876: NSz.).

📖 TESz., *humanizmus* a. is; EWUng. • Vö. *humusz*

humanizmus → *humanitás*

humánus → *humanitás*

humbug A: 1833 (*humbug*) [ES. NEM M.] (ErdélyiH. 1833. jún. 15.: 396); 1839 "*humbug*" (Hirnök 1839. okt. 3.: [3]); 1858 *humbugtól* (NytudÉrt. 93: 47) J: 'hűhó, ámitás | Klimbim, Humbug'

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *humbug* 'csalás, szélhámosság'; – vö. még ném. *Humbug* 'ua.'. Az angol szó tisztázatlan eredetű, esetleg összetett szó a ang. *hum* 'megtévesztés, ámitás' + (R.) *bug* 'kísértet, rém'. (≈) Megfelelői: fr. *humbug*; cseh *humbuk*; le. *humbug*; stb.: 'humbug'.

📖 Nyr. 92: 115; TESz.; EWUng.

humor A: 1577 k. *humor* (OrvK. 30); 1767 *Húmorom* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Aptus* a.); 1807/ *Húnyorok'* (NSz.) J: **1.** 1577 k. 'testnedv | Körpersaft' (OrvK. 30) (↑); **2.** 1633 ? 'temperamentum | Temperament' (EWUng.), 1657–1658 'ua.' (MNY. 47: 76); **3.** 1633 ? 'kedv hangulat | Laune' (EWUng.), 1700 'ua.' (NSz.); **4.** 1772 'derűs kedély, tréfálkozásra való hajlam | heitere Betrachtungsweise, Humor' # (NSz.) Sz: ~**os** 1818 *humoros* (TudGyűjt. 2/2: 69); 1842 (NSz.) | ~**izál** 1836 *humorizál* (KritikaiL. 7: 121); 1839 *humorizálás* [sz.] (NSz.)

humorista A: 1748/ *humoristák* (MNY. 66: 232) J: **1.** 1748/ 'kedélyes, jókedvű, vidám ember | gemüthlicher, fideler Mensch' (MNY. 66: 232) (↑); **2.** 1819 'humoros hangulatú művek, főleg rövid tréfák szerzője, ill. előadója | Humorist' # (MNY. 66: 232)

humoreszk A: 1840 *humoreskát* (Századunk 1840. aug. 3.: 496); 1848 *Humoresk* (NSz.); 1857 *humoreszk* (NSz.) J: 'humoros hangulatú karcolat, zenedarab | Humoreske'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **humor** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *humor, umor* 'folyadék, nedvesség', (tud.h.) *humor* 'testnedv' [< lat. *humere, umere* 'ázik, nedves']. (≈) Megfelelői: ném. *Humor* 'hangulat, humor', (R.) 'testnedv'; ang. *humour* 'hangulat, humor; humor'; fr. *humeur, humour* 'ua.'; stb. A 'testnedv' > 'temperamentum' jelentésváltozásnak az a középkori orvosi felfogás az alapja, amely szerint a temperamentumot az emberben működő testnedvek határozzák meg. A 4. jelentés az angoltól terjedt el, a magyarba a franciából vagy a németből került.

■ A **humorista** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Humorist*; ang. *humorist*; fr. *humoriste*; stb.: 'humorista'; – vö. még lat. (ú.) *humorista* 'a temperamentum mibenlétéről szóló tan követője'. A magyarba főleg a németből került át latinosított végződéssel.

■ A **humoreszk** német jövevényszó. | (≡) Vö. ném. *Humoreske* 'humoros hangulatú rövid elbeszélés, kisebb zenedarab' [< ném. *Humor* (↑)]. (≈) Megfelelői: ang. *humoresque* 'zenei humoreszk'; cseh *humoreska* 'humoreszk'; stb.

📖 MNy. 47: 76; TESz.; EWUng.

humoreszk → *humor*

humorista → *humor*

humusz A: 1801 *Humusból* (Sokféle 10: 32); 1835 *Humus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1839 *Húmusznak* (NSz.); 1895 *Humusz* (PallasLex.) **J:** 'televény, termőföld, termőtalaj | Humus'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Humus*; ang. *humus*; fr. *humus*; stb.: 'humusz'. Szakszóként a franciából terjedt el [< lat. *humus* 'föld, földfelszín']. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *exhumál, humanitás*

hun¹ A: 1550/ *hunufnac* (HoffgreffÉn. N1b); 1575 *Hunnoc, Hunnofoc, Hunnufoknál* (Heltai: Krón. 9b, 12a, 11b); 1805 *hun* (NSz.); 1856/ *hunn* (NSz.); 1861 *húnok* (NSz.) **J:** <FN> 1550/ 'a 4–5. sz.-ban Belső-Ázsiából Európába vándorolt és hatalmas birodalmat alapított, majd más népekbe beolvadt lovas nomád nép tagja | Hunne' (HoffgreffÉn. N1b) (↑) | <MN> 1823/ 'a hunokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | hunnisch' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *Hun(n)i* [többes szám], *Chunni* [többes szám], *Hunne* 'hun személy', (h.) *hvnni* [többes szám], *Hun(n)us* 'ua. <az ősmagyarokkal azonosítva>' [< gör. *Οὐννοί* [többes szám], (kgör.) *Οὐννοί* [többes szám], *Οὐννοί* [többes szám] 'hun nép; <más népek megnevezéseként is (pl. avarok, bolgárok, türkök, magyarok stb.)>']. Ez a szó feltehetőleg az ismeretlen nyelvű, kihalt hun nép önelnevezésére megy vissza. (≈) Megfelelői: ném. *Hunne*; fr. *Hun*; stb., ill. kínai (R.) *χιung-nu*; óind *hūṇa-*; stb.: 'hun nép, hunok'. (△) A középkori forrásokban az említett szavak különféle ázsiai népek megnevezésére szolgált (pl. avarok, türkök, bolgárok, magyarok, szabírok, heftaliták stb.); a legtöbb krónika a honfoglaló magyarságot is a hunokkal azonosította. Az őstörténeti ismereteink hiányossága okozhatta, hogy a magyarokat a 19. század végéig a hunok leszármazottainak tartották. A *hun* alak a többes számú *hunok*-ból lett elvonva (< lat. *Hunni* [többes szám]).

📖 TESz.; EWUng.

hun² → *hol*

huncut A: 1642–1660 *huntzfutnak* (Nyr. 72: 255); 1708–1710 *Erzhundsfofotnak* (Nyr. 72: 255); 1779 *huntzhutozásáért* [sz.] (OklszPótl. *huncfutozás* a.); 1792 *huntzvut* (ErdMúz. 49: 538); 1793 *Hunczut* (MNY. 73: 122); 1851 *hunczotot* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1642–1660 '〈szitokszóként〉 gazember, csirkefogó | Schurke, Schuft (als Schimpfw.)' (Nyr. 72: 255) (↑); **2.** 1759–1767 'ravasz, csalárd ember | schlauer, listiger Mensch' (NySz.); **3.** 1851 'hamiskodóan pajkos, pajzán gyermek v. (fiatal) nő | schelmisches Kind od. (junges) Weib' (NSz.) (↑); **4.** 1885 'párbaj | Duell' (Nyr. 14: 47) | <MN> **1.** 1716 'semmirekellő, haszontalan 〈személy〉 | nichtsnutzig 〈Person〉' (MNY. 73: 121); **2.** 1790 'ravasz, fondorlatos | schlau, listig' (Ethn. 25: 46); **3.** 1792 'hamiskásan pajkos, csintalan | schalkhaft, verschmitzt' # (ErdMúz. 49: 538) **Sz:** ~**ka** 1769 *huntzfutkát* 'hajfürt, hajtincs | Haarlocke' (MNY. 70: 228)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R.) *hundsful* 'gyáva, alávaló ember', (baj.-osztr.) *hundsfuld* 'ua.', (B.) *hundsful* 'csaló, szélhámos', – ném. *Hundsfof* 'gazember, csirkefogó' [< ném. *Hund* 'kutya' + *Fotze* 'nő v. nőtény emlős állat külső nemi szerve']. (≈) Megfelelői: holl. *hondsvot* 'gyáva, alávaló ember; fősvény ember'; szbhv. (N.) *huncut*, *huncvut* 'gazfickó, csirkefogó'; cseh (N.) *huncút*, *huncvút*, *huncfút* 'tréfaüző, kópé ember'; stb. – A katonai nyelvből terjedt el. (⊕) A főnévi 1. jelentés a németből származik, a többi a magyarban keletkezett. Az Erdélyben egykor használatos főnévi 4. jelentés azzal magyarázható, hogy katonatisztek, urak között e sértő szó alkalmazása párbajt provokált. A *huncutka* származék jelentéséhez vö. a melléknévi 3. jelentést. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *húnsful* 'huncut; gazember'.

📖 Nyr. 72: 254; TESz.; EWUng. • Vö. *lajhunt*

huny A: 1211 ? *Cumou* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 509); 1490 *bee hunak* (NagyvGl. 297.), de vö. →*hunyor*; 1518 k. *hwñuan* [sz.] (SándK. 8); 1566 *Húna* (NySz.); 1615 *humta* (NySz.); 1624 *hunnyik* [□] (NySz.); 1838 *Kumni* [sz.] (Tsz.) **J:** **1.** [ma *be~*] 1211 ? '〈szemet〉 becsuk | schließen 〈Augen〉' # (PRT. 10: 509) (↑), 1490 'ua.' (NagyvGl. 297.) (↑); **2.** 1560 'pislog, hunyorít, hunyorgat | blinzeln' (GyöngySzt. 1475.); **3.** [ikesen] 1582 'becsukódik 〈szem〉 | sich schließen 〈Auge〉' (NySz.); **4.** 1647 '〈nap〉 lemegy | untergehen 〈Sonne〉' (NySz.); **5.** 1763 'szundít | schlummern' (NSz.); **6.** [ma *el~*] 1793 'meghal | sterben' (NSz.); **7.** 1814/ '〈tűz, fény〉 kialszik | erlöschen 〈Feuer, Glanz〉' (NSz.); **8.** 1824 'játékban a hunyó szerepét játssza | einschauen 〈im Spiel〉' (NSz.); **9.** 1864 'meghunyaszkodik | sich ducken' (CzF.) **Sz:** ~**ó** 1211 ? [szN.] (PRT. 10: 509) (↑); 1693 *húnyó* 'szembekötősdí | Blindekuh' (NySz.) | ~**orog** 1519 *hvényorgas* [sz.] (CornK. 53) | ~**orgat** 1533 *hunurgatas* [sz.] (Murm. 184.) | ~**orít** 1590 *hunyoritàs* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 233)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *koñ-* 'pislog, szemet huny'; osztj. (V.) *kõñ-* 'szemet huny'; zürj. (Sz.P.) *kuñ-* 'ua.'; votj. (Sz.) *kijñ-* 'ua.'; ? cser. (KH.) *kâme-* 'ua.'; md. (E.) *koña-*, (M.) *koñe-* 'ua.'; ? finn *kyyny* 'a szem félig nyitott állapota'; – jur. *χajem-* 'hunyorog'; szelk. *kaanja-* 'befed'; ? kam. *kaj-* 'becsuk, bezár'; stb. [uráli **kuña* 'szemét behunyja, pislog']. (⊕) A magyar szó eleji *h ~ k* kettősség ősi nyelvjárási különfejlődés nyoma lehet; vö. →*homp*, →*kajla* stb. Az *m ~ n ~ ny* váltakozáshoz vö. →*hiszen*, *talán* (→*talántán*), ill. →*arany*, →*leány*.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; Vir. 1973: 165; SSA. *kyyny* a.; EWUng. • Vö. *hunyaszkodik*, *hunyor*

hunyáskodik **A:** 1634 *Huniaskodgial* le (NySz.); 1644 *hunyáskodunk* [?] (MHH. 24: 200); 1648 *meghunnyáskodik* [▽] (NySz.); 1741 *Meg honnyáskodás* [sz.] (NSz.); 1815 *húnyáskodik* (NSz.) **J:** 1. [ma főleg *meg~ik*] 1634 'megalázza magát; alázatossá, csendessé válik | sich demütigen; unterwürfig werden' # (NySz.) (↑); 2. 1804 ? 'alattomosan meglapul | sich hinterlistig ducken' (NSz.), 1849/ 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *huny* igéből keletkezett *-ász* gyakorító + *-kodik* gyakorító-visszaható képzővel. Eredetileg konkrét jelentésű lehetett, és bizonyos testi jelenségekre (pl. szem lesütésére, fej lehajtására, összekuporodásra stb.) utalhatott.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 136; EWUng. • Vö. *huny*

hunyor **A:** 1395 k. *humior* (BesztSzj. 380.); 1405 k. *hunior* (SchlSzj. 886.); 1435 k. *himur* (SoprSzj. 217.); 1577 *huniar* (KolGl.); 1578 *húnyor* (Gombocz E.: BotTört. 45) **J:** 1. 1395 k. 'páfrány | Farnkraut' (BesztSzj. 380.) (↑); 2. 1500 k. 'a boglárkafélék családjába tartozó, mérgező hatású növény | Nieswurz' (CasGl. 32.); 3. 1577 '(különféle növények megnevezéseként) | (zur Benennung anderer Pflanzen)' (KolGl.) (↑)

■ Származékszó. | ⊕ A → *huny* 'becsuk <szemet>' igéből keletkezett *-r* névszóképzővel; vö. → *csokor*, → *fodor* stb. Az *-r* képző tulajdonképpen azonos az *-r* gyakorító képzővel, és névszóképzőként csak ritkán fordul elő. – A szó a megnevezett növények altató hatásán alapul. Hasonló szemlélethez vö. ukr. *cn'ячка* 'beléndek' < ukr. *cnamu* 'alszik'; vö. még → *zászpa*. ☉ 2. jelentésében növénytani szakszóként is él.

📖 MNy. 10: 22; Pais-Eml. 331; D. Bartha: Szóképz. 82; TESz.; Kylstra-Eml. 23; EWUng. • Vö. *huny*

hupikék **A:** 1669 *hupi kékeket* (NySz.); 1814 *Iuhpikék* (NSz.); 1838 *Kupikék* (Tsz.); 1851 *kopikék* (NSz.); 1873 *hoppikék* (NyK. 10: 333) **J:** <FN> 1669 'kék folt mint a verés helye | blauer Fleck (durch Schlag, Hieb)' (NySz.) (↑) | <MN> 1. 1820 'kék, szederjes | bläulich, mit blauen Flecken' (NSz.); 2. 1853/ 'rikítóan kék; ízléstelen | knallblau; geschmacklos' # (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *hupi* és a → *kék* szintaktikailag bizonytalan alárendelő összetétele. A *hupi* származékszó egy fiktív töből, amely összefügg a → *huppan* szócsaládjának tövével. A szóvég *-i* kicsinyítő képző; vö. → *csacsi*, *locsi-pocsi* (→ *locspocs*) stb. Jelentése valószínűleg 'ütés; verekedés'. Az összetétel szemléleti alapja az, hogy az ütések következtében a bőrön kék foltok keletkeznek; vö. *kék* 'ütés helye' (1585: Cal. 1120). A *hupi* jelentésének elhomályosulása után a nyelvérzék az előtagot nyomatékosító értelműnek fogta fel; vö. *hupipiros* 'rikító vörös' (1862: NSz.); *hupilila* 'rikító világoskék' (1911: BorsszemJ. 1911. máj. 28.: 4); *hupiszőke* 'világosszőke' (1942: Melich-Eml. 51) stb.

📖 Melich-Eml. 51; TESz.; EWUng. • Vö. *huppan*, *kék*

hupog → *huppan*

hupota × **A:** 1818 *Hupotának* (NSz.); 1833 *Hupota* madár (Kassai: Gyökerésző 2: 469); 1860 *hupota* fiak (MNyszet. 5: 160); 1876 *hupula* madár (Nyr. 5: 35) **J:** 'búbos banka | Wiedehopf (Upupa epops)'

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A tö onomatopoetikus eredetű és a nyelvjárási (N.) *hupog* 'a búbos banka hangját utánzó szó' (MNy. 21: 217), (N.) *hupupol* 'búbos banka' hangot ad, szól' (MTsz.) tövével azonos. A végződése kicsinyítő képző; vö. → *gombóta*. Hasonló

onomatopoetikus eredetű szavak: lat. *upupa*; ném. (N.) *hupphupp*, *hupup*; szln. (N.) *hupáč* stb.: 'búbos banka'. (⊙) A *hupota* a délnyugat-dunántúli nyelvjárások szava.

📖 TESz.; EWUng.

huppan A: 1566 *hoppana* (NySz.); 1784 *huppantom* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 102); 1863 *Hobban* (Kriza [szerk.] Vadr. 502) J: 1. 1566 'puffan, pottyán | plumpsen' (NySz.) (↑); 2. 1637 'pufog | knallen' (Melich-Eml. 50); 3. 1833 'toppan, betoppen | unerwartet herein-, hineintreten' (Kassai: Gyökerésző 2: 453)

hupog × A: 1612 *hupogast* [sz.] (MNy. 80: 246); 1881 *huppogása* [sz.] (NSz.) J: 1. 1612 'megver, ütlegel | prügeln' (MNy. 80: 246) (↑); 2. 1624 ? 'potyog | (nieder)plumpsen' (NySz.), 1831 'ua.' (Kreszn.); 3. 1637 'pufog | knallern' (Melich-Eml. 50)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (⊕) A tö összefügg a →*hopp* indulatszóval. A végződése mozzanatos, ill. gyakorító képző. A *hupog* 1. jelentéséhez vö. →*páhog*. (⊖) Ugyanebből a töből különféle igeképzővel keletkezett nyelvjárási szavak: (N.) *hupál* 'püföl' (1813: NSz.); (N.) *huppol* 'vereget, ütöget' (1838: Tsz.); (N.) *huppad* 'dagad, puffad' (1861: MNyszet. 6: 326). (⊕) A ? (N.) *hupolyag* 'daganat, duzzanat; hólyag; stb.' (1820: Kreszn.), 'ua.' (1837: NSz.) valószínűleg ugyanabból a töből keletkezett névszóképzővel, feltehetőleg a →*hólyag* analógiás hatására. (⊖) Palatális párhuzamos alakokként idetartoznak még: *heppen* 'leesik' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 404), [*meg~*] 'megijed, megretten' (1880: Nyr. 9: 183); *hepeg* 'lassan megy' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 502).

📖 Melich-Eml. 50; TESz., *heppen* a. is, *hupolyag* a. is; EWUng. • Vö. *hepehupás*, *homp*, *hoporcs*, *hopp*, *hupikék*, *hüppög*

húr A: 1405 k. *hur[us]* [sz.] (SchlSzej. 1812.) J: 1. 1405 k. ? 'bél; belsőség | Darm; Innerei' (SchlSzej. 1812.) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 100); 2. 1416 u.³ 'rugalmas szál, amely kifeszítve és rezgésbe hozva zenei hangot ad | Saite' # (AporK. 93); 3. [*liba~*, *tyúk~* stb.] 1525 k. 'összetett növénynevek utótagjaként' | (in Benennungen zusammengesetzter Pflanzennamen)' (NySz.); 4. 1779 'az íj idege; vmely eszközön kifeszített szál | Sehne am Bogen; ausgespannter Faden an einem Gerät' (NSz.); 5. 1784 ? 'görbe vonalnak v. felületnek két pontját összekötő egyenes | Sehne (Geom)' # (Keresztesi: Mat. 70), 1812 'ua.' (TESz.); 6. 1792 'idegszál | Nervenfaser' (NSz.) Sz: ~os 1405 k. (SchlSzej. 1812.) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A jelentések az eredetinek látszó 1. jelentésből keletkeztek. A 3. jelentés az illető növények hosszúságával, hajlékonyságával, a baromfibélhez való hasonlósággal magyarázható. (⊕) Uráli, ill. finnugor egyeztetései tévesek.

📖 TESz.; UEW. 161, 216, 219; EWUng. • Vö. *hurka*

hurcol A: 1577 *hurczolni* [sz.] (NySz.) J: 1. [ma főleg *el~*] 1577 '(erőszakkal) magával vonszol | (mit Gewalt) verschleppen' # (NySz.) (↑); 2. 1577–1580 'vonszol | schleppen' # (NySz.); 3. [ma főleg *meg~*] 1624 'rágalmaz; rossz hírét költi | verunglimpfen' # (NySz.); 4. 1785 'ide-oda hordoz | herumtragen' # (NSz.) Sz: ~**kodik** 1606 *hurczolkodnék* (MNy. 61: 487)

■ Származékszó. | (⊕) A →*hord* igéből keletkezett *-col* (< *-szol*) igeképzőbokkal; vö. →*boncol*, *vonszol* (→*von*) stb. A jelentések kapcsolatához és a jelentésfejlődéshez vö. →*hoz* : →*húz*; vö. még ném. *schleppen* 'hurcol, cipel; ruhát agyonvisel'; stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; NyK. 69: 176; TESz.; EWUng. • Vö. *hervehurcál*, *hord*

huri A: 1836 *kúrikra*, *hurit* (NSz.) **J:** '⟨a mohamedánok hite szerint⟩ gyönyörűséges, örökké fiatal nő a paradicsomban | Huri'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Huri*; ang. *hourī*; fr. *hourī*; stb.: 'huri'. A franciából terjedt el [⟨újperzsa *hūrī* 'ua.; fekete szemű nők a paradicsomban'; vö. még arab *haurā*; oszm. *hūrā*, *hūrī* 'ua.']. (⇒) A magyarba irodalmi közvetítéssel elsősorban a németből került át. (△) A (R.) *hauri* 'ua.' (1693: Kakuk: ÉIOsm. 187) elszigetelt közvetlen átvétel lehet az oszmán-törökből (↑).

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 187; EWUng.

hurít × **A:** 1558 *huréltják* [t-j] (SoprSz. 33: 166); 1580 *huretani* [sz.] (NySz.); 1584 *huritana* (NySz.) **J:** 'korhol, gyaláz; rákiabál vkire | beschimpfen; (an)brüllen'

hurogat × **A:** 1565 *hurogattiák* [t-j] [t-j] (NySz.); 1754 *hurogattya* vala [t-j] (NSz.); 1763 *Húrogatni* [sz.] (NSz.); 1810 *Hurrogatok* (NSz.) **J:** 1. 1565 'korhol, gyaláz; rákiabál vkire | beschimpfen; (an)brüllen' (NySz.) (↑); 2. 1872/ 'hurukkol ⟨a pulyka hangját kifejező ige⟩ | kollern ⟨Truthahn⟩' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (△) A tö a →*hurut* szócsalád tövével lehet azonos, és összefügg a →*kurjongat*, →*kurrog* szócsaládokéval is. A szóvég gyakorító funkciójú műveltető, ill. gyakorító képző. (⊂) A palatoveláris párhuzamosság alapján idetartozik: *hőroget* 'kiabál' (1763: NSz.).

📖 TESz. *hurogat* a.; EWUng. • Vö. *hurrog*, *hurut*, *kurjongat*, *kurrog*

hurka A: 1330 ? *Chyurka* [SZN.] (MNY. 63: 366); 1490 *vighurka* (MNY. 70: 474); 1798 *Csurka* (MNY. 70: 20) **J:** 1. 1490 'bél | Darm' (MNY. 70: 474) (↑); 2. 1533 'disznóbélbe töltött, vérből, belső részek vagdalékából stb. készült étel | Blut-, Leberwurst' # (Murm. 2124.); 3. 1846 'hurka alakú képződmény v. készítmény | wurstförmiges Gebilde od. Erzeugnis' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*húr* 'bél' főnévből kicsinyítő képzővel keletkezett; vö. →*borsóka*, →*hóka* stb. A szó eleji *h* ~ *cs* hangviszonyhoz vö. (N.) *hőrés* ~ *csőrész* 'sirály' (EtSz. 1: 1222). A 2. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján, a 3. pedig metafora a 2. alapján. A *cs* kezdetű változat a dél-dunántúli nyelvjárások szava.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *húr*, *krinolin*²

hurogat → *hurít*

hurok [4] **A:** 1526 *vrokýaban* (SzékK. 59); 1640 *hurkjában* (NySz.); 1645–1647 *hurokval* (NySz.) **J:** 'kötélen, madzagon stb. (csomón keresztül) karikában visszahajló, szűkíthető és tágítható kötés(forma) | Schlinge' # **Sz:** **hurkol** 1695 *hurkollya* (Gyöngyösi: ÖK. 3: 113)

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) A magyar szótörténet alapján magánhangzós kezdetű alak került a magyarba; vö. ujjg. *uruq* 'kötél'; Kāšy. *uruq* 'ua.'; alt. *uruq* 'hurokkal ellátott bot a ló megfogására'. Megfelelők a mongol nyelvekben is vannak. (△) A magyarba átkerült alak **uruq*, amelyből a magyarban előbb *urok*, majd a →*húr* hangalakjának és jelentésének hatására *h* lett. Azonban azt sem zárhatjuk ki teljesen, hogy a magyarba egy mássalhangzóval kezdődő török szó került át; vö. kirg. *quruq* 'lovak befogására szolgáló hurok' (a szó eleji mássalhangzóhoz vö. →*hattyú*, →*homok* stb.).

📖 MNY. 3: 219, 40: 295; TESz.; TDK. 413: 323; Ligeti: TörK. 80; EWUng.

hurrá A: 1792 *hurra* (MKurir 1792. jan. 20.: 99); 1807 *Hurra* (HazKülfTud. 2: 59); 1808 *Hurrah* (HazKülfTud. 1: 327); 1842 *hurrah* (NSz.); 1877 *hurrá* (NSz.) **J:** 'éljen!; (csatára buzdító, éljenzést kifejező, alkalmilag főnévként is használt indulatszó) | (Interj. als Kampf-, Hochruf, gelegentlich auch als Subst.)' **Sz:** ~**z** 1840 *hurrahzni* [sz.] (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *hurra*, (R.) *hurrah*; ang. *hurrah*; fr. *hour(r)a*; stb.: 'hurrá, éljen'. A németből terjedt el [a ném. (kfn.) *hurren* 'rohan' felszólító módú alakja alapján]. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) Idetartozik: *hip hip hurrá* 'éljenzésre használt indulatszó' (1886: Herkules 33: 3), amely szintén nemzetközi szó; vö. ném. *hipp hipp hurra*; ang. *hip hip hurrah*; stb.: 'ua.'

📖 Nyr. 90: 223; TESz.; EWUng.

hurrog A: 1584 *hürogatta* [sz.] (SzT.); 1659 *hurrogatják* [sz.] (SzT.) **J:** 1. 1584 'elriaszt, elijeszt, elűz, elhesseget | verscheuchen' (SzT.) (↑); 2. [főleg *le~*] 1659 '(indulatos kiáltozással) elhallgattat | niederdonnern, abtrumpfen' # (SzT.) (↑); 3. 1847 'kiált; kurjant | schreien; aufschreien, aufjauchzen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A tö megegyezik a →*hurít* szócsaládjának tövével, amelytől a *hurrog* egy fajta szóhasadással különült el. A végződése gyakorító képző.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hurít*

huruba × A: 1708 *Huruba* (Pápai Páriz: Dict. 270); 1717 e./ *hurabáját* (NySz.); 1777 *húrúba* (NSz.); 1807 *Hurba* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'viskó, putri | armselige Hütte'

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *hrubă* 'verem, pince; kunyhó, viskó', [végartikulussal] *hruba* 'ua.', (N.) 'kürtő'; le. (N.R.) *gruba* 'verem'; ukr. *зpyōa* 'kályha, tűzhely'; or. (N.) *зpyōa* 'cserépkályha, kürtő' stb. Forrása: valószínűleg ném. *Grube* 'mélyedés; üreg sír'. (⇒△) A magyarba a románból és az ukránból került át a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 Tamás L.: UEIR.; TESz.; EWUng. • Vö. *gereblye*

hurut <IGE> × A: 1372 u./ *hurutna* (JókK. 100); 1577 k. *horuth* (OrvK. 163); 1592 *hurút* (Cisio O3a); 1595 *Harutanni* [sz.] (Ver. 109.); 1708 *Hurótó* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1798 *húrút* (NSz.); 1801 *hurotni* [sz.] (NSz.); 1838 *Hurótt* (Tsz.) **J:** 'köhög | husten' **Sz:** ~**ás** 1405 k. *hurutas* (SchlSzej. 356.)

hurut <FN> A: 1519 k. *horut* (DebrK. 79); 1531 *hwrwtossa* [sz.] (ÉrsK. 550); 1676 *horot* (NySz.); 1708 *Hurót*, *Hurút* (Pápai Páriz: Dict.); 1766 *huratot* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 299); 1794 *húrút* (NSz.); NYJ. *szamár-horott* (MTsz.) **J:** 1. 1519 k. 'köhögés | Husten' (DebrK. 79) (↑); 2. 1578 'a nyálkahártya mirigyeinek fokozott nedvelválasztása | Katarrh' # (NySz.) **Sz:** ~**os** 1531 (ÉrsK. 550) (↑)

■ Onomatopoetikus eredetű töből származó szócsalád. | (△) A tö a →*hurít* szócsalád tövével lehet azonos. A végződése mozzanatos vagy műveltető képző, amely átcsúszott a gyakorító képzők csoportjába. Hangtani és alaktani szempontból igen szokatlan, hogy a képző előtt *u* áll. A főnévi 2. jelentés metonímia.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *herpites*, *hurít*, *szamár-*

hús **A:** 1211 *Cwsveth* [SZN.]; *Hosued* [SZN.] (Oklsz.); 1211 ? *Huus* [SZN.] (PRT. 10: 512); 1372 u./ *huft* (JókK. 17); 1552 *húfs* (Heltai: Dial. A8b) **J:** 1. 1211 'az ember és az állatok testének izomzatból és vérbő szövetekből álló része | Fleisch' # (Oklsz.) (↑); 2. 1578 'a gyümölcs ehető része | Fruchtfleisch' (NySz.) **Sz:** ~**os** 1395 k. *huzuſpera* (BesztSzj. 1268.) | ~**ol** 1405 k. *hufolo* [? ɔ: *hufalo*] [sz.] 'húst összevagdál, szétvagdós, felszabdal | Fleisch zerschneiden' (SchlSzj. 1233.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy iráni nyelvből származó jövevényszó. | (≡) Vö. jidga *yuš*, *yuš*; paracsi *yuš*; afgán *gwaša*; stb.: 'hús' [iráni eredetű; vö. kperzsa *gōšt*; khotáni szaka *ggūštā*: 'ua.'; stb.]. (⊕) A származtatásnak hangtani nehézségei vannak: a szókezdő *h* ilyen előzménye szokatlan. – A metaforikus 2. jelentéshez vö. ang. *flesh*; fr. *chair*; stb.: 'hús; a gyümölcs ehető része'.

📖 Munkácsi: ÁKE.; TESz.; MSFOu. 151: 263; Ligeti: TörK. 152; EWUng. • Vö. *gulyás*, *húshagyókedd*, *húsvét*, *pörkölt*, *szék*-, *vad*-

husáng **A:** 1769 *husángot* (MNY. 60: 231); 1791 *husangot* (NSz.); 1800 *husángollya* [sz.] (NSz.); 1838 *Suháng* (Tsz.); 1874 *uzsánggal* (NSz.) **J:** 1. 1769 'megmunkálatlan ág, dorong | Prügel, Knüttel' (MNY. 60: 231) (↑); 2. 1894 'sziklás lejtőkön tenyésző, sárga virágú magas kóró, botfű | Rutenkraut' (PallasLex. *Ferula* a.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) Az eredeti *suháng* változat töve azonos a →*suhog* szócsaládjának tövével. A *husáng* alak hangátvetéssel keletkezett. A végződése névszóképző. A 2. jelentés tudatos szakszóalkotás a lat. *ferula* 'pásztorbot' mintájára: lat. (tud.) 'botfű, pálcakóró'. – Az erdészeti szakszóként használatos *suháng* 'nagymeretű facsemete' (1897: PallasLex.) a *suháng* változatból keletkezett jelentéselkülönüléssel.

📖 MNY. 10: 161; TESz.; EWUng. • Vö. *suhog*

húshagyókedd **A:** 1544 *Hus haگو kedden* (Oklsz.); 1797 *Hus-hagyo-Ked* (NSz.) **J:** 'katolikusoknál:) a hamvazószerdát megelőző keddi nap | Fastnachtstag, Dienstag vor Aschermittwoch'

■ Összetett szó. | (⊕) A *húshagyó* 'a farsang utolsó (három) napja' (1533: Murm. 151.) + →*kedd* főnevek jelzős alárendelő összetétele. Az előtag szerbhorvát vagy szlovén mintára alkotott tükörszó; vö. szbhv. *mesopust* 'a farsang vége; húshagyókedd'; szln. (R.) *mesopust* 'húshagyókedd' [vö. szbhv. *meso* 'hús' + *pustiti* 'elhagy' vagy szln. *meso* 'hús' + *pustiti* 'elhagy']. A déli szláv összetételek a lat. *carnem laxare* 'a húst elhagyni' (< ol. (N.) *carnelasciare* 'ua.') kifejezés hatására alakulhattak. Vö. még óe. szl. *męsopustъ* 'a húsvét előtti nyolcadik hét; a húsvét előtti negyven napos böjt'; szlk. (R.) *măsopust* 'a farsang vége; húshagyókedd'; or. *мясоуѣст* 'a nagyböjt előtti hét; a húsvét előtti nyolcadik vasárnap; stb.'; stb. (⊕) A magyarban: →*hús* + →*hagy* és az -ó folyamatos mellénévi igenévképzős →*hagy* összetétele. A (R.) *húshagyat* 'a farsang utolsó napjai' (1527: ÉrdyK. 275) főnévben az igenévképző helyett névszóképző áll. A *húshagyó* önállóan csak tájszóként él, a köznyelvben a *húshagyókedd* összetétel használatos. (⊖) A farsang utolsó napjait megnevező szavakként idetartoznak: *húshagyónap* 'húshagyókedd' (*huffhagyo nappba* (1372 u./: JókK. 26); *húshagyóvasárnap* 'a farsangi időszak utolsó vasárnapja' (*hufhago vafarnapi* (1495 e.: GuaryK. 61)); *húshagyószombat* 'a farsangi időszak utolsó szombatja' (1519: LányiK. 105); *húshagyóhétfő* 'a farsangi időszak utolsó hétfője' (1544: Oklsz.).

📖 Melich: SzIjsz. 1/2: 294; TESz. *húshagyó* a.; NytudÉrt. 92: 93; EWUng. • Vö. *hagy*, *hús*, *kedd*

húsvét A: 1211 *Cwsveth, Hosued* [SZN.] (OklSz.); 1300 *Husveit* [SZN.] (Fejér: CD. 7/2: 256); 1372 u./ *hufuet* napyan (JókK. 27); 1519 *hofwetý* [sz.] (JordK. 74); 1541 *Husit* (NySz.); 1559 *hufet* (Székely I.: Krón. 99a); 1621 *Húsét* (Szenczi Molnár: Dict.); 1872 *hüsiti* [sz.] (Nyr. 1: 423); 1880 *huszít* (Nyr. 9: 489); NYJ. *husfét, huzsvít* (ÚMTsz.) **J:** '⟨a kereszténység legnagyobb ünnepeként:⟩ Krisztus feltámadásának ünnepe | Ostern' # **Sz:** ~i 1470 *hufveti* (SermDom. 2: 93)

■ Összetett szó. | ⊕ A → *hús* + *vét* (→ *vesz*) főnevek tárgyas vagy jelöletlen birtokos jelzős, alárendelő összetétele. A megnevezés arra utal, hogy a böjti időszakot követően húsvétkor újra szabad húst fogyasztani. A magyar szó keletkezését déli szláv szavak mintája is elősegíthette; vö. szbhv. (Ča) *vázam, vazán*, (Kaj) *vuzem*; szln. (N.) *vúzem*, (V.) *vűzem*: 'húsvét', tkp. 'vétel, vevés'. Azonban a magyar szó előtagjának nincs szláv mintája, így nem beszélhetünk valódi tükörfordításról. A *húsét* és hasonló változatok a szó belseji *v* kiesésével keletkeztek; vö. → *estély*, → *pitvar* stb. Ez a változás az *ét* (→ *eszik*) népetimológiás hatására is bekövetkezhetett. A *hüsiti* változat az összetétel elhomályosulása után hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

📖 Melich: SzJsz. 1/2: 297; NytudÉrt. 46: 80; TESz.; NytudÉrt. 92: 94; EWUng. • Vö. *hús, vesz*

húsz A: 1211 ? *Huus* [SZN.] (PRT. 10: 512); 1391 ? *Huzzas* [sz.] [SZN.] (NytudÉrt. 68: 97); 1405 k. *huz* (SchlSzj. 163.); 1490 k. *us* (ÁbelSzj. 214b.); 1539 *Hwzzonharom* (RMNy. 2/2: 35); 1577 *húz* (KolGl.) **J:** 'kétszer tíz | zwanzig' # **Sz:** ~as 1391 ? [SZN.] (NytudÉrt. 68: 97) (↑); 1604 *Hufzas* <MN> (Szenczi Molnár: Dict.); 1774 'egy fajta pénz | Art Geld' (NSz.) | **huszad** 1416 u./ *huzad* napon <MN> 'huszadik | zwanzigster' (BécsiK. 158); 1575 'egy fajta adó | Art Steuer' (Heltai: Krón. 140a) | **huszadik** 1538 *hwzadyk* (SzékK. 142)

■ Örökség a finnugor korból. | ≡ Vog. (T.) *kos*, (Szo.) *χus*; osztj. (V.) *kos*, (DN.) *χus*; zürj. (Sz.) *kjž*; votj. (Sz.) *kjž*: 'húsz' [feltehetőleg fgr. **kojčs* 'ua.']. Vö. még md. (E.M.) *komš* 'ua.'. Mivel a finnugor nyelvek számnevei csak 1-től 6-ig közősek, feltehető, hogy ezek a szavak korábban még nem az absztrakt számnévre, hanem konkrét tárgyra, pl. húsz ujra, majd húszas csomóra, kötegre (mókusbőrre, halfüzérre stb.) vonatkoztak. Az egyeztetésbe bevont szavak összetételek lehetnek egy uráli **koje* 'ember, férfi' (vö. → *here*; vö. még → *hím*¹) + uráli **če*, **či* 'ez, az, amaz' alapalakból. Az ember kéz- és lábujjainak együttes száma alapján már a finnugor korban végbemehetett az 'ember (kéz- és lábujjaival együtt)' > 'húsz' jelentésváltozás. ⊕ A finnugor **kušz* 'húsz' számnévvél való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 ALH. 8: 343; NyK. 67: 330; TESz.; UEW. 224; EWUng. • Vö. *here, hím*¹, *huszon-*

huszár A: 1432 *huzorones* [lat. -ones végződéssel] (OklSz.); 1449 *Hwzar* [SZN.] (OklSz.); 1530 *hwssar* (KL. 88.); 1552 *hazar* [? ɔ: *hɥzar*] (RMNy. 2/2: 98); 1575 *Hufzárokat* (Heltai: Krón. 87b); 1708 *Húfzár* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1432 '(lovas) rabló | (berittener) Räuber' (OklSz.) (↑); 2. 1481 'könnyű fegyverzetű lovas katona | Art leicht bewaffneter Reiter, Husar' # (MNy. 66: 82); 3. 1782 ? 'magyaros öltözetű szolga, altiszt | Diener, Trabant in ungarischer Tracht' (MHírm. 571), 1791 'ua.' (NSz.); 4. 1802 k./ 'ló mint sakkfigura | Springer <Schachfigur>' (I.OK. 30: 252) **Sz:** ~ság 1789 *Huszárság* (NSz.) | ~os 1791/ *huszárosan* (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ≡ Szbhv. (R.) *husarb* 'rabló' [< szbhv. (R.) *husa* 'rablás']. Vö. még or. (R.) *xycapb* 'kalóz'. A végső forrás egy szláv **chōsa* alakon keresztül a gót *hansa* 'sereg, csapat' lehet. ⊕ Az 1. és a 2. jelentés összefüggéséhez vö. → *hajdú*, → *martalóc* stb. A 3. és 4. jelentés metafora a 2. jelentés alapján. ⊖ Idetartozik: (R.) *huszár* (1378 *Hunzar* 'egy fajta szolgáló nép tagja' (MNy. 66: 82)), ez korábbi külön átvétel lehet egy bolgáros szláv **chōsarb* 'betyár, rabló' alakból. ≡ A 2. jelentésében használt *huszár* nagy elterjedtségű vádorszó lett;

vö. ném. *Husar*; fr. *hussard*; ol. *ussaro*; or. *zycap*; stb.: 'huszár'; ebben a jelentésben a szbvh. *husar* 'ua.' visszakölcsönzés a magyarból.

📖 LingSlov. 1–2: 53; Kniezsa: SzlJsz. 219; TESz.; EWUng.; MNy. 114: 74

huszita → *huszt*

huszon-

~öt **A:** 1416 u.² *huzon ot* <SZÁMN> (MüncK. 90va) **J:** 'hús meg öt | fünfundzwanzig' # | ~egy **A:** 1490 k. *vsnege* [□] (ÁbelSj. 215a.); 1510 k. *hwzon eggedik* [sz.] (Gl.) **J:** <SZÁMN> 1490 k. 'húsnál eggyel több | einundzwanzig' # (ÁbelSj. 215a.) (↑) | <FN> 1889 'egy fajta kártyajáték | Art Kartenspiel' (NytudÉrt. 131: 35) **Sz:** ~ezik 1889 *huszonegyezés* [sz.] 'egy fajta kártyajátékot játszik | Einundzwanziger spielen' (NytudÉrt. 131: 43) | ~kettő **A:** 1490 *vsuchectu* [o: *vsunchettu*] <SZÁMN> (ÁbelSj. 215a.); 1526 *hwzonkettőd* [sz.] <SZÁMN> (SzékK. 154) **J:** 'húsnál kettővel több | zweiundzwanzig' # | ILYENEK MÉG: ~három 'húsnál hárommal több | dreiundzwanzig' (1490 k.: ÁbelSj. 215a.); ~négy 'húsnál négygyel több | vierundzwanzig' (1490 k.: ÁbelSj. 215a.); ~hat 'húsnál hattal több | sechsundzwanzig' (1490 k.: ÁbelSj. 215a.)

■ Határozói alakú összetételi előtag. | ☉ Az önálló alakként nem adatolt *huszon* 'húszon túl, húszon felül' szóból, amely a →*húsz*-ból keletkezett -n szuperesszívuszi raggal. Az összetételek eredeti jelentése tkp. '(eggyel, kettővel stb.) húsz felett, húszon túl'. Lehetséges, hogy ezt, a huszas számok képzésekor használt képzésmódot alkalmazták analógiásan a harmincon túl számok esetében is; vö. *tizen-*. A magyar számnevek képzésmódjára idegen nyelvi hatással kevésbé számolhatunk.

📖 NyK. 23: 45; TESz.; NytudÉrt. 92: 186; NyK. 88: 189, 196; EWUng. • Vö. *egy, húsz, két, öt*

huszt † **A:** 1527 *hwztok* (ÉrdyK. 600) **J:** 'eretnek, huszita | Ketzer; Hussit'

huszita **A:** 1620 *Hussitake* (MNy. 69: 364); 1740 *Huszita* (NSz.); 1771 *Huszszíták* (NSz.) **J:** <FN> 1620 'Husz János híve, követője | Hussit' (MNy. 69: 364) (↑) | <MN> 1740 'Husz János tanításával, mozgalmával kapcsolatos, arra vonatkozó | hussitisch' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszók. | ☹ A *huszt*-hoz vö. lat. (k.h.) *Hussitae* [többes szám] 'Husz János (csehül: Jan Hus, 1370–1415) reformátor híve, követője' [< cseh *Hus* családnév]. ☉ Ennek megfelelője lehetett egy nem adatolt m. *huszitok* [többes számú] alak. Ebből a második nyílt szótagi *i* kiesésével előbb létrejött a *husztok* (↑), majd a többesjel elhagyásával a *huszt* alak. – A *huszita* szóhoz vö. lat. (k.) *Hussita*, (h.) *hussita*, *husita*: 'huszita'. ☹ Megfelelői: ném. *Hussit*; fr. *hussite*; stb.: 'huszita'.

📖 TESz. *huszita* a.; EWUng.

huta Δ **A:** [1296–1313] *huthen* [ES. NEM M.] (Györffy: ÁMTF. 1: 563); 1520 *huthe* [lat. -e végződés] (SzapolyaiOkl. 512.); 1526 *hwttas* [lat. -s végződés]; *hwttis* [lat. -is végződés] (OklSz.); 1558 *hwttakbolys* (RMNy. 2/2: 146); 1558 *hwttas* (OklSz.) **J:** 1. [1296–1313] 'a fémét érceiből kiolvasztó üzem | Hüttenwerk' (Györffy: ÁMTF. 1: 563) (↑), 1526 'ua.' (OklSz.) (↑); 2. [főző ~, sófőző ~] 1643 'sófőző üzem | Salzsiederei' (OklSz. főző a.); 3. 1698 'üvegolvasztó kemence, üveggyártó üzem | Glashütte' (OklSz.)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kfn.) *hutte*, *hütte* 'kunyhó; a fémét érceiből kiolvasztó üzem', (kor. úfn.) *hütte* 'ua.', (R.) *hutte* 'ua.', (h. baj.-osztr.) *hutzen* [többes szám] 'kohó', – ném. *Hütte* 'ua.; kunyhó' [indoeurópai eredetű; a jelentésekhez vö. gör. *κντίς* 'kis szekrény; doboz(ka)'; izl. (óizl.) *hūð* 'bőr'; stb.]. (≈) Megfelelői: fr. *hutte* 'kunyhó'; cseh *hut* 'kohó, üveghuta' stb. (Δ) A szóvéghez vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A szó ma csak 3. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ház*, *kajüt*, *kazula*, *kóter*, *kútya*, *pernahajder*, *sukk*

hutmány Δ **A:** 1616/ *Huttman* (OkI Sz.); 1643 *Huttmanyat* (OkI Sz.); 1903 *Hokmány*, *Hotmány* (Szeőke: BánySz.); NYJ. *hotymán* (MTsz.) **J:** 'bányefelügyelő | Grubenaufseher'

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *hutmann* 'őr(ző), felügyelő', (N.) 'tehénpásztor, gulyás, csordás; bányafelügyelő; <a bányásznyelvben> a kitermelt nyersanyagok őrzési helyének felügyelője, őre', (baj.-osztr.) *huetmann* 'bányafelügyelő; tehénpásztor, csordás', (kor. úfn. h.) *hutman* 'bányafelügyelő' [< ném. (kor. úfn.) *hut* 'védelem, oltalom' + *mann* 'ember, személy']. (≈) Megfelelője: szbhv. (N.) *hütman* 'bányász, bányafelügyelő'. (Δ) A *mány* szóvéghez vö. →*furmány*, →*zsákmány*. (⊖) Bizonytalan idetartozású: (R.) *hekmán* 'bányafelügyelő' (1692: OkI Sz.), ez talán a ném. (kor. úfn.) *hauptmann* 'bányagondnok' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *furmány*, *zsákmány*

hutyorít → *hutyorodik*

hutyorodik × **A:** 1655 *hutyorodnak* fel (NySz.); 1861 *hugyorodik* [▽] (MNysz. 6: 175) **J:** 1. 1655 'felfelé kapaszkodik, felkúszik <növény> | emporranken' (NySz.) (↑); 2. 1838 '(össze)rokskad, (össze)rogy, (össze)dől | zusammensinken, zusammenbrechen' (Tsz.)

hutyorít × **A:** 18. sz. *huttyorítsa* meg (Nyr. 2: 225); 1893 *hutyorít* (MTsz.) **J:** 'suhintva üt, suhint | schwippen'

hutyorog × **A:** 1816 *Hutyorog* (Gyarmathi: Voc. 98 [ɔ: 106]); 1861 *hugyorogni* [sz.] (MNysz. 6: 175) **J:** 'hajladozik; roskadoz | schwanken; dem Umsinken nahe sein'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | (Δ) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö összefügghet a →*kutyorodik* tövével. A szóvégek különféle igeképzők. A *hutyorít* jelentése metonimikus kapcsolatban áll a *hutyorodik* és a *hutyorog* jelentéseivel. (⊖) Ugyanabból a relatív töből az -ó folyamatos melléknévi igenévképzővel keletkezett a *hutyoró* 'vessző' (1786: NSz.). Az abszolút töből mozzanatos képzővel alakult a *huttyan* 'felfelé nő; vékonyodik' (1838: Tsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kutyorodik*

hutyorog → *hutyorodik*

húz **A:** 13. sz. közepe/ *huztużwa* [sz.] (ÓMS.); 1359 ? *Huzou* [sz.] [szn.] (OkI Sz.); 1416 u.¹ *lehuztac* (BécsiK. 249); NYJ. *kihujzni* [sz.] (NyF. 48: 15) **J:** 1. 13. sz. közepe/ 'erőszakkal magával von | zerren, schleppen' (ÓMS.) (↑); 2. 1416 u.¹ '(erővel) maga felé von; ilyen mozdulattal helyéről eltávolít | ziehen; entfernen' # (BécsiK. 249) (↑); 3. 1495 e.

'(kínzóeszközre) feszít, fektet | (auf die Folter) spannen' (GuaryK. 55); **4.** 1508 '(kötelet, drótot stb.) kifeszít | ziehen, spannen (Strang, Draht usw.)' # (DöbrK. 218); **5.** 1585 k. '(magához) von(z) | anziehen' (MNY. 75: 506); **6.** 1651 'terhet maga után vonva szállít | ziehend befördern' # (NySz.); **7.** 1754 ? 'időben elnyújt | in die Länge ziehen' # (NSz.), 1790 'ua.' (NSz.); **8.** 1769 '(jövedelmet, hasznot) (rendszeresen) kap | beziehen (Einkommen)' # (NSz.); **9.** 1775 'ruhát felvesz, ágyneműhuzatot, bútorhuzatot stb. felvesz | anziehen; überziehen' # (MNY. 53: 273); **10.** 1778 '(légáram(lás)) áthúzódik, átvonul | ziehen (Luftzug)' (NSz.); **11.** 1784 'vonós hangszeren játszik | auf einem Streichinstrument spielen' (NSz.); **12.** 1784 'vminek a felületén mozgat; vonat ír le | bewegen (auf einer Fläche); eine Linie ziehen' # (NSz.); **13.** 1785 '(egyet) ráüt vkire | jmdm einen Schlag versetzen' # (NSz.); **14.** 1787 ? 'felépít; ráépít | 'aufziehen, aufstocken (Bauwesen)' # (NSz.), 1818 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *páris* a.); **15.** 1790 'nagyon kedvel vkit, vonzódik vkihez, bukik vkire | jmdm zugeneigt sein, zu jmdm halten' # (NSz.); **16.** 1791 'sok közül kivesz; sorshúzást hajt végre | herausheben; eine Ziehung vornehmen' # (NSz.); **17.** 1804/ 'vonul | ziehen (intrans.)' (NSz.); **18.** 1847 'italból egy hajtásra fogyaszt, szivarból stb. egyszerre szippant | einen Zug tun' (NSz.); **19.** 1904 'ugrat, felbosszant | necken, aufziehen' (PKSz.) **Sz:** ~**toz** 13. sz. közepe/ [sz.] 'ráncigál, rángat, magához ránt | zerren' (ÓMS.) (↑) | **huzam** 1566 e./ egy *huzomba* 'út, menet, járás | Fahrt, Zug' (NySz.) | **huzakodik** 1566 'nyújtózkodik | sich strecken' (NySz.); 1777 ? 'veszekedik, verekedik | zanken' (NSz.); 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.) | ~**ódik** 1585 [sz.] (Cal. 752 [o: 750]) | ~**odozik** 1585 *Huzodozom* 'nyújtózkodik | sich strecken' (Cal. 752 [o: 750]); 1769 'vonakodik | sich sträuben' (NSz.) | **huzamos** 1651 '(jelentése bizonytalan) | (unbest. Bed.)' (Zrínyi: MM. 1: 29); 1748 'hosszú ideig tartó | anhaltend' (NSz.) | ~**gál** 1791 *húzgálni* [sz.] (NSz.) | **huzat** 1792 *húzat* 'húzás | Ziehen' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Vonni* a.); 1884 'ágynemű felső rétege | Überzug' (NSz.); 1899 'légáramlás, légáramlat | Zugluft' (Simonyi–Balassa: NémMSz. *Luftzug* a.) | **huzigál** 1811 *húzigál* (NSz.) | ~**kod** 1817 *huzkodták* ki (MKurir 1817. júl. 22.: 50); 1836 meg kell *huzkodni* [sz.] (Pais-Eml. 590) | **huzal** 1847 *huzal* (MNY. 13: 307) | **huzag** 1862 *huzagos, huzagokon* (VasárnapiU. 9/17: 196); 1882 k. 'elsütőbillentyű | Abzugshahn' (MagyLex. 9: 285)

■ Örökség az ugor korból. | ☐ Vog. (T.) *kāt-*, (AK.Szo.) *χat-* 'szakít, ránt'; osztj. (Trj.) *kōpītā-* 'feldarabol, leválaszt', (O.) *χōpāt-* 'kihúz, kibont, kicsavar (pl. a földből)' [ugor **kup3-t3-* 'húz, ránt']. ☐ A magyarban és a vogulban a szó belseji **p* spirantizálódott, majd vokalizálódott (*pt > βt > t*) a szó belseji **t > m. z* hangváltozáshoz vö. →*száz*, →*víz* stb. A jelentések összefüggéséhez vö. votj. (Sz.) *kisk-* 'húz, vonszol; ráncigál, tép'; ném. *ziehen* : *zucken* : *zücken*; stb. Az ugor alapnyelvi jelentéshez a magyar 1. és 3. áll legközelebb. A jelentések többsége a legáltalánosabb 2. jelentésből fejlődött ki. A *huzam* származék a nyelvújítás idején került újra használatba, míg a *huzal* tudatos szóalkotásként ebben a korban keletkezett. A nyelvjárásokból a köznyelvbe átkerült *huzat* 'légáramlat' jelentésekhez vö. ném. *Zug* 'húzás; légáramlat'; stb. – A *huzag* származéktól függetlenül keletkezett a szaknyelvi *huzag* 'csavarmenetszerű barázda (különösen lőfegyverek csövében)' (1871: Pál: HadiSz. *Zug* a.), amely szóképzés a ném. *Zug* 'ua.' alapján. A szóvég -*g* névszóképző; vö. még →*állag*, →*üteg* stb.

☐ NyK. 69: 169; TESz., *huzag* a. is; NyK. 86: 157; UEW. 859; EWUng. • Vö. *hoz*, *huzavona*, *pár-*

huzavona **A:** 1735 u. *húzavonával* (Thaly: Adal. 2: 427); 1790 *huza vona* (NSz.) **J:** **1.** 1735 u. 'sanyargatás, zsarolás | Abtötung, Erpressung' (Thaly: Adal. 2: 427) (↑); **2.** [jelzői értékben is] 1800–1803/ 'uzsorás, kiszipolyozó személy | Wucherer, auf Pump leihende Person' (NSz.); **3.** 1830 'vmely ügy elintézésének halogatása; aktatologatás | Verzögerung, Hin und Her; Aktenwirtschaft' # (NSz.); **4.** 1853/ 'az egyetértés hiánya, civódás, viszály, széthúzás | Uneinigkeit, Zwietracht' (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☐ A *húz-von* 'szétcibál, megoszt; sanyargat, zsarol' (1621: NySz.) -a képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése; kialakulásmódjához vö. *járafuta* 'szaladgálás, lótasfutás' (1861: MNysz. 6: 333). A *húz-von* ikerszó a →*húz* + →*von* igékből áll.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *húz, von*

hű¹ [7/1] **A:** 1135/ *Nemhÿ* [SZN.]; *Nemhÿu* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ *Numhÿu* [SZN.]; *Hiuedi* [SZ.] [SZN.]; *Nemhuu* [SZN.] (MNY. 32: 134, 205, 131); 13. sz. eleje/ [h]yu (KTSz.); 1334 *Hywseg* [SZ.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *huuon* (BécsiK. 85); 1488 *hifegh* [SZ.] (MNY. 16: 79); 1645 *hűvségű* [SZ.] (NySz.); 1787 *hévetlenül* [SZ.] (MNY. 70: 351) **J:** 1. 1135/ ? 'ragaszkodó, elkötelezett | treu' # (MNY. 32: 56), 13. sz. eleje/ 'ua.' (KTSz.) (↑); 2. 1135/ ? 'hívó | gläubig' (MNL (OL) Dl. 5775) (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 106vb); 3. 1416 u./¹ 'a valóságnak megfelelő | getreu, genau' # (BécsiK. 124) **Sz:** ~**ség** 1334 *Hywseg* (Oklsz.) | ~**séges** 1372 u./ *ÿgenhÿufeges* (JókK. 2) | ~**tlen** 1565 *hÿthlenfÿghnek* [SZ.] (Werböczy: MDecr. H6a)

■ Származékszó. | ☐ A *hi-* szótöböl (ez a →*hisz*¹ töváltozata) -ű folyamatos melléknévi igenévképzővel. Szerkezete hasonló a *hívő* (→*hisz*¹) szóhoz. A változatok az eredeti szóvégi *iü* diftongus kétirányú monoftongizálódásával (*ű, í*) keletkeztek. Az 1. és 3. jelentés az eredeti *ŷ* jelentésből keletkezett. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. fr. *fidèle* 'hívő, hűség'.

☞ NyK. 42: 323; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 121, 180; EWUng. • Vö. *hisz*¹, *hív*², *hűbér*

hű² **A:** 1598 *hwj* (SzT.); 1636 *Hű* (EtSz. 3. *bű* a.); 1794 *Hi* (NSz.); 1805 e./ *hűj* (I.OK. 30: 264); 1818 *Hüh* (NSz.); 1830 k. *Hi* (NSz.) **J:** 'indulatszó' | 'Interj.' #

■ Onomatopoetikus szó. | ☐ Spontán hangkitöréssel jön létre. A →*hú* palatális párhuzamos alakja. A →*hé*² és →*hej* szavakkal is összefüggésben áll. Ezt az indulatszót az irodalmi nyelvben a csodálkozás, meglepődés, rosszallás és (főleg a *hi* változattal) a nyilalló fájdalom kifejezésére használták, a nyelvjárásokban még állatterelő szóként is él. Hasonló onomatopoetikus szó: ném. *hü*, (bajor) *hüh*: 'indulatszó az igavonó állatok balra tereléséhez'. A hasonló hangalakú *tyű* 'indulatszó' (1844/: NSz.) szó ugyanezzel a funkcióval bír mint a *hű*².

☞ TESz., *hi* a. is, *tyű* a. is; EWUng. • Vö. *hé*², *hej*, *hú*, *hűbelebalázs*, *hühó*

hűbelebalázs **A:** 1808 *Huly bele Bálás* (NSz.); 1808 *Hű bele balás* (Sándor I.: Toldalék); 1846 *hűbelebalázsai* (NSz.); 1861 *hibele-Balázs* (NSz.) **J:** 'hebehurgia személy' | Schussel'

■ Összetett szó. | ☐ A →*hű*² indulatszó + →*bele* határozószó + *Balázs* [SZN.] jelzős alárendelő összetétele. Tulajdonképpen a *hű, bele, Balázs* 'rajta, Balázs!' szólásból jött létre; ennek volt egy hosszabb, némileg más szerkezetű változata is: *bele Balázs, lovat ad Isten* 'fogi hozzá bátran, Isten majd megsegít' (1598: Baranyai Decsi: Adag. DE6). A →*hű*² és a →*bele* összeolvadt, mivel a szólás elején egyetlen hangsúly alá estek. Önálló jelentésük lassan elhomályosodott, és 'hebehurgia' jelentésben összetétellé, a *Balázs* személynév egységes jelzőjévé váltak. A további összeolvadási folyamat során a személynév is köznevesült. Köznevesült személynéveket tartalmazó hasonló összetételekhez vö. (N.) *satra-kata, szapora-margit, szél-gábor, vihar-jóska* stb.: 'szeles, kapkodó ember'. – Ma főleg olyan szólásokban él, mint pl. *hűbelebalázs módjára él, dolgozik, fog hozzá vmihez* 'meggondolatlan, szeleburdi ember módjára él, dolgozik, fog hozzá vmihez' (1846: NSz.).

☞ O. Nagy: MiFán 161; TESz.; EWUng. • Vö. *bele, hű*²

hűbér A: 1832 *Hűbér* (Stettner: Váltójog 174) **J:** 1. 1832 'hűbértörök | Lehnsgut' (Stettner: Váltójog 174) (↑); 2. 1835 'hűbéri kötelezettség; hűbéri viszony | Lehnverbindlichkeit; Lehnverhältnis' (Tzs. *die Lehen* a.) **Sz:** ~i 1832 *hűbéri* (Stettner: Váltójog 32) | ~es 1833–1834 *hűbéreseit* (MTTÉvk. 2: 61); 1835 *hűbéres* (Tzs. *Lehenbauer* a.) | ~iség 1840–1842 *hűbériség* (MTTÉvk. 6: 299); 1848/ *hűbériségnek* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*hű*¹ 'vkihez, vmihez hűség' + →*bér* 'díjazás' jelzős alárendelő összetétele. Keletkezésének az az alapja, hogy a hűbérese az adományozónak tett hűségi, szolgálati fogadalom fejében kaptak földadományt. A →*bér*-nek utótagként való felhasználásában esetleg a ném. *Lehn*, *Lehen* 'hűbér' is szerepet játszhatott. (⊗) Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bér*, *hű*¹

hűhó A: 1815–1817 *hű-hó* (Kelemen J.: Monds. 345); 1851 *hi-hó* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1815–1817 'sok beszéd, felesleges hangoskodás; zajos megmozdulás, nagy felfordulás | Redefluß, Geschrei; lärmende Bewegung, großer Umsturz' (Kelemen J.: Monds. 345) (↑); 2. 1846/ 'látványos ünnepség, cécó | spektakuläres Fest, Klimbim' # (Kelemen J.: Monds. 856) | <ISZ> 1851/ 'igavonó állatok terelőszava, ill. vadászkutyák megállítására használt kiáltás' | <Treibew für Zugtiere bzw. Ruf zum Anhalten von Jagdhunden>' (NSz.) (↑)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*hű*² + →*hó*³ mellérendelő összetétele. Az indulatszói jelentés az összetételi tagok akaratnyilvánító szerepét tükrözi, míg a főnévi jelentések metonimikus kapcsolatban állnak érzelmkifejező funkciójukkal. A főnevesüléshez és a jelentésekhez vö. →*hejehuja*.

📖 TESz.; Kelemen J.: Monds. 345; EWUng. • Vö. *hó*³, *hű*²

hűl A: 13. sz. közepe/ ? *hyul* (ÓMS.); 1372 u./ meg *hyueluen* (JókK. 110); 1493 k. meg *hywevlth* [sz.] (FestK. 373); 1508 *hevl* (DöbrK. 372); 1519 k. meg *hwle* (DebrK. 92); 1527 meg *hywlee* (ÉrdyK. 186); 1558 meg ... *hiwulny* [sz.] (Oklsz.); 1613 meg *hűvül* (NySz.); NYI. *hívél* (MTsz.) **J:** 1. 13. sz. közepe/ ? '⟨érzelem⟩ hevéből veszít, elhidegül | erkalten (Gefühl)' (ÓMS.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 110) (↑); 2. [meg~] 1493 k. 'hidegebbé válik | auskühlen, kälter werden' # (FestK. 373) (↑); 3. [főleg *el*~] 1589 'csodálkozik, megdöbben | bestürzt werden' (MNy. 75: 505)

hűt A: 1506 meg *hűwphed* [hivöht □] (WinklK. 254); 1508 meg *hyveit* (DöbrK. 508); 1516 *hwched* [hüt □] (GömK. 112); 1577 k. *hwjteny* [sz.] (OrvK. 6); 16. sz. vége *hivitsd* meg (Radvánszky: Csal. 3: 48); 1604 *Hűtöm* (Szenczi Molnár: Dict.); 1613 meg *hűvítik* (NySz.); 1674 *hivető* [?✍] [sz.] (Oklsz. *sörhűtő-kád* a.); 1708 *Hűvétem* (Pápai Páriz: Dict.); 1790/ *hűlyt* (NSz.) **J:** 1. 1506 '⟨indulatot⟩ csillapít | besänftigen (Gefühl)' (WinklK. 254) (↑); 2. [főleg meg~] 1508 'beárnyékoz | beschatten' (DöbrK. 508); 3. 1577 k. 'hidegebbé tesz | abkühlen' # (OrvK. 6)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A tő, amelynek eredetileg egy *v*-t tartalmazó változata is lehetett, ismeretlen eredetű, és összefügghet a →*hideg*, →*hiedelem*, →*hűvös* tövével. A szóvég mozzanatos, ill. műveltető képző. A változatok részben a *v*-s, részben a *v* nélküli töből keletkeztek. Az is lehetséges, hogy a szó belseji *v*-s változatok voltak az eredetiek, és a *hűl*, *hűt* ezekből alakult a *v* kiesésével. – Minkét szó esetében a 2. jelentés volt az eredeti; az elvont 2. jelentéshez vö. →*hideg*, →*meleg* stb. A *hyul* változat esetleg a →*hioll* adata is lehet.

📖 SzegFüz. 3: 1; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 337; Benkő: FiktI. 84, 173; EWUng. • Vö. *hideg*, *hiedelem*, *hüledszik*, *hüllő*, *hülye*, *hűvös*, *léhűtő*

hüledezik A: 1783 *hüledezni* [sz.] (NSz.); 1785 *hüledez* (NySz.); 1820 *hülledeznek* (NSz.); 1844 *hüledezik* [▽] (NSz.); 1864 *hüledéz* (CzF.) **J: 1.** 1783 'megdöbben, elcsodálkozik | perplex sein' (NSz.) (↑); **2.** 1787 '〈érzelem, vérmérséklet〉 kihül | erkalten 〈Gefühl, Temperament〉' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *hül* 'kihül 〈érzelem〉; megdöbben' igéből keletkezett *-dez* gyakorító képzővel; vö. *csörgedezik* (→ *csörög*), *égedez* (→ *ég*¹). Keletkezésének az lehetett az alapja, hogy a kellemetlen meglepetés, döbbenet gyakran hidegérzettel jár együtt.

📖 NyK. 16: 261; TESz.; EWUng. • Vö. *hül*

hüllő A: 1792 *Hüllő* (NSz.); 1852 *hülő* (NSz.) **J:** 'hidegvérű állat | Reptil (Reptilia)'

■ Származékszó szófajváltása tudatos szóalkotással. | ⊕ Főnevesült melléknévi igenév a → *hül* 'kihül' szóból *-ő* folyamatos melléknévi igenévképzővel. A szó belseji *l* nyúlásához vö. *düllő* (→ *dülő*), → *üllő* stb. Keletkezésének az az alapja, hogy az effajta állatok testhőmérséklete a környezeti hőmérséklet csökkenésével alacsonyabb lesz. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Wechselwarmblüter* 'állat, amelynek testhőmérséklete a környezet hőmérsékletétől függ'. ☞ Nyelvújítási szó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hül*

hülye A: 1792 *Hülye* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1807 *Hüle* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** <MN> 1792 'bamba; nagyon buta | blöd; dumm' # (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | <FN> 1807 'gyengeelméjű személy | Schwachsinniger' # (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *hül* 'megdöbben' igéből keletkezett *-e* folyamatos melléknévi igenévképzővel; vö. → *kerge*, *züle* (→ *szül*) stb. – A szó belseji *l* ~ *ly* váltakozáshoz vö. → *bélyeg*, → *kölyök* stb. A jelentésfejlődéshez vö. → *hüledezik*; vö. még *hültszájú* 'bamba, ostoba' (1838: MNYTK. 107: 22), amelyben az összetételi előtag arra utal, hogy a hüledező embernek gyakran tátva marad és ezért kihül a szája. Hasonló szemlélethez vö. lat. *stupere* 'megdöbben', *stupidus* 'buta, ostoba'.

📖 MNY. 6: 267; TESz.; EWUng. • Vö. *hül*

hüm → *hümmöget*

hümmög → *hümmöget*

hümmöget × **A:** 1761 *üngető* [sz.] (NSz.); 1808 *Hüngetni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1823/ *hem-getve* [sz.] (NSz.); 1846/ *ümmögetni* [sz.] (NSz.); 1864 *hümget* (CzF.); 1866 *hmgetett* (NSz.); 1901 *hümmöget* (NSz.) **J: 1.** 1761 'jellegzetesen mély hangot ad ki 〈szarvas, tehén〉 | einen eigenartigen tiefen Ton von sich geben 〈Hirsch, Kuh〉' (NSz.) (↑); **2.** 1808 'orron át morog, dörmög 〈a töprengés, meglepődés v. bosszúság kifejezésére〉 | durch die Nase brummen 〈als Ausdruck vom Grübeln, Erstaunen〉' (Sándor I.: Toldalék) (↑); **3.** 1846/ 'kuruttyol, brekeg, hápog | quaken' (NSz.) (↑)

hüm A: 1792 *hm* (NSz.); 1794 *Hüm* (NSz.); 1831 *hümm* (Kreszn.); 1867 *hen, Hüm* (NSz.) **J:** '〈indulatszó〉 | 〈Interj.〉'

hümmög **A:** 1808 *Hümmög* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1815 *ümmögő* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1808 'orron át morog, dörmög {a töprengés, meglepődés v. bosszúság kifejezésére} | durch die Nase brummen {als Ausdruck vom Grübeln, Erstaunen}' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 2. 1815 'orrhangon beszél, orron át beszél | durch die Nase sprechen' (NSz.) (↑); 3. 1854 'orron át halkan énekel v. ilyen módon hangzik, szól vmi | leise durch die Nase singen; auf diese Weise tönen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ⊕ A *hüm* és *hümmög* párhuzamosan keletkezhetett; a *hümmög* szóvége gyakorító képző. Ugyanakkor nem zárható ki teljesen, hogy a *hümmög* a *hümm*-ből jött létre. A *hümmöget* valószínűleg a *hüm* gyakorító-műveltető képzős (és talán a *hümmög* műveltető képzős) származéka, de a párhuzamos keletkezés lehetőségével is számolhatunk. Az indulatszavak fő funkciója a töprengés érzékeltetése, de használatos csodálkozás, gúny és kérdés kifejezésére is. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *hm* (R.) *hem*, *hum*, *hüm*; fr. *hem*, *hom*, *hum*; or. *зм*; stb.: 'indulatszó'. – Az *ühüm* 'indulatszó' (1837: NSz.) szorosan összefügg a *hüm*-mel; vö. még *üh*, *üm* 'ua.' (1793/ (I.OK. 30: 257). Kérdés, meglepetés és gúny kifejezésére is használatos, de legfőbb funkciója az igenlés, beleegyezés, jóváhagyás érzékeltetése.

📖 TESz. *hüm* a., *ühüm* a. is; EWUng.

hüppög **A:** 1786 *hüppögne* (NSz.); 1841 *hüppög* (MTsz.) **J:** 'szepeg, fél; szipogva sír | sich fürchten; schnüffeln und weinen'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A *tő* a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*huppan* szócsaládjának tövével; a hangtanhoz és jelentés tanhoz vö. *heppen*, *heppog* (→*huppan*), valamint (R.) *hüppedez* 'feljön, felbukik a vízből' (1838: Tsz.). A szóvég gyakorító képző.

📖 MNy. 5: 68; TESz.; EWUng. • Vö. *huppan*

hűs → *hűvös*

hűt → *hűl*

hüvely **A:** 1380 k. *Chywel* (KönSzj. 129.); 1405 k. bab *hivel* (SchlSzj. 1010.); 1416 u.² *hiuèlebè* (MünchK. 104va); 1533 *Hüuel* (Murm. 1948.); 1544 *hiuelkes* [sz.] (OkISz.); 1560 *hwel* (OkISz.); 1585 *hiwuelykeben* (Cal. 231); 1595 *Heuvel* (Ver. 109.); 1798 *hőly* (NévtD. 44: 71); 1816 *hively*, *Hüvely* (Kassai: Bef. Tok a.); NYJ. *hijël*, *hüöll*, *hüvéj* (Nyatl.) **J:** 1. 1380 k. 'hosszúkás, lapos, egyik végén nyitott tok, kardpenge, kés stb. tartására | Scheide, Futteral' # (KönSzj. 129.) (↑); 2. 1405 k. 'növényi termésnek hosszúkás, több magvat tartalmazó tokja | Hülse' # (SchlSzj. 1010.) (↑); 3. 1766 'a női nemi szervnek a méhszájig vezető csőszerű része | Vagina' (NSz.); 4. 1892 'lőfegyver töltényének burka; cigarettahüvely | Patronenhülse; Zigarettenhülse' (NMKatSz. *Hülse* a.) **Sz:** ~**es** 1455 [SZN.] (OkISz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A *tő*, amely esetleg névszói természetű lehetett, ismeretlen eredetű. A végződése *-l* ~ *-ly* névszóképző; vö. →*fial*, *lapály* (→*lapos*) stb. A *hüel*, *hőly* típusú változatok a szó belseji *v* (~ *j*) kiesésével keletkeztek. Az egyes változatok végén található *k* vagy a →*hüvelyk* analógiás hatásával magyarázható vagy pedig kicsinyítő képző lehet. A 4. jelentés a tárgyi hasonlóság alapján keletkezett az eredeti 1 vagy 2. jelentésből. A 3. jelentés mintája a lat. *vagina* 'vagina, hüvely'. ⊖ Idetartoznak: (N.) *hivécs*, *hívécs*, *hüvelykő*

'hüvely' (Nyatl.). (△) A →*héj*, a →*hiu* vagy a →*hiú* származékaként való magyarázata kevésbé valószínű.

TESz.; EWUng. • Vö. *hüvelyk*

hüvelyk A: 1405 k. *hwuelk* (SchlSzej. 399.); 1416 u.² *hiuëlket* (MünchK. 36ra); 1519 *hywélkeeth*, *hyvelýkóketh* (JordK. 89); 1551 *huuelykére* (NySz.); 1577 *hwëljk* (KolGl.); 1595 *Heiivelk* (Ver. 79.); 1597 *hwuel* teniernj (Oklsz.); 1748 *hűvekni* [sz.] (NySz.); 1782 *hüveiknek* (NSz.); 1784 *hüvököl*ni [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 33); 1785 *hüvellye* (MNY. 70: 351); 1791 *hövellykeit* (NSz.); 1792 *hüvelkéje* (MNY. 70: 351); 1795 *hüvegnyi* [sz.] (NSz.); NYJ. *hívék*, *hivekk* (ÚMTsz.); *hők*k, *hüjék* (MTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'a kéz elálló, legvastagabb ujja; a láb nagyujja | Daumen; große Zehe' # (SchlSzej. 399.) (↑); 2. 1641 'a férfi hüvelykujj átlagos vastagságának megfelelő (25–27) mm hosszúság, col | Zoll (Maß)' (NySz.)

■ Származékszó. | (△) A →*hüvely*-ből keletkezett *-k* névszóképzővel; vö. →*farok*, →*lélek* stb. – A 'hüvely' > 'hüvelyk' jelentésfejlődést az magyarázhatja, hogy a nyilazáskor a hüvelykujj védelmére alkalmazott hüvelyszerű eszköz neve metonimikusan átvonódott magára a hüvelykujjra. A jelentésfejlődéshez vö. *hüvelykes ujj* 'hüvelyk', tkp. 'hüvellyel védett ujj' (1527: ÉrdyK. 269). A 2. jelentést feltehetőleg a felnőtt férfi hüvelykujj szélessége magyarázza; jelentésekhez vö. *hüvelykemnyi* 'egy hüvelykujjnyi méretű' (1585: Cal. 817). Ma leginkább a *hüvelykujj* (18. sz.: NySz.) összetételben használatos.

Ethn. 28: 140; Nyr. 62: 31; MNY. 64: 56; TESz.; NytudÉrt. 84: 43; EWUng. • Vö. *hüvely*, *köb-*

hűvös A: 1211 ? *Hiusud* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 505); 1211 ? *Huuus* [SZN.] (PRT. 10: 512); 1470 *hiveffegeth* [sz.] (SermDom. 2: 198); 1525 u. *hűwossittj* [sz.] (LázK. 293); 1577 k. *hwéfejte* [sz.] (OrvK. 15); 1604 *Hűves* (Szenczi Molnár: Dict.); 1627 *hűvösülést* [sz.] (NySz.); 1765 Bor *hévesítő* [sz.] (MNY. 60: 221); 1816 *hivés* (NSz.); NYJ. *hímes* (MTsz.) **J:** <MN> 1. 1470 'a megszokottnál alacsonyabb hőmérsékletű, hideg | kühl' # (SermDom. 2: 198) (↑); 2. 1898 'rideg, barátságtalan | barsch, unfreundlich' (NSz.) | <FN> 1. 1604 'hűvösség, hűvös hely | Kühle, kühler Ort' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1785 'börtön | Gefängnis' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1470 (SermDom. 2: 198) (↑) | ~**ödik** 1585 *Hiuefe dóm* (Cal. 435)

hűs A: 1748 *hűs* (NSz.); 1835 *hős* (NSz.); NYJ. *hüss* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1748 'hűvös, hideg | kühl' # (NSz.) (↑) | <FN> 1. 1770 'hűvösség; hűvös hely | Kühle; kühler Ort' (Kalmár: Prodr. 314); 2. 1791 'börtön | Gefängnis' (NSz.) **Sz:** ~**ít** 1778 *üsítő* [sz.] (NSz.) | ~**ítő** 1778 <FOLY MN-I IGENÉV> (NSz.) (↑); 1807 *Hüssítő* 'frissítő étel, ital | Erfrischung' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | ~**öl** 1792 *hüsselni* [sz.] (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **hűvös** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű és összefügghet a →*hideg*, →*hiedelem*, →*hűl* tövével. A végződése *-s* deverbális melléknévképző; vö. *kegyes* (→*kegyelem*), →*szoros* stb. A szó belseji *v* eredetileg is a tö része lehetett.

■ A **hűs** szóösszerántás. | (△) – A **hűvös**-ből jött létre szóösszerántással. Eredetileg nyelvjárási szó volt, a nyelvjátás korában vált közkeletűvé.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A 'börtön' jelentés mindkét szó esetében tréfás névátvitel eredménye a főnévi 1. jelentés alapján. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. ném. (argó) *Kühle*; cseh *chládek*; stb.: 'börtön', tkp. 'hűvös hely'; fr. *à l'ombre* 'börtönben', tkp. 'a sötétben, a hűvösön'; stb.

SzegFüz. 3: 1; Grétsy: Szóhas. 122; TESz.; NytudÉrt. 92: 96; EWUng. • Vö. *hideg*, *hiedelem*, *hűl*

hűzni Δ **A:** 1915 *hülzni* (MNY. 11: 123); 1942 *hűzni* (MNny. 4: 188); NYJ. *hűzli* (MNny. 4: 188) **J:** 'cigarettahüvely; töltényhüvely | Zigarettenhülse; Patronenhülse'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (T.) *hüishqis* 'növényi termés héja, hüvely, tokja, magburok', *hilse* 'ua.; töltényhüvely', (h. baj.-osztr.) *hülsn* 'hüvely(termés), tok', – ném. *Hülse* 'magház; tartó, edény' [indoeurópai eredetű; vö. óind *śālā* 'kunyó, viskó'; gót *hulistr* 'burok, burkolat'; stb.] (△) A *ni* szóvéghez vö. →*dózni*, →*fecni* stb. A *li* szóvég a →*cetli*, →*hecsedli* stb. analógiájára keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *helm*